

Головний редактор:

Клименко А. П.,

ректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Ємельянов В. М.,

д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Норд Г. А.,

к. е. н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гайдученко І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Дайч Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Дайч О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декана факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Калынин Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України

Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Козловський С. В., д. е. н., професор, професор кафедри підприємства, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Кураташвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Луцишин З. О., доктор економічних наук, професор, заступник директора Науково-методичного центру організації навчального процесу Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Плеханов А. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету

Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Сорока М. П., д.держ.упр., професор

Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Фролова Т. О., доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

Яременко А. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(наказ Міністерства освіти і науки України

№ 747 від 13.07.2015)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили 30.01.20 р.

Підписано до друку 30.01.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26,6.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3001/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського національного універ-
ситету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Андрей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факульт-
ету політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського на-
ціонального університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту,
Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського національного університету імені
Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського національного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1528 від 29.12.2014)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили 30.01.20 р.
Підписано до друку 30.01.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26,6.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3001/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2020 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Лаврук В. В., Будняк Л. М.

Сучасний стан та завдання інвестиційного забезпечення розвитку та підвищення конкурентоспроможності галузей сільського господарства 5

Остропольська Є. В., Ашиткова Я. В., Черенкова В. Е., Гонтар Я. П.

Зарубіжний досвід залучення інвестицій в інтелектуальний капітал 12

Меліхова Т. О., Ярашикли Ю. С.

Удосконалення методичних підходів до контролю касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства 17

Антоненко І. Я., Харенко В. С.

Розвиток туристичного потенціалу Чернігівського регіону 24

Макаренко А. П., Кучкіна Д. Д.

Удосконалення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві 29

Михайліченко Г. І., Клімова А. М.

Розвиток дестинацій замкового туризму (на прикладі Тернопільської області) 36

Пильнова В. П.

Оцінка і контроль кредитоспроможності суб'єктів малого бізнесу 43

Бондаренко Л. П., Коць О. О., Лащук І. І.

Впровадження української криптовалюти як інструмент розвитку цифрової економіки 49

Романишин В. О., Бернацька А. О.

Фінансова стратегія та її роль у забезпеченні стійкого розвитку підприємства 54

Бондаренко О. М., Тітаренко А. Д.

Економічна сутність та класифікація запасів: обліковий та управлінський аспекти 63

Федоренко Т. М.

Дослідження конкурентного середовища суб'єктів ринку туристичних послуг України в контексті формування стратегії сталого розвитку 68

Бондарчук М. Є.

Стратегічні цілі розвитку ринку харчових продуктів у контексті забезпечення продовольчої безпеки 76

Тростенюк Т. М.

Основні продукти діяльності державних закладів вищої освіти в економічному контексті 82

Державне управління

Ситник П. К., Купрійчук В. М., Карлова В. В., Небожук Р. А.

Принципи децентралізації державного управління у сфері культури 89

Усаченко О. О.

Особливості формування державного оборонного замовлення в Україні 95

Ярвовой Т. С.

Концептуальні засади лобювання як інструмент реалізації цілей державної безпеки. 99

Терешкевич Г. Т. (с. Діогена)

Державне регулювання стосунків між державою та церквою 104

Мельник Л. А.

Стан імплементації європейських стандартів щодо захисту прав дитини в законодавство України 114

Білозір О. В.

Оцінка механізмів боротьби з безробіттям в умовах європейської інтеграції 122

Марушева О. А.

Шляхи вдосконалення механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні 126

Барзилович А. Д.

Реформування системи охорони здоров'я в Україні: стратегічні аспекти 134

Прав Р. Ю.

Протидія зовнішнім інформаційним загрозам в Україні 141

Дроздов Д. В.

Управління розвитком міст-агломерацій та прилеглих об'єднаних територіальних громад за допомогою сучасних містобудівних та транспортних концепцій 146

Мар'янович М. Е.

Роль міжнародних фінансових організацій у розбудові критичної інфраструктури для досягнення Цілей сталого розвитку в Україні 152

Марван Музхер Хуссейн Музхер

Перспективні механізми розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору 158

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 2 / 2020

CONTENTS:

Economy

Lavruk V., Budnyak L.

THE CURRENT SITUATION AND THE PROBLEMS OF INVESTMENT DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT
OF THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL SECTORS 5

Ostropolska Y., Ashytкова Y., Cherenkova V., Hoptar Y.

FOREIGN EXPERIENCE IN ATTRACTING INVESTMENT IN INTELLECTUAL CAPITAL 12

Melikhova T., Yarashykly Yu.

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CONTROL OF CASH OPERATIONS
TO INCREASE THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE 17

Antonenko I., Kharenko V.

DEVELOPMENT OF THE TOURISM POTENTIAL THE CHERNIGIV REGION 24

Makarenko A., Kuchkina D.

IMPROVEMENT OF THE AUDIT OF CALCULATIONS WITH BUYERS AND CUSTOMERS
AT THE ENTERPRISE 29

Mykhailichenko H., Klimova A.

DEVELOPMENT OF DESTINATIONS OF CASTLE TOURISM (THE CASE OF THE TERNOPIL REGION) 36

Pylnova V.

ASSESSMENT AND CONTROL OF CREDIT CAPACITY OF SMALL BUSINESSES 43

Bondarenko L., Kots O., Lashchuk I.

UKRAINIAN CRYPTOCURRENCY IMPLEMENTATION AS A TOOL FOR THE DIGITAL
ECONOMY DEVELOPMENT 49

Romanyshyn V., Bernatska A.

FINANCIAL STRATEGY AND ITS ROLE IN ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE ENTERPRISE 54

Bondarenko O., Titarenko A.

ECONOMIC DEFINITION AND CLASSIFICATION OF INVENTORIES: ACCOUNTING AND MANAGERIAL ASPECTS 63

Fedorenko T.

RESEARCH OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT OF UKRAINIAN TOURIST SERVICES MARKET ACTORS
IN THE CONTEXT OF FORMING A SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY 68

Bondarchuk M.

STRATEGIC GOALS OF FOOD MARKET DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY 76

Trosteniuk T.

MAIN PRODUCTS OF ACTIVITIES OF STATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
IN ECONOMIC CONTEXT 82

Public administration

Sytnyk P., Kupriichuk V., Karlova V., Nebozhuk R.

PRINCIPLES OF DECENTRALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CULTURAL
SPHERE 89

Usachenko O.

FEATURES OF FORMATION OF STATE DEFENSE ORDER IN UKRAINE 95

Yarovi T.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF LOBBYING AS A TOOL FOR THE REALIZATION
OF STATE SECURITY GOALS 99

Tereshkevych H. (s. Diogena)

STATE REGULATION OF RELATIONS BETWEEN STATE AND CHURCH 104

Melnuk L.

STATUS OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS ON PROTECTION OF THE RIGHTS
OF THE CHILD IN THE LEGISLATION OF UKRAINE 114

Bilozir O.

UNEMPLOYMENT AND EMIGRATION IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION 122

Marusheva O.

WAYS OF IMPROVING THE LEGAL AND REGULATORY MECHANISM OF SOCIO-ECONOMIC
RELATIONS IN CONSTRUCTION IN UKRAINE 126

Barzylovych A.

HEALTH SYSTEM REFORM IN UKRAINE: STRATEGIC ASPECTS 134

Prav R.

COMBATING EXTERNAL INFORMATION THREATS IN UKRAINE 141

Drozdov D.

MODERN URBAN AND TRANSPORT CONCEPTS AS A KEY TO MANAGE THE DEVELOPMENT
OF URBAN AGGLOMERATIONS AND ADJASANT JOINT TERRITORIAL COMMUNITIES 146

Marianovych M.

THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS IN BUILDING CRITICAL INFRASTRUCTURE
TO ACHIEVE THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN UKRAINE 152

Marvan Muzher Hussein Muzher

PERSPECTIVE MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF PARTNERSHIP RELATIONS
OF THE STATE AND BANKING SECTOR 158

В. В. Лаврук,

д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи, страхування та електронних платіжних систем, Подільський державний аграрно-технічний університет

ORCID ID: 0000-0002-0778-7227

Л. М. Будняк,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи, страхування та електронних платіжних систем, Подільський державний аграрно-технічний університет

ORCID ID: 0000-0002-0130-1564

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.5

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЗАВДАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗЕЙ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

V. Lavruk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of finance, banking, insurance and electronic payment systems, State Agrarian and Engineering University in Podillia

L. Budnyak,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of finance, banking, insurance and electronic payment systems, State Agrarian and Engineering University in Podillia

THE CURRENT SITUATION AND THE PROBLEMS OF INVESTMENT DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL SECTORS

Розглядаються питання формування ефективного механізму інвестиційного забезпечення сільського господарства необхідними фінансовими ресурсами, визначення пріоритетних напрямів їх спрямування для збільшення обсягів і ефективності виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції та підвищення її конкурентоспроможності. Проведено детальний аналіз індексів капітальних інвестицій і внутрішнього валового продукту, динаміки використання капітальних інвестицій у галузях економічної діяльності України, в тому числі за видами економічної діяльності, основних засобів, джерел фінансування. Узагальнено та систематизовано показники ефективності інвестиційних вкладень у сільське господарство України урахувавши те, що на сьогодні можливості власних інвестицій для забезпечення проведення техніко-технологічної і економічної модернізації його галузей та ефективного використання наявного виробничого потенціалу практично обмежені, що значно знижує рівень конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Сформовано пропозиції щодо координування, за адекватними принципами і методами, відновлювального і модернізаційного процесу з метою забезпечення сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності галузей сільського господарства відповідно до умов і вимог ринкової економіки.

The issues of formation of an effective mechanism of agricultural investment provision with the necessary financial resources, determination of priority directions of their direction for increasing the volume and efficiency of production of high-quality agricultural products and increasing its competitiveness are considered. It has been proved that the lack of and lack of effective mechanism for attracting investments in the process of their economic development, which led to the emergence of destructive processes in this previously profitable industry, was an obstacle to the wide revival and stable development of sub-sectors of agricultural production. It is determined that the problem of efficient development of agricultural sectors is a lack of investment resources. A detailed analysis of capital investment indices and gross domestic product, dynamics of the use of capital investments in the branches of economic activity of Ukraine, including by types of economic activity, fixed assets, sources of financing, are carried out. Performance indicators of investment in agriculture of Ukraine have been generalized and systematized, given that today the possibilities of own investments to ensure the implementation of technical and technological and economic modernization of its industries and the efficient use of existing production potential are practically limited, which significantly reduces the level of competitiveness of agricultural products. Proposals for coordination, according to adequate principles and methods, of the renewal and modernization process in order to ensure sustainable development and increase the competitiveness of agricultural sectors in accordance with the conditions and requirements of a market economy. The main task in the transition of agriculture of Ukraine to innovative development is formulated, which is to radically improve the financial support of the investment climate and investment and innovation processes in its industries. Investment is an effective tool that enables agriculture to close its development gap, and needs to be prioritized for innovation in its core industries in order to improve economic performance.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційне забезпечення, розвиток, сільське господарство, конкурентоспроможність, галузь.

Key words: investments, investment support, development, agriculture, competitiveness, industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У складних умовах стабілізації ринкових відносин у регіонах країни для формування і нарощування генетичного потенціалу в рослинництві і тваринництві знадобляться додаткові фінансові ресурси, які можна буде використати, зокрема, для забезпечення сільськогосподарських тварин сучасними модернізованими тваринницькими фермами і виробничими приміщеннями. Адже від високого рівня інноваційних змін у сільському господарстві залежить його конкурентоспроможність. Однак завадою для широкого відродження і стабільного розвитку підгалузей сільськогосподарського виробництва стала відсутність та неналагодженість дієвого механізму залучення інвестицій у процес їх економічного розвитку, що спричинило появу руйнівних процесів у цій, раніше прибутковій галузі. Тому проблема ефективного інвестиційного забезпечення розвитку галузей сільського господарства є актуальною і потребує негайного вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у формування наукових теорій, в яких сформовані класичні поняття і тези, пов'язані з інвестиційним забезпеченням розвитку сільськогосподарського виробництва внесли зарубіжні вчені — Д. Аакер, Л. Абалків, З. Бауман, М. Вебер, Х. Гумбрехт, Е. Дюркгейм, Ш. Ейзенштадт, А. Інселес, О. Конт, Г. Спенсер, Й. Шумпетер та інші. Теоретичні та методичні аспекти інвестицій у функціонування аграрної економіки, її галузей, окремих підприємств, що підтримуються функціональними стратегіями, програмами й інноваційними заходами для забезпечення їх інтенсивного і динамічного розвитку, зміцнення конкурентоспроможності з метою підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, знайшли своє відображення у працях вітчизняних вчених, серед яких — П.І. Гайдуцький, В.М. Геєць, А.А. Гриценко, В.Ф. Іванюта, Т.М. Качало, М.І. Кісіль, Л.Ю. Кучер, О.М. Левковець, О.О. Мамалуй, І.Я. Месель-Веселяк, Й.М. Петрович, В.Я. Плаксієнко, П.Т. Саблук, Л.П. Червінська, О.М. Шпичак,

І.Б. Яців та інші автори.

Однак у публікаціях вітчизняних і зарубіжних вчених залишаються недостатньо розкритими низка питань, які віддзеркалюють проблему удосконалення форм та джерел інвестиційного забезпечення модернізації сільськогосподарського виробництва та його переведу на інноваційний шлях розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження проблем і розробка підходів щодо формування ефективного механізму інвестиційного забезпечення сільського господарства необхідними ресурсами, визначення пріоритетних напрямів їх спрямування для підвищення обсягів і ефективності виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції з метою задоволення у ній потреб населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Агропромисловий комплекс України є складовою частиною національного господарства та виступає єдиною цілісною виробничо-економічною системою, що об'єднує низку сільськогосподарських, промислових, науково-виробничих і навчальних галузей, спрямованих на одержання, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції [1, с. 407].

З огляду на проблемний стан та великий нерозкритий потенціал, ситуація в АПК потребує якісних перетворень, які забезпечать підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринках та, як результат, й продовольчу та частково економічну, екологічну та енергетичну безпеку, розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створить соціально-економічні умови сільського розвитку [2].

Для зміни моделі аграрного виробництва на виготовлення продукції з вищою доданою вартістю, його переозброєння, стабільної господарської діяльності та покращення якості продукції потрібні значні інвестиції. Надходження інвестицій у сільське господарство зале-

Таблиця 1. Динаміка використання капітальних інвестицій у галузях економічної діяльності України

Роки	Освоєно інвестицій, млн грн	У % до 2010 р.	Припадає капітальних інвестицій на одну особу, грн	У % до 2010 р.
2010	189061	100	4164,9	100
2011	259932	137,5	5586,3	134,1
2012	293692	155,3	6343,4	152,3
2013	267728	141,6	5815,2	139,6
2014	219420	116,1	5122,9	123,0
2015	273116	144,5	6399,9	153,7
2016	359216	190,0	8451,6	202,9
2017	435270	230,2	10300,1	247,3
2018	526324	278,4	12454,2	299,0

Джерело: складено авторами за даними [6—8].

жить від інвестиційного середовища, на формування якого впливають такі фактори, як відповідність рівня розвитку галузей в агропромисловому комплексі наявності власних ресурсів, державні пільги для інвесторів, страхування ризиків; технічний рівень організації виробництва та ін. Для ефективного розвитку сільського господарства в Україні необхідне формування як активного функціонуючого фінансового ринку, так і інтегрованої системи взаємозв'язків із міжнародними фінансовими потоками, підвищення рівня інвестиційної забезпеченості сільськогосподарських підприємств. Структура та обсяги інвестиційної діяльності на рівні кожного господарюючого суб'єкта є головними факторами, що зумовлюють інвестиційний розвиток країни [3, с. 55].

Інвестиції як один з основних чинників підвищення економічної ефективності виробництва, здатні забезпечити розвиток агропромислового комплексу за допомогою нарощування матеріально-технічної бази, впровадження інновацій, реалізації перспективних проектів. В процесі інвестування вирішальну роль для зростання економічної ефективності агропромислового виробництва відіграє як збільшення суми коштів, що вкладаються, так і вибір найбільш ефективних способів і напрямів інвестування [4, с. 5].

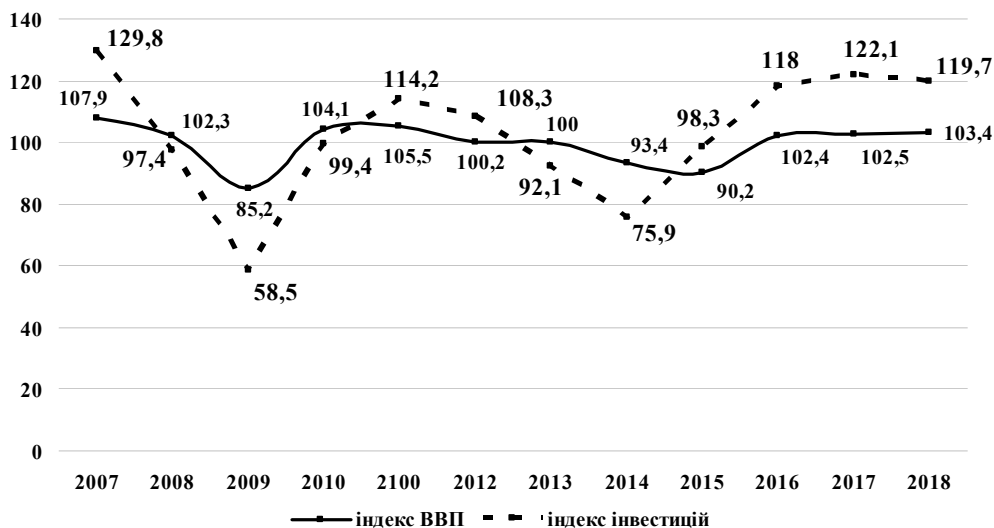

Рис. 1. Динаміка індексів капітальних інвестицій і внутрішнього валового продукту (у % до попереднього року)

Джерело: складено авторами за даними [6—8].

Таблиця 2. Склад і динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, млрд грн

Види діяльності	Рік					2018 р. до 2015 р., (+, -)
	2010	2015	2016	2017	2018	
Усього	3,5	7,4	8,3	11,7	16,5	9,1
Сільське, лісове та рибне господарство	0,8	2,2	3,4	4,6	9,4	436,4
у % до загального обсягу	22,9	29,7	41,0	39,3	57,0	27,3 п.п.
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг, у тому числі:	0,7	2,1	3,3	4,5	9,3	7,2
Рослинництво	0,5	1,4	2,4	3,4	7,3	5,9
Тваринництво	0,1	0,5	0,6	0,7	1,2	0,7
Інші галузі	0,1	0,2	0,3	0,4	0,8	0,6
Промисловість	1,0	2,3	1,9	2,5	2,5	0,2
Будівництво	1,0	1,2	1,1	1,4	1,6	0,4

Джерело: складено авторами за даними [6—8].

Таблиця 3. Динаміка капітальних інвестицій у матеріальні активи за видами основних засобів, млн грн

Види активів	Рік					2018 р. до 2010 р. (+, -)
	2010	2015	2016	2017	2018	
Усього	3544,7	7372,9	8301,9	11744,1	16525,4	9152,5
Інвестиції у матеріальні активи	3506,1	7335,9	8227,7	11612,6	16345,6	9009,7
З них: земля	29,9	48,9	74,1	32,9	50,7	1,8
Машини, обладнання та інвентар	1021,4	3202,2	3800,4	5167,9	7098,6	3896,4
Інженерні споруди	357,9	662,6	736,4	1063,9	1481,7	819,1
Транспортні засоби	184,4	446,1	1001,2	1708,6	1722,9	1276,8
Довгострокові біологічні активи: тваринництва	58,3	92,6	133,8	180,7	179,3	86,7
Рослинництва	26,2	32,6	33,5	34,4	31,4	-1,2
Біологічні активи галузі тваринництва у % до обсягу матеріальних активів	1,7	1,3	1,6	1,6	1,1	-0,2
Інвестиції у нематеріальні активи	38,6	37,0	74,1	131,4	179,8	142,8

Джерело: складено авторами за даними [6—8].

А отже можна сформулювати завданнями сучасної інвестиційної політики, серед яких пріоритетними є:

— сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, експортних виробництв галузей сільського господарства;

— забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції;

— забезпечення збалансованості у зростанні галузей сільського господарства на інноваційній основі.

Інноваційні процеси залежать від інвестицій в основний капітал як інтегральний показник, який найповніше і достовірно характеризує інноваційний потенціал зростання економіки на найближчу перспективу [5, с. 7]. За останні роки спостерігається зростання загального обсягу капітальних інвестицій в Україні (табл. 1).

Можна побачити, що протягом останніх років дещо покращився інвестиційний стан економічної діяльності, однак він поки що не сприяє повному техніко-технологічному і інноваційному переоснащенню сільськогосподарського виробництва. За досліджуваний період загальний обсяг інвестицій збільшився майже у 3 рази, що сприяло їхньому росту у розрахунку на одну особу. У 2018 році в Україні освоєно 526,3 млрд грн капітальних інвестицій, що на 17,3 % більше, ніж у 2017 році.

У січні — червні 2019 року капітальні інвестиції у сільське господарство склали 23333,8 млн грн, тобто

лише на 83,1% проти відповідного періоду 2018 року. У сільському господарстві в 2017 р. освоєно 64905 млн грн капітальних інвестицій, у 2018 р. — 73992 млн грн, причому у тваринництві лише 9620 млн грн, що складає 13%.

У більшості випадків процес залучення інвестицій і ефективність їхнього використання дає можливість розв'язувати цілу низку проблем не тільки підприємств рослинництва і тваринництва, але й галузі загалом [9, с. 3]. Водночас інвестиційна привабливість може характеризуватися досить тривалим виробничим циклом, постійним попитом на тваринницьку продукцію, а це позитивно впливає на рівень задоволення інвесторів щодо періоду окупності інвестиційних проектів, оскільки кожен із них зацікавлений у ефективному використанні інвестованих коштів. Окрім цього інвесторів хвилює не тільки фінансова сторона діяльності підприємств, але й їхня здатність залишатися конкурентоздатними на внутрішньому ринку у період виникнення кризових та непередбачуваних ситуацій

У сучасних умовах господарювання виникає потреба збільшити у структурі валового внутрішнього продукту не тільки частки валової продукції сільського господарства, але й виробництва продукції тваринництва поряд із рівнем залучення частки інвестицій у сільське господарство у загальному обсязі залучених інвестицій в

Таблиця 4. Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування, %

Види джерел	Рік					2018 р. до 2010 р. (+, -)
	2010	2015	2016	2017	2018	
Усього	100	100	100	100	100	-
У т.ч. за рахунок:						
Коштів державного бюджету	1,9	2,3	3,3	3,1	2,7	0,8
Коштів місцевих бюджетів	3,9	7,8	9,4	13,7	9,0	5,1
Власних коштів підприємств	58,0	65,6	66,6	68,4	75,5	17,5
Кредитів банків та інших позик	6,8	6,6	7,7	3,5	3,4	-3,4
Коштів іноземних інвесторів	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Коштів населення на будівництво житла	23,0	16,3	11,4	9,7	7,6	-15,4
Інших джерел фінансування	6,1	1,2	1,5	1,6	1,7	-4,4

Джерело: складено авторами за даними [6—8].

економіку країни. Проведені розрахунки дозволили виявити певні коливання у індексах капітальних інвестицій і внутрішнього валового продукту (рис. 1).

Спостерігаються помітні коливання у індексах інвестицій (зниження показників в окремі роки обумовлюється в основному купівельною спроможністю населення і складними ринковими умовами господарювання підприємств) та внутрішнього валового продукту, які мають тенденцію до зниження, особливо за останні три роки. Водночас сільське господарство (важлива бюджетоформуюча галузь) демонструє зростання, оскільки частка валової доданої вартості у обсязі валового внутрішнього продукту зросла з 7,4% у 2010 р. до 15,2% у 2018 р. За цей період обсяг продукції сільськогосподарських підприємств — на 61,8%, тоді як обсяг продукції тваринництва збільшився на 24,1%.

Тут же слід зазначити, що оновлення основного капіталу, впровадження нових технологій і активізація інвестиційної діяльності є важливими напрямками про-

цесу модернізації галузей сільського господарства у цілому [10, с. 144]. Залишається лише забезпечити відновлення і розвиток матеріальної економічної бази та розробку програм техніко-технологічної модернізації виробництва. А тому основним завданням при переході сільського господарства України до інноваційного розвитку повинно стати кардинальне покращення фінансового забезпечення інвестиційного клімату та інвестиційно-інноваційних процесів у його галузях.

Спостереження показали, що більшість сільськогосподарських підприємств окремих регіонів знаходяться на грані виживання, хоча стараються отримати мінімальний прибуток. Водночас вони мають низьку інвестиційну привабливість, а тому щорічно знижується їхня інвестиційна активність. Зокрема порівняно низький індекс капітальних інвестицій у Хмельницькій (111,6), Волинській (105,5), Чернівецькій (106,4), а найбільший — у Запорізькій (147,4), Одеській (128,8) і Полтавській (133,8) областях. До цього прибавляється ще й повна відсутність довгострокового банківського кредитуван-

Таблиця 5. Показники ефективності інвестиційних вкладень у сільське господарство України

Показники	Рік					2018 р. до 2010 р. (+,-)
	2010	2015	2016	2017	2018	
Частка використаних у сільському господарстві капітальних інвестицій у їхньому загальному обсязі, %	6,0	10,7	13,8	12,9	14,2	8,2
Обсяг капітальних інвестицій вкладених у довгострокові біологічні активи тваринництва, млн грн	58,3	92,6	133,8	180,7	179,3	121,0
Припадає інвестицій, використаних у сільському господарстві, грн на: 1 га сільськогосподарських угідь	549,4	1412,7	2393,6	3156,1	3575,4	3026,0
Одну особу населення	4164,9	6399,9	8451,6	8951,4	10051,8	5886,9
Припадає інвестицій, використаних тваринництві, грн на: одну умовну голову тварин, грн	435,4	1437,1	1504,1	1603,7	1915,7	1480,3
Одного працівника, зайнятого у тваринництві, тис. грн	9,9	46,0	50,8	53,7	62,4	52,5
Вироблено у сільськогосподарських підприємствах продукції тваринництва, грн на: 1 га сільськогосподарських угідь	1258,4	1591,0	1529,2	1612,4	1817,7	559,3
Одну грн інвестицій	13,85	5,17	4,99	5,01	4,87	-8,98
Одного працівника, зайнятого у тваринництві, тис. грн	130,5	237,9	253,6	267,4	293,3	162,8
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	17,5	30,4	24,9	22,4	17,9	0,4
Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва, %	7,8	15,3	7,7	14,6	16,4	8,6

Джерело: складено авторами за даними [6—8].

ня, залучення вітчизняних і іноземних інвестицій та не-ефективна амортизаційна політика.

Такого роду ситуація потребує покращення інвестиційної діяльності за рахунок налагодження системи організаційно-економічних, регулюючих і правових дій, які можуть позитивно впливати на рівномірне протікання інвестиційних процесів у основних галузях сільськогосподарства України (табл. 2).

Проведені розрахунки показують, що у структурі капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у 2018 р. на сільське, лісове і рибне господарство припадало 57%, тоді як у 2015 р. — відповідно 29,7%.

У цьому випадку не тільки частка мала тенденцію до зростання, але й загальна сума інвестицій у сільському господарстві, зросла у 4,3 рази, тваринництві — у 2,4 рази, будівництві — на 33,3%. Найбільша частка інвестицій, освоєних у сільському господарстві у їхньому загальному обсязі, припадала на Київську (8,3%), Кіровоградську (7,3%), Дніпропетровську (7,3%), Полтавську (7,2%) області, а найменша — на Рівненську (0,9%), Івано-Франківську (0,9%) та Чернівецьку (0,5%).

Тут же слід відмітити, що загальний розмір прямих інвестицій (акціонерний капітал) в економіку України за цей період зменшився з 39824,5 до 36154,5 млн доларів США або ж на 9,2%. Водночас у сільському, лісовому та рибному господарстві було використано відповідно 680 і 502,2 млн доларів США або на 26,1% менше, тобто для іноземних інвесторів сільське господарство стає менш привабливим. Слід зазначити, що в окремих господарствах основними передумовами для вкладання іноземних інвестицій у галузі свинарства є економія виробничих ресурсів і кормів, середньодобовий приріст живої маси свиней у межах 600—800 грам, загальні втрати за період вирощування свиней складають до 10%.

Розглянемо зміни у розмірі використаних капітальних інвестицій (у фактичних цінах) за різними видами активів в Україні (табл. 3). Тут можна побачити, що за досліджуваний період капітальні інвестиції у розрізі усіх видів активів збільшилися, особливо нематеріальні, де на програмне забезпечення та бази даних припадає 53,4%.

Найбільшу частку у загальному розмірі капітальних інвестицій складають матеріальні активи (окрім названих сюди ще входять житлові і нежитлові будівлі на які припадає 30%), яка в 2018 р. становить 98,9%.

Значну частку (43%) серед матеріальних активів займають машини, обладнання і інвентар, інженерні споруди (9,1%) та транспортні засоби (10,5%), тоді як довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва (у їхній загальній сумі на галузь тваринництва припадає 85,1%) складають лише 0,1%. Тут же слід зазначити, що найбільша сума капітальних інвестицій була спрямована на біологічні активи тваринництва у таких областях: Київська (1101,5 млн грн), Полтавська (244,1 млн грн), Чернігівська (163,2 млн), а найменша — Одеська (18,7 млн), Закарпатська (2,4 млн грн). Усе це спонукає до розгляду структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування підприємств України (табл. 4).

Як бачимо, у структурі капітальних інвестицій найбільшу частку складають власні кошти підприємств (75,5%) і населення (7,6%), а найменшу — кошти державного бюджету (2,7%) і іноземних інвесторів (менше 0,1%). За останні роки частка капітальних інвестицій за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів поступово збільшується, але збільшується за рахунок кредитних коштів.

Ураховуючи те, що зараз можливості власних інвестицій для забезпечення проведення техніко-технологічної і економічної модернізації тваринництва та ефективного використання наявного виробничого потенціалу практично обмежені, а тому виникає потреба у формуванні дієвого організаційно-економічного механізму, який спроможний координувати, за адекватними йому принципами і методами, відновлювальний і модернізаційний процес та економічну діяльність у розвитку галузей сільського господарства відповідно до умов і вимог ринкової економіки.

Результати дослідження, серед інших, потребують розглянути зміни, які відбулися в інвестиційному забезпеченні сільськогосподарського виробництва та їх вплив на результати господарської діяльності підприємств галузі (табл. 5).

За проведеннями розрахунками щорічний розмір капітальних інвестицій, освоєних у сільському господарстві, мав тенденцію до зростання. Водночас обсяг інвестицій у довгострокові біологічні активи рослинництва і тваринництва збільшився у 3,1 рази. У результаті обсяг інвестицій у розрахунку на одиницю земельної площі, умовну голову тварин і одного працюючого зріс відповідно в 6,5 рази, майже у 4,4 і 6,3 рази. Водночас окупність тваринницькою продукцією вкладених інвестицій зменшилася на 64,8%. Позитивним явищем є ріст продуктивності праці в 2,2 рази і рівня рентабельності на 0,4%.

Отже, подальший розвиток аграрного сектору повинен здійснюватися на основі інвестицій, що зумовлює необхідність проведення постійних і системних їх досліджень [11, с. 94]. І однією із важливих умов є поєднання і взаємозв'язок інвестиційної та інноваційної діяльності щодо збільшення вкладання грошових коштів (власних, державних, приватних) у сучасні інноваційні технології та виробництво інноваційних продуктів.

Держава повинна забезпечити регулювання і контроль інноваційного розвитку тваринництва за рахунок поєднання наукової і виробничої діяльності, спрощення процедури фінансово-кредитної підтримки інноваційної діяльності, впровадження інноваційних проектів і страхування на випадок ризикових нововведень.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва на сьогодні повинно покладатися на власні кошти підприємств, але державі належить брати активну участь у інтенсифікації створення інвестиційної індустрії, яка б співпрацювала з підприємствами, що впроваджують модернізацію на інноваційній основі. Вважаємо, що розв'язанню проблеми

фінансового забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств сприятиме удосконалення методів і прийомів, які можуть бути використані у фінансових механізмах: самофінансування, самоокупності, фінансової відповідальності, ціноутворення, державної фінансової підтримки, пільгове оподаткування і кредитування, фінансовий лізинг і страхування.

Інвестиційна діяльність є важливою складовою модернізації і прискорення ефективного розвитку сільського господарства. Однак до цього часу в аграрних підприємствах можна спостерігати недосконалість процесу освоєння інвестицій із-за їхньої невизначеності і низької інноваційної активності, неможливості комплексного впровадження при незначних темпах інвестування переоснащення виробництва. Зважаючи на те, що інвестиції є ефективним засобом, який дає сільськогосподарському виробництву можливість подолати відставання у своєму розвитку, то їх необхідно першочергово спрямувати на інноваційні процеси у його основних галузях з тією метою, щоб забезпечити покращення економічних показників господарської діяльності і доходів сільського населення.

Основними напрямками подальшого дослідження інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва повинні бути: накопичення внутрішніх інвестиційних ресурсів і раціональне їхнє використання, урахування регіональних і галузевих особливостей при залученні та розподілі різних видів інвестицій, впровадження найбільш прийнятних і пріоритетних інвестиційних і інноваційних проектів, стимулювання регіональних програм по широкому залученню приватних інвестицій і наукових інноваційних розробок, страхування інвестицій від некомерційних ризиків, розширення можливостей безпосередньої участі іноземних інвесторів у здійсненні модернізації виробничих процесів, організація державного контролю за дотриманням умов і вимог інвестиційного законодавства.

Література:

1. Регіональна економіка: підручник / За ред. Є.П. Качана. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 800 с.
2. Підоричева І., Землянкін А. Бачення України: від сировинного експорту до усвідомленої нової індустріалізації [Електронний ресурс]. Зеркало Неділи. Випуск від 18 грудня 2015 року. — Режим доступу: <https://dt.ua/promyshliennost/bachennya-ukrayini-vid-sirovinnogo-eksportu-do-usvidomlenoyi-novoyi-industrializatsiyi-.html>
3. Плаксієнко В.Я. Інвестиції в аграрне виробництво в сучасних умовах розвитку економіки України. Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. 2008. № 1. С. 54—57.
4. Лаврук В.В. Інвестиційне забезпечення інноваційних проектів в агропромисловому виробництві: теорія, методологія, практика: монографія. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 380 с.
5. Гайдуцький П.І. Інвестиції — фундамент економічного зростання. Урядовий кур'єр. 2007. № 127. 19 липня. С. 7.
6. Капітальні інвестиції в Україні. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018>
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Офіційний сайт міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.index.minfin.com.ua/index/fidi>
9. Лаврук В.В. Маркетингова концепція інноваційної політики агропромислового розвитку у конкурентному середовищі. Агросвіт. 2009. № 3. С. 2—5.
10. Лаврук В.В. Формування інноваційної політики аграрних підприємств. Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету. "Економіка". Вип. 71. Ч. 2. 2009. С. 143—151.
11. Кісіль М.І. Наукові дослідження інвестиційних проблем в аграрному секторі економіки. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 84—96. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_6_11

References:

1. Kachan, Ye.P. Babiak, H.P. Zaporozhan, L.P. Koshil, A.B. and Martsinkovska, O.B. (2008), *Regionalna ekonomika* [Regional economy], TNEU, Ternopil, Ukraine.
2. Pidorycheva, I. and Zemlyankin, A. (2015), "Vision of Ukraine: from commodity export to conscious new industrialization", *Zerkalo Nedely*, available at: <https://dt.ua/promyshliennost/bachennya-ukrayini-vid-sirovinnogo-eksportu-do-usvidomlenoyi-novoyi-industrializatsiyi-.html> (Accessed 15 December 2019).
3. Plaksienko, V.Ya. (2008). "Investments in agrarian production in modern conditions of development of economy of Ukraine", *Naukovyy visnyk: finansy, banky, investytsiyi*, vol. 1, pp. 54—57.
4. Lavruk, V.V. (2010), *Investytsiynе zabezpechennya innovatsiynykh proektiv v ahropromyslovomu vyrobnytstvi: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Investment provision of innovative projects in agroindustrial production: theory, methodology, practice], *Aksioma*, Kamianets-Podilskyi, Ukraine.
5. Haydyskyi, P. (2011), "Investments - foundation of economic growth", *Uryadovyi kuryer*, vol. 9, pp. 28—35.
6. Official website of State Statistics Service of Ukraine (2019), "Capital investment in Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 13 December 2019).
7. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine (2019), available at: <http://www.index.minfin.com.ua/index/fidi> (Accessed 13 May 2019).
8. Ministry of Finance of Ukraine (2019), available at: <http://www.index.minfin.com.ua/index/fidi> (Accessed 13 December 2019).
9. Lavruk, V.V. (2009), "Marketing concept of innovation policy of agro industrial development in competitive environment", *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 2—5.
10. Lavruk, V.V. (2009), "Formation of innovation policy of agricultural enterprises", *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomika*, vol. 71, no. 2, pp. 143—151.
11. Kisel, M. (2016), "Scientific research of investment problems in the agrarian sector of the economy", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 84—96.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020 р.

*Є. В. Остропольська,
к. е. н., доцент, профектор з наукової роботи, Донбаський інститут техніки
та менеджменту, ПВНЗ "Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая", м. Краматорськ
ORCID ID: 0000-0001-7462-8069*

*Я. В. Ашиткова,
старший викладач кафедри загальноекономічних дисциплін, Донбаський інститут
техніки та менеджменту ПВНЗ "Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая", м. Краматорськ
ORCID ID: 0000-0001-5823-2910*

*В. Е. Черенкова,
старший викладач кафедри загальноекономічних дисциплін, Донбаський інститут
техніки та менеджменту, ПВНЗ "Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая", м. Краматорськ
ORCID ID: 0000-0003-3893-8558*

*Я. П. Гонтар,
старший викладач кафедри загальноекономічних дисциплін, Донбаський інститут
техніки та менеджменту ПВНЗ "Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая", м. Краматорськ
ORCID ID: 0000-0003-0988-4343*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.12

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

Y. Ostropolska,
PhD in Economics, associate professor, Vice-rector for scientific work, Donbass Institute
of Technology and Management of PHEI "International Scientific and Technical
University named after Academician Yurii Buhai", Kramatorsk

Y. Ashytкова,
senior lecturer of General Economic Disciplines Department, Donbass Institute
of Technology and Management of PHEI "International Scientific
and Technical University named after Academician Yurii Buhai", Kramatorsk

V. Cherenkova,
senior lecturer of General Economic Disciplines Department, Donbass Institute
of Technology and Management of PHEI "International Scientific
and Technical University named after Academician Yurii Buhai", Kramatorsk

Y. Hoptar,
senior lecturer of General Economic Disciplines Department, Donbass Institute
of Technology and Management of PHEI "International Scientific
and Technical University named after Academician Yurii Buhai", Kramatorsk

FOREIGN EXPERIENCE IN ATTRACTING INVESTMENT IN INTELLECTUAL CAPITAL

У статті освітлюються питання реалізації державної політики формування інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал постає не лише засобом нарощення загального капіталу, а й в основному, адекватним відображенням дійсності та визначення пріоритетних напрямів трансформації національного господарства. На думку авторів, технології управління інтелектуаль-

ними інвестиціями повинні бути адекватними характеристикам провадженої загальної інвестиційної політики з орієнтацією на досягнення визначених цілей. У статті доведено, що інтелектуальні інвестиції та економічний розвиток — це взаємообумовлені фактори. Економічний розвиток залежить від інтелектуальних інвестицій і також визначає реальні можливості країни під час інвестування на кожному етапі розвитку. Чим вищі темпи приросту валового національного продукту і національного доходу, тим більше можливостей для розширеного відтворення інтелектуальних ресурсів і формування на цій основі найбільш раціональної інвестиційної політики.

In the context of rapid globalization processes, material knowledge and information have become an integral part of the basic and intellectual capital. Consequently, the socio-economic transformations taking place in our country require well-developed management technologies and the increase of intellectual capital. And, in fact, the accumulation and application of innovative knowledge has become crucial as an intellectual factor in the formation of a new type of production. It is also necessary to recognize that the current trends of increasing the intellectual capital of the national economy are characterized by desynchronization of their main components, non-compliance with real socio-economic transformations, which makes them vulnerable to the destructive effects of global crisis phenomena.

The article focuses on the study of technologies for the implementation of state policy for the formation of intellectual capital. Intellectual capital appears not only as a means of increasing the total capital, but also as, in general, an adequate reflection of reality and the definition of priority areas for the transformation of the national economy. According to the authors, intellectual investment management technologies should be adequate to the characteristics of the investment policy with a focus on achieving certain goals. Therefore, intellectual resources with their ideas, proposals, innovations, know-how, products of intellectual activity massively immigrated from Ukraine to developed countries, which provided free movement of intellectual resources, interested in new opportunities, created favourable conditions for their activation and development.

Intellectual capital, when combined with efforts and resources, generates a significant integrated effect through the use of more advanced means of labour, effective management technologies, increasing and activating intellectual potential, and the use of production reserves.

The article proves that intellectual investment and economic development are mutually dependent factors. Economic development depends on intellectual investment and, in turn, determines the country's real investment opportunities at each stage of development. The higher the growth rate of gross national product and national income, the more opportunities for expanded reproduction of intellectual resources and the formation of the most rational investment policy on this basis.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, державне регулювання, інвестиції, глобалізаційні процеси, матеріальні знання, інформація.

Key words: intellectual capital, state regulation, investment, globalization processes, material knowledge, information.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах стрімких глобалізаційних процесів матеріальні знання та інформація стали невід'ємною частиною основного та інтелектуального капіталу. Відтак соціально-економічні трансформації, що відбуваються у нашій державі, вимагають відпрацьованих технологій управління та нарощення інтелектуального капіталу. А

власне нагромадження та застосування інноваційних знань набуло вирішального значення в якості інтелектуального чинника формування нового типу виробництва. Необхідно також признати, що усталені на сьогодні тенденції нарощення інтелектуального капіталу національного господарства характеризуються десинхронізацією їх основних компонент, невідповідністю реаль-

ним соціально-економічним трансформаціям, що робить їх вразливими перед деструктивними впливами загальносвітових кризових явищ.

Отже, на думку авторів статті, інтелектуальний капітал постає не лише як засіб нарощення загального капіталу, а й як, в основному, адекватне відображення дійсності та визначення пріоритетних напрямів трансформації національного господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зазначимо, що розробці теоретико-концептуальних підходів до державного управління у сфері нагромадження інтелектуального капіталу присвячено низку праць зарубіжних та вітчизняних учених, а саме: О. Алимова, Д. Белла, Дж. Гелбрейта, Б. Данилишина, Л. Дікенса, Л. Едвідсона, М. Мелоуна, Т. Стюарта, Б. Андрушківа, О. Бутнік-Сіверського, Б. Малицького, І. Бистрякова, В. Геєця, Ю. Лисенка, О. Ляпунова, В. Микитенко, О. Новікової, Г. Савіної, О. Цибульова, А. Чухно, С. Шкарлета, Я. Яцкова та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Віддаючи належне науковому здобутку згаданих авторів, необхідно констатувати, що їх праці остаточно не вирішили питання обґрунтування інтегрального напрямку формування державної політики у сфері нагромадження інтелектуального капіталу, його складових та умов реалізації за умов модернізації національного господарства.

Без вирішення зазначеного кола завдань, що стоять перед науковцями, існує реальна загроза втрати не лише ресурсів для забезпечення загальноекономічного розвитку, а й парадигмальних засад регенерації дієвого суспільного буття та стабільного функціонування економічної системи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На цьому етапі розвитку національного господарства, що характеризується постійно прогресуючим рівнем інтеграції у світову господарську систему, підвищена увага приділяється характеру провадження інвестиційної діяльності, залученню іноземних інвестицій для формування і збалансованого розвитку інтелектуальної індустрії, засобам пошуку нових галузей промисловості, які потребують інвестування, для виведення країни на лідируючі позиції на світовому ринку. Враховуючи існування ряду різноспрямованих чинників формування інтелектуального капіталу, більшість країн світу принципово змінили підхід до реалізації стратегії економічного розвитку, переорієнтувавшись на нарощення інтелектуального виробництва, становлення інтелектуальної індустрії та високотехнологічних галузей, що потребують суттєвих змін у складі використовуваного інструментарію реалізації інвестиційної політики. Водночас, мається на увазі, що розвиток інтелектуальної індустрії, орієнтування на економіку, яка ґрунтується на знаннях, сприяє макроекономічній стабільності, розвитку інвестиційної політики, підвищенню рівня ведення бізнес-процесів.

Визнаним фактом є те, що промислові підприємства потребують застосування новітніх технологій управління їхньою діяльністю й підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Оскільки дієва інвестиційна політика дозволяє формувати й розвивати інтелектуальну індустрію, то нагальним є здійснення деталізації деструктивних чинників її провадження, зокрема: а) лімітування частки іноземних інвестицій; б) високий рівень податкових ставок на інвестиційну діяльність. В Україні основні положення провадження, формування й розвитку інвестиційної та інноваційної політики висвітлено в Концепції розвитку національної інноваційної системи (НІС). Метою останньої є вдосконалення процесу організації й управління виробничо-економічними системами, розвиток інтелектуальної економіки, формування нового бачення інструментарію реалізації інвестиційної та інноваційної політики, яке повинне базуватись (як свідчить досвід провідних країн світу) на інтелектуальних ресурсах державної освіти та її можливостях. Так, наприклад:

ринкові реформи у Польщі: лібералізація торгівлі, розвиток інвестиційної політики, розширення внутрішнього ринку, підтримка вітчизняних підприємств зумовили формування інтелектуальної індустрії, розвиток високотехнологічних сфер, таких як сфера біотехнологій, хімічна і медична галузь тощо. Реалізація ринкових реформ, зниження політичних та економічних ризиків створили умови для залучення інтелектуальних інвестицій, у тому числі й іноземних. Нині Польща посідає одну з лідуючих позицій на ринку інвестицій, створюючи сприятливі умови для розвитку нових галузей;

у США до 90-х років була розвинена нормативно-правова та законодавча система регулювання інвестиційної діяльності, що сприяло подальшому піднесенню економіки країни на основі підвищення інтелектуального капіталу підприємств і розвитку високотехнологічних сфер, таких як біотехнології, медицина, енергетика тощо;

в Японії ефективна інвестиційна політика сприяла інноваційному розвитку, а залучення іноземних інвестицій створило умови для становлення інтелектуальної індустрії та наукомістких галузей, таких як сфера автомобілебудування, електроніки і техніки та інших, появі нових технологій.

Оскільки за економічною природою інтелектуальний капітал є головним ресурсом суб'єктів господарювання та національного господарства, який готовий до сприйняття і провадження інновацій, він безпосередньо бере участь у процесах інвестування, реінвестування та дезінвестування в різних галузях економіки. Таким чином, інвестиції відіграють одну з головних ролей у становленні інтелектуальної індустрії, розвитку нових галузей. Як зазначалось авторами вище, до складу інвестиційних ресурсів належать фінансові, матеріальні і нематеріальні ресурси (інтелектуальний капітал). Інтелектуальний капітал може відігравати найбільшу роль в інвестиційній діяльності. Це пояснюється його трансформаційним характером. Наприклад, перетворення інтелектуального капіталу в іншу форму інвестицій — фінансові ресурси, шляхом продажу ліцензій, патентів, продуктів інтелектуальної діяльності.

У процесі дослідження результатів інвестиційної діяльності можна виділити основні види інвестицій (залежно від форми їх отримання): реальні, фінансові, інтелектуально-інформаційні, адміністративні, а також прямі та непрямі інвестиції. З огляду на зазначене доцільним є визначення економічної сутності інтелектуальних інвестицій.

Інтелектуальні інвестиції — це перетворення наявного капіталу суб'єкту господарювання, у тому числі й інтелектуального, в різні об'єкти інтелектуальної власності для здійснення своєї уставної діяльності з урахуванням факторів ризику, ліквідності та часу.

На думку авторів, особливої уваги для забезпечення збалансованого розвитку реального сектору економіки потребують інтелектуальні інвестиції. Враховуючи специфічні ознаки інтелектуальних інвестицій, необхідно детально організувати управління ними (у т.ч. процеси використання й нарощення). Оскільки інтелектуальні інвестиції є одним із видів інвестицій, то їм притаманні загальні властивості. Крім цього, слід враховувати і те, що інтелектуальні інвестиції — це:

- а) основне джерело формування виробничого потенціалу;
- б) магістральний механізм реалізації стратегічних цілей економічного розвитку держави;
- в) конститутивно-ключовий механізм оптимізації структури активів;
- г) дієвий чинник формування довгострокової структури капіталу;
- д) першорядна умова для звільнення ринкової вартості компанії;
- ж) провідний механізм забезпечення простого та розширеного відтворення основних коштів і нематеріальних активів;
- з) прикладний інструментарій здійснення інноваційної політики (реалізація результатів інтелектуальної діяльності персоналу);
- к) чинний важіль впливу і регулятор, що зумовлює розв'язання завдань соціального розвитку галузей і виробництв.

Водночас технології управління інтелектуальними інвестиціями повинні бути адекватними характеристикам провадженої загальної інвестиційної політики з орієнтацією на досягнення визначених цілей. На думку авторів, процес управління інтелектуальними інвестиціями слід реалізовувати за класичною схемою, що передбачає такі етапи:

- а) аналіз стану інтелектуальних інвестицій у минулому періоді діяльності;
- б) визначення обсягу інтелектуальних інвестицій у майбутньому періоді збалансованого розвитку різних видів економічної діяльності;
- в) вибір форм інтелектуального інвестування (патенти, ноу-хау, авторські права, торгові марки, інтелектуальна власність на винаходи та ін.);
- г) оцінювання інвестиційних характеристик та імовірнісних параметрів розвитку інтелектуального інвестування;
- д) формування "портфеля інтелектуальних інвестицій";
- ж) забезпечення високої ефективності системи управління "портфелем інтелектуальних інвестицій".

Підкреслимо, що рівень ефективності управління інтелектуальними інвестиціями визначається більшою мірою процесом формування інтелектуальних ресурсів. Варто зазначити, що основні особливості процесу формування інтелектуальних ресурсів з огляду на параметри інвестиційної діяльності, що провадиться у національному господарстві, включають у себе наступні елементи:

- а) формування інтелектуальних ресурсів як головного елемента інвестиційної політики;
- б) базу формування інтелектуальних ресурсів — інтелектуальний капітал;
- в) джерела формування інтелектуальних ресурсів, які визначаються вартістю інтелектуального капіталу;
- г) процес формування інтелектуальних ресурсів, що залежить від величини інтелектуального капіталу;
- д) формування і використання інтелектуальних ресурсів, що пов'язано з усіма етапами інвестиційної політики;
- ж) формування, нарощення і використання інтелектуальних ресурсів залежно від цілей та напрямків інвестиційної політики;
- з) формування інтелектуальних ресурсів як постійний процес у діяльності та економічному розвитку;
- к) формування інтелектуальних ресурсів як безперервний процес;
- л) формування інтелектуальних ресурсів як регульований у часі процес пошуку резервів загальногосподарського прискорення;
- м) темпи формування інтелектуальних ресурсів, що визначаються головним менеджментом;
- н) ефективне формування інтелектуальних ресурсів, що визначається структурою інтелектуального капіталу за останній період.

З урахуванням цих особливостей і досягається ефективність функціонування системи управління формуванням, нарощенням і використанням інтелектуальних інвестицій.

Наведемо приклад відтоку інтелектуального капіталу з України наприкінці 80-х років — початку 90-х років минулого століття. Фізики, математики, біологи, інженери, медики, програмісти — інтелектуальні ресурси нашої країни — імігрували до Америки та Західної Європи, де було створено сприятливі умови для генерування нових ідей і пропозицій, втілення їх у життя, для інтелектуальної діяльності, розвитку інтелектуального потенціалу цих фахівців, а також відповідний правовий захист продуктів інтелектуальної діяльності.

Тобто інтелектуальні ресурси України, що стали інтелектуальним капіталом Америки та країн Західної Європи, були направлені на розвиток і підвищення конкурентних переваг на світовому ринку, сприяли збагаченню й розвитку саме цих країн. На той час в Україні були відсутні механізми формування, регулювання та управління інтелектуальними інвестиціями, правовий захист продуктів інтелектуальної діяльності, мотивація активізації інтелектуального потенціалу тощо.

Тому інтелектуальні ресурси з їх ідеями, пропозиціями, інноваціями, ноу-хау, продуктами інтелектуальної діяльності масово імігрували з України в розвинені країни, які забезпечили вільне переміщення інтелектуальних ресурсів, зацікавили новими можливостями,

створили сприятливі умови для їх активізації й розвитку.

Відтак інтелектуальний капітал, поєднуючись із зусиллями та ресурсами, генерує значний інтегральний ефект на основі використання більш прогресивних засобів праці, дієвих технологій управління, підвищення й активізації інтелектуального потенціалу, використання виробничих резервів.

Останніми роками в усьому світі спостерігається зростання інвестицій в інтелектуальні ресурси (людські ресурси), що є основною характерною рисою інтелектуальної економіки. Як свідчать аналітичні дані Світового банку, майже 2/3 світового багатства зосереджено в інтелектуальному капіталі. Значну частину складають знання й інтелектуальні можливості персоналу нової інтелектуальної економіки. Відбулося переорієнтування економіки таких країн, як Австрія, Франція, Норвегія, Канада, Німеччина та інших, на виробництво й використання сучасних знань, інтелектуального потенціалу.

Таким чином, інтелектуальний капітал забезпечує понад 50,0% зростання національного багатства цих країн та обумовлює становлення і розвиток інтелектуальної економіки. Одним з основних зовнішніх факторів ефективного формування, розвитку й управління інтелектуальним капіталом є рівень забезпечення країни швидкісними міжнародними комунікаціями. За рівнем комп'ютеризації перше місце посідають Ісландія, Швеція, Норвегія і США (відповідно 44,6; 40,4; 36,2 та 21%). Встановлено, що однією з головних особливостей інтелектуальної економіки є збільшення частки інтелектуальних послуг, пов'язаних із наданням інформації. На сьогодні вони становлять 2/3 від загального обсягу послуг. Оцінюючи показники індексу технологічного розвитку, що характеризують відповідність вимогам інтелектуальної економіки, сучасний економічний стан України не відповідає ані потребам, ані потенціалу країни з інтелектуальною економікою. Але необхідно визначити засоби реалізації пріоритетного напрямку розвитку України як сучасної держави — це становлення економіки інтелектуального типу.

ВИСНОВКИ

Таким чином, інтелектуальні інвестиції та економічний розвиток — це взаємообумовлені фактори. Економічний розвиток залежить від інтелектуальних інвестицій і також визначає реальні можливості країни у разі інвестування на кожному етапі розвитку. Чим вищі темпи приросту валового національного продукту і національного доходу, тим більше можливостей для розширеного відтворення інтелектуальних ресурсів і формування на цій основі найбільш раціональної інвестиційної політики.

Література:

1. Колот А.М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / Анатолій Михайлович Колот // Україна: аспекти праці — 2017. — № 4. — С. 4—9.

2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування еко — 217 номіки / Даглас Норт; [пер. з англ. Іван Дзюб]. — К.: Основи, 2018. — 198 с.

3. Brennan N. Intellectual Capital: Current Issues and Policy Implications / Niamh Brennan, Brenda Connell // Journal of Intellectual Capital. — 2017. — Vol. 1. — № 3. — P. 206—240.

4. Ciesielska D. Wplyw offshoringu na rozwoj przedsiębiorstwa w swietle koncepcji zarzadzania wartoocia firmy / Dorota Ciesielska [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.e-finance.com/artykuly_eng/105.pdf (04.08.2018) /

5. Edvinsson L. Developing a Model for Managing Intellectual Capital / Leif Edvinsson, Patrick Sullivan // European Management Journal. — 1996. — Vol. 14. — № 4. — P. 356—364.

References:

1. Kolot, A.M. (2017), "Innovative labor and intellectual capital in the system of factors of knowledge economy formation", *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 4, pp. 4—9.

2. Nort, D. (2018), *Instytutysii, instytutysijna zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy], *Osnovy*, Kyiv, Ukraine.

3. Brennan, N. (2017), "Intellectual Capital: Current Issues and Policy Implications / Niamh Brennan, Brenda Connell", *Journal of Intellectual Capital*, vol. 1, no. 3, pp. 206—240.

4. Ciesielska, D. (2011), "Impact of offshoring on enterprise development in the light of the concept of goodwill management", available at: http://www.e-finance.com/artykuly_eng/105.pdf (Accessed 15 Dec 2019).

5. Edvinsson, L. (1996), "Developing a Model for Managing Intellectual Capital", *European Management Journal*, vol. 14, no. 4, pp. 356—364.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 657.6:658.1

Т. О. Меліхова,
д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-9934-8722

Ю. С. Ярашик,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-0697-7133

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.17

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО КОНТРОЛЮ КАСОВИХ ОПЕРАЦІЙ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

T. Melikhova,
Doctor of Economic Sciences, professor of Accounting and Auditing
Department of Engineering Institute of Zaporizhzhya National University
Yu. Yarashykly,
master of Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CONTROL OF CASH OPERATIONS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE

У ринкових умовах готівка є найважливішою ланкою системи кругообігу грошових коштів, тому основні зусилля керівників спрямовані на ефективне управління грошовими потоками. Витрати грошових коштів на господарську діяльність будуть приносити прибуток, коли доходи від здійснення цієї діяльності будуть перевищувати витрати. Ефективну систему управління побудовано на достовірній та якісній інформації обліку. Тому на сьогодні контроль касових операцій є частиною системи внутрішнього контролю за діяльністю для підвищення ефективності діяльності підприємства.

Метою роботи є удосконалення методичних підходів до контролю касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства.

Метою контролю касових операцій є встановлення законності, достовірності, правильності, своєчасності касових операцій та відображення їх в обліку та звітності.

Завдання проведення контролю касових операцій полягає в перевірці: понадлімітних залишків готівки у касі у національній валюті, відповідності залишків у облікових регістрах готівки у національній валюті, відповідності залишків у облікових регістрах готівки у іноземній валюті, правильності визначення залишку готівки у іноземній валюті, первинних документів з обліку готівки, правильності розрахунку готівки у іноземній валюті з проведеної господарської операції.

Загальний план внутрішнього контролю складається з етапів: 1) попередній — ознайомлення з діяльністю підприємства; 2) основний — перевірка відповідності облікової політики вимогам законодавства; 3) заключний — складання звіту контролю.

Удосконалено методичні підходи до контролю касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства, яка на відміну від сучасних включає: анкету, загальний план проведення контролю, програму контролю, робочі документи до кожного пункту програми, що дасть змогу перевіряючому дослідити законність, достовірність, правильність, своєчасність касових операцій та відображення їх в обліку та звітності. Це допоможе провести якісний внутрішній контроль, зменшить помилки в веденні обліку та складанні звітності, а також знизить витрати та підвищить ефективність діяльності підприємства. Наявність на підприємстві розроблених методик проведення перевірки, з урахуванням специфіки діяльності, впливає на якість проведення контролю. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу контролеру охопити всі аспекти обліку на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку, вчасно виявити порушення, провести якісний внутрішній контроль.

In a market environment, cash is the most important element of the cash flow system. Spending money on improving the business will be profitable. An effective management system is built on reliable information.

Therefore, control of cash operations, system parts, and internal controls is required to ensure the efficiency and simplicity of techniques, control over the control of operations to ensure efficiency.

The purpose of controlling cash transactions is to establish legality.

The task of conducting control of cash transactions is to check: foreign currency limit in national currency, the corresponding balance in national currency registers, the corresponding balance in foreign currency registers, the correctness of determining the cash balance in foreign currency, primary accounting documentation, correct quotations of currency in the country where the state operation is conducted.

The general plan of internal control of stages: 1) Preliminary — familiarization with the activity of the enterprise; 2) The main one is revivification of compliance of accounting policies with the requirements of the legislation; 3) Final — preparation of the control report.

Improving the methodological approach to the control of cash operations to improve the efficiency of the enterprise, as opposed to modern includes: questionnaire, general plan of carrying out control, control program, working documents for each item of the program, which will allow the examiners to investigate the legality, reliability, correctness, timeliness of cash transactions. The availability of audit techniques developed at the enterprise, taking into account the specific nature of the activity, affects the quality of the control. The proposed methodology of the control will allow the controller reaching the all aspects of accounting at the enterprise, to detect breaks, to internal control qualitatively.

Ключові слова: контроль, грошові кошти, ефективність, касові операції, перевірка, програма, робочий документ.

Key words: control, cash, efficiency, cash transactions, verification, program, working document.

ВСТУП

У ринкових умовах готівка є найважливішою ланкою системи кругообігу грошових коштів, тому основні зусилля керівників спрямовано на ефективне управління грошовими потоками. Витрати грошових коштів на господарську діяльність будуть приносити прибуток, коли доходи від здійснення цієї діяльності будуть перевищувати витрати. Ефективну систему управління побудовано на достовірній та якісній інформації обліку. Тому на сьогодні контроль касових операцій є частиною системи внутрішнього контролю за діяльністю для підвищення ефективності діяльності підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями аудиту грошових коштів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Гончарук Я.А., Гордієнко Н.І., Давидов Г.М., Дерій В.А., Іванова Н.А., Карпенко М.Ю., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Огійчук М.Ф., Піча Ю.В., Савченко В.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають зазначене питання зі своєї точки зору, але не акцентують увагу на різних аспектах проведення контролю касових операцій.

Таблиця 1. Анкета перевірки касових операцій

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Чи є договір з касиром про повну матеріальну відповідальність?				
2	Чи є на підприємстві сейф для зберігання грошових коштів?				
3	Чи пронумерована, прошнурована та поставлена печатка та підпис у касовій книзі?				
4	Чи є суцільна реєстрація первинних документів?				
5	Чи є випадки пропусків у нумерації первинних документів?				
6	Чи проводиться інвентаризація грошових коштів у касі?				
7	Як часто проводиться інвентаризація: - раз на місяць; - раз у квартал; - раз на півріччя; - раз на рік				
8	Чи дотримується підприємства розміру встановленого ліміту грошових коштів у касі?				
9	Чи здійснюється цільове використання грошових коштів?				
10	Здача грошових коштів здійснюється: - касиром банку самостійно в банк; - інкасаторами банку				
11	Облік касових операцій ведеться: - автоматизовано; - вручну				

Таблиця 2. Форма загального плану проведення внутрішнього контролю касових операцій

Етапи аудиту	Процедури аудиту	ПІБ перевіряючого	Термін перевірки
1	2	3	4
Підготовчий	Анкетування, планування проведення контролю касових операцій		
Основний	Перевірка понадлімітних залишків готівки у касі у національній валюті		
	Перевірка відповідності залишків у облікових регістрах готівки у національній валюті		
	Перевірка відповідності залишків у облікових регістрах готівки у іноземній валюті		
	Перевірка правильності визначення залишку готівки у іноземній валюті		
	Перевірка первинних документів з обліку готівки		
	Перевірка правильності розрахунку готівки у іноземній валюті з проведеної господарської операції		
Заключний	Документальне оформлення результатів перевірки		

Таблиця 3. Форма програми внутрішнього контролю касових операцій

Процедури контролю	Мета внутрішнього контролю	Джерела інформації для контролю	Код робочих документів	ПІБ перевіряючого	Термін проведення контролю
1	2	4	5	6	7
Перевірка понадлімітних залишків готівки у касі у національній валюті	Впевнитися у наявності понадлімітних залишків готівки у касі у національній валюті	Прибуткові касові ордери, видаткові касові ордери, касова книга	КО-1		
Перевірка відповідності залишків у облікових регістрах готівки у національній валюті	Впевнитися у відповідності залишків у облікових регістрах готівки у національній валюті	Касова книга, журнал 1, Головна книга	КО-2		
Перевірка відповідності залишків у облікових регістрах готівки у іноземній валюті	Впевнитися у відповідності залишків у облікових регістрах готівки у іноземній валюті	Касова книга, журнал 1, Головна книга	КО-3		
Перевірка правильності визначення залишку готівки у іноземній валюті	Впевнитися у правильності визначення залишку готівки у іноземній валюті	Касова книга, прибуткові касові ордери, видаткові касові ордери, журнал 1, головна книга	КО-4		
Перевірка первинних документів з обліку готівки	Впевнитися у правильності оформлення первинних документів з обліку готівки	Прибуткові касові ордери, видаткові касові ордери	КО-5		
Перевірка правильності розрахунку готівки у іноземній валюті з проведеної господарської операції	Впевнитися у правильності розрахунку готівки у іноземній валюті з проведеної господарської операції	Прибуткові касові ордери, видаткові касові ордери, довідка бухгалтерії	КО-6		

Таблиця 4. Перевірка понадлімітних залишків готівки у касі у національній валюті КО-1

Період	Залишок готівки на початок дня	Надходження готівки до каси	Видача готівки з каси	Залишок готівки на кінець дня	У т.ч. на виплату заробітної плати протягом 3-х робочих днів	Ліміт каси	Потрібно здати у банк	Понадлімітні залишки

Таблиця 5. Перевірка відповідності залишків у облікових регістрах готівки у національній валюті КО-2

Період	Залишок на початок місяця				
	У касовій книзі	У журналі 1	У головній книзі	Відхилення	
				Журналу від касової книги	Головної книги від журналу

Таблиця 6. Перевірка відповідності залишків у облікових регістрах готівки у іноземній валюті КО-3

Період	Залишок на початок місяця				
	У касовій книзі	У журналі 1	У головній книзі	Відхилення	
				Журналу від касової книги	Головної книги від журналу
Дата					
У іноземній валюті					
У перерахунку на гривні					

Таблиця 7. Перевірка правильності визначення залишку готівки у іноземній валюті КО-4

Рахунок	За даними підприємства		За даними аудиту			Відхилення
	Залишок у іноземній валюті	Залишок у перерахунку на гривні	Залишок у іноземній валюті	Валютний курс	Залишок у перерахунку на гривні	
302						

Таблиця 8. Перевірка первинних документів з обліку готівки КО-5

Первинний документ					Примітки
Назва	№	Дата	Сума, грн	Підписи посадових осіб	

Таблиця 9. Перевірка правильності розрахунку готівки у іноземній валюті з проведеної господарської операції КО-6

Рахунок	За даними підприємства		За даними аудиту			Відхилення
	У іноземній валюті	У перерахунку на гривні	У іноземній валюті	Валютний курс	У перерахунку на гривні	
Видача з каси готівки на відрядження закордон						

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є удосконалення методичних підходів до контролю касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Метою контролю касових операцій є встановлення законності, достовірності, правильності, своєчасності касових операцій та відображення їх в обліку та звітності.

Завдання проведення контролю касових операцій полягає в перевірці: понадлімітних залишків готівки у касі у національній валюті, відповідності залишків у облікових регістрах готівки у національній валюті, відповідності залишків у облікових регістрах готівки у іно-

земній валюті, правильності визначення залишку готівки у іноземній валюті, первинних документів з обліку готівки, правильності розрахунку готівки у іноземній валюті з проведеної господарської операції.

Анкету перевірки касових операцій подано в таблиці 1. У програмі контролю касових операцій відображає основні процедури для вирішення основних завдань аудиторської перевірки.

Одержавши в процесі попереднього планування дані та необхідну інформацію, перевіряючий починає розробку загального плану внутрішнього контролю касових операцій (табл. 2). Внутрішній контроль касових операцій підприємства рекомендується проводити в кілька етапів.

Процедури внутрішнього контролю будуть залежати від рівня довіри до результатів попередньої пере-

вірки. Робочу програму внутрішнього контролю касових операцій наведено в таблиці 3.

Для вирішення поставлених завдань внутрішнього контролю касових операцій пропонуємо робочі документи, які стануть обґрунтованими доказами якісного внутрішнього контролю (табл. 4—9).

ВИСНОВКИ

Удосконалено методичні підходи до контролю касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства, яка на відміну від сучасних включає: анкету, загальний план проведення контролю, програму контролю, робочі документи до кожного пункту програми, що дасть змогу перевіряючому дослідити законність, достовірність, правильність, своєчасність касових операцій та відображення їх в обліку та звітності. Це допоможе провести якісний внутрішній контроль, зменшить помилки в веденні обліку та складанні звітності, а також знизить витрати та підвищить ефективність діяльності підприємства.

Література:

1. Макаренко А.П. Аудит: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2016. — 184 с.
2. Макаренко А.П. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 190 с.
3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства / Т.О. Меліхова // Журнал "Бізнес Інформ". — Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. — № 3. — С. 254—258.
4. Меліхова Т.О. Концептуальні основи обліку витрат підприємства / Т.О. Меліхова, Г.С. Хайло // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. "Україна — Польща: діалог культур в контексті євроінтеграції", 25—27 вересня 2014 р.: збір. матер. — Запоріжжя: ЗДІА. Том I, 2014. — С. 221—224.
5. Меліхова Т.О. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ / Т.О. Меліхова, Т. В. Манойло // Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". — Дніпропетровськ: 2014, Вип. 3. — № 10/1. Т. 22 — С. 158—164.
6. Меліхова Т.О. Удосконалення методичних підходів до проведення аудиту нарахування та утримання єдиного соціального внеску з підвищення ефективності контролю / Т.О. Меліхова, Т. Віговська // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. — Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2013. — № 5 (194). — Ч. 1. — С. 126—130.
7. Меліхова Т.О. Обґрунтування амортизаційної політики з метою підвищення прибутковості підприємства / Т.О. Меліхова, Ю.В. Калюжна // Інноваційна економіка. — 2012. — № 1. — С. 232—237.
8. Меліхова Т.О. Програма аудиту оподаткування заробітної плати підприємства / Т.О. Меліхова, М. Єременко // Матеріали XIX Науково-технічної конференції студентів, аспірантів і викладачів в ЗДІА "Проблеми економічного розвитку у сучасних умовах" (м. Запоріжжя, 2014р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zgia.zp.ua>
9. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства / Т.О. Меліхова, Т.В. Манойло // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2013. — № 2. — С. 97—106.
10. Меліхова Т.О. Удосконалення методичних підходів проведення аудиту власного капіталу з метою забезпечення фінансової стабільності підприємства / Т.О. Меліхова, Ю.М. Малініна // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — Запоріжжя: КПУ, 2012. — № 6. — С. 144—153.
11. Макаренко А.П. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова // Матеріали тез доповідей Міжнар. наук. — прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів", 11 листопада 2015 р. — Запоріжжя: КПУ, 2015. — С. 118—120.
12. Макаренко А.П. Теоретико-методичні основи та практичні підходи до вдосконалення аудиту лізингових операцій / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова // Економічний вісник Запорізької державної, 2016. — № 6. — С. 164—171.
13. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту екологічного податку для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, О.С. Зуб // Ефективна економіка. — 2016. — № 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2016>
14. Меліхова Т.О. Удосконалення документування обліку розрахунків з покупцями та замовниками з метою зміцнення інформаційної безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, Ф.О. Гавриленко // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 2. — С. 24—32.
15. Меліхова Т.О. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, О.В. Троян // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 20. — С. 33—37.
16. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. — Херсон, Видавничий дім "Гельветика", 2018. — 632 с.
17. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль: навч. посібник для ВНЗ: [гриф ЗДІА] / А.П. Макаренко, І.Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О.П. Зоря. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.
18. Меліхова Т.О. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті / Т.О. Меліхова, А.С. Верьовкіна // Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24
19. Меліхова Т.О. Удосконалення методики аудиту операцій на бюджетних рахунках організації / Т.О. Меліхова, О.В. Троян, Д.В. Подріз // Агросвіт. 2019. № 1—2. С. 24—32. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.1.24
20. Меліхова Т.О. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для

підвищення ефективності управління підприємством / Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова, Т.С. Середенко // Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

21. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, В.В. Височина // Економіка та держава, 2018. — № 1. — С. 69—75.

22. Меліхова Т.О. Сучасні проблеми обліку дебіторської заборгованості / Т.О. Меліхова, Д.А. Мась // Соціально-економічний розвиток / Матеріали XXXII Міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 18—19 січня 2016 р. — Т. 2. — Київ: Науково-видавничий центр "Лабораторія думки", 2016. — С. 22—23.

23. Maksymenko I. Fiscal audit development in the system of budget process management / T. Melikhova, I. Maksymenko, O. Zorya, N. Fatiukha, O. Chumak // Academy of Accounting and Financial Studies journal, 2018. — Vol. 22, is. 6, 7 p.

24. Макаренко А.П. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова // Часопис економічних реформ. — 2014. — № 1. — С. 26—32.

25. Макаренко А.П. Удосконалення облікових регістрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова // Економічний вісник університету. — 2014. — Вип. 22 (1). — С. 85—95.

26. Макаренко А.П. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, О.В. Гамова; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 147 с.

27. Макаренко А.П. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: [рек. вченою радою ЗДІА] / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 260 с.

28. Подмешальська Ю.В. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник / Ю.В. Подмешальська, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 400 с.

29. Меліхова Т.О. Документування обліку розрахунків за заробітною платою з метою зміцнення інформаційної безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, С. Голубенко // Складні системи і процеси. — Запоріжжя: КПУ, 2012. — № 1 (21). — С. 63—67.

30. Салига С.Я. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія / С.Я. Салига, Т.О. Меліхова. — Запоріжжя: КПУ, 2011. — 224 с.

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2016), Audyt [Audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2015), Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", Zhurnal "Biznes Inform", vol. 3, pp. 254—258.

4. Melikhova, T.O. and Khaylo, H.S. (2014), "Conceptual bases of enterprise cost accounting", zbirnyk mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ukrayina-Polshcha: dialoh kultur v konteksti yevrointehratsiyi [Compilation mother International science-practice conf. "Ukraine-Poland: Dialogue of Cultures in the Context of European Integration"], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine, 25-27 sept, vol. 1, pp. 221—224.

5. Melikhova, T.O. and Manoylo, T.V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya 'Ekonomika', vol. 10/1, pp. 158—164.

6. Melikhova, T.O. and Vihovska, T. (2013), "Improvement of methodical approaches to audit of accrual and maintenance of a single social contribution for improving the effectiveness of control", Visnyk Skhidnoukrayinskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dala, vol. 5, pp. 126—130.

7. Melikhova, T.O. and Kalyuzhna, Yu.V. (2012), "Substantiation of depreciation policy in order to increase profitability of the enterprise", Innovatsiyna ekonomika, vol. 1, pp. 232—237.

8. Melikhova, T.O. and Yeremenko, M. (2014), "Payroll Tax Audit Program", Materialy XIX Naukovotekhnichnoyi konferentsiyi studentiv, aspirantiv i vykladachiv v ZDIA "Problemy ekonomichnoho rozvytku u suchasnykh umovakh", [Materials of the XIXth Scientific and Technical Conference of Students, Postgraduates and Teachers at ZDIA "Problems of Economic Development in Modern Conditions"], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

9. Melikhova, T.O. and Manoylo, T.V. (2013), "Development of a Cash Management Audit Program for Enhancing the Company's Performance", Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnya, vol. 2, pp. 97—106.

10. Melikhova, T.O. and Malinina, Yu.M. (2012), "Improvement of methodical approaches to audit of own capital in order to ensure financial stability of the enterprise", Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryemnytstvo, vol. 6, pp. 144—153.

11. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk. - prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrayiny i rehioniv", [Materials of Abstracts International sciences - prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 Nov, pp. 118—120.

12. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2016), "Theoretical and methodological foundations and practical approaches to improving the audit of leasing operations", Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi, vol. 6, pp. 164—171.

13. Melikhova, T.O. and Zub, O.S. (2016), "Development of Environmental Tax Audit Program for Increasing Financial Safety of an Enterprise", Efektyvna ekonomika,

vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2016> (Accessed 10 Dec 2019).

14. Melikhova, T.O. and Havrylenko, F.O. (2018), "Accompanied documenting of the region of rozrakhunkiv with purchases that the deputies of the merit of information about the security", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 24—32.

15. Melikhova, T.O. and Troyan, O.V. (2017), "Analysis of the impact of the tax burden on the level of tax security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 33—37.

16. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formirovanye, kontrol', efektyvnist'* [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], Kherson, Ukraine.

17. Makarenko, A.P. Maksymenko, I.YA. Melikhova, T.O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol'* [State financial control], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

18. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29.

19. Melikhova, T. Troyan, O. and Podriz, D. (2019), "Improvement of the methodology of audit of operations on budget accounts of enterprises", *Agrosvit*, vol. 1—2, pp. 24—32.

20. Melikhova, T. Chakalova, N. and Seredenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41.

21. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

22. Melikhova, T.O. and Mas, D.A. (2016), "Modern problems of accounts receivable", *Sotsialno-ekonomichnyy rozvytok. Materialy KHKHKHII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Socio-economic development. Materials of the XXXIII International Scientific and Practical Conference Chernivtsi], Naukovyvydavnychyy tsentr "Laboratoriya dumky", Kyiv, Ukraine, 18—19 Jan, vol. 2, pp. 22—23.

23. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6—7.

24. Makarenko, A.P. Melikhova, T.A. and Chakalova, N.S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.

25. Makarenko, A.P. Melikhova, T.A. and Chakalova, N.S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.

26. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), *Opodatkovannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk* [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

27. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

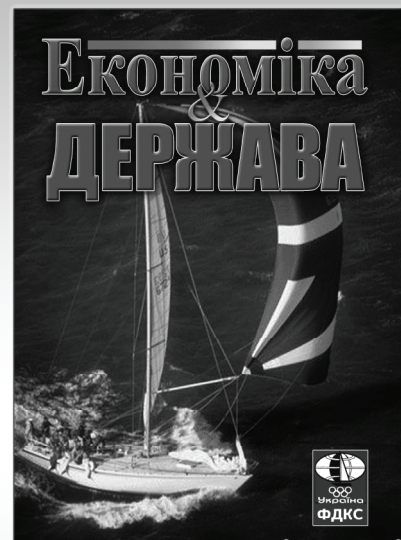
28. Podmeshal's'ka, Yu. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'kyi oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

29. Melikhova, T.O. and Holubenko, S. (2012), "Documentation of accounting for payroll calculations in order to strengthen the information security of the enterprise", *Skladni systemy i protsesy*, vol. 1 (21), pp. 63—67.

30. Salyha, S.YA. and Melikhova, T.O. (2011), *Audyt podatkov sub'ektiv hospodariuvannya* [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

І. Я. Антоненко,
д. е. н., професор, Національний університет харчових технологій
ORCID ID: 0000-0003-2299-2365
В. С. Харенко,
магістр, Національний університет харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-1241-7351

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.24

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ

I. Antonenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, National University of Food Technologies
V. Kharenko,
master, National University of Food Technologies

DEVELOPMENT OF THE TOURISM POTENTIAL THE CHERNIGIV REGION

У статті проведено аналіз туристичного потенціалу Чернігівської області, визначено основні аспекти розвитку туризму в цьому регіоні. Представлено перелік туристичних ресурсів: історичних, природних, суспільних та подієвих. Описано найпривабливіші туристично-рекреаційні місця Чернігівщини; невідомі широкому загалу природні багатства області та обгрунтовано туристичний потенціал цих територій, запропоновано інноваційний спосіб відродження старовинних маєтків, палацово-паркових комплексів області, шляхом використання сучасних технологій, також запропоновано розвивати на Чернігівщині абсолютно новий для тамтешніх країв такий вид подорожей, як кінотуризм. У статті також розглянуто проблеми рекреаційно-туристичної галузі у області. Викладено основні задачі та заходи для сприяння розвитку туристичної інфраструктури в регіоні. Розкрито переваги розвитку зеленого туризму, визначено умови його розвитку, окреслено основні завдання розвитку сільського зеленого туризму в регіоні як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

На основі проведеного аналізу туристичного потенціалу, встановлення конкурентних переваг, визначення туристичної привабливості доведено, що розвиток туризму у Чернігівській області може бути одним зі сценаріїв вирішення економічних і соціальних проблем регіону. Зокрема визначено ресурсне забезпечення туристичної діяльності, обгрунтовано вплив розвитку туризму на економіку регіону, виділено складові туристичної зацікавленості, встановлено переваги в розвитку туризму Чернігівського регіону. Розкрито основні аспекти щодо збільшення привабливості області та залучення максимальної кількості туристів. За результатами дослідження наведено конкретні напрями щодо розвитку туризму в регіоні.

Туристичний потенціал Чернігівського регіону мало висвітлений у засобах масової інформації, тому у роботі було запропоновано конкретні дії, які б покращили ситуацію з промоції місцевості як серед українських мандрівників, так і для туристів з-за кордону.

The article analyzes the tourism potential of the Chernihiv region, identifies the main aspects of tourism development in the region. The list of tourist resources is presented: historical, natural, public and events. The most attractive tourist and recreational places of Chernihiv region are

described; unknown to the general natural resources of the region and the tourist potential of these territories is substantiated. The article also deals with the problems of the recreation and tourism industry in the region. The main tasks and measures for promoting the development of tourist infrastructure in the region are outlined.

The socio-economic importance of rural green tourism for the Chernihiv region has been determined. The basic tendencies of tourism development in the region are investigated, its role in the economy of the country is determined and the influence of tourism on the development of related industries is proved. The advantages of green tourism development are revealed, the conditions of its development are defined, the main tasks of tourism development in the region, both in the domestic and foreign markets, are outlined.

Based on the analysis of tourism potential, establishment of competitive advantages, determination of tourist attractiveness it is proved that the development of tourism in Chernihiv region can be one of the scenarios for solving the economic and social problems of the region. In particular, the resource provision of tourism activities was determined, the impact of tourism development on the region's economy was substantiated, the components of tourism interest were identified, the advantages in tourism development of the Chernihiv region were determined. The main aspects of increasing the attractiveness of the area and attracting the maximum number of tourists are revealed. According to the research, specific directions for the development of tourism in the region are outlined.

The tourist potential of the Chernihiv region is poorly covered in the media, so this paper proposes specific actions that would improve the situation of promoting the area, both for Ukrainian travelers and tourists from abroad.

Ключові слова: туризм, туристичний потенціал, туристична привабливість, історико-культурні пам'ятки, конкурентні переваги, кінотуризм.

Key words: tourism, tourist potential, tourist attraction, historical and cultural monuments, competitive advantages, cinema tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Чернігівська область має унікальні історико-культурні, неповторні природні та лікувально-рекреаційні ресурси, що дає можливість для розвитку різних видів туризму. На території області знаходиться більше 2 тисяч річок та озер, 2 родовища мінеральних вод, унікальні, єдині в Україні родовища бішофіту, 20 % території вкрито лісами.

Землі Чернігівщини — джерело творчого натхнення для цілої плеяди видатних представників культури і наукової еліти. Тут народився відомий мореплавець Ю. Лисянський, розпочала свою театральну кар'єру Марія Заньковецька. На берегах Десни, у Сосниці, народився і провів дитячі роки видатний кінорежисер О. Довженко.

Проте, маючи величезний туристичний потенціал, Чернігівщина мало користується попитом як серед українців, так й іноземних туристів. Причиною цього є наявність багатьох проблем області, у тому числі й неадекватне управління туризмом та відсутність дієвої, з економічної точки зору, стратегії розвитку туризму та недостатня промоція регіону у ЗМІ. Тому актуальними є наукові дослідження, результати яких спрямовано на розробку та впровадження практичних рекомендацій щодо вибору ефективної стратегії розвитку туризму на Чернігівщині.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку туризму протягом останніх років активно досліджують українські та зарубіжні фахівці. У своїх працях вони розглядають туризм як явище культури і чинник духовного розвитку особистості, виявляють світоглядні аспекти туризму [1; 2]. Теоретичні та практичні аспекти регіонального розвитку туризму досліджували такі відомі вчені: О.О. Бейдик, В.С. Кравців, В.І. Мазола, Д.М. Стеченко, М.П. Мальська та ін. [3]. Але аналіз опублікованих наукових праць виявив недостатню висвітленість проблем регіонального розвитку туризму, зокрема підходів до вивчення туристичної привабливості регіону та формування стратегій його розвитку.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз розвитку туризму у Чернігівській області та формування стратегії розвитку регіону на основі аналізу туристичного потенціалу, дослідження перспектив розвитку та проблем, що гальмують розвиток туристичної сфери регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ СТАТТІ

Чернігівська область — одна з найбільших областей України. Розташована у північній частині держави і

межує з Республікою Білорусь, Російською Федерацією, Сумською, Полтавською та Київською областями [6, с. 65—71].

Для більшості пересічних українців Чернігівщина асоціюється з княжою добою та, власне, із самим Черніговом. Дехто згадає гетьманську столицю Батурин, а хтось навіть вже побував у палацово-парковому комплексі в Качанівці та тростянецькому дендропарку. В іншому ж одна з найбільших за територією областей України залишається невідомою навіть самим місцевим жителям. Між тим тут є чудові природні об'єкти, маловідомі або ж зовсім забуті історичні місця та пам'ятки.

Проте, незважаючи на маловідомість країв Чернігівщини, вона має значний туристичний, історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал.

Чернігівська область відома старовинними церквами (найбільший чотирирівневий підземний храм св. Феодосія Тотемського) [4, с. 21], літописними містами і особливо спокійним життям. Наразі, спокій та можливість відпочити від шуму великих міст є у пріоритеті сучасних туристів і Чернігівщина у цьому сенсі є меккою для людей, які хочуть насолодитися тишею та навколишньою поліською недоторканою природою. Особливо прекрасна область у осінній період, коли лісові та паркові зони, яких у регіоні незліченна кількість, вбираються у різнобарвні осінні шати і занурюють у магічну казку осені, розфарбовану неймовірної краси жовтогарячими фарбами.

Популярними туристичними центрами області є: Чернігів, Новгород-Сіверський, Батурин, Ніжин, Прилуки, Козелець, Остер, Седнів. У цих містах краю збереглися православні культові споруди часів Київської Русі, а архітектурну спадщину XVII—XIX ст. демонструють різноманітні зразки релігійного і цивільного будівництва — православні храми, палаци і маєтки з чудовими парками, адміністративні будинки і пам'ятники.

Популярними видами туризму в області є: історичний (екскурсійний), сільський зелений, та активний. Основний потік туристів до області складають корпоративні групи з Києва та індивідуальні туристи.

У Чернігівській області є багато місць, про які знає далеко не кожен, і ці місця вражають своєю красою. Одним із таких неймовірних місць є: "українські Мальдіви", як називають їх самі туристи, це "Блакитні озера" у селі Олешня, що на Чернігівщині. Море посеред лісу — так можна описати унікальний природний курорт. Місце доволі популярне серед туристів саме у літній сезон — білий пісок, чиста вода. У сезон, як кажуть місцеві, сюди приїжджає до чверті мільйона туристів. Хоча восени і навіть взимку тутешня природа не менш чаруюча, ніж улітку. Глибина озер сягає 25 метрів, а вода у них дійсно блакитна, а все завдяки тому, що дно вкрито білосніжним кварцовим піском, який прекрасно відбиває світло. Вода у цих озерах володіє цілющими властивостями завдяки вмісту кварцу, вона спроможна лікувати захворювання опорно-рухової системи, а також на дні озер знаходяться величезні поклади косметичної блакитної глини, яка має неабиякі омолоджуючі властивості.

Наступним цікавим місцем, яке варто відвідати і про яке відомо небагато є місто Седнів — найзагадковіше місто України. Невелике містечко над річкою Снов, яку місцеві жителі називають Північним Йорданом, оскільки склад води майже ідентичний — великий вміст йоду, а ще ця водойма є однією з найчистіших в Європі, оскільки йод є антисептиком, він знездружує воду так, що шкідливі мікроорганізми просто не виживають. Щороку сюди приїждять більше 50 000 туристів і це не дивно, адже атракцій тут велика кількість. Дивовижні пейзажі долини і садиба-музей козацької династії Лизогубів, на території якої розташована маєткова альтанка на сорокаметровому пагорбі з неймовірним краєвидом, який зачаровує з першої секунди, і кінний двір, одне з небагатьох місць на Лівобережжі, де можна побачити та оцінити козацьку вправність з кінями. Сучасні козаки влаштовують захоплюючі вистави із трюками у сідлі не гірші ніж на острові Хортиця в Запоріжжі, і стара Свято-Георгіївська церква, де знімали перший радянський фільм жаків "Вій". Замість каміння доріжки вулиць міста встелені залишками козацького посуду, що додає цьому місту особливого козацького шарму. Седнів був розвиненим культурним центром, тут у свій час черпали натхнення відомі письменники Тарас Шевченко, Леонід Глібов, Афанасій Чужбинський. А для любителів екстремального відпочинку у місті є таємничі підземелля та склепи з муміями невідомого походження.

Сільський зелений туризм на Чернігівщині є доволі перспективним. Такий вид туризму розвивається прискореними темпами і є пріоритетним для розвитку туризму області. Щороку кількість садиб на Чернігівщині збільшується і на сьогодні їх діє близько 50, до послуг гостей різноманітні варіанти активного відпочинку та сімейного дозвілля.

Варте особливої уваги туристів село Бреч Корюківського району, яке за допомогою сільського зеленого туризму відродилося і стало популярним серед туристів. Комплекс сільського зеленого туризму ввели в експлуатацію у 2006 році, цим самим забезпечили населення села робочими місцями. З нікому невідомого село Бреч перетворилося на туристичну перлину Чернігівщини, яку щороку відвідує величезна кількість туристів.

Унікальний готельний комплекс, територія якого становить 56 га, входить в ТОП-10 європейських заводчиків ганноверської породи коней. "Бреч" — найбільший туристично-готельний та розважальний комплекс в Україні.

Цей комплекс вирізняється серед інших тим, що туристи можуть оселитися в різних куточках світу: китайських котеджах-пагодах, будиночках альпійських мисливців, американському корпусі в континентальному стилі.

Також у Чернігівській області є величезні перспективи для розвитку кінотуризму. Передумовою цьому є зйомки на території області популярного як на українських просторах, так і у Польщі, телесеріалу "Кріпосна".

Український серіал "Кріпосна" — один з наймасштабніших проєктів за останні кілька років, який б'є усі

рекорди за кількістю переглядів у Польщі. За перший тиждень показу він очолив рейтинги трансляцій усіх каналів України.

Причиною успіху стрічки в Польщі вважають географічний фактор, оскільки середина XIX ст., коли розгортаються події, — це час, коли Чернігів і Варшава, Люблін і Соснівець були частиною однієї країни та функціонували в однакових суспільно-політичних умовах.

Ніжин — місто в Чернігівській області, в якому бурхливо розвиваються події серіалу. Саме в XIX ст. це місце було одним з головних культурних центрів країни. Тут регулярно відбувалися важливі події і з'являлися значущі особи. Щоб передати дух цього неймовірного міста для зйомок було обрано справжню окрасу України — Національний історико-культурний заповідник "Качанівка" [5, с. 231]. Це гарна можливість розвивати кінотуризм на Чернігівщині, пропонувати туристичні маршрути та промоцію місцями зйомок для поляків, українців та інших туристів.

Чернігівський край — багатий на палацово-паркові комплекси та дворянські садиби, це і Чернігівський Дитинець з комплексом унікальних споруд, і Новгород — Сіверський з його чудовими краєвидами та цікавими туристичними об'єктами, і Батуринська фортеця та Палац Розумовського, і всесвітньо відома палеолітична стоянка первісної людини у с. Мезин Коропського району та ще багато іншого [10]. Ці пам'ятки архітектури збережені у гарному стані та популярні серед туристів. Проте є й багато таких об'єктів, які потребують реставрації та відновлення, зокрема, маєток Катеринича (м. Бобровиця), маєток Раковича (с. Соколівка, Бобровицький р-н), палац Мейендорфа (с. Новий Биків, Бобровицький р-н), палац поміщиків Пашковських (с. Чермер, Козелецький р-н), садиба Кочубеїв (с. Тиніца, Бахмацький р-н), садиба Дараганів "Покорщина" (с.мт. Козелець) та ін.

Одним із сучасних та нестандартних варіантів вирішення проблеми занедбаних палаців та садиб є створення їх акаунтів у додатку для знайомств Tinder. В Україні вже запустили такий проект. У Tinder з'явилися 12 профілів "самотніх" історичних замків, кожен з яких відрізняється унікальним описом. Таку ініціативу з промовистою назвою "Одинок шукає музу" вигадав благодійний фонд "12 вартових", які займаються відновленням та збереженням історичними пам'ятками. Чернігівщина може долучитися до проекту та створити подібні акаунти для палаців та садиб області, які потребують відновлення, цим самим привернути увагу до забутих та закинутих культурних пам'яток, які потребують фінансової підтримки та зацікавленості суспільства. І найголовніше, ця ініціатива дасть змогу зібрати кошти, щоб провести необхідні роботи для реставрації пам'яток.

В області спостерігається низький рівень маркетингових досліджень у туристичній сфері, недостатнє інформаційно-рекламне забезпечення на загальноукраїнському та міжнародному ринках. У засобах масової інформації недостатньо висвітлюються питання розвитку місцевих видів туризму, які є в Чернігівській області, або ж, які можуть виникнути та розвиватися. Оскільки жителі Чернігівщини мало зна-

ють про наявний туристичний потенціал області, то туристи з інших областей України або ж з-за кордону тим більше не можуть повною мірою володіти інформацією стосовно наявних атракцій. Лише починаючи з 2015 року місцеві органи влади Чернігівської області почали акцентувати увагу на інформаційних технологіях, на необхідності впровадження рекламних заходів щодо покращення туристичного іміджу регіону.

Використовуючи сучасні інформаційні технології, можна розширити сегмент потенційних туристів, наприклад, електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і переліком туристичних фірм з вказаною вартістю їх послуг давно вже використовуються по всьому світу як необхідність під час подорожі туриста.

Отже, наявність великої кількості історико-культурних об'єктів у поєднанні з розмаїттям природно-рекреаційних ресурсів створюють умови для розвитку різних видів туризму, а саме: культурно-пізнавального, подієвого, сільського зеленого, паломницького та активних видів туризму.

Туризм як вид економічної діяльності та важливий соціальний інститут має чітку орієнтацію на використання природних ресурсів і культурної спадщини. Тому важливим його напрямом є ефективне і раціональне використання природних ресурсів та об'єктів культурної спадщини з одночасним їх збереженням і відновленням.

Крім того, необхідно здійснити заходи щодо визначення туристично-рекреаційного потенціалу всіх регіонів області, визначення їх особливостей з метою створення конкурентоспроможного туристичного продукту.

За даними Головного управління статистики у Чернігівській області в 2018 році на Чернігівщині діяли: 1 туроператор та 11 турагентів, що становить 1% від загальної кількості в Україні, а суб'єктів екскурсійної діяльності в області взагалі не зареєстровано [8]. Відповідно, дохід від надання туристичних послуг був одним із найгірших серед інших областей України і за даними Державної служби статистики України становив — 2654,4 тис. грн [9].

У структурі кількості туристів з метою відвідування Чернігівської області протягом 2018 року переважало дозвілля та відпочинок (99,7%), на другому місці — службова та ділова мета відвідування області, навчання (0,3%) [7].

Основними проблемними питаннями, які стримують розвиток в'їзного та внутрішнього туризму в області, є:

- низька конкурентоспроможність туристичного продукту області через недостатньо розвинену інфраструктуру більшості туристично-рекреаційних об'єктів;

- рівень розвитку туристичної індустрії Чернігівської області не відповідає наявному потенціалу;

- недостатній рівень інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і, особливо, на зовнішньому ринках щодо туристично-рекреаційного потенціалу області;

- незначні обсяги інвестицій в розвиток рекреаційно-туристичної галузі Чернігівщини;

— недостатній рівень розвитку та низька якість послуг, що надаються у сфері сільського зеленого туризму;

— відсутність коштів у районних та міських бюджетах на фінансування заходів з розвитку туризму;

— відсутність спеціалістів з питань розвитку туризму та туристичних інформаційних центрів у більшості районів призводить до неналежного інформування туристів про наявні заклади туристичної інфраструктури.

Розв'язання цих проблемних питань можливе за умови забезпечення сприятливого інвестиційного клімату і розробки оптимальних форм залучення інвесторів у туристичну сферу, здійснення комплексу заходів щодо удосконалення системи управління туристичною галузю, посилення контролю за якістю надання туристичних послуг, належного фінансування.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідивши туристичний потенціал Чернігівського регіону та проаналізувавши проблеми, які гальмують розвиток туризму, можна визначити, що Чернігівщина має всі необхідні ресурси для створення якісних туристичних продуктів, які будуть приваблювати туристів з усіх куточків України та світу, проте у регіоні є й значні проблеми, тільки після усунення яких, туризм стане популярним та прибутковим. Є у регіоні потенціал для розвитку і зовсім нового на наших теренах виду туризму, такого, як кіно туризм (подорожі до місць зйомок фільмів). Мальовничі краєвиди Полісся приваблюють своєю красою українських режисерів для створення шедеврів світового рівня.

Стратегія розвитку туризму Чернігівського регіону повинна ґрунтуватися на наявному потенціалі та можливостях, сильних і слабких сторонах області, максимально використовуючи перші, і усуваючи останні. В майбутньому під час розробки стратегії розвитку туризму у регіоні необхідно зосередитись на покращенні туристичної інфраструктури та розвитку сільського зеленого, активного, паломницького видів туризму шляхом залучення інвестицій для реконструкції існуючих та будівництва нових готелів, баз відпочинку, санаторіїв, котеджних містечок, кемпінгів, заснування і розвитку існуючих історичних, музичних та гастрономічних фестивалів, які були б "родзинкою" області та асоціювалися у туристів саме з Чернігівщиною.

Література:

1. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / В.Г. Герасименко. — Одеса: ОНЕУ, 2016. — 262 с.
2. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с.
3. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. — К.: Київський університет, 2001. — 395 с.
4. Довідка про збір інформації в головному управлінні культури, туризму і охорони культурної спадщини від 30.09.2012 № 17-21/23 / Чернігівська облдержадміністрація. — Чернігів: [б. в.], 2012. — 21 с.

5. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник / Є.В. Панкова. — К. Альтерпрес, 2003. — 231 с.

6. Корнілова Н.В. Проблеми розвитку туризму в Чернігівській області / Н.В. Корнілова // Географія та туризм. — 2010. — Вип. 10. — С. 65—71.

7. Офіційний сайт інформ-агенції "Чернігівський монітор" Стан туризму в Чернігівській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://monitor.cn.ua/ua/monitoring/39585>

8. Офіційний сайт головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://chernigivstat.gov.ua/>

9. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm

10. Офіційний сайт департаменту культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.cult.gov.ua>

References:

1. Herasymenko, V.G. (2016), Otsinka turystychno-rekreatsijnoho potentsialu rehionu [Assessment of the tourist and recreational potential of the region], ONEU, Odessa, Ukraine.
2. Malska, M.P. (2004), Osnovy turystychnoho biznesu [Basics of the tourist business], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
3. Beidyk, O.O. (2001), Rekreatsijnno-turysts'ki resursy Ukrainy: metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, rajonuvannia [Recreational and tourist resources of Ukraine: methodology and methods of analysis, terminology, zoning], Kyivs'kyj universytet, Kyiv, Ukraine.
4. Chernihiv Regional State Administration (2012), Dovidka pro zbir informatsii v holovnomu upravlinni kul'tury, turyzmu i okhorony kul'turnoi spadschyny [Certificate on the collection of information in the Main Department of Culture, Tourism and the Protection of Cultural Heritage], Chernihivs'ka obldershadministratsiia, Chernihiv, Ukraine.
5. Pankova, E.V. (2003), Turystychno kraieznnavstvo [Tourist study of local lore], Al'terpres, Kyiv, Ukraine.
6. Kornilova, N.V. (2010), "Problems of tourism development in Chernihiv region", Neohrafiia ta turyzm, vol. 10, pp. 65—71.
7. Official site of Chernihiv Monitor news agency (2015), "Status of tourism in Chernihiv region", available at: <http://monitor.cn.ua/ru/monitoring/39585> (Accessed 15 January 2020).
8. Official site of the main statistics department in Chernihiv region (2019), available at: <http://chernigivstat.gov.ua/> (Accessed 15 January 2020).
9. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 January 2020).
10. Official site of the Department of Culture and Tourism, Nationalities and Religions of Chernihiv Regional State Administration (2019), available at: <https://www.cult.gov.ua> (Accessed 15 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 13.01.2020 р.

А. П. Макаренко,
д. е. н., професор кафедри обліку, аналізу оподаткування та аудиту,
Інженерний інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-9576-928X
Д. Д. Кучкіна,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0001-7774-2107

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.29

УДОСКОНАЛЕННЯ АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

A. Makarenko,
Doctor of Economic Sciences, professor of Accounting and Auditing
Department of Engineering Institute of Zaporizhzhya National University
D. Kuchkina,
master of Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVEMENT OF THE AUDIT OF CALCULATIONS WITH BUYERS AND CUSTOMERS AT THE ENTERPRISE

У статті узагальнено дані щодо аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві, а також наведено практичні заходи та пропозиції щодо його вдосконалення. Облік розрахунків з покупцями та замовниками займає значну ділянку роботи на підприємстві, яка є дуже важливою, адже впливає на ліквідність та платоспроможність підприємства. Відповідно кожний керівник підприємства зацікавлений у формуванні оптимального та раціонального обліку розрахунків з покупцями та замовниками відповідно до вимог чинного законодавства. Контролювати облік покликаний аудит. Тож з метою підвищення ефективності аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на суб'єктах підприємництва було розроблено схему аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві та рекомендований план проведення такої перевірки. На початковому етапі перевірки рекомендується проводити тестування внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками за розробленою формою тесту. Тестування внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками за розробленою формою тесту дозволить аудитору виділити найбільш помилкові ділянки обліку, а також розглянути особливості обліку розрахунків з покупцями та замовниками на конкретному підприємстві. На основі отриманих даних було розроблено вдосконалену програму аудиту розрахунків з покупцями та замовниками. Програма аудиту розрахунків з покупцями та замовниками включає всі ділянки обліку, які впливають на формування фінансової звітності. Крім того, рекомендується на підприємстві впровадити розроблені робочі документи, які дозволять підвищити контроль відвантаження продукції сумнівним покупцям та замовникам. Було розроблено: робочий документ з перевірки наявності простроченої дебіторської заборгованості; відомість про дозвіл відвантаження продукції, товарів, надання послуг покупцям та замовникам; робочий документ підтвердження заборгованості покупців та замовників. Застосування на практиці рекомендацій, запропонованих у статті, дозволить підприємству забезпечити відображення операцій з об-

ліку розрахунків з покупцями та замовниками відповідне сучасним вимогам господарювання, управлінський персонал матиме змогу своєчасно отримувати інформацію для проведення аналізу та прийняття ефективних управлінських рішень керівництвом.

The article summarizes the data on the audit of payments with customers and customers in the enterprise, as well as practical measures and suggestions for improving it. Accounting for payments with buyers and customers occupies a significant area of work in the enterprise, which is very important because it affects the liquidity and solvency of the enterprise. Accordingly, every manager of the enterprise is interested in forming the optimal and rational accounting of payments with buyers and customers in accordance with the requirements of the current legislation. Control the accounting called audit. Therefore, in order to increase the efficiency of the audit of payments with buyers and customers in business entities, a scheme of audit of payments with customers and customers in the enterprise was developed and a plan for such audits was recommended. At the initial verification stage, it is recommended to test the internal control of payments with buyers and customers using the developed test form. Testing internal control of payments with customers and customers using the developed test form will allow the auditor to identify the most erroneous areas of accounting, as well as consider the features of accounting for payments with customers and customers in a particular enterprise. Based on the data obtained, an advanced audit program for buyers and customers was developed. The program of audit of payments with buyers and customers includes all areas of accounting that affect the formation of financial statements. In addition, it is recommended that the company develops working documents that will increase the control of the shipment of products to doubtful buyers and customers. The following was developed: a working document for checking the existence of overdue accounts receivable; information about the permission for shipment of products, goods, provision of services to buyers and customers; working document confirming the debt of buyers and customers. The practical implementation of the recommendations offered in the article will allow the enterprise to ensure that transactions with the accounting of customers and customers are met in accordance with the modern requirements of management, management will be able to receive timely information for analysis and effective management decisions.

Ключові слова: розрахунки, аудит, покупець, замовник, програма, тест внутрішнього контролю, робочий документ, висновок.

Key words: calculations, audit, buyer, customer, program, internal control test, working document, conclusion.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Отримання прибутку — найважливішого показника діяльності підприємства — знаходиться в прямій залежності від надходження платежів від покупців та замовників підприємства. Здійснюючи відвантаження товарів, продукції, або надаючи послуги та виконуючи роботи, кожне підприємство прогнозує отримати грошові кошти за ці блага. Задля забезпечення максимального додержання платіжної дисципліни необхідно сформувати оптимальний облік таких розрахунків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання вдосконалення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, а саме: С.Д. Батехін, І.А. Бланк, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, С. Грязнова, З.В. Гуцайлюк, Р. Дамарі, В.П. Завгородній, Т.О. Меліхова, А.П. Мака-

ренко, О.В. Лишиленко, О.І. Коблянська та інші. Проте саме питання розробки дієвих плану, програми та робочих документів аудитора під час проведення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками розкрито недостатньо та потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка заходів з вдосконалення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У господарській діяльності підприємства важливу роль посідають розрахункові операції, і тому достовірність їх відображення в обліку потребує особливої уваги. Отримуючи кошти за реалізовану продукцію підприємство здійснює виплату заробітної плати праці-

вникам, розраховується з бюджетом, а також зі своїми кредиторами. Тому важливо, щоб інформація яка надходить до керівництва про стан розрахунків покупців та замовників була актуальною.

Основним джерелом інформації про фінансовий стан суб'єктів господарювання є фінансова звітність, яка ґрунтується на узагальнених даних фінансового обліку. Дані про дебіторську заборгованість у фінансовій звітності розкривають стан розрахунків покупців та замовників за продукцію, товари, послуги та виступають джерелом інформації для проведення фінансового й економічного аналізу й оцінки розрахункової дисципліни. Саме тому аудит розрахунків з покупцями та замовниками є тим засобом, що може визначити достовірне відображення даних про дебіторську заборгованість у фінансовій звітності, сприяти підвищенню якості зібраної інформації, прозорості та достовірності даних щодо розрахункових операцій, пов'язаних з реалізацією готової продукції, товарів робіт та послуг.

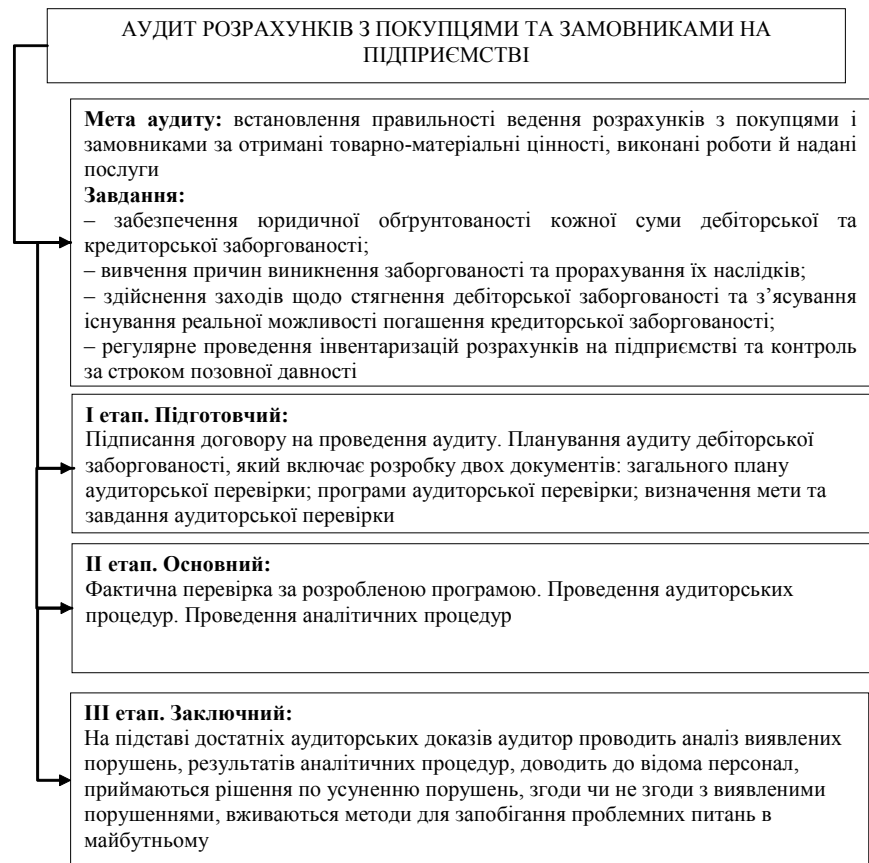

Рис. 1. Схема аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 1. План аудиту розрахунків з покупцями та замовниками

№	Етапи	Мета аудиту	Методи перевірки	Аудиторські докази
1	2	3	4	5
1	Підготовчий	Виявлення особливостей діяльності підприємства. Виявлення умов договірних відносин. Визначення потенційних областей підвищеного ризику	Дослідження, опитування, огляд, та інші методи, що дадуть змогу зробити попередні висновки про повноту і законність ведення розрахунків з покупцями та замовниками	Статут підприємства, накази, звіт про попередню аудиторську перевірку, договори з покупцями та замовниками, наказ про облікову політику
2	Основний	Проведення фактичної перевірки синтетичного та аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві	Проведення запитів до покупців та замовників; аналітичні процедури, розрахунки, спостереження, опитування	Договори, накладні, рахунки-фактури, банківські виписки, платіжні доручення, прибуткові та видаткові касові ордери, реєстри бухгалтерського обліку
3	Заключний	Формування аудиторського висновку (звіту); визначення стану розрахунків з покупцями та замовниками; надання рекомендацій з покращення обліку розрахунків з покупцями та замовниками	Аналіз та оцінка інформації, яку отримав аудитор під час перевірки; систематизація і обґрунтування отриманих даних	Робочі документи, які заповнював аудитор на всіх етапах перевірки

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 2. Тест контролю розрахунків з покупцями та замовниками

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			Примітки
		Так	Ні	Інформація відсутня	
1	2	3	4	5	6
1	Чи укладаються договори з покупцями та замовниками?				
2	Чи ведеться реєстр договорів на реалізацію продукції (робіт, послуг)?				
3	Чи є юрист на підприємстві, який замається укладанням договорів?				
4	Хто виписує документи на відвантаження продукції: – комірник; – бухгалтер; – директор				
5	Чи обмежений доступ до комп'ютеризованих записів розрахунків з покупцями та замовниками?				
6	Контроль за станом розрахунків з покупцями та замовниками веде: – комірник; – бухгалтер; – директор; – касир				
7	Товар, продукція відвантажується, а послуги надаються за договором чи ні?				
8	Чи є реєстр умов відвантаження товарів, надання послуг?				
9	Чи відвантажується товар покупцям та замовникам, у яких є заборгованість?				
10	Чи контролюються терміни заборгованості покупців та замовників?				
11	Виписки по розрахункам у касі та на банківських рахунках здійснює та сама особа, що відвантажує товар?				
12	Бухгалтер виписує первинні документи з обліку розрахунків з покупцями та замовниками?				
13	Чи ведеться облік скарг, претензій?				
14	Чи сплачуються штрафні санкції, неустойки покупцям та замовникам?				
15	Чи контролює розрахунки з покупцями та замовниками головний бухгалтер підприємства?				

Джерело: розроблено авторами.

Першочерговими завданнями при здійсненні аудиту розрахунків з покупцями та замовниками мають стати:

- підтвердження юридичної обґрунтованості кожної суми у розрахунках з покупцями та замовниками;
- дослідження причин появи простроченої заборгованості та обґрунтування наслідків її не погашення;
- розробка заходів щодо попередження та стягнення простроченої заборгованості;
- впровадження регулярних інвентаризацій розрахунків з покупцями та замовниками;
- перевірка оформлення первинних документів (такі як: накладна, рахунки-фактури; товарно-транспортні накладні; податкові накладні; акт прийнятих робіт, послуг; господарських договорів тощо) при розрахунках з покупцями і замовниками, їх відповідність вимогам чинного законодавства;
- перевірка правильності відображення даних про розрахунки в обліку;
- перевірка резерву сумнівних боргів;

— перевірка інформації про розрахунки з покупцями і замовниками відображеної у фінансовій звітності, облікових регістрах;

— надання рекомендацій щодо покращення синтетичного та аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками.

Отже, на нашу думку, аудит розрахунків з покупцями і замовниками на підприємстві має здійснюватися з метою встановлення правильності ведення розрахунків з покупцями і замовниками за отримані товарно-матеріальні цінності, виконані роботи й надані послуги.

Аудиторська перевірка розрахунків з покупцями та замовниками включає в себе певні послідовні етапи, які дозволять аудитору отримати необхідну кількість аудиторських доказів документально оформлених у робочих документах.

Отже, значний вплив на результативність проведеного аудиту розрахунків з покупцями та замовниками здійснює етапність проведення перевірки. Тому рекомендуємо використовувати наступну схему проведення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками (рис. 1).

Таблиця 3. Програма аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві

№	Перелік процедур	Завдання аудиту	Докази перевірки	Код документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Аудит правильності визначення та класифікації дебіторської заборгованості	Перевірка визначення та класифікації дебіторської заборгованості	Синтетичні та аналітичні рахунки обліку	РД-1			
2	Аудит залишків розрахунків з покупцями та замовниками	Перевірка сальдо розрахунків з покупцями та замовниками. Перевірка простроченої заборгованості	Баланс, Головна книга, запити покупцям та замовникам	РД-2 РД-3			
3	Аудит документування операцій з покупцями та замовниками	Перевірка первинних документів при розрахунках з покупцями та замовниками, наявності всіх обов'язкових реквізитів. Перевірка контролю відвантаження товарів	Договір, рахунок, накладні, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, акт приймання матеріалів, платіжне доручення, довіреність, Журнал реєстрації довіреностей	РД-4 РД-5			
4	Аудит резерву сумнівних боргів	Перевірка розрахунку, нарахування та списання резерву сумнівних боргів	Довідка бухгалтерії, Відомість нарахування резерву сумнівних боргів	РД-6			
5	Аудит синтетичного та аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками	Перевірити кореспонденцію рахунків при розрахунках з покупцями та замовниками	Журнал 3, Головна книга	РД-7			
6	Аудит скарг та претензій	Перевірка отриманих скарг та претензій, їх відображення в обліку	Рекламації, скарги, претензії	РД-8			
7	Аудит фінансової звітності у частині розрахунків з покупцями та замовниками	Перевірка даних фінансової звітності	Баланс	РРД-9			

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 4. Робочий документ (РД-3) з перевірки наявності простроченої дебіторської заборгованості

Заборгованість на дату відвантаження продукції	Дата відвантаження, товарів, продукції, надання послуг	Первинний документ на відвантаження товару, продукції, надання послуг (№, сума, грн)	Кінцева дата оплати згідно з договором	Дата оплати	Сума оплати, грн	Загальна заборгованість, грн
1	2	3	4	5	6	7

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 5. Робочий документ (РД-5) Відомість контролю відвантаження продукції, товарів, надання послуг покупцям та замовникам

№	Назва покупця	№ та дата видаєчної накладної	Сума видаєчної накладної	№ договору	Умови оплати згідно договору	Дата оплати	(№ виписки банку)	Сума оплати, грн	Сума заборгованості на кінець дня	Відмітка про непогашення заборгованості покупцем	Дозвіл на відвантаження продукції	Підпис відповідальної особи

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 6. Робочий документ (РД2) підтвердження заборгованості покупців та замовників

Назва покупця або замовника	Дані обліку			Дані аудиту			Відхилення, грн (7-4)
	Акт звірки №	Дата акту звірки	Сальдо розрахунків, грн	Акт звірки №	Дата акту звірки	Сальдо розрахунків, грн	
1	2	3	4	5	6	7	8

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 7. Робочий документ (РД4) перевірки первинних документів з обліку розрахунків з покупцями та замовниками

Назва покуп по або замовниками	Первинний документ з реалізації	Дані обліку				Дані аудиту				Відхилення			
		Наявність підписів	Наявність печатки	Дата відвантаження	Сума, грн	Наявність підписів	Наявність печатки	Дата відвантаження	Сума, грн	Наявність підписів	Наявність печатки	Дата відвантаження	Сума, грн
1	2	4	5			6	7			8	9		

Джерело: розроблено автором.

Підготовчий етап аудиторської перевірки розрахунків з покупцями та замовниками включає в себе укладення договору на проведення аудиторської перевірки. Аудитор збирає всю інформацію про підприємство, особливості його діяльності.

О. Петрик рекомендує збирати таку інформацію на підготовчому етапі:

- перелік продукції, товарів, послуг, які відвантажуються в борг;
- кількість складів по відвантаженню товарів та їх адреси;
- характеристика та список покупців та замовників;
- обсяг реалізації та виставлених рахунків;
- торговельна та фінансова політика підприємства;
- загальна схема системи виставлення рахунків [12, с. 13].

Рекомендований план аудиту розрахунків з покупцями та замовниками представлено в таблиці 1.

Після підписання договору на проведення аудиту важливим моментом є оцінка надійності системи внутрішнього контролю на підприємстві. Цього вимагають Міжнародні стандарти аудиту. Стан внутрішнього контролю слід враховувати при складанні плану і програми аудиту. Правильність визначення кількості, виду та обсягу аудиторських процедур залежить від правильної оцінки системи внутрішнього контролю.

Тож з метою підвищення ефективності аудиту розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві необхідно проводити тест контролю розрахунків з покупцями та замовниками, рекомендуємо наступну розроблену форму (табл. 2).

Крім того, рекомендуємо на підприємстві впровадити контроль розрахунків з покупцями та замовниками за програмою, яку розроблено (табл. 3).

За даними обліку з покупцями і замовниками аудитор необхідно скласти аналітичну таблицю, за якою аналізується стан дебіторської заборгованості за строками виникнення. Тож рекомендуємо на підприємстві використовувати такий розроблений робочий документ (табл. 4).

Щомісячне ведення такої відомості дає змогу бухгалтеру аналізувати дебіторську заборгованість і своєчасно вживати заходів щодо усунення простроченої заборгованості. Такий аналіз дебіторської заборгованості здійснюється за даними внутрішньої звітності підприємства і використовується для потреб управління.

Для вдосконалення аудиту розрахунків з покупцями та замовниками пропонуємо ввести документ —

відомість контролю відвантаження продукції, товарів, надання послуг покупцям та замовникам, яка буде оновлюватися кожний день та містити інформацію про клієнтів, яким заборонено відвантажувати товар (табл. 5).

Особливу увагу слід звернути на законність проведених операцій, які стосуються кожної суми заборгованості, виявити строки і умови виникнення заборгованості, перевірити наявність відвантажень клієнтам, що мають заборгованість, а також виявити винних у цьому осіб.

Використання такої звітності дасть змогу контролювати дебіторську заборгованість, та приймати всі заходи задля її погашення контрагентами.

Рекомендуємо наступний робочий документ для перевірки заборгованості покупців та замовників відповідно до надісланих запитів (табл. 6).

Під час аудиту розрахунків з покупцями та замовниками аудитор має перевірити всі первинні документи (табл. 7).

На основі всіх зібраних даних аудитор має надати аудиторський висновок (звіт) керівництву підприємства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, аудит розрахунків з покупцями та замовниками на підприємстві є однією із найважливіших ділянок роботи, оскільки на цьому етапі формується основна частина надходжень коштів на підприємство. Ефективно сформована система аудиту розрахунків з покупцями та замовниками повинна активно сприяти зміцненню договірної дисципліни; прискоренню обігу оборотних коштів; зменшенню витрат обігу; збільшенню залишків грошових коштів.

Застосування на практиці запропонованих рекомендацій дозволить забезпечити відображення операцій з обліку розрахунків з покупцями та замовниками відповідно сучасним вимогам господарювання, своєчасне одержання та проведення аналізу необхідної інформації керівництвом. Отримані результати дослідження спрямовані на підвищення достовірності, оперативності обліку розрахунків з покупцями та замовниками, які можуть впроваджуватися в практику роботи підприємства.

Література:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 № 996-XIV (в редакції від 30.09.2015 р.) [Електронний ресурс]:

Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>

3. Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21.12.2017 № 2258-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>

4. Макаренко А.П. Аудит: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2016. — 184 с.

5. Макаренко А.П. Організація і методика аудит: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 190 с.

6. Макаренко А.П. Удосконалення аудиту короткострокової дебіторської заборгованості / А.П. Макаренко, Д.В. Ахмедова // Агросвіт. — 2018. — № 2. — С. 45—51.

7. Меліхова Т.О. Удосконалення документування обліку розрахунків з покупцями та замовниками з метою зміцнення інформаційної безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, Ф.О. Гавриленко // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 2. — С. 24—32.

8. Меліхова Т.О. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті / Т.О. Меліхова, А.С. Веровкіна // Інвестиції: практика та досвід. — 2019. — № 1. — С. 24—29.

9. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства / Т.О. Меліхова, Т.В. Манойло // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2013. — № 2. — С. 97—106.

10. Меліхова Т.О. Методичні засади проведення внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками для підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства / Т.О. Меліхова // Агросвіт. — 2019. — № 9. — С. 17—24.

11. Петрик О.А. Аудит: підручник / О.А. Петрик, В.О. Зотов, Б.В. Кудрицький та ін.; за заг. ред. проф. О.А. Петрик. — К.: КНЕУ, 2015. — 496 с.

12. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 // Національні стандарти бухгалтерського обліку. — Навчальний посібник за редакцією Михайлова М.Г. — Суми: Видавництво "Козацький вал", 2000. — 12 с.

13. Податковий кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. (офіц. текст). — К.: Паливода А.В., 2011. — 512 с.

14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість". Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 08.10.99 № 237 // Національні стандарти в бухгалтерському обліку. — Навчальний посібник за редакцією Михайлова М.Г. — Суми: Видавництво "Козацький вал", 2000. — 139 с.

15. Теорія і практика документування в обліку і аудиті: навч.-метод. посібник Ч. 2 / А.П. Макаренко, О.М. Панченко, Л.В. Таратута, Т.О. Меліхова, Л.А. Птіцина; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2011. — 127 с.

16. Подмешальська Ю.В. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник / Ю.В. Подмешальська, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 400 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 25 Dec 2019).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Accessed 25 Dec 2019).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the Audit of Financial Statements and Audit Activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (Accessed 25 Dec 2019).

4. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2016), Audyt [Audit], ZDIA, Zaporizhia, Ukraine.

5. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2015), Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit], ZDIA, Zaporizhia, Ukraine.

6. Makarenko, A.P. and Akhmyedova, D.V. (2018), "Improving the audit of short-term receivables", Ahrosvit, vol. 2, pp. 45—51.

7. Melikhova, T.O. and Havrylenko, F.O. (2018), "Improvement of documentation of accounting of payments with buyers and customers in order to strengthen the information security of the enterprise", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 2, pp. 24—32.

8. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 1, pp. 24—29.

9. Melikhova, T.O. and Manojlo, T.V. (2013), "Develop a program audit of cash transactions to improve the efficiency of enterprise activity", Rehional'na biznes-ekonomika ta upravlinnia, vol. 2, pp. 97—106.

10. Melikhova, T.O. (2019), "Methodical principles of internal control of payments with buyers and customers to improve the efficiency of financial and economic activity of the enterprise", Ahrosvit, vol. 9, pp. 17—24.

11. Petryk, O.A. Zotov, V.O. and Kudritsky, B.V. (2015), Audyt [Audit], KNEU, Kyiv, Ukraine.

12. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Plan of accounts of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations", available at: http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/plan_sch/

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 25 Dec 2019).

14. Ministry of Finance of Ukraine (2013), "The Principle (Standard) of Accounting 10 "Account receivable"", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (Accessed 21 Nov 2019)

15. Makarenko, A.P. Panchenko, O.M. Taratuta, L.V. and Melikhova, T.O. (2011), Teoriya i praktyka dokumentuvannya v obliku i audyti, [The theory and practice of documenting in accounting and audit], ZDIA, Zaporizhia, Ukraine.

16. Podmeshal's'ka, Yu. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), Bukhgalters'kyy oblik: navch.-metod. posibnyk [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2020 р.

Г. І. Михайличенко,
д. е. н., професор кафедри туризму та рекреації,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7066-6527
А. М. Клімова,
к. пед. н., доцент кафедри туризму та рекреації,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID: 0000-0003-3162-5305

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.36

РОЗВИТОК ДЕСТИНАЦІЙ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Н. Mykhailichenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of Tourism and Recreation Department,
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv
ORCID ID: 0000-0001-7066-6527
А. Klimova,
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Tourism and Recreation,
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

DEVELOPMENT OF DESTINATIONS OF CASTLE TOURISM (THE CASE OF THE TERNOPIL REGION)

Метою наукового дослідження є стан та перспективи розвитку замкового туризму в Тернопільській області. В статті проаналізовано наявні замкові комплекси Тернопільської області, виділено головні об'єкти замкового туризму та особливості їх збереження. Розглянуто проблеми збереження і відновлення замкових комплексів; узагальнено чинники, які гальмують активний розвиток замкового туризму. Значущість дослідження полягає в розумінні соціально-економічного ефекту розвитку замкового туризму, який є прикладом вирішення проблеми одночасного збереження історико-культурної спадщини, з одного боку, та, з іншого — формування позитивного туристичного іміджу регіону, що сприятиме досягненню високого конкурентного статусу на ринку туристичних послуг. Запропоновано шляхи забезпечення стратегії розвитку туристичної галузі за рахунок відновлення, відтворення, збереження туристичних пам'яток як джерела аквізиції туристів та раціональне використання історико-культурної спадщини регіональних дестинацій, що сприятиме розвитку замкового туризму та підвищення іміджу України як туристично-привабливої країни. Соціальне значення запровадження стратегії передбачає запровадження дієвих програм зі збереження та відновлення туристичних ресурсів на прикладі європейського та світового досвіду, який є взірцем вирішення проблем збереження історико-культурної спадщини (у тому числі фортифікаційних споруд) та використання замкових комплексів як готелів зі стилізованими під давнину ресторанами, проведення у середньовічному стилі обрядових послуг тощо. Облаштування фортифікаційних споруд під музеї скансени під відкритим небом з відтворенням картин минулого, що передбачає розвиток інфраструктури на

внутрішній і на зовнішній території замкових об'єктів, за умови збереження їх самотності та архітектурного стилю. Згадані заходи стимулюють розвиток різновидів туризму, як-от: історичний, пізнавальний, активний, сільський, зелений туризм, які використовують замкові комплекси як ресурси.

The purpose of the research is the status and prospects of development of castle tourism in Ternopil region. The article analyzes the existing castle complexes of Ternopil region, identifies the main objects of castle tourism and features of their preservation. The problems of preservation and restoration of castle complexes are considered; The factors that hinder the active development of castle tourism are summarized. The significance of the research is to understand the socio-economic effect of the development of castle tourism, which is an example of solving the problem of simultaneous preservation of historical and cultural heritage, on the one hand, and on the other — the formation of a positive tourist image of the region, which will contribute to the achievement of high competitive status in the tourist services market. Ways of providing strategy of tourism industry development by restoration, reproduction, preservation of tourist monuments as a source of tourists' acquisition and rational use of historical and cultural heritage of regional destinations are offered, which will promote the development of castle tourism and enhance the image of Ukraine as a tourist-attractive country. The social importance of implementing the strategy implies the implementation of effective programs for the conservation and restoration of tourist resources on the example of European and world experience, which is a model of solving the problems of preservation of historical and cultural heritage (including fortifications) and the use of castle complexes as hotels with old-fashioned restaurants, restaurants medieval ceremonial services, etc. Arrangement of fortifications under open air skansen museums with reproduction of paintings of the past, which envisages the development of infrastructure in the inner and outer territories of the castle objects, while preserving their identity and architectural style. These measures stimulate the development of varieties of tourism, such as: historical, cognitive, active, rural, green tourism, which use castle complexes as resources.

Ключові слова: замковий туризм, фортифікаційні споруди, замкові комплекси, палацово-замкова архітектура, культурна спадщина, туристичні дестинації.

Key words: castle tourism, fortifications, castle complexes, palace-castle architecture, cultural heritage, tourism destinations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З АКТУАЛЬНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Процеси, що відбуваються на світовому ринку туристичних послуг, позначилися і на розвитку туризму в Україні. Останніми роками основним характеристиками популярності дестинацій туризму визначаються: відсутність екологічних проблем, тобто сталий розвиток дестинацій; доступність об'єктів культурної спадщини, показу й відвідування, тобто не переобтяження туристичними потоками або not-over-tourism; збереження та посилення попиту на регіональний турпродукт, відновлення туристичних ресурсів регіонів; дотримання туристичного балансу; розвиток активних видів туризму; злагоджування сезонних коливань за рахунок розвитку івент-туризму та ін.

Наша держава вкотре повертається до проблеми збереження, відновлення та використання історико-фортифікаційної спадщини, серед якої є пам'ятки архітектури, які відносяться до різних епох і історичних етапів, це — замки і фортеці, храми і собори, міські укріплення, які займають видатне і значуще місце в українській культурі, формування національної свідомості, почуття гідності українського етносу.

У більшості випадків стан об'єктів пізнавального туризму незадовільний.

Натомість, в країнах Європи, зокрема: Великобританії, Італії, Іспанії, Чехії, Франції та ін. замковий туризм є важливою складовою туристичної галузі, який користується дуже високим попитом і приносить значні надходження до бюджету, завдяки відвідуванню фортифікаційних споруд та палаців екскурсантами, відвідувачами, туристами, мандрівниками, рекреантами. В європейських країнах архітектурно-історичні пам'ятники охороняються державою, міжнародними організаціями (наприклад, ЮНЕСКО) і є складовою туристичної інфраструктури.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями вивчення й дослідження замкового туризму в Україні займалися такі науковці й вчені: С. Баженова, Л. Баженів, С. Білоус, О. Бордун, В. Добрянський, А. Красько, О. Лесик, В. Литинська, Ю. Масюк, О. Мацюк, В. Петранівський, К. Поливач, М. Рутинський, І. Сміль, Ю. Тертична, В. Шикеринець, Т. Шпарага та інші. Однак багато ключових аспектів щодо можливостей збереження, відродження фортифікаційних споруд і палаців та розвитку замкового туризму залишається недослідженими.

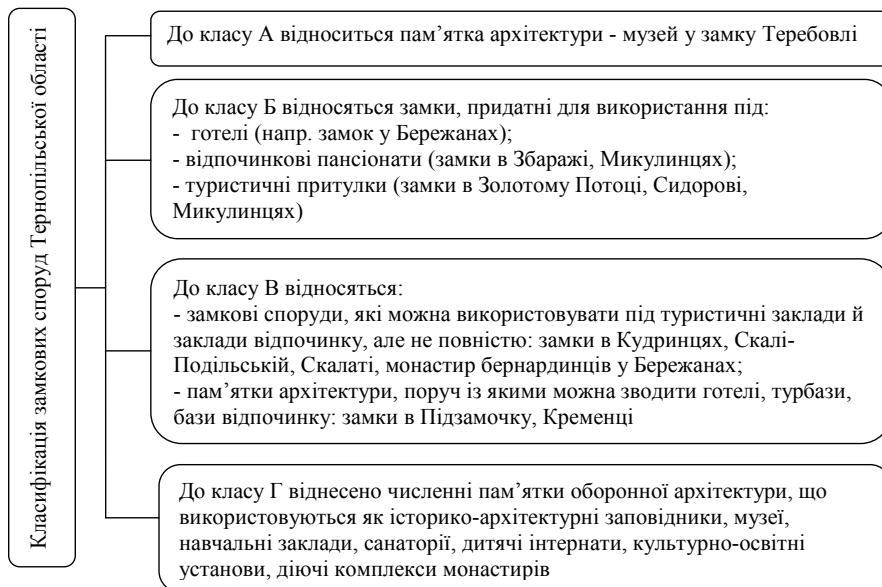

Рис. 1. Класифікація замкових споруд Тернопільської області

Джерело: власна розробка авторів.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз сучасного стану та визначення перспектив розвитку замкового туризму на території Тернопільської області в контексті впровадження європейського та світового досвіду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За експертними підрахунками кількість самобутніх замків, палаців, фортець та родових маєтків шляхти, які уціліли до XIX ст., обчислюється сотнями. На жаль, націоналізація маєтків призвела до часткового або повного руйнування всіх замкових споруд, шляхом відкриття в них шкіл, будинків культури, лікарень, санаторіїв, адміністрацій тощо.

Проте в силу історичних причин найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів, придатних як об'єкти пізнавального туризму, краще збереглися до нашого часу саме в Західній Україні (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) — на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті, Хмельниччині [4].

З метою аналізу сучасного стану та перспективних напрямів використання фортифікаційних споруд та па-

лаців у туризмі, а також для оптимізації територіальної організації туристичної діяльності та зростанню інвестиційної привабливості регіону, замкові споруди класифікують за значною кількістю ознак. Однак для туристичного використання найбільше значення мають класифікаційні підходи науковців, а саме:

— за архітектурним стилем: споруджені в давньоруському, готичному, ренесансному, барочному та інших стилях [7];

— за ступенем збереженості: незруйновані, що збереглися майже повністю та мають задовільний технічний стан; зруйновані і відновлені, що дійшли до нас з деякими втратами, але технічний стан яких дозволяє їх використання для сучасних цілей; зруйновані і невідновлені, збережені фрагментарно, але окремі споруди яких можна пристосувати до сучасних цілей; зруйновані, що збереглися у вигляді руїн, які не дають уявлення про план споруди і недоступні для огляду [10];

— за цінністю: мають всесвітнє (внесені у список культурного надбання людства ЮНЕСКО), європейське, загальнонаціональне (державне), регіональне (обласне) значення, яке визначається відповідними установами за допомогою певних критеріїв і методик [5];

Таблиця 1. ТОП-7 туристичних напрямів України 2019

№	Область	Лідуючі позиції на ринку внутрішнього туризму	Туристичний збір за 2018 рік
1	Львівська область	екскурсійний туризм	13,4 млн грн
2	Одеська	пляжний туризм	11,5 млн грн
3	Закарпатська область	гастрономічний туризм	3,8 млн грн
4	Івано-Франківська область	активний відпочинок	3,7 млн грн
5	Херсонська область	край заповідної природи	3,69 млн грн
6	Запорізька область	сімейний відпочинок	3,61 млн грн
7	Тернопільська область	замковий туризм	0,4 млн грн

Джерело: власна розробка авторів складена за даними [6].

Таблиця 2. Кількість туристів за видами туризму, тис. осіб

	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	В'їзні (іноземні) туристи	Вийзні туристи	Внутрішні туристи
2014	9066	-	4691	4375
2015	6668	55	4970	1643
2016	7536	-	5601	1935
2017	9558	-	7526	2032
2018	13103	-	9485	3618

Джерело: [3].

— за хронологією: замкові комплекси України належать до таких історичних періодів: доба Київської Русі (800—1240 рр.); доба монголотатарського, литовського і польського панування (1240—1648 рр.); доба національно-визвольної війни та козацької держави (1648—1775 рр.); доба панування Російської та Австро-угорської імперій (1775—1917 рр.) [12].

— за придатністю замкових оборонних споруд для розміщення в них функціональних груп приміщень для туризму. На основі аналізу історичної цінності оборонних споруд, особливостей їх розташування, характеристики технічного стану, навколишнього ландшафту, особливостей архітектурно-планувальних та об'ємно-просторових рішень, характеристики сучасного використання, а також економічної доцільності пристосування цих споруд до сучасних реалій усі оборонні споруди нашої держави необхідно розподілити на декілька охоронно-функціональних класів [11].

Спираючись на дослідження науковців, замкові споруди Тернопільської області також можна прокласифікувати за наявними класами (рис. 1).

Замкові споруди, які віднесені до класу Б і В можуть використовуватися для розташування в них туристичних закладів, а всі інші споруди є суто екскурсійними туристичними об'єктами.

З понад сотні середньовічних замків, що збереглися в Україні, 34 розташовані на Тернопільщині. Одинадцять

з них: Збаразький, Скалатський, Тербовлянський, Микулинецький, Язловецький, Золотопотіцький, Скала-Подільський, Кривченський, Чортківський, Підзамочківський, Вишнівецький замкові палади входять до складу Національного заповідника "Замки Тернопілля". У заповіднику функціонують науково-методична рада, фондова й закупівельна комісії, реставраційна студія, наукова бібліотека, виходить газета "Вісник історії краю".

Візитівкою Тернопілля є Збаразький замок, в якому нещодавно відкрилися нові експозиції, діє ресторан "Легенда", а в призамковому парку — готель "Гетьман". З туристичної точки зору найпривабливішим є палацовий комплекс Вишневецьких (з ландшафтним парком в англійському стилі), який з минулого року пишається реконструйованою Дзеркальною залюю. Діють два Державні історико-архітектурні заповідники — Кременецько-Почаївський та Бережанський.

Згідно з даними національного рейтингу, який провів інтернет-ресурс Zruchno.Travel за допомогою експертів Асоціації індустрії гостинності України саме Тернопільщина є лідером замкового туризму, а за станом туристичної інфраструктури посідає лише 7 місце у рейтингу областей України, які мають найкращий туристичний потенціал та докладають сьогодні чималих зусиль для його просування на внутрішньому й міжнародному туристичному ринках (табл. 1) [6].

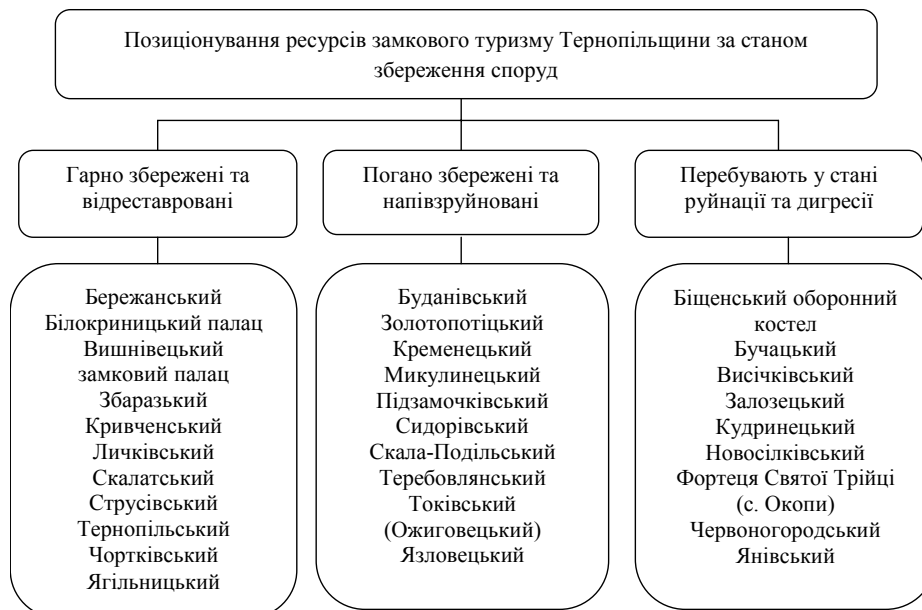

Рис. 2. Класифікація замкових споруд Тернопільської області за станом їх збереження

Джерело: власна розробка авторів.

Щоб утримати лідируючі позиції, в останні роки туризм на Тернопільщині визначають як пріоритетну галузь для розвитку та інвестування. Найважливішим індикатором розвитку туристичної галузі регіону є показник кількості туристичних прибуттів. Туристичні потоки в'їзного туризму Тернопільської області мають позитивну динаміку. Так, кількість внутрішніх українських туристів збільшилася у 2018 році у порівнянні з 2017 роком, але недосконалість статистичного обліку в туристичній сфері та відсутність методики обрахування кількості подорожан, візитерів, туристів, аналіз статистичної інформації по в'їзним (іноземним) туристам з 2016 року відсутня (табл. 2). Що не дає чіткої уяви про обсяги фінансових надходжень і витрат у сфері туризму, та спроможність задовольнити потреби іноземних та вітчизняних громадян у туристично-рекреаційних послугах.

Для того щоб збільшити туристичний потік та привабити не тільки українського туриста, але й іноземців із сусідніх держав, Тернопільська область активно працює над покращенням туристичної інфраструктури навколо найцікавіших історичних пам'яток. Наприклад, у місті Чортків презентовано календар фестивалів на рік, триває реставрація ратуші зі скульптурами Івана Пінзеля в м. Бучач.

Однак на сьогодні більшість замкових комплексів Тернопілля перебуває у критичному стані та являє собою руїни. Тербовлянський замок (колись осередок літописного Тербовлянського князівства, сьогодні — окремі фрагменти фортечних мурів та засипані численні підземні ходи), Микулинецький замок (сьогодні лише руїни), Бережанський замок (прославився на всю Європу своєю неприступністю впродовж двох століть, проте пошкоджений під час Першої світової війни і знаходиться в незадовільному стані [4].

Відсутність власників і реальної державної охорони сприяє подальшому нищенню тих пам'яток оборонної архітектури, які вже перебувають у стані руйнації, перетворенню їх на смітники й звалища будівельного каменю [1]. Проте, незважаючи на такі безповоротні втрати, у Західній Україні, і в Тернопільській області зокрема, досі височіють замкові твердині та їх залишки, ресурсний потенціал наявності тут замкових споруд і їх придатності для туризму досить потужний. Важливими напрямками туристичної привабливості фортифікаційних природно-ландшафтна, культурно-мистецька, що є основою для подальшого розвитку замкового туризму.

Усі оборонні споруди Тернопільської області за станом їх збереження доцільно розділити на 3 категорії: гарно збережені та відреставровані, погано збережені та напівзруйновані, ті, що перебувають у стані руйнації та дигресії (рис. 2).

Таким чином, можна зробити висновок про те, що більша частина всіх замкових споруд Тернопільщини невідновлена та потребує негайних ремонтно-реставраційних робіт для запобігання подальшій руйнації та започаткування використання їх у туристичній діяльності.

Оборонні споруди Тернопільської області можна розбити на декілька підгруп у залежності від районів їх розташування. Так, по п'ять замків височіє в Тербовлянському та Борщівському районах, чотири замки —

у Бучацькому районі, по два замки — у Бережанському, Кременецькому, Збаразькому, Гусятинському, Заліщицькому, Підволочиському та Чортківському районах і по одному замку — у Зборівському та Тернопільському районах.

Отже, результати проведеного аналізу фортифікаційної замкової спадщини Тернопільської області, дає змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість потенціалом замкового туризму, який відкриває багато нових можливостей для організації успішної реалізації різних видів туризму, що задовольняють різноманітні потреби туристів і спрямовані на різні цільові аудиторії споживачів. Серед цих видів: історико-культурний, пізнавальний, рекреаційний, івентивний, тематичний, релігійний, етнічний тощо. Також можна виокремити декілька його підвидів — замковий екскурсійний, замковий фестивальний, замковий велосипедний і замковий весільний (проведення урочистих церемоній у Збаразькому замку).

Однак слід зазначити, що частина вищезгаданої фортифікаційної замкової спадщини має, з одного боку, занедбаність, зруйнованість замкових споруд, з іншого — байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як свідків багатогранної української історії.

У Львові представники шести західних областей підписали відповідну декларацію про оголошення ще у 2008 році — роком замків і палаців Західної України. Однак на сьогоднішній день, на превеликий жаль, майже відсутні конкретні результати і реальні проекти по відновленню замків та палаців. Це пов'язано передусім із байдужістю та бездіяльністю органів державної влади щодо збереження, відновлення та вдосконалення історико-архітектурних пам'яток давнини. З іншого боку — це відомча підпорядкованість або власність над замковими комплексами. Подекуди власники не зацікавлені, не вмотивовані, або не мають коштів на реставрацію об'єктів замкового туризму.

На нашу думку, в Україні потрібно запозичити досвід європейських країн. Так, наприклад, у Польщі більшість замків перебувають у приватній власності, але у випадку нищення пам'ятки архітектури законом передбачено безповоротне позбавлення права цієї власності. У Великобританії для збереження історичних пам'яток використовується інший, також достатньо ефективний механізм збереження історичних пам'яток — концесія.

Так, Замок Уоріка, головний з визначних пам'яток Великобританії, професійно керований однією з лідируючих туристичних організацій "Tussauds Group". Ключовими елементами її стратегії із залучення і задоволення величезного числа відвідувачів є:

— доступність: замок відкритий щодня за винятком Різдва. Це вирішує питання спонтанних відвідувачів, які не впевнені, чи буде відкрита ця пам'ятка, коли вони приїдуть, що є загальною проблемою для багатьох об'єктів спадщини зі складними графіками роботи. Потурбувалися також і про необхідну кількість чітких вказівників у районі об'єкту й адаптовану стоянку для автобусів та автомобілів, що має тверде покриття та мальовничий пейзаж;

— комунальні послуги: туалети для відвідувачів, які встановлені при вході на територію та на самій території.

Також всюди розставлені урни для сміття. Політика організації полягає у постійній підтримці чистоти на території замку. Особлива увага приділена доступності об'єктів для людей з особливими потребами; забезпечення харчуванням літніх людей і сімей з маленькими дітьми. Обслуговуючий персонал навчений надавати першу медичну допомогу;

— показники й інформація: всюди встановлені дорожовкази, а якщо який-небудь об'єкт цього дня закритий, біля входу вивішуються попереджувальні знаки. Брошури з повною інформацією про замок видаються при покупці квитків. Також забезпечена інформація на інших мовах: є путівники на французькій, німецькій, іспанській, італійській і японській мовах; аудіотури на французькій, німецькій і японській мовах;

— регулювання кількості відвідувачів: у години найбільш можливого виникнення черг відвідувачі за допомогою додаткових знаків прямують до менш популярних об'єктів показу. Обслуговуючий персонал регулює потік відвідувачів, також робляться попередження про черги в найбільш відвідувані дні. Щоб туристи, які стоять в чергах, не скупчувалися, влаштовуються додаткові розваги, такі як: анімаційні заходи, костюмовані вистави тощо;

— цінова політика: встановлена єдина плата за вхід на всі об'єкти, розташовані на території, за винятком кімнати під назвою "Привиди замку Уоріка", в яку не допускаються діти молодше восьми років. Установлено також звичайні пільгові знижки, сезонні ціни і "привілейований вхід" для тих, хто має бажання відвідати фортецю неодноразово;

— інші особливості: додатковий прибуток надходить від використання приміщень замку для весільних прийомів, зустрічей, вечірок [2].

На сьогодні одним із негативних явищ у замковому туризмі Тернопільської області є низький рівень розвитку інфраструктури: до половини всіх фортець регіону відсутні під'їзні шляхи, а в населених пунктах, де вони розташовані, немає закладів розміщення. Дана проблема стосується Біщенського оборонного костелу, Буданівського, Висічківського, Залозецького, Кудриницького, Микулинецького, Новосілівського, Підзамочківського, Сидорівського, Токівського, Червогородського, Язловецького та Янівського замків.

В європейських країнах дуже вдалою інновацією є поєднання замкового туризму з велосипедним та іншими активними засобами пересування туристів. На сьогодні прокладено багато сучасних, комфортних і зручних веломаршрутів і доріжок, які пролягають відомими замковими спорудами. Таким чином, активний відпочинок включає велопоходи в поєднанні з відвідуванням старовинних замків. Прикладами таких атракцій є "Луарська велодоріжка", що пролягає замками Долини Луари у Франції, "Дорога Маргариток", яка пролягає замками Данії, веломаршрути замками Баварії в Німеччині, а також тривалі веломаршрути, які включають відвідання замків декількох європейських країн, наприклад, "Рейнська велодоріжка", прокладена Швейцарськими Альпами, замками на Середньому Рейні в Німеччині та природними й архітектурними пам'ятками в Нідерландах, і "Дунайська велодоріжка", прокладена природними пам'ятками німецького Дунаю, австрійсь-

кими виноградниками Вахау, а також австрійськими та угорськими замками.

Слід зазначити, що в Тернопільській області веломаршрути прокладено територією південної її частини, де розташовані Чортківський, Буцацький, Язлівецький і Червогородський замки. Але інші цікаві туристичні маршрути замковими спорудами, не придатні для розвитку замкового туризму саме в поєднанні з велосипедним, бо вони не є пристосованими до організації зручних туристичних походів із використанням активних засобів пересування.

Отже, що стосується питання збереження старовинних замків, то у європейських країнах воно давно вирішене — більшість із них перебувають у приватній власності (водночас чітко регламентовані твердим законом, що передбачає безповоротне позбавлення права цієї власності у випадку нищення пам'ятника архітектури), а також відбувається надання культурних пам'яток у концесію, що здійснюється під пильним державним контролем, який виключає будь-які шахрайства та недбалість. Європейські держави чітко визначають зобов'язання тимчасових власників і перевіряють їх виконання.

На сьогодні в Україні правові, фінансові та організаційні умови для запровадження концесійного механізму обумовлені Законом України "Про концесії" № 155-IX від 03.10.2019 р. [8]. Створивши вигідні умови для інвесторів, Україна зможе не лише відновити історико-культурні пам'ятки, але й розвинути замковий туризм шляхом створення належної інфраструктури.

Наприклад, причиною низького туристичного попиту на більшості військово-оборонних замкових та фортифікаційних пам'яток є відсутність готелів у місцях їх розташування, а саме: в Білокриниці, Біще, Буданові, Висічці, Вишнівці, Залізцях, Золотому Потоці, Кривче, Кудринцях, Личківцях, Микулинях, Новосілці, Окопах, Сидорові, Токах, Скалаті, Струсові, Тербовлі, Долині, Язловці та Ягільниці.

Щоб зацікавити інвесторів відкривати на базі замкових споруд туристичні готелі, музейні комплекси, пансіонати, засоби харчування, потрібно передати їм пакет акцій об'єкту, що відповідатиме розміру інвестиційного вкладу.

Для залучення іноземного інвестора необхідно створювати на територіях локальні зони вільного підприємництва туристичного спрямування.

ВИСНОВКИ

Замковий туризм є унікальним видом туризму. Результати проведеного аналізу показали, що одним із важливих чинників розвитку замкового туризму є ресурсний потенціал, яким володіє Тернопільська область, яка займає перше місце в Україні за кількістю пам'яток палацово-замкової архітектури, що є пам'ятниками як місцевого, так і національного значення. Проте недостатній рівень розвитку замкового туризму в області пов'язаний із занедбаністю, напівзруйнованістю та зруйнованістю більшої частини споруд та байдужістю суспільства до нагальної потреби реставрації та відродження спадщини, як цінного історично-культурного ресурсу для розвитку замкового туризму. На нашу думку, щоб вирішити вищезазначені проблеми області, повинні

бути розроблені реальні та дієві програми по збереженню та відновленню туристичних ресурсів на прикладі європейського та світового досвіду, який є взірцем вирішення проблем збереження історико-культурної спадщини (у тому числі фортифікаційних споруд) та використання замкових комплексів як готелів зі стилізованими під давнину ресторанами, проведення у середньовічному стилі обрядових послуг тощо. Облаштування фортифікаційних споруд під музеї скансени під відкритим небом з відтворенням картин минулого. Тобто розвивати інфраструктуру на внутрішній і на зовнішній території споруд, за умови збереження їх самобутності та архітектурного стилю. Для цього потрібно залучати інвесторів — господарюючих суб'єктів дестинації, а також представників малого та середнього бізнесу, для яких вигідною та привабливою пропозицією може стати передача замків у концесію для подальшого їх облаштування під туристичні заклади, відкриття на їх території точок швидкого харчування, пунктів прокату велосипедів тощо.

Отже, дієва стратегія розвитку туристичної галузі забезпечить збереження, відновлення та раціональне використання історико-культурної спадщини, що буде сприяти розвитку замкового туризму та підвищення іміджу України, зокрема Тернопільської області.

Література:

- Білицька І.М. Сучасний стан і перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: зб. наук. праць. Київ: НАУ, 2011. № 31. С. 104—112.
- Білоус С.В., Масюк Ю.О., Красько А.Б. Економічні та ресурсні аспекти розвитку фестивального туризму на території України. Економіка та управління національним господарством. 2019. Вип. 28. С. 11—17.
- Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. URL: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfoT.html>. (дата звернення: 30.12.2019).
- Іващенко А.В., Маценко А.А. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні: наук. журнал "Молодий вчений". 2017. № 3 (43). С. 131—134.
- Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Руденко Л.Г. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
- Лідери внутрішнього туризму: ТОП-7 туристичних напрямів України 2019. URL: <https://zruchno.travel/News/New/3714?lang=ua> (дата звернення: 30.12.2019).
- Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України / Історичні мандрівки. Львів: Центр Європи, 2005. 192 с.
- Про концесії. Законом України від 03 жовт. 2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#n646> (дата звернення: 30.12.2019).
- Про туризм: Закон України від 15 вер. 1995 р. № 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>. (дата звернення 30.12.2019).
- Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія / [С.Е. Баженова, Л.В. Баженов, Б.О. Опрят та ін.; редкол.: С.А. Копилов (голов. ред.)], С.Е. Баженова (наук. ред.)). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2015. 176 с.
- Шикеринець В.В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво: наук.-виробн. журн. Запоріжжя. 2012. № 3 (39). С. 92—96.
- Шпарага Т.І., Ломачук І.В. Замкові комплекси України як об'єкт туристичної діяльності. Географія та туризм. 2010. Вип. 9. С. 38—43.

References:

- Bilets'ka, I.M. (2011), "Current state and prospects of development of the castle tourism in Ukraine", *Problemy pidvyschennia efektyvnosti infrastruktury*, vol. 31, pp. 104—112.
- Bilous, S.V. Masiuk, Yu.O. and Kras'ko A.B. (2019), "Economic and resource aspects of the development of festival tourism in Ukraine", *Ekonomika ta upravlinnia natsional'nym hospodarstvom*, vol. 28, pp. 11-17.
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019), "Holovne upravlinnia statystyky u Ternopil's'kij oblasti", available at: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfo-T.html> (Accessed 30 December 2019).
- Ivaschenko, A.V. and Matsenko, A.A. (2017), "Current state and development prospects of castle tourism in Ukraine", *Molodyj vchenyj*, vol. 3, no. 43, pp. 131—134.
- Polyvach, K.A. (2012), *Kul'turna spadshchyna ta ii vplyv na rozvytok rehioniv Ukrainy* [Cultural heritage and its impact on the development of Regions of Ukraine], Kyiv: Instytut heohrafii NAN Ukrainy.
- Zruchno.Travel (2019), "Lidery vnutrishn'oho turyzmu: TOP-7 turystychnykh napriamiv Ukrainy 2019", available at: <https://zruchno.travel/News/New/3714?lang=ua> (Accessed 30 December 2019).
- Matsiuk, O.Ya. (2005), *Zamky i fortetsi Zakhidnoi Ukrainy. Istorychni mandrivky* [Castles and Fortresses of Western Ukraine. Historical Trips], Tsentr Yevropy, Lviv, Ukraine.
- Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "Pro kontsesii", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#n646> (Accessed 30 December 2019).
- Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "Pro turyzm", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (Accessed 30 December 2019).
- Bazhenova, S.E. Bazhenov, L.V. and Opria, B.O. (2015), *Khmeln'nychchyna turystychna: istoryko-kul'turni, pryrodno-heohrafichni ta ekonomichni aspekty rozvytku* [Recreational resources of Khmelnytska region, Khmelnytska region tourisical: historic-cultural, nature-geographical and economical aspects of development], Kam'ianets'-Podil's'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Ohienka, Kamyanets-Podilsky, Ukraine.
- Shykerynets', V.V. (2012), "Prospects of castle tourism development in Ukraine", *Derzhava ta rehiony*, vol. 3, no. 39, pp. 92—96.
- Shparaha, T.I. and Lomachuk, I.V. (2010), "Fortress complexes of Ukraine as an oject of tourism activity", *Heohrafiia ta turyzm*, vol. 9, pp. 38—43.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2020 р.

В. П. Пильнова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Державний університет телекомунікацій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-9777-7451

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.43

ОЦІНКА І КОНТРОЛЬ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ

V. Pylnova,
PhD in Economics, Associate professor, Associate Professor of the Department
of Entrepreneurship, Trade and Stock Exchange, State University of Telecommunications, Kyiv

ASSESSMENT AND CONTROL OF CREDIT CAPACITY OF SMALL BUSINESSES

У статті досліджено стан і тенденції розвитку підприємств малого бізнесу в Україні. Визначено методи економічної оцінки інвестиційної привабливості малих підприємств, що дозволяють здійснювати кількісну оцінку показників розвитку підприємств малого бізнесу в Україні та сформулювати пріоритетні проблеми, які необхідно вирішувати для забезпечення стабільного розвитку малого підприємництва. Розкрито роль банківського кредиту у розвитку малого бізнесу. Визначено причини, що стримують розвиток кредитування малих підприємств. Обґрунтовано критеріальні ознаки для визначення кредитних потреб підприємств малого бізнесу. Досліджені фактори ризику під час кредитування малих підприємств та обґрунтовано необхідність їх моніторингу. Визначені шляхи вдосконалення банківського кредитування малого підприємництва. Сформульовано фінансові та нефінансові чинники, які стримують розвиток кредитування малого бізнесу в Україні. Розкрито специфічні риси, характерні для діяльності підприємств малого бізнесу і визначають їх кредитні потреби: обмежені розміри власних реальних активів, короткий життєвий цикл малих підприємств і відсутність відповідної "кредитної історії", орієнтація на локальні ринки збуту, низькі показники рентабельності. Систематизовано критеріальні ознаки, що формують особливості кредитування малих підприємств. Виявлено напрями розширення структури банківських послуг для підприємств малого бізнесу. Виділено і систематизовано специфічні фактори ризику під час кредитування підприємств малого бізнесу, як з боку позичальника, так і з боку банку. Розроблено економічний механізм для визначення рівноваги ставок кредитування з урахуванням інтересів кредитора і позичальника, що дозволяє обґрунтувати умови кредитування, за яких мале підприємство має реальну можливість своєчасно повернути кредит і знизити рівень банківського та підприємницького ризику. Розроблено і обґрунтовано методичний підхід, що дозволяє визначати умови кредитування на основі взаємоузгодження інтересів кредитора та позичальника. Процес банківського кредитування розглядається як предмет торгу. Працездатність методичного підходу продемонстровано розрахунковим шляхом.

The article investigates the status and tendencies of small business development in Ukraine. Methods of economic estimation of investment attractiveness of small business enterprises are defined, which allow to carry out quantitative assessment of indicators of development of small business enterprises in Ukraine and to formulate priority problems that need to be solved in order to ensure stable development of small business. The role of bank credit in the development of small business is revealed. The reasons that impede the development of small business lending have been identified. Criteria are justified for determining the credit needs of small businesses. Risk factors

for crediting of small business enterprises are investigated and the necessity of their monitoring is substantiated. Ways to improve small business bank lending have been identified. The financial and non-financial factors that impede the development of small business lending in Ukraine are formulated. Specific features that characterize the activities of small businesses are identified and determine their credit needs: limited size of their own real assets, short life cycle of small businesses and lack of appropriate "credit history", focus on local markets, low profitability. The criteria that form the features of small business lending are systematized. Directions for expanding the structure of banking services for small businesses have been identified. Specific risk factors for lending to small businesses, both from the borrower and the bank, have been identified and systematized. An economic mechanism has been developed to determine the equilibrium of lending rates taking into account the interests of the lender and the borrower, which allows to substantiate the lending conditions under which a small business has a real opportunity to repay the loan in time and reduce the level of banking and business risk. A methodological approach has been developed and substantiated, which allows to determine the terms of crediting on the basis of reconciliation of interests of the lender and the borrower. The process of bank lending is considered as an object of auction. The efficiency of the methodological approach is demonstrated by calculation.

Ключові слова: малий бізнес, банківський кредит, ставка кредитування, кредитоспроможність, банківський та підприємницький ризик.

Key words: small business, bank credit, lending rate, creditworthiness, banking and business risk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова історія свідчить про те, що ринкові відносини та їх ефективний розвиток неможливі без підприємництва, яке є невід'ємною і необхідною складовою економічної системи країни.

Основним фактором реалізації економічного потенціалу малих підприємств є стабільна можливість отримання кредитів для фінансування поточної діяльності та інвестиційних проектів. Малий бізнес не вимагає значних вкладень для становлення і розвитку, але на окремих етапах своєї діяльності підприємства не здатні функціонувати без позикових коштів [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зростання чисельності малих підприємств, підвищення впливу малого бізнесу на розвиток світової економіки і визнання його особливої ролі у вирішенні багатьох найважливіших соціально-економічних завдань ринкової економіки зумовило великий науковий інтерес до проблем фінансово-кредитного забезпечення малих підприємств. Ці проблеми були і залишаються предметом дослідження багатьох провідних зарубіжних та українських учених.

Теоретичним і практичним питанням розвитку малого бізнесу приділяли увагу в своїх працях А.В. Базилюк, М.І. Балашевич, З.С. Варналія, В.М. Власов, Б. Едвард, Б. Коллас, С. Ніколас, А.О. Пересада, В.О. Рибалкін, Н. Сірополіс, Є.М. Сич, Є.А. Уткін, Р. Холт, В. Хойер, А. Хоскінг, В.І. Щелкунов та ін.

Водночас недостатньо розкриті питання фінансування малого бізнесу в сучасних економічних умовах з урахуванням специфіки даного виду діяльності. Недостатньо уваги приділено методам оцінки фінансової привабливості підприємств малого бізнесу, визначенню кредитоспроможності малих підприємств.

Досвід практичної роботи на підприємствах малого бізнесу та досконале вивчення проблем, що стоять сьо-

годні перед малими підприємствами, визначили необхідність розробки методів їх вирішення.

Науково-теоретична і практична значимість вказаних задач зумовила вибір теми статті та визначила її основні напрями.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розвиток теоретико-методологічного апарату кредитування малого бізнесу, розробка та обґрунтування рекомендацій щодо його вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідження проблем розвитку малого бізнесу перебуває в центрі уваги економічної науки. Це пояснюється тим, що мале підприємництво охоплює основні аспекти господарської діяльності, визначаючи процес економічного зростання. Активізація розвитку малого бізнесу є одним із найбільш дієвих механізмів соціально-економічних перетворень, чинником економічного зростання [6].

Формування конкурентоспроможної соціально спрямованої економіки з розвиненим приватним сектором та його важливою складовою — підприємництвом є стратегічним курсом економічної політики України.

Проблема фінансування суб'єктів малого підприємства полягає в обмеженому доступі до таких традиційних для ринкової економіки джерел фінансових ресурсів, як кошти банківської системи та ринку цінних паперів.

Найважливіша роль комерційних банків у розвитку малого бізнесу пояснюється складністю для малих підприємств отримати фінансові кошти з інших джерел. Як показує практика, малі підприємства практично не використовують як інститут зовнішнього фінансування фондовий ринок через високий ступінь недовіри до нього. Комерційний кредит також не здатний ефективно вирішувати фінансові проблеми підприємців. Внаслідок

слабкої конкурентної позиції основної маси малих підприємств на товарних ринках вони набагато частіше реалізують власні товари і послуги з відстрочкою платежу, ніж отримують кредити від своїх постачальників. Отже, кредит стає основним і практично єдиним варіантом зовнішнього фінансування [4].

Стабільна можливість отримання кредитів для фінансування поточної діяльності та інвестиційних проєктів є одним із основних чинників реалізації економічного потенціалу малих підприємств. У найбільш загальному формулюванні проблема зовнішнього фінансування суб'єктів малого підприємництва полягає у визнанні властивого їм несприятливого положення на кредитному ринку. Обмежені джерела банківського кредитування — один із факторів, що стримують розвиток малого бізнесу в Україні. У ситуації, що склалася багато підприємств змушені шукати необхідні кошти за межами кредитного ринку. Відсоткові ставки там істотно вищі (до 5—10% на місяць), але гроші можна отримати швидко, без оформлення будь-яких паперів і застав. Така практика є неефективною як для малого бізнесу, так і для фінансово-кредитної системи країни. Головними кредиторами і постачальниками фінансових ресурсів для підприємств повинні стати комерційні банки. Сьогодні в Україні на перший план виходять проблеми, пов'язані з істотним відставанням кредитно-фінансової системи від вимог ринкової економіки.

В Україні кредитування сфери малого підприємництва відіграє в роботі комерційних банків другорядну роль, у той час як підприємства продовжують активно розміщувати кошти на своїх банківських рахунках. У результаті створюється парадоксальна ситуація: незважаючи на потребу в кредитах, малі підприємства виконують, по суті, роль кредиторів, а не позичальників, що не відповідає світовій банківській практиці.

Організація банківського кредитування малих підприємств в ринковому середовищі переважно визначається особливостями їх господарської діяльності. Оцінюючи вплив зазначених особливостей на кредитні відносини малих підприємств і комерційних банків, виділимо найважливіші з них [2]:

- обмежені розміри власних реальних активів, специфічна структура активів, що характеризується мінімальним внеском в нерухомість, наслідком чого є зниження заставних можливостей. На момент створення підприємства власник, як правило, не володіє основними засобами, які отримані шляхом викупу або приватизації;

- характерний для малих підприємств короткий життєвий цикл і, відповідно, відсутність репутації на кредитному ринку, так званої "кредитної історії";

- незначна в порівнянні з великим і середнім бізнесом потреба в обсягах зовнішнього позикового фінансування, що призводить до зростання операційних витрат під час кредитування;

- орієнтація на локальні ринки збуту та обмежена кількість партнерів, і, як наслідок, слабка стійкість до змін зовнішнього середовища;

- відносно низькі показники рентабельності і норми прибутку, що призводить до низької еластичності платоспроможного попиту на кредит, відсутність можливості оплачувати інформаційно-консалтингові послуги та страхування кредиту.

На відкритому кредитному ринку великий бізнес володіє значними перевагами. В якості основних факторів формування рівних умов доступу до кредитів для всіх господарюючих суб'єктів розглядається розробка кредитними інститутами спеціальних програм для роботи з малими підприємствами, державна фінансово-кредитна, консультаційна, страхова підтримка як малого бізнесу, так і комерційних банків, фінансова та консультативна допомога українських і міжнародних неурядових організацій.

Особливості організації господарської діяльності малого підприємства визначають його кредитні потреби. З урахуванням специфічних рис, властивих малому бізнесу, систематизовані критеріальні ознаки для характеристики кредитних потреб підприємств: доступ до стабільних джерел фінансування, стартовий період створення підприємств, наявність державної підтримки, наявність власних коштів та інші.

Сьогодні в Україні на перший план виходять проблеми, пов'язані з істотним відставанням кредитно-фінансової системи від вимог ринкової економіки. Український кредитний ринок характеризується інституційною нерозвиненістю, обмеженням набором використовуваних фінансових інструментів і послуг, відсутністю ефективних правових механізмів, що гарантують реалізацію майнових інтересів учасників кредитної угоди. На ринку позикових капіталів переважає пропозиція кредитних ресурсів на короткий термін, що обмежує інвестиційні можливості підприємств. У цих умовах проблема обмеженого доступу до кредитів є спільною для всіх категорій господарюючих суб'єктів, проте, найбільш гостро вона проявляється для малого бізнесу [8].

У країнах з розвинутою економікою особлива роль у фінансово-кредитному забезпеченні малого бізнесу належить державі. В Україні програми державної підтримки мали місце виключно на початковому етапі формування даного сектора економіки. Сьогодні внаслідок обмеженості бюджетних коштів і неефективності застосування заходів підтримки малого бізнесу та механізму кредитування, як стимулюючої складової для розвитку цього сектора економіки, держава фактично не відіграє істотного впливу на зміцнення фінансової бази малих підприємств.

У цих умовах великого значення набуває дослідження питань кредитування малого бізнесу. Ті дослідження, які ведуться, не враховують у достатній мірі специфіку діяльності малих підприємств. Багато проблем залишається осторонь від спеціальних наукових досліджень, у тому числі теоретичні та економічні засади кредитування малого бізнесу, визначення кредитних потреб підприємств малого бізнесу, оцінки та моніторингу ризиків при кредитуванні, перспектив розвитку банківського кредитування малих підприємств [5].

Обмежене використання банківських кредитів визначають високі кредитні ставки. Плата за кредит для малих підприємств, зведених у ранг ризикових, перевищує основну ставку кредитування до 5%. Крім рівня ризику кредитування, високі ставки визначають невигідні умови надання кредитів як для кредитора, так і для підприємця. Говорячи про кредитування малого бізнесу, йдеться про міні- і мікрокредити, які надають-

ся на короткий період. Реалізовані на таких засадах проекти, навіть за сприятливих умов, починають приносити прибутки тільки після погашення заборгованості за кредит. Крім того, визначаючи ставку кредитування, банки керуються виключно власними інтересами, а побажання малого підприємця враховують недостатньо. Як правило, обсяг кредитування і норма позичкового відсотка мають зворотну залежність: зі збільшенням кредитної ставки обсяг кредитування знижується, оскільки оплата високих банківських відсотків може перевищити прибуток, отриманий від впровадження проєктів, що здійснюються за рахунок кредитів. За таких умов підприємцям недоцільно користуватися кредитами, бо вони погіршують фінансовий стан підприємств. Банки, у разі зниження обсягів кредитування, для збереження своїх доходів, змушені підвищувати дисконтні ставки, тим самим завищуючи вартість грошей у часі. Отже, має місце протиріччя інтересів позичальника і кредитора. Якщо для першого, привабливість позики збільшується зі зменшенням кредитної ставки, то для другого, навпаки — з її збільшенням. Якщо позичальник зацікавлений в збільшенні періоду кредитування, то кредитор прагне скоротити цей період і тим самим знизити ризик неповернення кредитованих коштів. Вирішити таку задачу, задовольнивши інтереси всіх учасників кредитних відносин можливо, якщо розглянути банківські кредитні ресурси, як предмет торгу. Для цього необхідно обґрунтувати умови кредитування, прийнятні як для кредитора, так і для позичальника.

Технологи кредитування визначають, що кредитна відсоткова ставка формується, виходячи з обсягу кредиту, періоду його погашення і кредитоспроможності позичальника та спрямована на залучення коштів, що забезпечують прибутковість банку. Такий підхід до процесу кредитування відображає, насамперед, інтереси кредитора і практично не враховує інтереси позичальника. Здійснюючи контроль за фінансовою стійкістю суб'єктів малого бізнесу в процесі кредитування, доцільно розробити механізм кредитування, який дозволить визначити кордон ефективності кредитного договору та можливість регулювати умови кредитування як для позичальника, так і кредитора, з урахуванням інтересів всіх учасників кредитного процесу та результатів використання кредиту. Такий підхід дозволить, незначно знизивши ставку кредиту до прийнятних меж, з урахуванням інтересів банку та врахувавши інтереси підприємця, надавши кредит на умовах, прийнятних для обох сторін. У результаті банки отримають прибуток від кредитування, а підприємці від використання кредитних коштів. Такий підхід стимулюватиме активізацію залучення фінансових інвестицій в малий бізнес [3].

Моделювання процесу надання кредиту передбачає вибір критерія оптимізації умов кредитування. Застосування дисконтування як критерія оптимізації процесу кредитування дозволить розрахувати ефективність кредитування не тільки для кредитної установи, а і для малого підприємства, яке отримує кредит. У результаті таких розрахунків, з'явиться можливість вибору оптимальної кредитної ставки, як для банку, так і для позичальника, враховуючи інтереси обох учасників кредитних відносин. Для розрахунків доцільно

використовувати показник чистого дисконтованого доходу (ЧДД).

Проведення розрахунків виплат із застосуванням чистого дисконтованого доходу передбачає дисконтування грошових платежів, які здійснюються протягом усього строку дії кредитного договору з використанням ставки дисконту (r), розмір якої може не збігатися зі ставкою позичкового відсотка (p). Під час моделювання процесу кредитування, ЧДД паралельно повинен розраховуватися як для позичальника, так і для кредитора. Розрахунки чистого дисконтованого доходу можуть здійснюватися як з використанням дисконтних множників по складним відсоткам (ДМ), так і дисконтних множників ануїтету (ДМА). Дисконтні множники ануїтету можливо використовувати, оскільки грошові потоки, які оцінюються в часі, здійснюються послідовно через рівні проміжки часу і в рівних частинах. Подібний порядок сплати за кредит обумовлюється під час надання кредитів малим підприємствам.

Під час розрахунків чистого дисконтованого доходу малого підприємства і кредитора ці показники відрізняються лише знаком, за однакових числових значень. Це свідчить про те, що попит і пропозиція на кредитні ресурси перетинається в певній точці, яка повинна бути загальною для учасників кредитної угоди. Ця точка і буде характеризувати оптимальну ставку відсотка за кредит, вигідну як для малого підприємства, так і кредитора [7].

Розрахунок ЧДД з використанням ДМ можна здійснювати за таким алгоритмом:

— для позичальника:

$$\text{ЧДД}_z = K - \sum_{i=1}^n K_i (1+r)^{-i} - K(1+r)^{-n} \quad (1).$$

— для кредитора (банку):

$$\text{ЧДД}_k = -K + \sum_{i=1}^n K_i (1+r)^{-i} + K(1+r)^{-n} \quad (2).$$

де K — кредит, отриманий позичальником, грн;

K_i — сума відсотків за кредит, які підлягають сплаті у встановлені періоди часу в процесі кредитування, грн;

i — номер року;

n — період, на який видається кредит, роки;

r — ставка дисконту.

Під час використання ДМА розрахунок ЧДД здійснюється:

— для позичальника:

$$\text{ЧДД}_z = K - K_n \frac{(1+r)^n - 1}{r(1+r)^n} - K(1+r)^{-n} \quad (3),$$

— для кредитора (банку):

$$\text{ЧДД}_k = -K + K_n \frac{(1+r)^n - 1}{r(1+r)^n} + K(1+r)^{-n} \quad (4),$$

де K_n — загальна сума відсотків за період кредитування, грн.

Роботоспроможність методичного підходу, для визначення оптимальної ставки відсотка при кредитуванні, розглянемо на умовному прикладі. Підприємству малого бізнесу банком запропоновано типовий кредит, терміном на 1 рік та на суму 130000 грн. Під час складання кредитної угоди необхідно визначити такий розмір

Таблиця 1. Показник чистого дисконтованого доходу з різними значеннями відсотка за кредит та ставки дисконтування

Ставка дисконту, %	Дисконтний множник анuitету	Кредитна ставка, %	Чистий дисконтований дохід, тис. грн	
			малого підприємства	кредитора
10	0,9091	16	- 2,86	+ 2,86
		18	- 4,68	+ 4,68
		20	- 6,5	+ 6,5
12	0,8929	16	0	0
		18	- 1,72	+ 1,72
		20	- 3,5	+ 3,5
15	0,8696	16	+ 2,98	- 2,98
		18	+ 1,24	- 1,24
		20	- 0,5	+ 0,5

відсотка за кредит, щоб він задовольняв вимоги як позичальника, так і кредитора. Для розрахунків використані реальні варіанти дисконтної ставки: $r = 10\%$; $r = 12\%$; $r = 15\%$ та ставки кредитування, відповідно 16, 18 та 20%. Результати розрахунків ЧДД з різними дисконтними ставками і ставками кредитного відсотка наведено в таблиці 1.

Отримані результати розрахунків проілюстровано на рисунку 1. Графік показує, що кредитна ставка, яка задовольняє мале підприємство і кредитора, у цьому прикладі, знаходиться на рівні 16% за умов, що дисконтна ставка прийнята на рівні 12%. Оптимальні умови кредитування відображені на графіку точкою А. Аналіз проведених розрахунків показав, що у разі збільшення вартості грошей у часі (при $r = 15\%$) оптимальна кредитна ставка відсотка збільшиться до 20%, що на графіку показано точкою В. Необхідно враховувати, що між дисконтною ставкою і ставкою кредитування є пряма залежність, що впливає з їх економічної сутності.

У наведеному прикладі ми визначаємо оптимальні умови кредитування як для інвестора, так і для малого підприємства. Для цього визначається оптимальний кре-

дитний відсоток, при обраній нами дисконтній ставці, яка є своєрідним фінансовим фільтром. В реальних умовах ставка кредитування визначається при заздалегідь встановленій дисконтній ставці. Тоді завдання спрощується і обмежується виключно пошуком оптимальної ставки кредитування, яка задовольняє вимогам обох сторін — учасників кредитної угоди.

Щоб уникнути штучного завищення банками вартості грошей у часі, доцільно проводити моніторинг або визначати дисконтні ставки розрахунковим шляхом.

Економічна сутність поняття дисконтної ставки дозволяє підтвердити, що оскільки розмір дисконтної ставки залежить від рівня ризиків кредитування, то зі збільшенням ризиків, збільшується і ставка дисконтування. Результати розрахунків наведено в таблиці 1 і показують, що для кожної дисконтної ставки можливо розрахунковим шляхом визначення кредитної ставки, прийнятної для кредитора, так і для позичальника.

Так, в умовному прикладі, за дисконтної ставки (r), яка дорівнює 10%, оптимальна ставка кредитування дорівнює 14%, за $r = 12\%$ кредитна ставка - 16%, а за $r = 15\%$ ставка кредитування відповідно дорівнює 20%.

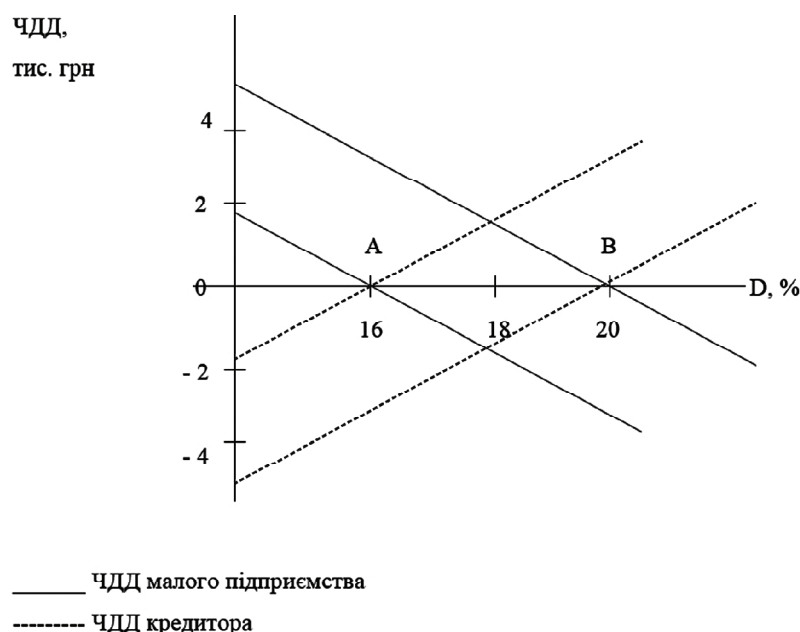

Рис. 1. Залежність між відсотковою ставкою за кредит та чистим дисконтованим доходом

ВИСНОВКИ

Встановлений взаємозв'язок "кредитор-позичальник" дозволить кредитору надати позичальникам з найбільш стійким становищем кредитні кошти під найменші кредитні відсотки, а менш вигідним кредиторам на більш жорстких умовах з вищими відсотками за кредит. Водночас запропонований підхід дозволяє розрахунковим шляхом обґрунтувати вигідність умов кредитування для обох сторін учасників кредитних відносин, визначити той граничний рівень для малих підприємств, за якого, надаючи можливість банку отримати прибуток від кредитування, мале підприємство має можливість своєчасно проводити розрахунки з банком за кредит і мати рівень доходу на період погашення кредиту не нижче нульової позначки, що дозволить йому своєчасно розраховуватися за кредит.

Запропонований механізм визначення відсоткової ставки дозволяє оптимізувати умови надання кредитів, з огляду на інтереси позичальника і кредитора, що призведе до активізації інвестиційних процесів у суб'єкти малого підприємництва і буде сприяти розвитку малого бізнесу в Україні.

Література:

1. Абрамова І.М. Проблеми розвитку малого підприємництва в Україні / І.М. Абрамова // Фінанси України. — 2010. — № 4. — С. 12 — 17.
2. Алексєєв С. Кредити "малому" бізнесу — проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bankstatey.com/index.php?newsid=681>
3. Базилюк А.В. Фінансові важелі розвитку малого бізнесу в Україні [Текст] / А.В. Базилюк // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 8. — С. 29—35.
4. Біломістний О.М. Проблеми фінансування малих підприємств за рахунок банківського кредитування [Текст] / О.М. Біломістний // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — № 1 (4). — 2009. — С. 81—84.
5. Бобров Є.А. Сучасний стан і перспективи розвитку кредитування малого бізнесу [Текст] / Є.А. Бобров // Фінанси України. — 2009. — № 6. — С. 103—104.
6. Васильєва Д.В. Актуальні проблеми розвитку малого бізнесу в Україні / Д.В. Васильєва // Механізм регулювання економіки, 2011. — № 3. — С. 188—196.
7. Панченко В.Н. Механізм відтворення та підвищення віддачі основного капіталу авіапідприємств. — К., Фенікс, 2002. — 408 с.
8. Проблеми кредитування малого й середнього бізнесу [Електронний ресурс] / Простобанк Консалтинг. — Режим доступу: http://www.prostobank.com/probl_kredituvannya_malogo_serednogo_biznesu

References:

1. Abramova, I.M. (2010), "Problems of development of small business in Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 4, pp. 12—17.
2. Aleksiev, S. (2017), "Small business loans - problems and prospects", available at: <http://bankstatey.com/index.php?newsid=681> (Accessed 15 Dec 2019).

3. Bazyliuk, A.V. (2008), "Financial levers of small business development in Ukraine", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 8, pp. 29—35.

4. Bilomistnyj, O.M. (2009), "Problems of financing small businesses through bank lending", *Visnyk Universytetu bankiv's'koi spravy Natsional'noho banku Ukrainy*, vol. 1 (4), pp. 81—84.

5. Bobrov, Ye.A. (2009), "The current state and prospects of small business lending", *Finansy Ukrainy*, vol. 6, pp. 103—104.

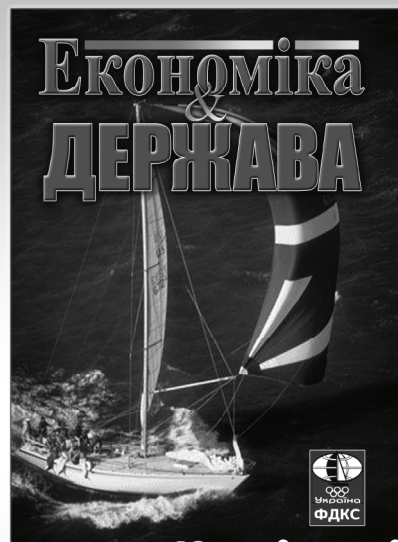
6. Vasyli'eva, D.V. (2011), "Current problems of small business development in Ukraine", *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, vol. 3, pp. 188—196.

7. Panchenko, V.N. (2002), *Mekhanizm vidtvorennia ta pidvyschennia viddachi osnovnoho kapitalu aviapid-priemstv* [Mechanism of reproduction and increase of return of fixed capital of aviation enterprises], Feniks, Kyiv, Ukraine.

8. Prostobank Konsal'tynh (2019), "Problems of lending to small and medium businesses", available at: http://www.prostobank.com/probl_kredituvannya_malogo_serednogo_biznesu (Accessed 15 Dec 2019).

Стаття надійшла до редакції 14.01.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*L. Bondarenko,
PhD in Economics, Associate Professor of Finance Department,
National University "Lviv Polytechnic", Lviv
ORCID ID: 0000-0002-3313-3569*

*O. Kots,
PhD in Economics, Associate Professor of Finance Department,
National University "Lviv Polytechnic", Lviv
ORCID ID: 0000-0001-7123-3635*

*I. Lashchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of Finance Department,
National University "Lviv Polytechnic", Lviv
ORCID ID: 0000-0002-1460-2534*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.49

UKRAINIAN CRYPTOCURRENCY IMPLEMENTATION AS A TOOL FOR THE DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT

Л. П. Бондаренко,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів
О. О. Коць,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів
І. І. Лащик,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

ВПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КРИПТОВАЛЮТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

The article is devoted to a detailed analysis of the Ukrainian cryptocurrency implementation peculiarities and its impact on changes in economy. Additionally, the article gives a brief description of the world economy transformation processes, which are influenced by innovative instruments, primarily cryptocurrencies, blockchain technologies and smart contracts. These changes can fundamentally reshape current economic models and shape the new "digital economy". It's proved that Ukraine's economy must be open and flexible to such transformation processes, and therefore the national cryptocurrency development and implementation can prepare the domestic economy and give it considerable leading advantages over other countries.

Moreover, currently working Ukrainian cryptocurrency projects have been researched and the main limitations and pitfalls of their functioning have been studied. The main attention is paid to the private UCH project, which is not only based on the blockchain technology like previous projects, but also uses smart contract platforms in three different spheres of Ukraine's economy and has a great potential for launching significant positive changes for Ukraine's economy.

Furthermore, the advantages of the national cryptocurrency introduction and its possible functional features are considered in the article. These are: modernization of financial relationships — the national cryptocurrency is expected to improve, simplify and modernize the financial process; decentralization of financial relationships — the cryptocurrency is based on decentralized databases,

which can reduce the number of intermediaries and significantly optimize financial transactions; security improvement of financial relationships — new financial technologies are claimed to provide a higher level of protection against errors and fraud; financial transactions transparency and speed increase — cryptocurrency payments are more faster and more transparent to customers thanks to innovative instruments; the enhancement of currency functionality — the national cryptocurrency is able to extend the current functional characteristics of money; competitive advantages — the modernization of financial relations will allow to stimulate Ukraine's economy development.

As a conclusion, the main obstacle of the national cryptocurrency successful implementation is the lack of comprehensive legislative regulation of the crypto market, which would meet the new needs and challenges of the modern economy.

Статтю присвячено детальному аналізу особливостей впровадження української криптовалюти та її впливу на зміну економічних взаємовідносин. У статті здійснено коротку характеристика трансформаційних процесів світової економіки, на які впливають інноваційні інструменти, передусім криптовалюти, блокчейн технології і смарт-контракти. Ці зміни можуть докорінно перебудувати сучасні економічні моделі і сформувати нову "цифрову економіку". Доведено, що і українська економіка повинна бути відкритою та гнучкою до таких трансформаційних процесів, а отже, розроблення і впровадження національної криптовалюти може підготувати вітчизняну економіку і дати їй значні випереджувальні переваги перед іншими країнами.

Досліджено уже працюючі проекти української криптовалюти та вивчено основні обмеження та підводні камені їх функціонування. Опрацьовано базові характеристики таких проектів, як проект крипто-активістів "Karbo" і проект Національного Банку України "е-гривня". Особливу увагу звернено на приватний проект UCH, який не лише базується на блокчейн технології, як і попередні проекти, але й використовує платформи для смарт-контрактів у трьох різних сферах української економіки і має великий потенціал для започаткування значних позитивних змін у важливих для української економіки напрямках.

У статті розглянуто переваги та інноваційні вигоди впровадження національної криптовалюти та її можливі функціональні особливості. До основних переваг застосування національної криптовалюти віднесено такі: модернізація фінансових відносин, децентралізація фінансових відносин, підвищення безпечності фінансових взаємовідносин, підвищення прозорості та швидкості здійснення фінансових операцій, розширення функціональних можливостей грошової одиниці, конкурентні переваги.

Як підсумок зазначено, що основною перешкодою для успішного впровадження національної криптовалюти є відсутність комплексного законодавчого регулювання усіх аспектів крипто-ринку, що відповідало б новим потребам і викликам сучасної економіки. А також неготовність суспільства та економічних контрагентів та нових економічних реалій.

Key words: digital economy, national cryptocurrency, crypto exchanges, smart contracts.

Ключові слова: цифрова економіка, національна крипто-валюта, крипто-біржі, смарт-контракти.

PROBLEM DEFINITION AND ITS RELATIONSHIP WITH IMPORTANT SCIENTIFIC AND PRACTICAL TASKS

The economy current trends are characterized by the innovative digital technologies use: "big data", blockchain technology, cryptocurrencies. These are the latest tools to bring profound changes in the world economy, and some economists have already called the modern world economy a "digital economy." With blockchain and cryptocurrencies, transactions have become much faster, more secure, more transparent, more complex and independent, especially from the individual countries' Central Banks. Furthermore, such trends of the world economy transformation are

certainly positive, because they reduce the cost and simplify the economic relations between the market's individual counterparties.

In the wake of these inevitable changes and the cryptocurrency's continuing popularity wave, crypto-optimists have begun to talk about the new national currency concept, namely, national cryptocurrency. The national cryptocurrency introduction is seen not only as a replacement of the national currency, but more like the great potential for the national economy to increase its competitiveness in the international arena. Cryptocurrencies see the evolutionary future of monetary settlement, and so the national cryptocurrency should be

the foundation of a modern national economy based on new-made platform of economically free and secure payments.

That is why the detailed study of the Ukrainian crypto-hryvnia concept, its functional features and possible positive and negative influences on Ukraine's economy is indisputably important.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

In Ukrainian academia there is almost no interest in sphere of the Ukrainian cryptocurrency development and implementation. Unlike Ukrainian crypto-practitioners and even the National Bank of Ukraine have been engaged in studying and discussing an area of digital instruments development for several years now. It's possible to note some scientists who have been researching this topic, among them Z. Dvulit, H. Peredalo, R. Tylypskaya [1], I. Doronin [2], V. Rysin, M. Rysin, I. Fedyuk [3], V. Soslovsky, I. Kosovsky [4], Y. Fedorova [5] and others. However, Ukraine's economy realities show that the national cryptocurrency has already emerged, consequently theoretical studies on its functional features, state regulation instruments, direction of influence and the possibility of Ukraine's economy existing model transformation are extremely relevant and necessary.

SETTING OBJECTIVES

The main task of the article is a thorough analysis of the functional and economic prospects of the Ukrainian cryptocurrency implementation.

THE MAIN MATERIAL RESEARCH

Some economists believe that bitcoin, as the first cryptocurrency, has initiated radical transformational processes of existing global economic relationships, and these changes are already outlining a new, almost utopian, global digital economy. For instance, economic relationships, without the involvement and control of financial intermediaries and regulators, where data is stored in a decentralized and secure manner, and transactions speed exceeds — are some of a new economy characteristic. On the whole, it's undeniable that cryptocurrencies have influenced and continue to influence changes in the digital transactions concept.

National cryptocurrency theory has been circulating in the economic environment for some time. The development of the national cryptocurrency was once claimed by Russia, China, the United Kingdom, Canada and other world powers. Venezuela was one of the first to implement such a project that, against a major economic crisis backdrop, only made the country's situation much more complicated.

That is to say, in Ukraine, the cryptocurrencies use and the crypto exchanges functioning are very actively developed. It's worth noting, for example, such a domestic stock exchange platform as KUNA, which today offers 28 pairs of currencies for trading and also undertook to develop its own token based on the hryvnia. KUNA's strategy is not only to become an efficient crypto exchange, but also to take over some of the banks' functions without violating any applicable laws.

Ukraine is one of the most active European countries by volume of crypto trade. That is why the idea of a national cryptocurrency could become a natural and logical continuation of the domestic crypto market development. Such a project should help to create a strong foothold for Ukraine's independence in the global crypto-space, while at the same time maintaining a dominant position in this area, given that there are no real successful projects of this level in the world for now.

Back in 2016, the National Bank of Ukraine and independent crypto-optimists announced parallel work on individual projects of the Ukrainian cryptocurrency. In 2016, the blockchain-based Karbo project was launched by crypto-activists. However, it didn't exert any significant influence on the market, this cryptocurrency lacked both functionality and support of the state and society as a whole.

In 2019, the NBU itself launched a pilot project of the national cryptocurrency — e-hryvnia, which was also developed on blockchain and set its rate to the standard hryvnia 1:1. However, almost immediately the NBU abandoned the national scale and decided to use e-hryvnia as just another digital tool. The reason for this is the lack of the e-hryvnia functionality and the lack of a legislative field for this instrument proper functioning and development. The NBU released the e-hryvnia too early, its specialized tools were not thought out, nor were the functions specifically stated to be performed by the e-hryvnia. However, the biggest limitation was related to legislative regulation, first of all legislative grounds for using e-hryvnia by other financial institutions. It was proposed to use e-hryvnia primarily as a means of paying citizens for goods, but all major transactions could be carried out only through crypto-exchanges. As a means of payment e-hryvnia still has quite limited possibilities: it's allowed to store only up to 14 thousand UAH in the e-wallet, the cumulative maximum permissible limit for annual payments is 62 thousand UAH. The e-hryvnia exchange limits for paper money or to other entities transfers are set at 500 UAH a day and 4 thousand UAH a month. These NBU restrictions impose additional barriers to e-hryvnia development and its attractiveness to users [9; 10].

Many issues of the crypto-market regulation are very debatable, the sphere is new and has not been completely studied yet, this is why the NBU delayed to clearly define the legislative boundaries of the crypto-market.

Another new crypto project of 2018 was the UCH — the Ukrainian crypto-hryvnia. The Ukrainian crypto-hryvnia concept is based on the fact that, as in bitcoins, its issue is limited to 40 million tokens, one thousand of which can be obtained by every citizen of Ukraine upon registration in the project. This cryptocurrency prospect and viability are based on three smart contract platforms [6; 7]:

1. Coal Trade — for the sale and purchase of coal.
2. Soil Rent — for land operations.
3. Intel Box — for the sale and purchase of intelligent products.

A smart contract is a kind of computer algorithm designed to validate and conclude blockchain-based business transactions and is therefore a tool for improving the reliability and regulatory nature of business operations. Because smart contracts exclude human involvement, this

makes it possible to carry out the contract as honestly, openly, without errors as inadvertent or deliberate, and also significantly reduces the number of intermediaries in such transactions. Smart contracts can also help to automate and unify some simple transactions.

The project team is still managing the crypto-hryvnia project, however, after transferring 80% of the UCH units to the population, all regulatory levers must go to the relevant state institutions [8].

It's worth saying, that the idea of building a national cryptocurrency on smart contract platforms is very innovative and progressive. First, the platforms themselves are capable of creating an open and transparent market for land, minerals and intellectual products. Blockchain technology is able to make all operations more secure, faster, cheaper and most importantly transparent. Thus, the UCH spread, and use will actively stimulate these three spheres of the Ukrainian economy development, and in the future it will also extend to other sectors.

Base on this, it's clear that the success of the UCH project requires the state support, first of all, in order to streamline the legislative field of the national cryptocurrency and the crypto-market functioning as a whole. Sooner or later, the national regulator will have to deal with this area regulation, but the time to stimulate Ukraine's economy development may be lost.

To sum up, an effective national cryptocurrency importance for Ukraine's economy is determined by the following positive factors:

1. Modernization of financial relationships — conceptual changes in existing economic relations globally affect Ukraine as well. Ukraine's economy ability to accord to these changes in a timely and effective manner and to respond to challenges may provide new opportunities for the domestic economy. Innovative tools like the national cryptocurrency are able to improve, simplify and modernize the financial relations process.

2. Competitive advantages — this advantage comes from the previous one, the modernization of financial relations procedure and its improvement will stimulate economic growth, and the national cryptocurrency introduction at the state level will be one of the first to give Ukraine an advantage not only in the crypto-market but also, quite possibly, at the world economy level. It's difficult for Ukraine to compete with world leaders in areas where competitive positions are already fully separated, while the crypto-market and the technologies that support it have great potential and promise, but clear leadership has not yet emerged here.

3. Financial transactions transparency and speed increase — Ukrainian cryptocurrency projects are all based on blockchain technology, which makes it possible to conduct financial transactions much faster and more transparent. The highest level of data protection in the blockchain system allows to build large volumes of database that can be used by several financial institutions, which allows to reduce the self-maintenance cost of such database and to increase its content due to other financial institutions' information. In general, the users themselves have access to the financial transactions results, which are recorded in a rollover register, that increases the trust and transparency level of work in the financial sphere.

Innovative technologies can not only significantly reduce transaction time, but also eliminate unnecessary intermediaries, making transactions not only faster but also much simpler and cheaper for both clients and financial institutions.

4. Security improvement of financial relationships — innovative technologies make it impossible for such operations to minimize system errors and guarantees a high level of security against external interventions and attacks, which is extremely important in the current situation of the problem of the information anonymity maintaining, including financial. For example, collecting and storing personal client data on a blockchain-based system has a much higher degree of security since the information is not contained on a single, hackable server.

5. Decentralization of financial relationships — crypto-calculations are based on decentralized databases, by their nature they are in a way an organized data set, in which data management in each of the database's nodes is performed independently, with all nodes equally important and independent. This ensures such databases network transparency, versatility and ease of use. Such decentralization eliminates the need for rigid government management, and it can focus on the legislative field of crypto-market activity and oversight its functioning. Due to more transparent and secure operations, not only the NBU but also other commercial financial institutions will be able to remove some regulatory functions for conducting financial transactions. Intermediaries will be eliminated due to their needlessness.

6. Enhancement of the currency functionality — the national cryptocurrency can accommodate both classic money functions and additional "non-monetary" functions. For example, to be the basis for smart contract operations, as it already in use in Ukraine. The national cryptocurrency may also contain information about the owner: his identification data, fingerprints, etc., which will not only accelerate the financial transactions execution by an individual, but also can help the state to create a unified comprehensive database of citizens, with a high level of protection.

THE RESULTS OF THIS STUDY AND FURTHER RESEARCH IN THIS AREA

All in all, the world economy transformation processes in general and in the economy of Ukraine in particular have already begun. Ukraine is actively presenting itself on the world stage and in the field of blockchain projects and cryptocurrency trading. The national cryptocurrency development and implementation is also an important innovation step for the Ukrainian economy. The existence of several parallel national cryptocurrency projects today prepares the market for inevitable changes in the economic paradigm and tests new cryptocurrency functionality and limitations. What is important now is full-scale and holistic state support for the country's only viable crypto-hryvnia project.

It's not clear yet whether the cryptocurrency is capable of completely replacing the current monetary system in Ukraine. However, it's undoubtedly possible to improve and simplify monetary relations with the national cryptocurrency at the same time.

In conclusion, that is why further scientific exploration in this area is needed to be carry out in order to provide Ukraine's economy with effective guidance on the wider potential of innovative technologies use and for their prospective effectiveness and efficiency analyzing.

References:

1. Dvulit, Z.P. Peredalo, H.S. and Tylypska, R.B. (2019), "Cryptocurrency: status and development trends", *Economika i derzhava*, vol. 1, pp. 10—14.
2. Doronin, I.M. (2017), "Cryptocurrencies: socio-economic factors, law and state functions", *Informacia i zakon*, vol. 3, pp. 85—93.
3. Rysin, V.V. Rysin, M.V. and Fedyuk, I.V. (2018), "Legal status of cryptocurrency as a financial instrument", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6647> (Accessed 15 Jan 2020).
4. Soslovsky, V.G. and Kosovsky, I.O. (2016), "Cryptocurrency market as a system", *Finansovo-kredytна діяльність: проблеми теорії та практики*, vol. 2, pp. 236—246.
5. Fedorova, Y.V. (2018), "Cryptocurrencies and their place in the financial system", *Economika i suspilstvo*, vol. 15, pp. 771—774.
6. Mashaj, B. (2019), "Advantages and disadvantages of cryptocurrency legalization", *Word and Action: an analytical portal*, [Online], available at: <https://www.slovaidilo.ua/2019/11/21/kolonka/boh-dan-mashai/finansy/bitkoyin-zakoni-perevahy-ta-ryzyky-lehalizacziyi-kryptovalyut> (Accessed 15 Jan 2020).
7. Selegrii (2018), "Is it possible to create a cryptocurrency in Ukraine", *The truth in Ukraine: an online news portal*, [Online], available at: <http://xn--80aafi6cg.in.ua/kripto-grivna-perva-natsionalnaya-kriptovalyuta-ukrainy/> (Accessed 15 Jan 2020).
8. ForkLog (2018), "National Cryptocurrency: Utopia or Reality?", *ForkLog: an online magazine about cryptocurrencies*, [Online], available at: <https://forklog.com/natsionalnaya-kriptovalyuta-utopiya-ili-realnost/> (Accessed 15 Jan 2020).
9. Etcetera (2018), "NBU is testing e-hryvnia. Do Ukrainians need a national cryptocurrency?", *Etcetera: online newspaper*, [Online], available at: <https://uk.etcetera.media/nbu-testuye-e-grivnyu-chi-potribna-ukrayintsyam-natsionalna-kriptovalyuta.html> (Accessed 15 Jan 2020).
10. Legalhub.online (2018), "Ukraine has completed a pilot project on the business model of digital hryvnia circulation", [Online], available at: <https://legalhub.online/bankivskyj-i-finansovyj-sektor/natsbank-zvituye-pro-zapusk-e-hryvnia-sut-ta-mozhlyvosti-kryptogryvni/> (Accessed 15 Jan 2020).

Література:

1. Двудіт З.П. Криптовалюта: стан та тенденції розвитку / З.П. Двудіт, Х.С. Передало, Р.Б. Тиліпська // *Економіка та держава*. — 2019. — № 1. — С. 10—14.
2. Доронін І.М. Криптовалюти: соціально-економічні фактори, право та функції держави / І.М. Доронін // *Інформація і право*. — 2017. — № 3. — С. 85—93.
3. Рісін В.В. Правовий статус криптовалюти як фінансового інструменту / В.В. Рісін, М.В. Рісін, І.В. Фе-

дук // *Ефективна економіка*. — 2018 — № 11 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6647>

4. Сословський В.Г. Ринок криптовалют як система / В.Г. Сословський, І.О. Косовський // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. — 2016. — Вип. 2. — С. 236—246.

5. Федорова Ю.В. Криптовалюти та їх місцен у фінансовій системі / Ю.В. Федорова // *Економіка і суспільство*. — 2018. — № 15. — С. 771—774.

6. Переваги та недоліки легалізації криптовалют — Слово і діло: аналітичний портал. — 2019 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.slovaidilo.ua/2019/11/21/kolonka/boh-dan-mashai/finansy/bitkoyin-zakoni-perevahy-ta-ryzyky-lehalizacziyi-kryptovalyut>

7. Чи реально створити криптовалюту в Україні — Правда в Україні: інтернет портал новин. — 2019 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://xn--80aafi6cg.in.ua/kripto-grivna-perva-natsionalnaya-kriptovalyuta-ukrainy/>

8. Національна криптовалюта: утопія чи реальність? — ForkLog: онлайн журнал про криптовалюту. — 2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://forklog.com/natsionalnaya-kriptovalyuta-utopiya-ili-realnost/>

9. НБУ тестує е-гривню. Чи потрібна українцям національна криптовалюта? — Etcetera: інтернет-газета. — 2019 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://uk.etcetera.media/nbu-testuye-e-grivnyu-chi-potribna-ukrayintsyam-natsionalna-kriptovalyuta.html>

10. В Україні завершився пілотний проект від Національного банку стосовно бізнес-моделі обігу цифрової гривні — Legalhub.online. — 2018 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://legalhub.online/bankivskyj-i-finansovyj-sektor/natsbank-zvituye-pro-zapusk-e-hryvnia-sut-ta-mozhlyvosti-kryptogryvni/>

Стаття надійшла до редакції 16.01.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. О. Романишин,
к. е. н., доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0003-4864-5433

А. О. Бернацька,
здобувач освітнього ступеня "Магістр" за програмою "Фінансовий менеджмент у сфері бізнесу",
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-0332-0160

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.54

ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

V. Romanyshyn,
PhD in Economics, associate professor, associate professor of department of Corporate
Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
A. Bernatska,
student of a Master's degree program "Financial management in business",
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FINANCIAL STRATEGY AND ITS ROLE IN ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

У статті досліджено сутність фінансової стратегії та її роль у системі стратегічного управління підприємством. Визначено головні завдання та функції фінансової стратегії підприємства. Проведено узагальнення етапів формування фінансової стратегії. Зазначено, що фінансова стратегія узгоджується із загальною стратегією підприємства та є чинником забезпечення його ефективного функціонування у майбутньому. Проаналізовано підходи до розробки фінансової стратегії підприємства, зокрема, із використанням сучасних корпоративних інформаційних систем. Визначено характерні особливості цього процесу та основні проблеми, що виникають під час реалізації фінансової стратегії на вітчизняних підприємствах, сформовано пропозиції щодо усунення впливу негативних факторів. Доведено, що фінансова стратегія є спрямованим вектором управління підприємством та його фінансовою діяльністю у сучасному динамічному та конкурентному ринковому середовищі.

Strategic business direction and economic growth in the long term are relevant in modern market conditions. The ability of enterprises to react to external factors such as financial crisis, tax legislation, volatile political situation, exchange rates fluctuations in time is important today. High degree of competitiveness, financial stability and profitability of enterprises are achieved by properly developed financial strategy and effective management.

Dynamics of economic development in Ukraine increases the importance of solution to the problems such as seeking funding, the optimal ratio of equity and debt capital, the effective management of financial resources. So, the matter of the formation of a financial strategy is currently of great interest.

The aim of this article is to consider the features of the formation and implementation of a financial strategy, its role in the economic growth of an enterprise. The recommendations regarding the improvements of a financial strategy are presented.

It has been found out that financial strategy must be negotiated with the overall company's strategy, financial forecasts and economic transformation in country. The consistency of targets and strategic indicators is also crucial. It has been justified that these steps could help to determine the amount of necessary resources, to estimate all possible risks, to develop an effective financial policy, etc.

This research paper focuses on different approaches of the formation of a financial strategy through the use of modern corporate information systems. The specific features and the main problems of this process at domestic enterprises are identified.

Domestic enterprises must pay special attention to strategic financial management and the using of strategic management planning tools. In order to achieve these goals it is necessary to create the conditions of knowledge acquisition regarding the formation of a financial strategy for entrepreneurs by the state.

It is claimed that financial strategy is a development vector in company's strategic management in the modern dynamic and competitive market environment.

Ключові слова: фінансова стратегія, розвиток, фінансове планування, фінансова політика, стратегічний фінансовий менеджмент, стратегічне управління підприємством.

Keywords: financial strategy, financial stability, financial planning, financial policy, strategic financial management, strategic management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах змін ринкового середовища здатність ефективно реагувати та усувати вплив негативних факторів є важливою складовою успішного розвитку підприємства. Висока конкурентоспроможність, фінансова стійкість та прибутковість підприємства досягається за рахунок правильно визначеної фінансової стратегії та ефективного управління нею. Управління активами, аналіз грошових потоків, пошук ефективних джерел фінансування, вигідних інвестиційних рішень, планування основних фінансово-економічних показників — усе це комплексно окреслює фінансова стратегія суб'єкта господарювання.

Динаміка економічних процесів, характерна для України, підвищує важливість вирішення проблем, пов'язаних із пошуком підприємством необхідних джерел фінансування, формуванням оптимального співвідношення власного і позикового капіталу, ефективним управлінням фінансовими ресурсами тощо. Тому питання щодо розробки оптимальної фінансової стратегії вітчизняних суб'єктів господарювання є досить актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вирішенню теоретичних, методичних та практичних проблем, пов'язаних із розробкою та реалізацією фінансової стратегії підприємства, присвятили свої наукові праці такі вчені: Р. Акофф, І. Ансофф, Г. Мінцберг, М. Портер, А. Чандлер, І.О. Бланк, О.М. Гончаренко, Л.Є. Довгань, Б.М. Мізюк, А.П. Міщенко, Л.Ю. Наумова, О.О. Терещенко, І.Г. Химич та багато інших.

Однак нині мають місце суперечності між науковцями щодо визначення ролі фінансової стратегії у функціонуванні підприємства, відсутня єдина визначена послідовність етапів процесу управління фінансовою стратегією, не розроблено методичних рекомендацій, які б комплексно враховували різні характеристики під-

приємств. Тому проведення подальших наукових досліджень щодо удосконалення фінансової стратегії підприємства є актуальними.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних питань розробки і реалізації фінансової стратегії, її ролі у забезпеченні стійкого розвитку підприємства, а також формування пропозицій щодо удосконалення управління фінансовою стратегією.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах функціонування підприємств формування та розробка ефективної фінансової стратегії є надзвичайно важливими аспектами забезпечення стійкого економічного зростання у довгостроковій перспективі. Станом на сьогодні науковці приділяють багато уваги фінансовій стратегії, однак немає чіткого визначення даного поняття, дискусійними залишаються питання щодо її місця і ролі в діяльності підприємств. Одні вчені вважають фінансову стратегію важливою складовою у розробці загальної стратегії розвитку підприємства, інші розглядають дане поняття як одну із головних функцій фінансового менеджменту [1, с. 37].

На нашу думку, слід застосовувати комплексний підхід, оскільки фінансова стратегія, з одного боку, корелює із загальною стратегією розвитку підприємства, а з іншого — є основною функцією фінансового менеджменту, оскільки передбачає визначення конкретних фінансових цілей та завдань, обґрунтовує стратегічні орієнтири фінансової діяльності підприємства. Ми погоджуємося з думкою науковця Бланка І.О., який вважає, що фінансова стратегія є одним із найважливіших видів функціональної стратегії підприємства, що забезпечує всі основні напрями розвитку його фінансової діяльності та фінансових відносин шляхом форму-

Організаційна	•забезпечення узгодженості стратегічного та оперативного управління фінансовою діяльністю підприємства
Ресурсозабезпечуюча	•ефективне використання наявних фінансових ресурсів
Адаптивна	•швидка адаптація підприємства до непередбачуваних змін зовнішнього середовища
Оптимізаційна	•налагодження системи зв'язків у внутрішньому середовищі підприємства
Розподільча	•прогнозування та планування строків та обсягів інвестицій, інших видатків, пошуку об'єктів капіталовкладень
Контрольна	•виявлення зовнішніх та внутрішніх факторів, які негативно впливають на процес стратегічного управління та розробка пропозицій щодо їх послаблення
Інформаційна	•систематизація та обробка вхідної інформації та формування на її основі пропозицій за напрямками стратегічної діяльності

Рис. 1. Функції фінансової стратегії підприємства

Джерело: [3, с. 139].

вання довгострокових фінансових цілей, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного коригування напрямів формування та використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середовища [2, с. 11].

Сутність фінансової стратегії найповніше розкривається в її функціях, які представлено на рисунку 1.

Отже, фінансова стратегія передбачає визначення довгострокової мети фінансової діяльності підприємства, вибір найбільш ефективних способів і шляхів її досягнення. Поділяємо думку, що завданнями фінансової стратегії є:

- аналіз та обґрунтування надійних джерел фінансування підприємства;
- визначення перспективних фінансових взаємовідносин з іншими підприємствами, фінансовими інститутами (банками, інвестиційними фондами тощо);
- забезпечення збільшення ринкової вартості підприємства;
- розробка ефективної системи управління фінансами;
- фінансове забезпечення операційної діяльності;
- визначення оптимального співвідношення між власним і борговим капіталом;
- розробка інвестиційної стратегії тощо [3, с. 141].

Фінансова стратегія не може бути однаковою для всіх підприємств, оскільки залежить від розміру суб'єкта господарювання, стадії його розвитку, сфери діяльності, фінансового стану, обсягу наявних ресурсів, позиції на ринку тощо. Однак процес розробки фінансової стратегії можна представити рядом етапів, які доречно застосовувати на практиці будь-яким підприємствам:

1) встановлення мети. Цей початковий етап є вкрай важливим, оскільки саме мета задає той чи інший вектор розвитку, визначаючи період, на який слід розробляти фінансову стратегію, обсяги необхідної інформації для прийняття рішення щодо вибору конкретної стратегії серед альтернативних варіантів. Для правильного формування довгострокових цілей, варто проаналізувати структуру капіталу та активів підприємства, ефективність їх використання та оцінити рівень фінансового ризику в умовах реалізації відповідної стратегії;

2) визначення періоду реалізації. Для ефективного досягнення поставлених цілей досить важливим є встановлення періоду, протягом якого реалізація фінансової стратегії буде актуальною. Тривалість періоду залежить, в першу чергу, від періоду формування загальної стратегії розвитку підприємства, динаміки макроекономічних процесів, кон'юнктури фінансового ринку, галузевої приналежності, масштабів діяльності підприємства [4, с. 160];

3) аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Збір інформації та оцінка цих факторів дозволяє ефективно сформувати шляхи досягнення поставлених цілей та врахувати наявні ризики. Цей етап передбачає аналіз наявних конкурентів, постачальників, фінансових інститутів; дослідження потреб клієнтів; діяльність державних органів тощо. Водночас слід оцінювати і внутрішні процеси, які відбуваються на підприємстві. Оцінка внутрішнього середовища передбачає: аналіз грошових потоків; дослідження потенціалу фахівців підприємства; аналіз співвідношення власного та позикового капіталу; оцінку маркетингової діяльності, цінової політики, системи збуту підприємства тощо [5; 6, с. 136; 7, с. 162];

	Результат фінансової діяльності $\ll 0$	Результат фінансової діяльності $= 0$	Результат фінансової діяльності $\gg 0$
Результат господарської діяльності $\gg 0$	1 РФГД=0	4 РФГД>0	6 РФГД>>0
Результат господарської діяльності $= 0$	7 РФГД<0	2 РФГД=0	5 РФГД>0
Результат господарської діяльності $\ll 0$	9 РФГД<<0	8 РФГД<0	3 РФГД=0

Рис. 2. Матриця фінансових стратегій Ж. Франсона та І. Романа

Джерело: [8].

4) оцінка фінансового потенціалу. Цей етап передбачає оцінку наявних фінансових ресурсів підприємства, ключових показників діяльності (чистий дохід від реалізації продукції, валовий прибуток тощо), обсягу власного капіталу, показників рентабельності тощо. Саме фінансовий потенціал є найважливішою характеристикою ефективності фінансово-господарської діяльності та надійності підприємства;

5) формування цільових завдань відповідно до поставленої мети;

6) визначення необхідних інструментів та методів для розробки фінансової стратегії (оцінка середньозваженої вартості капіталу, метод EVA, модель Дюпона, система збалансованих показників, модель SGR тощо);

7) розробка альтернативних варіантів фінансової стратегії підприємства;

8) оцінка та вибір оптимального варіанта фінансової стратегії підприємства.

У процесі розробки фінансової стратегії визначають її узгодженість із загальною стратегією розвитку підприємства; із прогнозованими змінами на фінансовому ринку та економічними перетвореннями у державі в цілому; узгодженість цілей та конкретних стратегічних показників між собою [3, с. 176]. Ці кроки є досить важливими, адже допомагають визначити обсяги ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей, оцінити усі можливі ризики, розробити ефективну фінансову політику на підприємстві тощо. Станом на сьогодні існує багато методик розробки та оцінки фінансової стратегії. Зокрема вчені Ж. Франсон та І. Романа розробили методику, засновану на побудові фінансової матриці [8, с. 56]. Така модель передбачає розрахунок трьох показників: результат господарської діяльності (РГД), результат фінансової діяльності (РФД), результат фінансово-господарської діяльності (РФГД). Після розрахунку даних показників складається матриця фінансових стратегій фірми, в якій по горизонталі відкладаються значення РФД, по вертикалі — РГД. За-

галом матриця складається з 9 квадрантів, кожен з яких характеризує ту чи іншу фінансову стратегію фірми (рис. 2):

— над діагоналлю — зона успіхів — зона позитивних значень аналітичних показників;

— під діагоналлю — зона дефіцитів — зона негативних значень аналітичних показників;

— по горизонталі РФД пов'язаний зі зростанням залучення ресурсів підприємством;

— по вертикалі РГД пов'язаний із реалізацією інвестиційного проекту.

Така методика дозволяє оцінити фінансовий стан та обраний підприємством напрям стратегічного фінансового планування. Побудова матриці допомагає оцінити фінансову стратегію підприємства та визначити напрям дій щодо її зміни, дає можливість керівникам приймати ефективні рішення щодо використання усіх наявних фінансових ресурсів, спрямованих на досягнення довгострокових цілей. Матриця дає змогу вирішити проблему реалізації фінансової стратегії у динаміці, що дає можливість змінювати фінансову стратегію відповідно до зміни параметрів функціонування підприємства.

Застосування матриці безпосередньо на практиці дозволить вітчизняним підприємцям ефективно приймати рішення щодо використання наявного фінансового потенціалу на підприємстві, попередньо оцінити успішність власного бізнесу, планувати свій майбутній стан, цілеспрямовано змінюючи найважливіші показники діяльності підприємства та знижуючи рівень фінансового ризику. Це дасть змогу модифікувати фінансову стратегію, задля забезпечення ефективного функціонування підприємства у динамічних умовах господарювання в Україні.

Проте, незважаючи на низку переваг, ця методика має низку недоліків. Матриця фінансових стратегій не враховує галузевої специфіки діяльності підприємства, що, у свою чергу, знижує достовірність отриманих результатів, а тому доведеться витратити більше часу, для аналізу формування фінансової стратегії за декількома напрямками, задля уникнення неточностей. Також, до

недоліків цієї методики слід віднести і певну її суб'єктивність. Адже під час визначення відповідного квадрату матриці фінансовий аналітик приймає рішення на власний розсуд, яке може бути помилковим [9, с. 42].

Вважаємо, що за правильного використання матриці фінансових стратегій з урахуванням виявлених недоліків можна досягти позитивного впливу на розвиток підприємства. Однак для достовірної комплексної оцінки фінансової стратегії потрібно використовувати й інші інструменти стратегічного менеджменту.

Нині у світі досить активно впроваджуються автоматизовані системи управління класу ERP. ERP — система (Enterprise Resources Planning) — це корпоративна інформаційна система для автоматизації планування, обліку, контролю та аналізу всіх основних бізнес-процесів та вирішення бізнес-завдань в масштабі підприємства. ERP-системи — це комплекс інтегрованих додатків, які на єдиному інформаційному просторі підтримують усі головні аспекти управлінської діяльності підприємств — планування ресурсів (фінансових, людських, матеріальних), оперативне управління виконанням планів (включаючи постачання, збут, ведення договорів), усі види обліку, аналіз результатів господарської діяльності. Такі системи дають можливість охопити повну картину діяльності підприємства та змінювати стратегію з урахуванням великої кількості факторів. За допомогою даної системи можна здійснювати усі види фінансового планування, формувати бюджети, аналізувати основні показники діяльності.

Системи ERP допомагають компаніям легко керувати своїми операціями по всьому світу. Для прикладу, у нещодавньому дослідженні, проведеному компанією Panorama Consulting Solutions [10], 63% компаній використовували програмне забезпечення ERP для усунення неефективності таких процесів, як відстеження замовлень. Замість окремих комп'ютерних систем ERP використовує уніфіковану програму, яка зв'язує різні функціональні підрозділи, такі як фінанси, HR, виробництво, складування, планування, закупівля, інвентаризація, продаж та маркетинг. У цьому випадку програмне забезпечення взаємопов'язане, щоб інформація могла бути загальною для всієї організації. Як тільки одне відділення закінчить оновлення та обробку замовлення, воно автоматично перенаправляється в наступний відділ, щоб усім було відомо про внесені зміни.

Ринок управлінських систем є достатньо широким, проте все частіше великі підприємства віддають перевагу управлінській системі SAP R/3 ERP. Українські підприємства також мають досвід у використанні SAP-систем. Зокрема, завдяки застосуванню сучасних SAP-технологій досягнуто якісно нового рівня організації кошторисного та операційних процесів Національного банку України, управлінської звітності, забезпечено централізований контроль та обробку даних, повну прозорість інформації первинного та бухгалтерського обліку [11, с. 14]. Використання SAP підприємством покращує прозорість та універсальність даних. Завдяки однократному введенню інформації зберігається її точність, забезпечується збереження, а також стає неможливою втрата документів та неправильне трактування даних. Зменшення кількості етапів та ланок передавання інформації про роботу усіх структурних під-

розділів дозволило менеджерам отримувати інформацію вчасно та забезпечити роботу кардинально нової моделі роботи підприємства.

Серед недоліків ERP-систем ми виділяємо такі: висока вартість впровадження, високі вимоги до апаратної (серверної) частини, складна система забезпечення безпеки даних, потреба у своєчасному технічному обслуговуванні. Проте варто зазначити, що попри високу вартість впровадження та підтримки системи, результати від її використання можуть значно перевищувати витрати.

Досить поширеною сьогодні є програма "Project Expert". Project Expert — це система підтримки прийняття рішень, призначена для підготовки бізнес-планів та створення фінансових моделей нового або діючого підприємства незалежно від його галузевої приналежності і масштабів. В основу Project Expert покладено методику UNIDO і Всесвітнього Банку. Погоджуємося, що цей інструмент корисний для: розробки детального плану розвитку підприємства; створення фінансової моделі бізнесу та визначення найефективнішого із варіантів фінансової стратегії; опису та аналізу інвестиційних проектів; оцінки впливу зовнішніх і внутрішніх факторів; порівняння різних сценаріїв розвитку підприємства; розрахунку точки беззбитковості для власної продукції; оцінки прибутковості роботи окремих підрозділів підприємства; контролю за виконанням проектів шляхом порівняння планових і фактичних показників тощо [12, с. 45].

Вважаємо, що ця програма може стати корисним інструментом стратегічного менеджменту для вітчизняних підприємств. Для прикладу, "Project Expert" надає можливість сформувати інфляційну картину інвестиційного проекту. Для цього потрібно лише задати індивідуальні показники інфляції та тенденції їх зміни у вигляді річних та щомісячних показників, що характеризують певну групу (статтю витрат), а також окремі види продукції та послуг. Також Project Expert допомагає враховувати особливості податкової системи, що теж є актуальним питанням для підприємств в Україні. Потрібно лише визначити організаційно-правову форму господарювання та положення чинного Податкового Кодексу України. Тобто слід чітко визначити, у якій системі оподаткування буде реалізовуватися проект.

На основі розробленої фінансової стратегії формується фінансова політика підприємства. Розробка та реалізація фінансової політики підприємства, базуючись на фінансовій стратегії, дає змогу вирішувати конкретні завдання за відповідними напрямками фінансової діяльності. Тобто фінансова стратегія спрямовує керівництво на прийняття рішень, які забезпечують досягнення поставлених цілей. Фінансова політика підприємства відповідно до напрямів його фінансової діяльності охоплює такі складові:

— управління активами (фінансування оборотних та необоротних активів, управління товарно-матеріальними цінностями, грошовими активами, дебіторською заборгованістю тощо);

— управління капіталом (визначення вартості капіталу, оптимізація структури капіталу, кредитна політика, інвестиційна політика);

Таблиця 1. Рентабельність діяльності підприємств за їх розмірами в Україні у 2014–2018 рр.

Роки	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств					Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємства		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємства
2014	-4,1	0,7	-3,6	-17,9	-30,1	-14,2	-11,1	-12,5	-26,5	-40,2
2015	1,0	4,0	0,0	-4,2	-8,2	-7,3	-7,0	-5,0	-13,6	-20,4
2016	7,4	8,8	6,9	5,2	-0,4	0,6	2,4	0,7	-3,6	-11,7
2017	8,8	11,2	7,3	6,5	2,4	3,0	5,2	3,1	-2,0	-8,0
2018	8,1	9,1	7,0	8,3	4,7	4,5	5,2	4,6	2,7	-1,8

Джерело: складено авторами за даними [14].

— управління грошовими потоками (від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності);
 — управління інвестиціями (управління реальними, фінансовими інвестиціями, інвестиційним портфелем);
 — управління прибутком (формування та розподіл прибутку, управління використанням чистого прибутку, дивідендна політика);
 — управління фінансовими ризиками (виявлення, встановлення основних факторів впливу на рівень фінансових ризиків, оцінювання, розробка шляхів нейтралізації фінансових ризиків, фінансова стабілізація підприємства).

Реалізація фінансової стратегії здійснюється шляхом конкретизації цілей у межах оперативного та тактичного планування. Методи реалізації фінансової стратегії можуть базуватися на гнучкому бюджеті (передбачено визначати витрати на підставі нормативів), відсотку від продажів (визначається рівень прибутку від запланованих обсягів реалізації), беззбитковості, управління витратами [13, с. 163]. Реалізація фінансової стратегії — складний процес, який потребує контролю на оперативному та стратегічному рівнях. Контроль фінансової стратегії здійснюється шляхом забезпечення прибутковості і ліквідності підприємства у короткостроковому періоді та з метою забезпечення досягнення цілей довгострокового періоду. На оперативному рівні здійснюється контроль за бюджетуванням, пошук слабких місць у діяльності підприємства, встановлюються причини відхилення від планових показників,

відслідковується ефективність прийнятих поточних рішень. На стратегічному рівні контроль передбачає аналіз змін внутрішніх та зовнішніх чинників, ефективності інноваційно-інвестиційних рішень тощо.

Нині недостатність використання переваг стратегічного підходу до управління на вітчизняних підприємствах зумовлена не лише нестабільністю політичної та економічної ситуації в країні, а й невідповідністю філософії підприємств ринковим умовам. Сучасні підприємства зосереджені на короткострокових цілях, досить часто не конкретизуються середньо- та довгострокові дії на майбутнє, відсутній раціональний розподіл наявних ресурсів, більшість підприємців не мають відповідних знань та навичок, тому не приділяють належної уваги розробці фінансової стратегії тощо. Безсистемне управління стратегічним розвитком підприємств зумовлює негативні наслідки, зокрема: поглиблення системної кризи, а в деяких випадках і кризи стратегічного розвитку на підприємствах, зменшення ефективності використання наявних ресурсів, дефіцит капіталу, низьку конкурентоспроможність підприємств малого та середнього бізнесу тощо. Для прикладу, проаналізуємо рентабельність діяльності великих, середніх, малих та мікропідприємств в Україні у 2014–2018 рр. (табл. 1). Статистичні дані свідчать, що протягом періоду, який досліджується, досить високим є рівень рентабельності діяльності великих підприємств порівняно з малим та середнім бізнесом. Рівень рентабельності діяльності середніх та малих підприємств (у тому числі й мікропідп-

Таблиця 2. Частка суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва у загальній кількості суб'єктів господарювання в Україні протягом 2014–2018 рр.

Роки	Усього	У тому числі							
		Кількість суб'єктів господарювання, одиниць				Частка суб'єктів господарювання у загальній кількості, у %			
		великі	середні	малі	з них мікропідп-ва	великі	середні	малі	з них мікропідп-ва
2014	1932161	497	16618	1915046	1859887	0	0,9	99,1	96,3
2015	1974318	423	15510	1958385	1910830	0	0,8	99,2	96,8
2016	1865530	383	15113	1850034	1800736	0	0,8	99,2	96,5
2017	1805059	399	15254	1789406	1737082	0	0,9	99,1	96,2
2018	1839593	446	16476	1822671	1764737	0	0,9	99,1	95,9

Джерело: складено авторами за даними [15].

приємств) протягом усього періоду був нижчим, порівняно зі значенням даного показника для великих підприємств.

Такі дані свідчать про негативну ситуацію, оскільки саме суб'єкти малого підприємництва становлять найбільшу частку у загальній кількості суб'єктів господарювання протягом останніх років в Україні (табл. 2).

Це ще раз підтверджує, що питання застосування інструментів стратегічного менеджменту залишається актуальним для вітчизняних підприємств малого та середнього бізнесу.

Зарубіжні підприємства, натомість, приділяють значну увагу стратегічній формі фінансового планування, використовуючи різні інструменти, зокрема, збалансовану систему показників (Balanced ScoreCard), яка є досить поширеним інструментом стратегічного управління за кордоном. У сучасному розумінні, дана методика не лише дає повне уявлення щодо оцінки ефективності бізнесу в комплексному ракурсі, тобто з точки зору як фінансових, так і нефінансових показників, а й надає можливість управляти реалізацією довгострокової стратегії [16, с. 75]. Збалансована система показників виявляє фактори, які створюють передумови для досягнення довгострокових цілей, спрямованих на примноження вартості та підвищення конкурентоспроможності підприємства. Такий підхід дозволяє збільшувати ефективність прийнятих управлінських рішень, контролювати найбільш важливі фінансові та нефінансові показники діяльності (Key Performance Indicators), які є ключовими для підприємства. Значення KPI відображають як ефективність бізнесу у цілому, так і окремих бізнес-процесів, структурних підрозділів, фахівців. Збалансована система показників включає показники, що вимірюють досягнення цілей (безпосередньо KPI), і показники, які відображають процеси, що забезпечують досягнення цих цілей (оперативні показники). Така методика передбачає побудову причинно-наслідкових зв'язків між KPI та оперативними показниками, стратегічним та операційним рівнями управління, минулими та майбутніми результатами, а також між внутрішніми та зовнішніми аспектами діяльності компанії. Таким чином, BSC є цілісною та стратегічно орієнтованою методикою [17].

З метою прийняття стратегічних фінансових та інвестиційних рішень зарубіжні науковці використовують різноманітні методи та моделі, що дозволяють тим чи іншим способом обрати оптимальний варіант розвитку підприємства. Основними моделями фінансового планування і прогнозування є: побудова плану на базі зміни обсягу продажів; регресійне прогнозування; лінійне програмування; імітаційне моделювання; планування опціонів. Результатом застосування моделей фінансового планування і прогнозування є варіанти прогнозу фінансових звітів: балансу активів і пасивів, звіту про прибутки і збитки та звіту про рух грошових коштів, а також прогнозні значення таких важливих показників, як курс акції (PPS), прибуток на акцію (EPS), дивіденд на акцію (DPS). Погоджуємося з думкою, що ефективність застосування будь-якої моделі залежить від правильності її формулювання та побудови [18, с. 35]. Використання моделей фінансового планування дає змогу детально проаналізувати фінансовий стан підприємства та раціонально оптимізувати його діяльність за одночасного скорочення витрат.

Отже, більшість успішних зарубіжних підприємств приділяють особливу увагу стратегічному фінансовому менеджменту. Ключовою рисою такого управління є примноження прибутку не лише сьогодні, але і в майбутньому. На нашу думку, вітчизняним підприємствам слід приділити особливу увагу стратегічному напрямку не лише для збільшення прибутку, а й з метою збереження стійкого фінансового стану за умов нестабільності економіки. Необхідність запровадження стратегічного підходу на вітчизняних підприємствах зумовлюється також іншими причинами, серед яких: занадто висока частка боргового капіталу, відсутність інноваційних рішень, наукових розробок, негнучкий менеджмент тощо.

Для послаблення негативного впливу зазначених факторів, вітчизняним підприємствам варто ставити перед собою довгострокові цілі та розробляти фінансову стратегію. Вважаємо, що цьому сприятиме виконання таких дій:

- встановлення мети та загального періоду формування стратегії;
- визначення впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність підприємства, формування ефективних форм взаємодії з конкурентами, постачальниками, фінансовими інститутами та інтегрованих взаємозв'язків у внутрішньому середовищі підприємства;
- вибір стратегічної моделі розвитку підприємства з урахуванням стадії його життєвого циклу;
- конкретизація цільових показників та розробка політики стратегічного управління за найбільш важливими напрямками діяльності підприємства;
- розробка альтернативних стратегій розвитку підприємства та сценаріїв їх реалізації;
- оцінка розробленої стратегії розвитку підприємства, контроль за її реалізацією та коригування в умовах змін макросередовища [19].

Протягом останніх років Урядом України здійснено певні кроки з метою підтримки малого та середнього бізнесу. Зокрема, створено регіональні Центри підтримки підприємництва (ЦПП). Такі центри надають базовий рівень безкоштовної інформаційної та консультативної підтримки бізнесу з акцентом на наявних можливостях: доступні програми підтримки МСП та порядок участі в них, проведення навчальних та інформаційних заходів. Водночас, на нашу думку, центри підтримки підприємництва та інші подібні заклади повинні акцентувати увагу підприємців на важливості розробки фінансової стратегії, ознайомлювати та консультувати їх щодо вибору того чи іншого інструменту стратегічного менеджменту, супроводжувати у процесі впровадження сучасних корпоративних інформаційних систем тощо. Саме популяризація стратегічного фінансового менеджменту в українському бізнес-середовищі дасть змогу розвивати професійні знання підприємців з метою прийняття ними ефективних управлінських фінансових рішень.

Ми вважаємо запровадження стратегічного менеджменту на вітчизняних підприємствах об'єктивно необхідним процесом у сфері організації управління бізнесом, який підвищує конкурентоспроможність підприємств, готовність до непередбачуваних змін та

сприяє узгодженому досягненню коротко-, середньо- та довгострокових цілей.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі проведеного дослідження сутності, функцій та ролі фінансової стратегії у функціонуванні підприємства, можна зробити висновок, що розробка та реалізація ефективної фінансової стратегії є необхідними діями для підвищення конкурентоспроможності та фінансової стабільності вітчизняних підприємств.

Головною метою фінансової стратегії підприємства є максимізація його ринкової вартості та забезпечення ефективного функціонування у ринкових умовах. На формування фінансової стратегії підприємства впливають такі основні чинники: узгодженості стратегії із загальною стратегією, передбачуваними змінами зовнішнього середовища та внутрішнім потенціалом, внутрішньої збалансованості параметрів фінансової стратегії, реалізованості фінансової стратегії, прийнятності рівня ризиків, пов'язаних із реалізацією фінансової стратегії, ефективності реалізації фінансової стратегії.

Головними проблемами розробки та реалізації фінансової стратегії на вітчизняних підприємствах є: нестабільність політичної та економічної ситуації в країні, відсутність конкретизації середньо- та довгострокових цілей, нераціональний розподіл наявних ресурсів, відсутність відповідних знань у більшості підприємців тощо. Для зниження негативного впливу зазначених факторів потрібно приділяти особливу увагу стратегічному управлінню з боку підприємців, а також з боку держави пропагувати і створювати умови для отримання підприємцями необхідних знань щодо розробки фінансової стратегії.

Фінансова стратегія відіграє важливу роль в управлінні підприємством, без її врахування неможливе успішне функціонування у сучасному конкурентному ринковому середовищі. Отже, для підвищення ефективності розробки та імплементації фінансової стратегії на вітчизняних підприємствах, необхідними є подальші дослідження практичного механізму реалізації фінансової стратегії на підприємствах з урахуванням світового досвіду.

Література:

1. Гончаренко О.М. Фінансова стратегія: теоретичні питання розробки та реалізації / О.М. Гончаренко. // Вісник соціально-економічних досліджень. — 2015. — № 1. — С. 35—40.
2. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия. — К.: Эльга: Ника-центр, 2006. — 456 с.
3. Домбровська С.О. Адаптація фінансової стратегії підприємства до сучасних умов в Україні / С.О. Домбровська, І.С. Лапіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки". — 2017. — № 25. — С. 138—141.
4. Химич І. Фінансова стратегія як елемент фінансової стабільності підприємства [Електронний ресурс] / І. Химич // Галицький економічний вісник. — 2013. — № 4. — С. 158—164. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2013_4_25
5. Бутенко Т.В. Формування стратегії розвитку аграрної сфери з метою її адаптації до інноваційно-інвестиційних умов функціонування [Електронний ресурс] /

Т.В. Бутенко // Ефективна економіка. — 2011. — № 12. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_12_31

6. Наумова Л.Ю. Фінансова стратегія економічного розвитку підприємств [Електронний ресурс] / Л.Ю. Наумова // Наука й економіка. — 2014. — Вип. 2. — С. 134—139. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_2_23

7. Щербань О. Методичний підхід до розробки фінансової стратегії підприємства / О. Щербань // Економічний аналіз. — 2013. — Т. 12. № 4. — С. 161—165.

8. Franchon G., Romanet Y. Finance de l'entreprise. Comprendre et maitriser l'evolution financiere de l'entreprise. — Paris: C.L.E.T., 1985.

9. Забаріна К.Ф. Особливості використання інструментів стратегічного менеджменту з метою комплексної оцінки фінансової діяльності підприємства / К.Ф. Забаріна, І.А. Нечаєва // Економічний аналіз. — Т. 15. — 2014. — № 3. — С. 37—43.

10. Report on ERP systems and enterprise software 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.panorama-consulting.com/wp-content/uploads/2017/07/2017-ERP-Report.pdf>

11. Гримова Т. Використання SAP систем для оптимізації бізнес процесів Національного банку України [Електронний ресурс] / Т. Гримова // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 8. — С. 10—15. Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73115>

12. Кадикова І.М. Інструментальні засоби в управлінні проектами: конспект лекцій [Електронний ресурс] / І.М. Кадикова // Харків — ХНУМГ ім. О.М. Бекетова. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://eprints.kname.edu.ua/51305/>

13. Чуняк О.В. Домінантні напрями фінансової стратегії підприємств / О.В. Чуняк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2017. — № 6 (2). — С. 173—177.

14. Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

16. Інноваційний розвиток корпоративних фінансів: тенденції та перспективи: монографія / [Терещенко О.О., Бабяк Н.Д., Іващенко А.І. та ін.]; за заг. ред. д. е. н., проф. О. Терещенка. — Київ: КНЕУ, 2017. — 495, [1] с

17. Збалансована система показників / KPI MONITOR — Автоматизация ключевых показателей эффективности (KPI) предприятия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kpi-monitor.com.ua/solutions/balanced-scorecard>

18. Как создается сбалансированная система показателей? / iTeam — технология корпоративного управления [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://iteam-bsc.ru/how_do/

19. Мізюк Б. М. Особливості стратегічного управління підприємством // Фінанси України. — 2002. — № 12. — С. 31—36.

References:

- Honcharenko, O. M. (2015), "Financial strategy: theoretical issues of development and implementation", Socio-Economic Research Bulletin, Vol. 1, pp. 35—40.
- Blank, I.A. (2006), Finansovaya strategiya predpriyatiya [The financial strategy of the enterprise], El'ga: Nika-tsent, Kyiv, Ukraine
- Dombrovska, S. O. (2017), "Adaptation of financial strategic strategy to the minds in Ukraine", Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences", vol. 6 (2), pp. 138—141.
- Khymych, I. (2013), "Financial strategy as an element of financial stability of the enterprise", Galician economic journal, [Online], vol.4, pp. 158-164 available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2013_4_25 (Accessed 15 Dec 2019).
- Butenko, T. V. (2011), "Formation of strategy of development of agrarian sphere for the purpose of its adaptation to innovation and investment conditions of functioning", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 8, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_12_31 (Accessed 15 Dec 2019).
- Naumova, L.Yu. (2014), "Financial strategy for economic development of enterprises", Nauka y ekonomika, [Online], vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_2_23 (Accessed 14 Dec 2019).
- Shcherban', O. (2013), "Methodical approach to the development of enterprise financial strategy", Ekonomichnyy analiz, vol. 12. No 4, pp. 161—165.
- Franchon, G. and Romanet, Y. (1985), Finance de l'entreprise. Comprendre et maitriser l'evolution financiere de l'entreprise [Corporate finance. Understand and control the financial evolution of the company], C.L.E.T., Paris, France.
- Zabarina, K. F. (2014), "The features of usage of strategic management tools for complex assesment of company's financial activities", Ekonomichnyy analiz, vol. 15, no 3, pp. 37—43.
- Panorama Consulting Group (2017), "Report on ERP systems and enterprise software 2017", available at: <https://www.panorama-consulting.com/wp-content/uploads/2017/07/2017-ERP-Report.pdf> (Accessed 17 Dec 2019).
- Hrymova, T. (2010), "Using SAP Systems to Optimize Business Processes of the National Bank of Ukraine", Visnyk of the National Bank of Ukraine, [Online], vol. 8, pp. 10—15, available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73115> (Accessed 17 Dec 2019).
- Kadykova, I. M. (2019), "Instruments in project management: lecture", KhNUMG, [Online], available at: <https://eprints.kname.edu.ua/51305/> (Accessed 17 Dec 2019).
- Chunyak, O. V. (2017), "Dominant directions of the enterprises' financial strategy", Herald of Khmelnytskyi national university. Economic Sciences, vol. 6 (2), pp. 173—177
- Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), "Profitability of operating and all activity of enterprises by types of economic activity with division

into large, medium, small and micro enterprises", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 17 Dec 2019).

15. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Number of large, medium, small and micro-entities by economic activity", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 17 Dec 2019).

16. Tereshchenko, O. O. Babyak, N. D. and Ivashchenko, A. I. (2017), Innovatsiynyy rozvytok korporatyvnykh finansiv: tendentsiyi ta perspektyvy [Innovative development of corporate finance: tendencies and prospects], KNEU, Kyiv, Ukraine

17. KPI MONITOR — Enterprise Key Performance Indicator (KPI) Automation (2019), "Balanced Scorecard", available at: <http://kpi-monitor.com.ua/solutions/balanced-scorecard> (Accessed 17 Dec 2019).

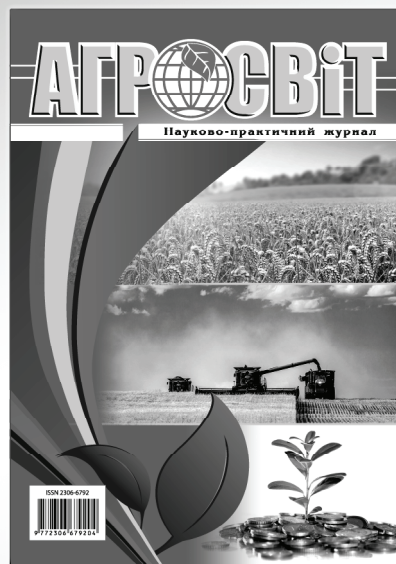
18. iTeam — Corporate Governance Technology (2019), "How is a balanced scorecard created?", available at: https://iteam-bsc.ru/how_do/ (Accessed 17 Dec 2019).

19. Miziuk, B. M. (2002), "Features of strategic enterprise management", Finance of Ukraine, vol. 12, pp. 31—36. *Стаття надійшла до редакції 08.01.2020 р.*

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 657:330.522.4

О. М. Бондаренко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний авіаційний університет, м. Київ,
ORCID ID: 0000-0002-0769-6683

А. Д. Титаренко,
студентка факультету економіки та бізнес-адміністрування,
Національний авіаційний університет, м. Київ,
ORCID ID: 0000-0003-4523-2705

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.63

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАПАСІВ: ОБЛІКОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ

О. Bondarenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Accounting and Audit Department, National Aviation University, Kyiv
A. Titarenko,
Student of the Faculty of Economics and Business-Administration, National Aviation University, Kyiv

ECONOMIC DEFINITION AND CLASSIFICATION OF INVENTORIES: ACCOUNTING AND MANAGERIAL ASPECTS

Статтю присвячено теоретичному дослідженню запасів як економічної категорії та їх класифікації в бухгалтерському обліку.

Неможливо уявити підприємство, яке б у ході своєї господарської діяльності жодного разу не стикалося із запасами. Запаси є важливими оборотними активами, контроль за своєчасним рухом яких дозволяє забезпечити безперебійність виробничого циклу, від яких залежить точність та об'єктивність показників фінансової звітності в частині визначення собівартості продукції, фінансового результату, прибутку і які є важливою передумовою успішного ведення господарської діяльності загалом.

Дискусії щодо теоретичного визначення запасів та їх раціонального поділу за відповідними ознаками в обліку часто викликають інтерес для дослідження серед науковців.

Метою написання наукової статті є комплексний аналіз категорії запаси як економічної категорії та їх класифікаційної структури, який ґрунтується на дослідженні всіх можливих наукових джерел, що стосуються цієї групи активів.

У статті проведено загальний аналіз економічної сутності запасів як з боку нормативно-законодавчої бази, так і з огляду сучасних науковців. На основі опрацьованих джерел висунуто власне найбільш влучне визначення економічної категорії "запаси".

Здійснено порівняльну характеристику положень (стандартів) бухгалтерського обліку, що визначають законодавче регулювання запасів на державному та міжнародному рівні. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 9 "Запаси" наводять ширше трактування та кількість складових, які містить у собі сукупна категорія "запаси", ніж Міжнародні положення (стандарти) бухгалтерського обліку 2 "Запаси". Така ситуація пояснюється тим, що на міжнародному рівні не враховують специфіку обліку окремих країн.

Опрацьовано праці сучасних науковців, які займалися дослідженням класифікації запасів у бухгалтерському обліку, проаналізовано нормативні документи. Як висновок — узагальнено досліджений матеріал з класифікації запасів на групи за всіма можливими ознаками та запропоновано власну авторську класифікацію цієї групи активів.

Результати дослідження згруповано й подано в таблицях. Сформовано відповідні висновки.

The article is devoted to the theoretical study of inventories as an economic category and their classification in accounting.

It is impossible to imagine an enterprise that during its business activity would never encounter inventories. Inventories are important current assets, what control the timely movement to ensure the continuity of the production cycle, what depends on the accuracy and objectivity of the financial

statements in terms of determining the cost of production, financial result, profit and what are the important factor for successful business as a whole.

Discussions about the theoretical definition of inventories and their rational division by appropriate attributes in accounting are interesting to researchers often.

The purpose of writing a scientific article is to provide a comprehensive analysis of the category of inventories as an economic category and their classification structure, which is based on the study of all possible scientific sources related to these assets group.

The article provides an overall analysis of the economic nature of inventories both from the regulatory and legislative base, and from the perspective of modern scientists. Based on the sources analyzed, the most accurate definition of the economic category "inventories" has been put forward.

The comparative characteristics of accounting provisions (standards) that determine the legislative regulation of inventories at the national and international level have been made. Accounting Provisions (Standards) 9 "Inventories" give a broader interpretation and amount of components, that includes the aggregate category "inventories", than International Accounting Provisions (Standards) 2 "Inventories". This situation is explained by the fact that at the international level the specificity of individual countries is not taken into account.

The works of modern scientists who were engaged in the study of the classification of stocks in accounting are analyzed, the normative documents are analyzed. As a conclusion, the material of the classification of inventories into groups is summarized in all possible ways and the author's own classification of this group of assets is proposed.

The results of the study are grouped and presented in tables. The relevant conclusions are formed.

Ключові слова: запаси, бухгалтерський облік, запаси як економічна категорія, класифікація запасів, управління запасами.

Key words: inventories, accounting, inventories as an economic category, inventory classification, inventory management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні існують дискусії та протиріччя, що виникають під час дослідження запасів, пов'язані із визначенням їх економічного змісту та класифікації. Нездозначність поглядів авторів породжує відсутність конкретного визначення "запасів", певної структурної візуалізації цієї групи активів. Через це бухгалтери на практиці не знають, як правильно вести облік на під-

приємстві, а саме: як правильно класифікувати запаси та на яких субрахунках їх обліковувати.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження теоретичної сутності запасів в бухгалтерському обліку, поділ їх на відповідні класифікаційні групи завжди цікавили багатьох науковців-теоретиків, учених, економістів та бухгалтерів. Це є зрозумілим, адже такі оборотні активи, як запаси, посідають важливе місце в структурі активів будь-якого підприємства, а від правильної організації їх обліку залежить фінансовий результат компанії.

Вагомий внесок у дослідження питань з бухгалтерського обліку, що стосуються запасів, зробили такі сучасні вітчизняні науковці, як І.А. Бержанір, Н.М. Бондаренко, А.М. Ярецько, Н.М. Гудзенко, Ю.В. Гибало, А.В. Дмитренко, І.В. Балабась, Н.І. Коваль, О.А. Подолянчук, Л.О. Рубан, Т.І. Яковенко, О.І. Гадзевич, Т.А. Шпятиковська та ін. [4—11].

Достатня кількість наукових праць, присвячених ділянці обліку запасів зі сторони наукових діячів, свідчить про високу зацікавленість авторів до даної ділянки обліку

Рис. 1. Визначення категорії "запаси" відповідно до П(С)БО № 9 та М(С)БО № 2

та актуальність досліджуваної теми на сьогодні. Проте існує велика кількість недосліджених питань з обліку запасів, які турбують науковців та залишаються дискусійними й досі.

МЕТА СТАТТІ

Теоретичне обґрунтування та всебічний аналіз запасів як економічної категорії, дослідження їх класифікаційної структури з огляду національних, міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та наукової літератури.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Головним аспектом, що гарантує успішне ведення бізнесу, виступає достатня кількість запасів у наявності підприємства. Якщо раціонально використовувати ці оборотні активи, здійснювати контроль за їх рухом, правильно вести бухгалтерський облік, можна досягти позитивного фінансового результату, що є на меті у більшості компаній. Для того щоб грамотно вести облік запасів на підприємстві, необхідно розібратися, що ж являє собою економічна категорія "запаси", і з чого вона складається.

Для дослідження поняття "запаси" та їх правильного розмежування на групи необхідно керуватися положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, які регулюють дану ділянку обліку на законодавчому рівні в нашій державі й за кордоном (а саме: П(С)БО і М(С)БО) та науковими працями вчених, науковців, теоретиків.

Поняття "запаси" як економічна категорія з'явилась на початку 90-х років ХХ ст. з прийняттям Закону України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 р. № 996 та введенням у дію національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку [2; 3].

Слід зазначити, теоретичні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про запаси й розкриття її у фінансовій звітності висвітлено в П(С)БО № 9 "Запаси" та М(С)БО № 2 "Запаси" [1; 2].

На рисунку 1 проаналізовано трактування економічної категорії "запаси" згідно з П(С)БО № 9 та М(С)БО № 2 з порівняльної точки зору.

Таким чином, економічне трактування запасів є тожним з боку національних та міжнародних стандартів. Це цілком зрозуміло, адже національні положення ґрунтуються на міжнародних.

Для всебічного аналізу категорії "запаси" звернемось до наукової літератури, де зустрічається багато різних понять вчених, економістів, пов'язаних із запасами. Проте слід врахувати, що кожне із них має власне тлумачення й несе

Таблиця 1. Трактування поняття "запаси" в наукових джерелах

Автор	Визначення
І.А. Бержанірі	Запаси слід трактувати як частину матеріальних ресурсів підприємства, які є сукупністю предметів праці й перебувають на підприємстві у вигляді сировини, матеріалів, купівельних напівфабрикатів та комплектуючих деталей, палива, тари і тарних матеріалів, будівельних матеріалів, запасних частин та інших матеріалів, що становлять матеріальну основу продукції підприємства, надають їй якісних властивостей, беруть участь у виробництві протягом одного виробничого циклу і повністю переносять свою вартість на вартість готової продукції
Н.М. Бондаренко А.М. Яресько	Запаси виступають активами, що придбані зі сторони або самостійно виготовлені й утримуються підприємством для продажу, використання у процесі виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, обслуговування виробництва та адміністративних потреб за умови їх повного споживання в одному операційному циклі
Н.М. Гудзенко, Ю.В. Гибало	Запаси є складовою частиною групи матеріальних ресурсів, які формують економічні (виробничі) ресурси підприємства, становлять основу продукції, що виготовляється, та сприяють процесу її виготовлення або поліпшують властивості готової продукції
А.В. Дмитренко І.В. Балабась	Запаси – це сукупність предметів праці, які знаходяться на підприємстві у вигляді складських запасів основних та допоміжних матеріалів, а також палива, запасних частин, зворотних відходів, тари та інших матеріалів, які призначені для використання як у виробничому процесі, так і для будь-яких інших потреб підприємства за умови їх повного споживання в одному операційному циклі
Н.І. Коваль	Запаси є складовою частиною групи матеріальних ресурсів, які формують виробничі ресурси підприємства
О.А. Подолянчук	Запаси – це матеріальні оборотні активи, які протягом операційного циклу використовуються в повному обсязі для створення продукції, товарів, надання послуг, виконання робіт, а також для будь-яких господарських чи управлінських потреб підприємства
Л.О. Рубан, Т.І. Яковенко	Запаси є предметами праці, які одноразово використовуються у виробничому процесі, а свою вартість повністю переносять на готову продукцію. Ототожнювати поняття «матеріальні ресурси» із запасами не можна, оскільки останні включають лише предмети праці. Поняття «матеріальні ресурси» є більш широким, а терміни «запаси», «предмети праці» є лише їх частиною
О.І. Гадзевич, Т.А. Шпатицька	Запаси – складова частина предметів праці, які беруть участь у виготовленні продукції, але, які безпосередньо ще не задіяні у виробничому процесі, споживаються протягом одного виробничого циклу і всю свою вартість переносять на вартість кінцевого продукту

Джерело: розроблено авторами на основі [4—11].

суб'єктивний характер. Так, у науковому аспекті часто застосовується поняття "запаси", замінене поняттям "ресурси", "матеріали", "предмети праці", "предмети споживання", "товари" і таке інше. Проаналізуємо тлумачення цього поняття

Таблиця 2. Класифікація запасів відповідно МСБО 2 та П(С)БО 9

	Класифікація відповідно П(С)БО 9	Класифікація відповідно МСБО 2 (IAS 2 «Inventories»)
1.	Сировина, основні й допоміжні матеріали, комплектуючі вироби тощо	Основні та допоміжні матеріали (Basic and auxiliary materials)
2.	Незавершене виробництво	Незавершене виробництво (Work in progress)
3.	Готова продукція	Готова продукція (Finished goods)
4.	Товари	Товари (Merchandise)
5.	Малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП)	
6.	Поточні біологічні активи, сільськогосподарська продукція та продукція лісового господарства	

Джерело: розроблено авторами на основі [1; 2].

Рис. 2. Класифікація запасів у бухгалтерському обліку

у науковому просторі та спростуємо його, запропонувавши власне найбільш влучне визначення поняття "запаси". Трактатування поняття "запаси" з точки зору сучасних вітчизняних авторів згруповано й подано в таблиці 1.

Отже, проаналізувавши погляди сучасних науковців, можна спостерігати, що трактування сутності запасів є досить різноманітним. Це дозволяє зробити висновок про те, що немає (і не може бути) єдиної класифікації запасів, яку можна було б використати на будь-якому підприємстві. На нашу думку, незважаючи на те, що наведені визначення авторів є різними й суттєво відрізняються одне від одного, кожне з них має місце на існування й тим самим доповнює одне одного. Ми вважаємо, що запаси — узагальнене поняття, яке включає в себе і матеріальні ресурси, і предмети праці, і засоби праці, і предмети споживання, і товари. Тобто категорія

запаси тісно пов'язана з вище переліченими складовими, між ними існує певний зв'язок.

Рациональна організація обліку запасів потребує економічно обгрунтованої їх класифікації. Класифікація запасів необхідна для правильної організації складського господарства, ведення аналітичного обліку, а також для нормування, планування, обліку, аналізу й управління запасами на підприємстві.

Розглянемо класифікаційні ознаки запасів, які подано в законодавчо-нормативних документах — П(С)БО 9 та МСБО 2 в таблиці 2.

Слід зазначити, що в міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 2 "Запаси" наведено загальну класифікацію запасів без окремої деталізації складових. Що стосується національних стандартів, то П(С)БО 9 розширює класифікаційні ознаки категорії "запаси" й допов-

нює список такими позиціями, як МШП та поточні біологічні активи, сільськогосподарська продукція та продукція лісового господарства. На нашу думку, така ситуація пояснюється тим, що міжнародні стандарти обліку не враховують специфіки обліку окремо взятої країни.

За результатами проведеного аналізу ми пропонуємо узагальнену класифікацію запасів, яка об'єднує у собі найконцептуальніші для потреб управління запасами ознаки та види запасів, а тому дозволяє вчасно прийняти ефективне управлінське рішення. Запропоновано класифікацію запасів, що є авторською розробкою, представлено на рисунку 2.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, у ході написання наукової статті було досягнуто поставленої мети, а саме: теоретично обґрунтовано та всебічно проаналізовано запаси як економічну категорію, досліджено їх класифікаційну структуру з огляду національних, міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та з огляду наукової літератури. Як свідчить аналіз наукових джерел, які містять напрацювання вчених та економістів, можна зробити висновок про неоднозначність поняття "запаси" та відсутність єдиного погляду авторів на цю групу активів. Щодо законодавчих документів, які визначають та регулюють зміст і класифікацію поняття "запаси", то на національному рівні надається ширше трактування запасів і складових цієї категорії, ніж на міжнародному. Аналіз класифікації запасів показує, що їх поділ має місце за багатьма класифікаційними ознаками в бухгалтерському обліку, що було впроваджено авторами статті у цій роботі.

Література:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 "Запаси" [Електронний ресурс]: затверджено Комітетом з міжнародних бухгалтерських стандартів від 01.01.2005. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_021
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси" [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства України від 20.10.1999 № 246. — Режим доступу: www.minfin.gov.ua
3. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 №996-XIV [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
4. Бержанірі І.А. Проблеми та напрями вдосконалення обліку виробничих запасів / І.А. Бержанірі, Т.А. Демченко, А.А. Кістол // Економічний простір. — 2016. — № 107. — С. 161—168.
5. Бондаренко Н.М. Сутність та класифікація виробничих запасів на підприємстві / Н.М. Бондаренко, А.М. Яреско // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. — 2014. — № 4. — С. 273—281.
6. Гудзенко Н.М. Виробничі запаси як об'єкт обліку та їх класифікація / Н.М. Гудзенко, Ю.В. Гибало // Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців. — Вінниця, ВНАУ. — 2016. — С. 28—31.
7. Гадзевич О.І. Обліково-аналітичне забезпечення виробничих запасів на сільськогосподарських підприємствах / О.І. Гадзевич, Т.А. Шпатовська // Економіка і суспільство. — 2016. — С. 344—388.

мствах / О.І. Гадзевич, Т.А. Шпатовська // Економіка і суспільство. — 2016. — С. 344—388.

8. Дмитренко А.В. Економічна сутність поняття виробничі запаси / А.В. Дмитренко, І.В. Балабась // Економіка і регіон. — 2016. — № 2 (57). — С. 149—152.

9. Коваль Н.І. Сутність виробничих запасів як економічної категорії: обліковий та управлінський аспекти / Н.І. Коваль // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. — 2017. — № 7. — С. 93—105.

10. Подолянчук О.А. Виробничі запаси: економічна сутність та облік / О.А. Подолянчук // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. — 2018. — № 5. — С. 88—101.

11. Рубан Л.О. Економічна сутність поняття виробничих запасів на промисловому підприємстві / Л.О. Рубан, Т.І. Яковенко // Інфраструктура ринку. — 2019. — Вип. 34. — С. 319—324.

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (2012), "IAS 2 "Inventories": International accounting standard", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_021 (Accessed 20 Jan 2020).
2. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulation (standard) of accounting "Inventories", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (Accessed 20 Jan 2020).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Accessed 20 Jan 2020).
4. Berzhanir, I. A. Demchenko, A. A. and Kistol, A. A. (2016), "Problems and directions of improving inventory accounting", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 107, pp. 161—168.
5. Bondarenko, N. M. and Jaresko, A. M. (2014), "The essence and classification of inventories at the enterprise", *Visnyk Chernihivskogo derzhavnogho tekhnologichnogho universytetu*, vol. 4, pp. 273—281.
6. Ghudzenko, N.M. and Ghybalo, Ju.V. (2016), "Production inventories as an object of accounting and their classification", *Materialy I vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii molodykh naukotsiv [Proceedings of the First All-Ukrainian Scientific Conference of Young Scientists]*, National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine, pp. 28—31.
7. Ghadzevych, O. I. and Shpatykovsjka, T.A. (2016), "Accounting and analytical support of production stocks at agricultural enterprises", *Ekonomika i suspilstvo*, pp. 344—388.
8. Dmytrenko, A.V. and Balabasj, I.V. (2016), "Economic essence of the concept of inventories", *Ekonomika i region*, vol. 2 (57), pp. 149—152.
9. Kovalj, N.I. (2017), "The essence of inventories as an economic category: accounting and management aspects", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannja nauky i praktyky*, vol. 7, pp. 93—105.
10. Podoljanchuk, O.A. (2018), "Production inventories: economic nature and accounting", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannja nauky i praktyky*, vol. 5, pp. 88—101.
11. Ruban, L. O. and Jakovenko, T. I. (2019), "The economic essence of the concept of inventories in an industrial enterprise", *Infrastruktura rynku*, vol. 34, pp. 319—324.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2020 р.

Т. М. Федоренко,
аспірант кафедри підприємництва і торгівлі, Донецький національний
університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
ORCID ID: 0000-0002-3612-2312

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.68

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Т. Fedorenko,
postgraduate student, Department of entrepreneurship and trade, Donetsk
National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

RESEARCH OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT OF UKRAINIAN TOURIST SERVICES
MARKET ACTORS IN THE CONTEXT OF FORMING A SUSTAINABLE DEVELOPMENT
STRATEGY

У статті проведено дослідження конкурентного середовища суб'єктів ринку туристичних послуг України та систематизовано отримані результати. Визначено перелік основних показників оцінювання економічного розвитку регіонів (валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) та наявний дохід населення у розрахунку на 1 особу населення; наявний дохід населення у розрахунку на 1 особу населення; індекс споживчих цін; індекс капітальних інвестицій; рівень доходу місцевих бюджетів (без трансферів з державного бюджету) у розрахунку на 1 особу населення; обсяги викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел на 1 млрд грн валового регіонального продукту). Створено рейтинг регіонів України за кількісною ознакою. Сформовано та систематизовано перелік показників діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг України, до яких віднесено: дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів); кількості реалізованих суб'єктами ринку туристичних послуг туристичних путівок за регіонами та визначена їх вартість; кількість туристів, обслугованих суб'єктами ринку туристичних послуг. Процес вивчення та аналізування отриманих показників, що напряму впливають на формування стратегії сталого розвитку суб'єктів ринку туристичних послуг України є невід'ємною частиною даного дослідження, що дає можливість деталізовано вивчати сучасні тенденції розвитку цього питання крізь призму отриманих результатів.

In the article the research of the competitive environment of the subjects of the market of tourist services of Ukraine is conducted and the results obtained are systematized. The list of main indicators for assessing the economic development of regions (gross regional product (in actual prices) and disposable income per capita; disposable income per capita; consumer price index; capital investment index; local budget income level) (excluding transfers from the state budget) per capita; emissions of pollutants from stationary sources per UAH 1 billion of gross regional product). Rating of regions of Ukraine by quantitative trait was created. The list of indicators of activity of the subjects of the market of tourist services of Ukraine has been formed and systematized, which includes: income from rendering of tourist services (excluding VAT, excise duties and similar obligatory payments); the number of tourist tours sold by the subjects of the tourist services market by regions and their

cost; the number of tourists served by the subjects of the tourist services market. The process of studying and analyzing the obtained indicators that directly influence the formation of the strategy for sustainable development of the tourist market of Ukraine is an integral part of this study, which makes it possible to study in detail the current trends of this issue through the lens of the results obtained.

Formation of strategy of sustainable development of subjects of the market of tourist services of Ukraine is conditioned by carrying out of objective analysis and evaluation of research of the existing competitive environment. Conducting an analysis of the competitive environment of the tourist services market of Ukraine gives an opportunity to assess the strengths and weaknesses and, as a result, to determine the competitive advantages, because the development of the tourist services market entities is interdependent on the socio-economic development of the regions and the country as a whole. which is affected by the unstable economic situation, the underdeveloped domestic market for tourism services, which leads to a more detailed study of this issue.

The key determinant of the study of the competitive environment of the tourist services market of Ukraine in the context of the formation of a sustainable development strategy is the study of the main indicators of the activity of market entities by regions and indicators of economic regional development, identifying their interdependencies.

Ключові слова: стратегія сталого розвитку, ринок туристичних послуг, конкурентне середовище, економічний розвиток регіонів, суб'єкти ринку туристичних послуг, сталий розвиток, конкуренція, туризм.

Key words: sustainable development strategy, tourist services market, competitive environment, economic development of regions, subjects of the tourist services market, sustainability, competition, tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМ ЗАВДАННЯМИ

Формування стратегії сталого розвитку суб'єктів ринку туристичних послуг України обумовлено здійсненням об'єктивного аналізу та оцінки дослідження існуючого конкурентного середовища. Проведення аналізу конкурентного середовища суб'єктів ринку туристичних послуг України дає змогу оцінити сильні та слабкі сторони, та, як результат — визначити конкурентні переваги, адже саме розвиток суб'єктів ринку туристичних послуг є взаємозалежним від соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому, на що впливає нестабільна економічна ситуація, недостатньо розвинений внутрішній ринок туристичних послуг, що спонукає до більш детального вивчення цього питання.

Ключовою детермінантою дослідження конкурентного середовища суб'єктів ринку туристичних послуг України в контексті формування стратегії сталого розвитку є дослідження основних показників діяльності суб'єктів ринку за регіонами та показників економічного регіонального розвитку, виявлення їх взаємозалежностей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженням основних питань вивчення конкурентного середовища ринку туристичних послуг України займалась Юринець З.В. [1]. Процес формування стра-

тегії забезпечення стійного економічного розвитку підприємств туристичної сфери відображено в роботах Гузь Д.О. [3]. Науково-методичні засади сталого соціально-економічного розвитку України висвітлено в роботах Міхальової К.В. [4]. Питання конкурентоспроможності підприємств на ринку туристичних послуг розкрито в роботах Гаврилюк С.П. [5]. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України відображено здійснено в роботах Безуглої В.О. [6]. Дослідженням туристичної привабливості України, закономірностей формування та орієнтирів розвитку займався Бойко М.Г. [7]. Печенка О.І. та Носач Л.Л. розкрили питання аналізу факторів конкурентоспроможності туристичних підприємств України [8]. Водночас на сьогодні не втрачають своєї актуальності питання дослідження конкурентного середовища суб'єктів ринку туристичних послуг України, що в цьому випадку дають можливість оцінити свої конкурентні переваги та розробити стратегію забезпечення сталого розвитку.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є аналіз конкурентного середовища суб'єктів ринку туристичних послуг України в контексті формування стратегії сталого розвитку через призму основних показників економічного розвитку регіонів та результативної складової діяльності суб'єктів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Дослідження конкурентного середовища суб'єктів ринку туристичних послуг України є досить складним

Таблиця 1. Суб'єкти ринку туристичних послуг України за регіонами, 2017–2018 рік

Найменування регіону	2017 рік, одиниць	2018 рік, одиниць	Динаміка	Частка на ринку туристичних послуг за 2017 рік, %	Частка на ринку туристичних послуг за 2018 рік, %
Україна	3469	4293			
Регіони	-	-		-	-
Вінницька	69	87	+18	1,99	2,03
Волинська	66	74	+8	1,9	1,72
Дніпропетровська	325	416	+91	9,37	9,69
Донецька	42	93	+51	1,21	2,17
Житомирська	47	63	+16	1,35	1,47
Закарпатська	63	91	+28	1,82	2,12
Запорізька	160	188	+28	4,61	4,38
Івано-Франківська	105	128	+23	3,03	2,98
Київська	116	217	+101	3,34	5,05
Кіровоградська	43	54	+11	1,24	1,26
Луганська	17	29	+12	0,49	0,68
Львівська	282	342	+60	8,13	7,97
Миколаївська	63	87	+24	1,82	2,03
Одеська	264	270	+6	7,61	6,29
Полтавська	93	155	+62	2,68	3,61
Рівненська	60	93	+33	1,73	2,17
Сумська	58	79	+21	1,67	1,84
Тернопільська	45	63	+18	1,3	1,47
Харківська	263	266	+3	7,58	6,2
Херсонська	67	80	+13	1,93	1,86
Хмельницька	90	89	-1	2,59	2,07
Черкаська	92	101	+9	2,65	2,35
Чернівецька	65	77	+12	1,87	1,79
Чернігівська	51	58	+7	1,47	1,35
м. Київ	923	1093	+170	26,6	25,46

Джерело: сформовано автором на основі [9].

та довготривалим процесом, адже потребує всебічного, поетапного, об'єктивного та аналітично обґрунтованого вивчення всіх його важливих аспектів. У процесі проведеного дослідження слід використовувати ґрунтовний підхід до оцінки конкурентного середовища завдяки реалізації таких складових: аналізування ринку туристичних послуг України за регіонами та діяльності його головних учасників — суб'єктів ринку туристичних послуг, а саме: визначення загального рівня конкурентоспроможності цього ринку шляхом відбору регіонів-лідерів за величиною частки, що займають на ринку;

оцінка доходу від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів); розрахунок кількості реалізованих туристичних путівок та відображення їх вартості.

З метою визначення наявних конкурентних переваг суб'єктів ринку туристичних послуг України за регіонами та формування на їх основі стратегії сталого розвитку опрацьовано основні показники оцінювання економічного розвитку регіонів, до переліку яких належать:

— валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) та наявний дохід населення у розрахунку на 1 особу населення, що характеризують економічну та соціальну згуртованість регіону;

— індекс споживчих цін відображає економічну ефективність регіонів;

— індекс капітальних інвестицій та обсяг експорту товарів у розрахунку на 1 особу населення визначають інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньо-економічну співпрацю;

— рівень доходу місцевих бюджетів (без трансферів з державного бюджету) у розрахунку на 1 особу населення описує фінансову самодостатність регіонального розвитку;

— показники обсягу викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел на 1 млрд грн валового регіонального продукту характеризують раціональне природокористування та якість довкілля.

Аналіз показників ведення діяльності суб'єктами ринку туристичних послуг України та туристичного ринку в цілому спонукає до детального вивчення показників економічного розвитку регіонів з метою визначення лінії їх зв'язку.

Для систематизації загальної кількості суб'єктів ринку туристичних послуг України за 2017—2018 роки, відображення їх динаміки та частки на ринку за регіо-

Таблиця 2. Регіони-лідери за ознакою переважної частки на ринку туристичних послуг України за 2017–2018 роки

Регіон	2017 рік	2018 рік	Динаміка	Частка на ринку туристичних послуг за 2017 рік, %	Частка на ринку туристичних послуг за 2018 рік, %
м.Київ	923	1093	+170	26,6	25,46
Дніпропетровська	325	416	+91	9,37	9,69
Львівська	282	342	+60	8,13	7,97
Одеська	264	270	+6	7,61	6,29
Харківська	263	266	+3	7,58	6,2
Івано-Франківська	105	128	+23	3,03	2,98
Запорізька	160	188	+28	4,61	4,38
Київська	116	217	+101	3,34	5,05
Рівненська	60	93	+33	1,73	2,17
Вінницька	69	87	+18	1,99	2,03
Тернопільська	45	63	+18	1,3	1,47
Чернівецька	65	77	+12	1,87	1,79

Джерело: сформовано автором на основі [9].

нами сформовано таблицю 1, що дає можливість обрати регіонів-лідерів.

Опрацювавши дані, наведені в таблиці 1 сформовано перелік регіонів-лідерів за ознакою переважної частки на ринку туристичних послуг України за 2017—2018 роки та відображено в таблиці 2.

Визначено 12 регіонів, які увійшли до лідерів (відображено на рис. 1). В Україні у 2018 році кількість суб'єктів ринку туристичних послуг становила 4293 од., що на 824 од. більше в порівнянні з попереднім роком. Найбільшу кількість суб'єктів налічується у місті Києві — 1093 одиниці, що становить 25,46 % від загальної кількості. Спостерігається загальна тенденція до збільшення їх кількості, адже станом на 2017 рік у місті Києві було 923 од., в 2018 році — 1093 од., що на 170 од. більше. Дніпропетровська область має 9,69 % на ринку, кількість суб'єктів порівняно з попереднім роком зросла на 91 од. У Львівській області налічується 342 од., що становить 7,97 %, Харківська область налічує 266 од., показник приросту відповідно до попереднього року — 6,2 %.

Аналізування показників роботи суб'єктів ринку туристичних послуг, а саме доходу від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів) спонукають до наступних висновків: лідерами є 4 регіони, серед яких м. Київ з показниками доходу 19706523,1 тис. грн, що становить 93,53 % від загального регіонального доходу (не наведено на рисунку у зв'язку з тим, що даний регіон займає всюди лідируючі позиції, та буде заважати повноцінно вбачати місце кожного регіону в загальній системі); Івано-Франківська та Львівська області, що складають кожна по 2,1 % від загального регіонального доходу, де в першій показник доходу становить 437913,7 тис. грн, а в

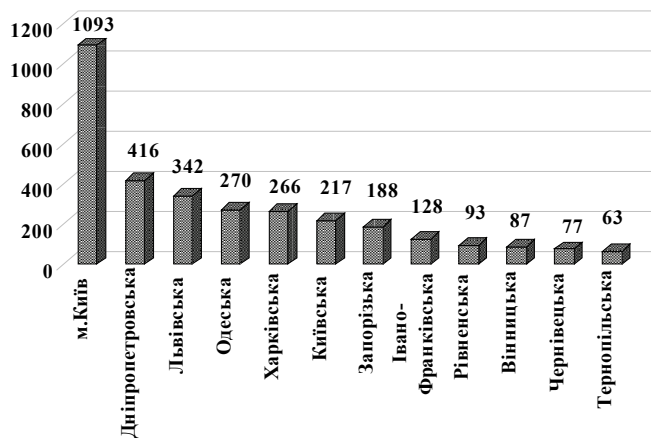

Рис. 1. Рейтинг регіонів України за кількісною ознакою за 2018 рік, одиниць

Джерело: сформовано автором на основі [9].

другої — 442823,2 тис. грн. В Одеській області показник доходу становить 172028,9 тис. грн, що складає 0,81 %.

У загальному обсязі реалізованих суб'єктами ринку туристичних послуг туристичних путівок, лідером виступає м. Київ, адже частка якого складає 77 % (1620138 одиниць) (не наведено на рисунку у зв'язку з тим, що даний регіон займає всюди лідируючі позиції, та буде заважати повноцінно вбачати місце кожного регіону в загальній системі), Львівська область — 12 % (244662 одиниць), Івано-Франківська область становить 2 % (40174 одиниць), Дніпропетровська, Харківська, Запорізька області складають по 1 %.

Показник вартості реалізованих суб'єктами ринку туристичних послуг туристичних путівок у 2018 році за регіонами займає найбільшу частку м. Київ — 88 % (38538011,0 тис. грн) (не наведено на рисунку у зв'язку

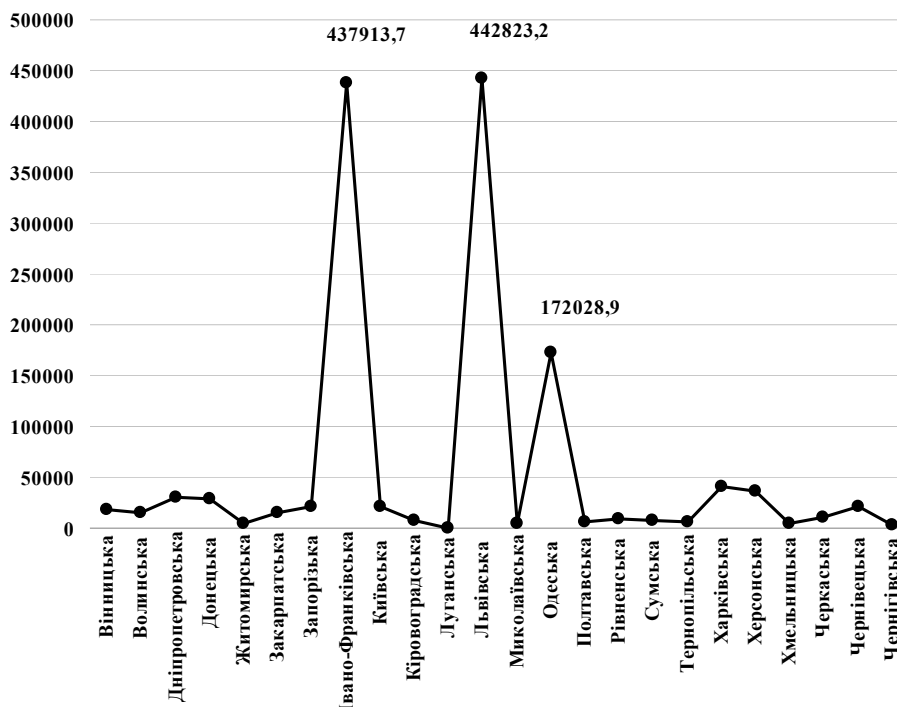

Рис. 2. Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн, 2018 рік

Джерело: сформовано автором на основі [9].

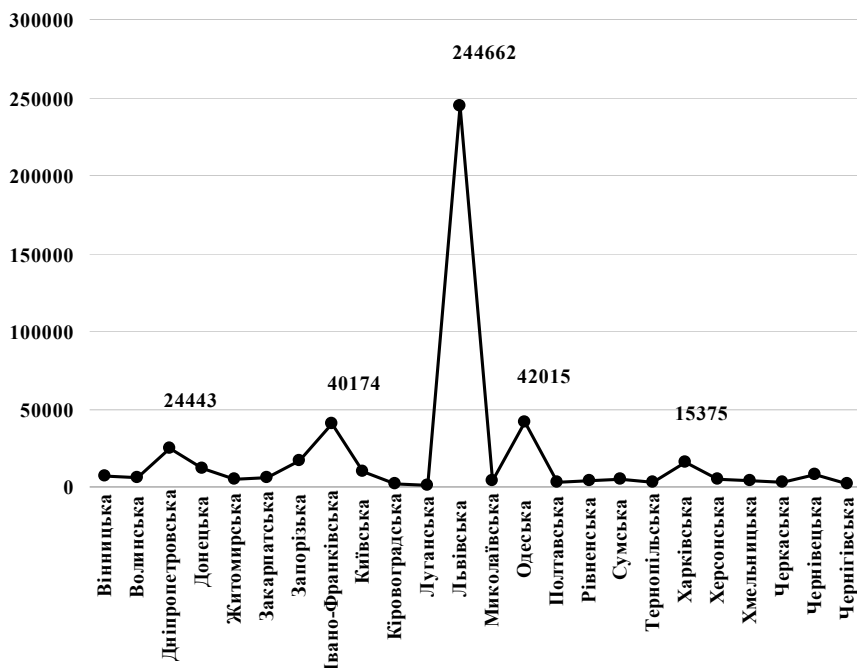

Рис. 3. Кількість реалізованих суб'єктами ринку туристичних послуг туристичних путівок у 2018 році за регіонами, одиниць

Джерело: сформовано автором на основі [9].

з тим, що цей регіон займає всюди лідируючі позиції, та буде заважати повноцінно вбачати місце кожного регіону в загальній системі), Львівська область — 2,88 % (126 147,4 тис. грн), Дніпропетровська область — 2 % (675 332,8 тис. грн), Одеська область — 1,45 % (637 147,4 тис. грн), Запорізька область — 0,91 % (399 873,8 тис. грн), Харківська область — 0,83 % (365 587,7 тис. грн), Івано-Франківська область — 0,79 % (348 427,3 тис. грн), Київська область — 0,75 % (328 605,8 тис. грн).

Лідером по кількості туристів є м. Київ, що займає найбільшу частину ринку, яка становить 88,4 % (349 7179 осіб) (не наведено на рисунку у зв'язку з тим, що цей регіон займає всюди лідируючі позиції, та буде заважати повноцінно вбачати місце кожного регіону в загальній системі), наступну лідируючу позицію займає Львівська область — 2,9 % (114 364 осіб), Одеська область — 1,31 % (51 898 осіб), Івано-Франківська та Дніпропетровська області складають близько по 1 % (42 971 осіб та 40 845 осіб).

Згідно з проведенням дослідження діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг України на основі показників, наша держава має значний природний, історико-культурний, рекреаційно-інфраструктурний потенціал, що зумовлює формування значних конкурентних переваг в пропозиції турпродукту та послуг. Однак на сьогодні цей потенціал не достатньо повно розкрито, про це свідчить частка ринку туристичних послуг в основних

економічних показників країни. До перешкод, що гальмують розвиток суб'єктів ринку туристичних послуг України можна віднести економічні, політичні, екологічні, управлінські, соціально-культурні чинники [2].

Проте протягом останніх років спостерігається тенденцію розвитку суб'єктів ринку туристичних послуг України, незважаючи на доволі велику кількість чинників, що негативно впливають. Про це свідчить обсяг надходжень від сплати туристичного збору, адже у І півріччі 2018 року склав 33,8 млн грн, що на 29,1 % більше, ніж у І півріччі 2017 року.

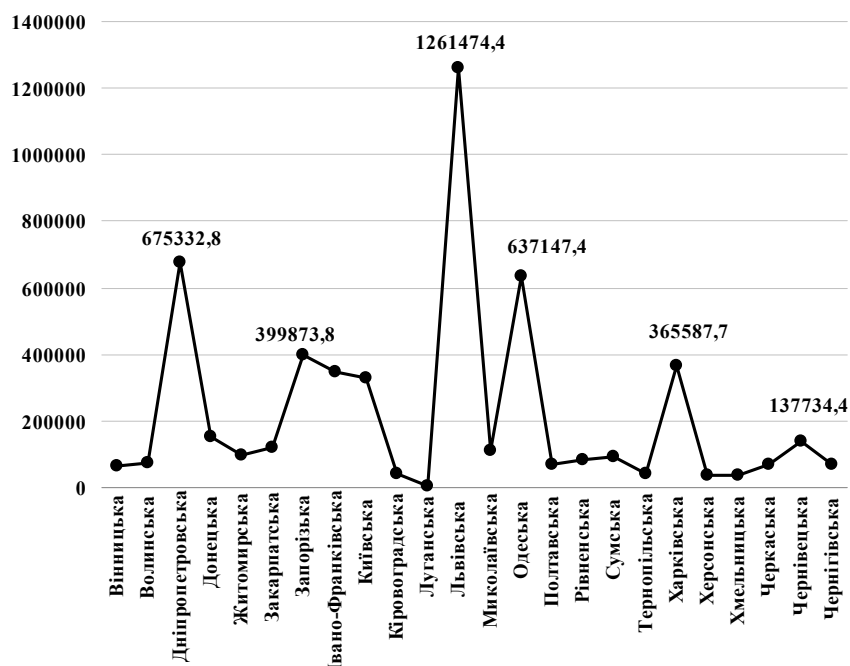

Рис. 4. Вартість реалізованих суб'єктами ринку туристичних послуг туристичних путівок у 2018 році за регіонами, тис. грн

Джерело: сформовано автором на основі [9].

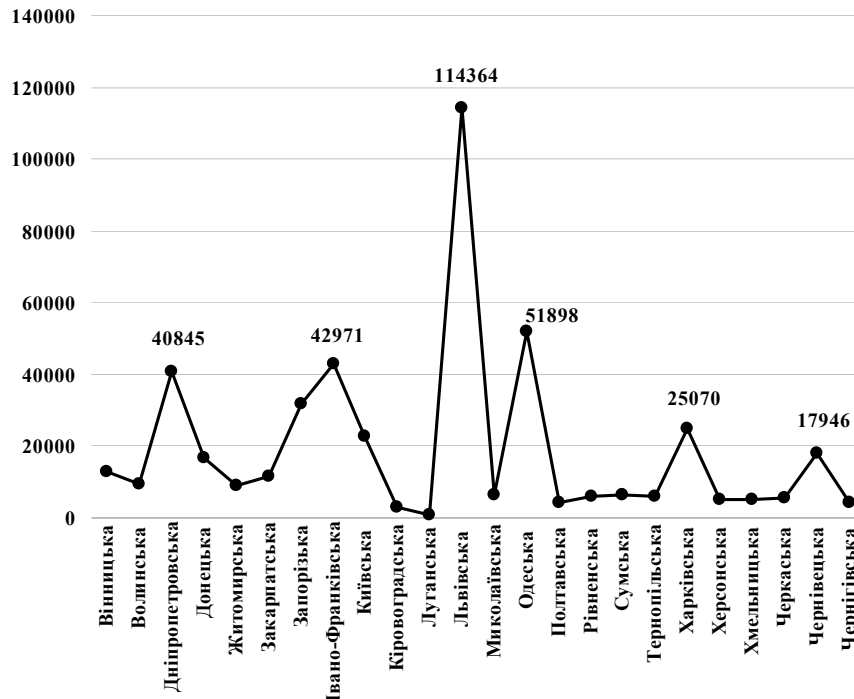

Рис. 5. Кількість туристів, обслужених суб'єктами ринку туристичних послуг, у 2018 році за регіонами

Джерело: сформовано автором на основі [9].

Регіонами-лідерами за найбільшими обсягами надходжень від сплати туристичного збору, що надійшли до місцевих бюджетів, у I півріччі 2018 року стали [2]:

- м. Київ — 13,9 млн грн (41,1 % загальної суми);
- Львівська обл. — 6,1 млн грн (17,9 %);
- Івано-Франківська обл. — 2,4 млн грн (7,0 %);
- Одеська обл. — 2,1 млн грн (6,1 %);
- Закарпатська обл. — 1,6 млн гривень (4,7 %).

Найбільше зростання суми сплати податків суб'єктами ринку туристичних послуг України до зведеного бюд-

жету за I півріччя 2018 року у порівнянні з I півріччям 2017 року відбулось: у м. Київ (на 84,9%), Закарпатській (на 35,8%), Львівській (на 31,4%), Волинській (на 27,9%), Полтавській (на 27,2%) та Кіровоградській (на 25,4%) областях [2].

Регіони-лідери за найбільшими обсягами надходжень від сплати податків суб'єктами туристичної діяльності у I півріччі 2018 року [2]:

- м. Київ — 612,6 млн грн (32,2 % загальної суми);
- Львівська обл. — 205,1 млн грн (10,8 %);

Таблиця 3. Основні показники оцінювання економічного розвитку регіонів за 2018 рік

Найменування регіону	Показники оцінювання економічного розвитку регіонів за 2018 рік						
	1	2	3	4	5	6	7
	Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на 1 особу населення, грн	Наявний дохід населення у розрахунку на 1 особу населення, грн	Індекс споживчих цін, %	Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	Обсяг експорту товарів у розрахунку на 1 особу населення, дол. США	Доходи місцевих бюджетів (без трансферів з ДБ) у розрахунку на 1 особу населення, тис. грн	Обсяги викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел на 1 млрд грн валового регіонального продукту, тис. тонн
м. Київ	238622	141173,8	108,8	130,6	3482,8	13,0	0,06
Дніпропетровська	97137	72883,4	109,2	129,4	2399,3	8,0	2,09
Львівська	58221	55510,7	110,1	101,9	750,6	5,7	0,74
Одеська	62701	61165,6	109,3	95,9	700,5	6,8	0,19
Харківська	69489	60117,7	111,2	109,3	476,4	6,4	0,24
Івано-Франківська	46312	48367,7	109,1	84,7	633,8	4,0	3,10
Запорізька	75306	67982,5	109,2	88,0	1970,1	6,8	1,38
Київська	90027	63498,4	110,0	109,8	1054,4	7,8	0,30
Рівненська	42038	47729,1	109,3	108,7	354,5	4,0	0,19
Вінницька	58384	54992,0	109,0	137,8	911,6	5,3	1,68
Тернопільська	38593	43512,5	109,7	103,7	431,3	3,8	0,26
Чернівецька	31509	42850,4	108,7	106,7	221,0	3,5	0,11

Джерело: розроблено автором на основі [10].

Таблиця 4. Визначення місця регіону за показниками оцінювання економічного розвитку регіонів за 2018 рік

Найменування регіону	Загальне місце регіону за показниками (1-7)	Місце регіону за показниками оцінювання економічного розвитку регіонів за 2018 рік						
		1	2	3	4	5	6	7
м. Київ	1	1	1	2	4	1	1	1
Дніпропетровська	2	3	2	7	5	2	2	22
Львівська	8	11	10	22	17	10	9	19
Одеська	4	7	5	10	19	13	5	6
Харківська	7	6	7	23	10	20	7	11
Івано-Франківська	11	18	18	5	25	16	21	24
Запорізька	5	5	3	7	23	3	5	20
Київська	3	4	4	21	9	8	3	13
Рівненська	10	20	19	10	11	22	22	6
Вінницька	6	10	11	3	2	9	13	21
Тернопільська	12	22	21	17	15	21	23	12
Чернівецька	9	24	15	1	6	24	25	4

Джерело: розроблено та сформовано автором на основі [10].

- Одеська обл. — 116,4 млн грн (6,1 %);
- Дніпропетровська обл. — 107,8 млн грн (5,7 %);
- Київська обл. — 90,3 млн грн (4,7 %).

Визначено зв'язок між суб'єктами ринку туристичних послуг України та економічним розвитком регіонів у таблиці 3, сформовано дані для проведення подальшого дослідження. Виявлено, що розвиток ринку туристичних послуг є похідною результативною ознакою від економічних благ регіонів, і навпаки.

Посилаючись на дані, наведені в таблиці 3, валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на 1 особу населення є найбільшим у м. Києві, що становить 238622 грн, наявний дохід населення на у розрахунку на 1 особу населення дорівнює 141173,8 грн; показник індексу споживчих цін у Чернівецькій області (108,7 %) є найліпшим. Вінницька область є однією із лідерів по величині індексу капітальних інвестицій, який становить 137,8 %. Обсяг експорту товарів у розрахунку на 1 особу населення є найвищим у місті Києві (3482,8 дол. США). Показник доходів від місцевих бюджетів (без трансферів з держаного бюджету) у розрахунку на 1 особу населення дорівнює 13 тис. грн, є найвищим у місті Києві, також найкращим показником по обсягах викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел на 1 млрд грн валового регіонального продукту також можна відзначити Київ (0,06 тис. тонн).

На основі проведеного дослідження та аналізу показників оцінювання економічного розвитку регіонів за 2018 рік розроблено рейтингову систему по визначенню загального місця регіону за вищенаведеними показниками, що систематизовано в таблиці 4.

На основі даних, наведених у таблиці 4, визначено лідерів економічного розвитку за регіонами, до переліку яких увійшли: м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Запорізька області.

Посилаючись на вищезазначені показники, можна стверджувати, що конкуренція серед суб'єктів ринку туристичних послуг в Україні зростає. Особливо це стосується виробників туристичного продукту на напрямках масового попиту; нездорова конкуренція та, як наслідок, демпінг і зменшення норми прибутку скорочують кількість суб'єктів, які готові працювати в таких рин-

кових умовах. Аналізування основних факторів, що негативно впливають на конкурентоспроможність суб'єктів ринку туристичних послуг спонукають до таких тверджень:

- 1) недосконалість українського законодавства з питань регулювання діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг;
- 2) примітивний розвиток інфраструктури ринку туристичних послуг;
- 3) недостатня кількість державних програм зі створення та підтримки ринку туристичних послуг;
- 4) відсутність податкового стимулювання туристичної діяльності.

Заходами впливу на економічний фактор можуть бути такі кроки: внесення змін у законодавство України щодо докладного трактування прав та обов'язків іноземних туристів для забезпечення безпечного пересування туристів та збільшення відповідальності країни за порушення. Також збільшення відповідальності іноземних представників за шкоду навколишньому середовищу; налагодження зав'язків та тісна співпраця з міжнародними організаціями в галузі туризму для залучення додаткових коштів; залучення іноземних інвестицій для покращення інфраструктури країни [11].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що Україна має досить високий потенціал розвитку ринку туристичних послуг України, що надає їй конкурентні переваги серед інших країн, але невідповідність наявної туристичної інфраструктури сучасним стандартам, недосконалість законодавчої бази, відсутність інвесторів гальмує розвиток даної галузі. Чим більше підприємство має конкурентних факторів перед наявними та потенційними конкурентами, тим вища його конкурентоспроможність, ефективність, перспективність [11]. Практична реалізація вищезазначених пропозицій у діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг дозволить удосконалити їх конкурентоспроможність, здійснювати моніторинг рівня конкуренто-

спроможності та забезпечувати обґрунтованість стратегічних планів господарювання в мінливих ринкових умовах. Ринок туристичних послуг потребує значних капіталів та експертного підходу, але за умови грамотного планування та ефективної реалізації ринок туристичних послуг України зможе збільшити дохідну частину бюджету України.

Варто відзначити, що забезпечення сталого розвитку ринку туристичних послуг України, його суб'єктів є взаємозалежним з економічним розвитком регіонів та країни загалом, підтвердженням цьому виступають вищенаведені показники діяльності суб'єктів та показники економічного розвитку регіонів, з яких регіонами-лідерами є м. Київ, Дніпровська, Львівська, Одеська, Харківська, Запорізька, Київська області. Саме збалансоване використання наявних ресурсів та створення нових джерел для збільшення туристичних потоків допоможе бути гідним та конкурентоспроможним гравцем на національному та світовому ринку.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на здійснення аналізу чинників впливу на сталий розвиток суб'єктів ринку туристичних послуг України.

Література:

1. Юринець З.В. Дослідження конкурентного середовища ринку туристичних послуг України / З.В. Юринець // Ефективна економіка. — 2015.
2. Інформація щодо фінансово-економічних показників туристичної сфери (I півріччя 2016—2018 років) [Електронний ресурс] // Державна фіскальна служба України. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/Інформація%20по%20показникам.pdf>
3. Гузь Д.О. Формування стратегії забезпечення стійкого економічного розвитку підприємств туристичної сфери: дис. канд. ек. наук: 08.00.04 / Гузь Д.О. — Одеса, 2018. — 217 с.
4. Міхальова К.В. Науково-методичні засади сталого соціально-економічного розвитку України / К.В. Міхальова // Інноваційна економіка. — 2013. — С. 40—46.
5. Гаврилюк С.П. Конкурентоспроможність підприємств на ринку туристичних послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.06.02 "Підприємництво, менеджмент та маркетинг" / Гаврилюк С. П. — Київ, 2001. — 22 с.
6. Безугла В.О. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України / В.О. Безугла // Регіональна економіка. — 2004. — № 4 (34). — С. 64—68.
7. Бойко М.Г. Туристична привабливість України: закономірності формування та орієнтири розвитку / М.Г. Бойко // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 16. — С. 34—39.
8. Печенка О.І. Аналіз факторів конкурентоспроможності туристичних підприємств України [Електронний ресурс] / О.І. Печенка, Л. Л. Носач // ХДУХТ. — 2012. — Режим доступу до ресурсу: [file:///C:/Users/Acer/Downloads/esprstp_2012_1\(2\)_28.pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/esprstp_2012_1(2)_28.pdf)
9. Статистичні дані туристичної діяльності в Україні у 2018 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 рік [Електронний ресурс] // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Reytingova-otsinka-za-2018-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf>
11. Демура Т. Створена Асоціація лідерів туристичного бізнесу України / Т. Демура // Українська туристична газета. — 2008. — № 4 (43). — С. 1—2.

References:

1. Yurynets' Z. V. (2015), "Research of the competitive market of tourist services of Ukraine", *Efektivna ekonomika*.
2. State Fiscal Service of Ukraine (2018), "Information on the financial and economic indicators of the tourism sector (I half of 2016-2018)", available at: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/Інформація%20по%20показникам.pdf>. (Accessed 02 December, 2019).
3. Huz', D. O. (2018) "Formation of strategy for ensuring sustainable economic development of tourism enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy and enterprise management, Odessa II Mechnikov National University of Odesa, Odessa, Ukraine.
4. Mikhal'ova K. V. (2013), "Scientific and methodological foundations of sustainable socio-economic development of Ukraine", *Innovatsijna ekonomika*, pp. 40—46.
5. Havryliuk, S. P. (2001), "Competitiveness of enterprises in the market of tourist services", Ph.D. Thesis, Entrepreneurship, management and marketing, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine.
6. Bezuhla V. O. (2004), "Analysis of the competitiveness of Ukrainian regions", *Rehional'na ekonomika*, vol. 4 (34), pp. 64—68.
7. Bojko M. H. (2009), "Ukraine's tourist attractiveness: regularities of formation and landmarks of development", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 34—39.
8. Pechenka O. I. (2012), "Analysis of the factors of competitiveness of tourist enterprises of Ukraine", [Online], available at: [file:///C:/Users/Acer/Downloads/esprstp_2012_1\(2\)_28.pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/esprstp_2012_1(2)_28.pdf) (Accessed 01 December 2019).
9. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Statistics of tourist activity in Ukraine in 2018", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 13 December, 2019).
10. Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine (2018), "Monitoring of socio-economic development of regions for 2018", available at: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Reytingova-otsinka-za-2018-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf> (Accessed 15 December, 2019).
11. Demura T. (2008), "The Association of Leaders of Tourism Business of Ukraine was created", *Ukrains'ka turystychna hazeta*, vol. 4 (43), pp. 1—2.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2020 р.

М. Є. Бондарчук,
старший викладач, Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5895-4868

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.76

СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ РОЗВИТКУ РИНКУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

М. Bondarchuk,
applicant, Odessa national Polytechnic University, Odessa, Ukraine

STRATEGIC GOALS OF FOOD MARKET DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY

Статтю присвячено дослідженню стратегічних цілей розвитку ринку харчових продуктів в умовах забезпечення продовольчої безпеки. Визначено фактори, що сприяють погіршенню продовольчої безпеки в Україні, а саме дефіциту споживання харчових продуктів і неповноцінного харчування. До основних груп факторів належать управлінські, економічні та виробничі, демографічні та соціальні, клімат і навколишнє середовище. Ліквідація структурних причин недоїдання і неповноцінного харчування вимагає створення умов для забезпечення обліку в усіх відповідних національних і міжнародних політичних заходах права на харчування, узгодженості політики, стратегій і програм, у рамках яких першочергову увагу приділяють задоволенню як довгострокових потреб, так і запитів про надання надзвичайної допомоги в області продовольчої безпеки і харчування. В роботі визначено стратегічні напрями розвитку ринку харчових продуктів.

The article is devoted to solving the actual problem of research on the development of the food market in terms of food security. Ensuring the country's food security is of paramount state importance, which is one of the main functions of the state. Food security is a multifaceted concept that is variously defined and interpreted. On the one hand, food security requires adequate supplies at the global and national levels; on the other, it is about adequate nutrition and well-being. Economic, physical availability and quality of food products determine the level of food security of the state and are indicators of its social stability. The food industry is a priority and important industry of any state, which should meet the needs of the domestic market.

Food markets play an important role in providing households with food and other goods, as well as sources of livelihood and income. The inclusion of markets in food security analysis is important, given their diverse and critical role in food security. Without a clear understanding of current and projected market conditions, food security analysis will be incomplete and insufficient. Markets help to track the effects of shocks and more accurately identify needs and appropriate responses.

The availability of markets is important for improving productivity and food availability. Markets and trade contribute to food security by increasing access to food. The food market — both in Ukraine and in the world — is undergoing serious transformations today. At the global level, they were caused by the emergence of new markets, growing resource scarcity, the introduction of new information technologies, increased requirements for food safety and changing demand for food. The domestic food industry has faced a number of additional challenges. On the one hand, a significant number of consumers have switched to a more economical model of consumption. On the other hand, the agro — industrial complex got a chance to develop in the domestic market due to the state policy on import substitution. In addition, the companies began to successfully develop the export direction. Now increasing confidence in domestic food products is becoming a priority task, the solution of which opens up huge opportunities for the development of the industry both in Ukraine and globally. Among these opportunities, it is worth highlighting the increase in the competitiveness of domestic products,

increasing exports and expanding the geography of supplies, as well as increasing investment attractiveness. However, this task requires joint efforts and close contact between the state, business and society.

Ключові слова: ринок, харчові продукти, продовольча безпека, цілі, стратегічні напрями.
Key words: market, food, food security, goals, strategic directions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення продовольчої безпеки країни має першочергове державне значення. Держави-члени Всесвітньої організації охорони здоров'я визнали забезпечення продовольчої безпеки однією з основних функцій держави. Це обумовлено тим, що хвороби харчового походження суттєво впливають на здоров'я населення будь-якої країни. Економічна, фізична доступність та якість харчових продуктів визначають рівень продовольчої безпеки держави та є показниками її соціальної стабільності. Харчова промисловість є пріоритетною та важливою галуззю кожної держави, що має забезпечувати потреби внутрішнього ринку [1].

Ринок продуктів харчування — і в Україні, і в світі — переживає сьогодні серйозні трансформації. На глобальному рівні їх причинами стали поява нових ринків збуту, зростаючий дефіцит ресурсів, впровадження нових інформаційних технологій, посилення вимог до безпеки продуктів і зміна попиту на продовольство. Вітчизняна харчова промисловість зіткнулася з низкою додаткових викликів. З одного боку, значна кількість споживачів перейшли на більш економну модель споживання. З іншого — АПК отримав шанс для розвитку на внутрішньому ринку завдяки державному курсу на імпортозаміщення. Крім цього, компанії почали успішно освоювати експортний напрям.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження питань забезпечення продовольчої безпеки внесли як вітчизняні, так і зарубіжні вчені науковці М. Бабієнко, Є. Бузовський, О. Варченко, Н. Волченко, П. Гайдучкий, О. Гойчук, Р. Кузьо П. Лайко, В. Липчук, І. Кушнір, П. Саблук, Г. Сиротюк, Б. Пасхавер, Р. Тринько, П. Руснак, Н. Шевченко та інші. Однак дослідження цієї проблеми не можна вважати вичерпними, значна кількість її аспектів ще недостатньо висвітлено і потребує постійного моніторингу та аналізу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення стратегічних цілей розвитку ринку харчових продуктів у контексті забезпечення продовольчої безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Продовольча безпека — це багатогранне поняття, яке по-різному визначається та інтерпретується. З одного боку, продовольча безпека передбачає наявність адекватних поставок на глобальному і національному рівнях; з іншого боку, мова йде про достатнє харчування і благополуччя.

Ринки харчових продуктів відіграють важливу роль у забезпеченні домашніх господарств продовольством та іншими товарами, а також джерелами засобів до існування і доходів. Включення ринків в аналіз продовольчої безпеки має важливе значення з урахуванням їх різноманітної і критичної ролі в забезпеченні продовольчої безпеки. Без чіткого розуміння поточних та прогнозованих ринкових умов аналіз продовольчої безпеки буде неповним та недостатнім. Функціонування ринків допомагає встановити ефективність продовольчої політики та визначити нагальні напрями і відповідні заходи у їх регулюванні [2].

Для визначення і пріоритизації дій, спрямованих на розвиток ринку харчових продуктів в умовах забезпечення продовольчої безпеки та загального права на достатнє харчування, важливим є розуміння структурних і основоположних причин відсутності продовольчої безпеки та неповноцінності харчування в Україні. Орієнтований перелік факторів, що сприяють існуванню дефіциту споживання харчових продуктів і неповноцінного харчування наведено у таблиці 1 [3, с. 9—10]

Більшість перелічених причин з різною інтенсивністю проявляються і в Україні. Економічна та харчова нерівність населення продовжує залишатися дуже сильною. Старіння та урбанізація — це світові мегатренди, що викликають необхідність прискорювати темпи розробки нових видів продукції та моделей для харчової промисловості. Незважаючи на цю зростаючу потребу, виробництво продуктів харчування повинно бути довговічнішим і повинно бути здатним економити природні ресурси краще, ніж раніше. Поінформованість споживачів про вплив харчового ланцюга на навколишнє середовище зростає, а інтерес споживачів до власного благополуччя та прозорості харчового ланцюга збільшується [4].

Відповідальне і сумлінне управління в області продовольчої безпеки і харчування на всіх рівнях — глобальному, регіональному і особливо національному — є однією з першочергових передумов для досягнення успіху в боротьбі з недоїданням і неповноцінним харчуванням. Відповідальне і сумлінне управління вимагає від урядів віддавати пріоритет стратегіям, політичним заходам, програмам і фінансуванню в сфері боротьби з недоїданням, неповноцінним харчуванням, а від міжнародного співтовариства — координації та мобілізації значущої підтримки через надання на національному, двосторонньому або багатосторонньому рівнях як гуманітарної допомоги, так і допомоги з метою розвитку з урахуванням пріоритетів країн [5].

Постійний дефіцит споживання харчових продуктів, економічна криза і волатильність цін на продовольство, показали крихкість механізмів в області продовольчої безпеки і харчування, економічна криза і волатильність

Таблиця 1. Структурні причини відсутності продовольчої безпеки

Управлінські	<ul style="list-style-type: none"> - Невідповідність структур управління завданню забезпечення стабільності, прозорості, підзвітності, правопорядку і недискримінації; - воєнні дії, конфлікти та відсутність безпеки; - недостатня послідовність політики та визначення пріоритетів серед політичних концепцій, планів, програм і фінансування в області боротьби з голодом, неповноцінним харчуванням; - неадекватність державних послуг в сільських районах
Економічні та виробничі	<ul style="list-style-type: none"> - Бідність та обмежений доступ до продовольства; - відсутність відкритих, недискримінаційних, транспарентних багатосторонніх торговельних систем; - недостатній обсяг міжнародних і внутрішніх інвестицій в сільськогосподарський сектор і сільську інфраструктуру; - неналежний потребам виробників доступ до відповідних технологій, виробничих ресурсів тощо; - недостатня увага до питань тваринництва в рамках сільськогосподарських систем; - низький рівень розвитку інфраструктури перешкоджає скороченню втрат і доступу до ринків; - високі рівні продовольчих відходів; - відсутність комплексної технічної допомоги виробникам продовольства
Демографічні та соціальні	<ul style="list-style-type: none"> - Недостатня увага до ролі та внеску жінок і характерних для них факторів уразливості від неповноцінного харчування і численних форм правової та культурної дискримінації, яким вони піддаються, до чого відносяться особлива продовольча вразливість жінок і дітей, що часто не розглядається належним чином; - демографічні зміни: урбанізація, міграція сільського населення до міст; - неефективна система соціального захисту, в тому числі соціальних гарантій; - маргіналізація і дискримінація вразливих груп, соціальне і культурне відчуження більшості осіб, що страждають від відсутності продовольчої безпеки і неповноцінного харчування; - соціальний характер чинників, що визначають неможливість отримання повноцінного харчування (доступ до питної води, санітарні умови, відсутність якісної охорони здоров'я в цілому); - профілактика і лікування захворювань, пов'язаних зі споживанням продуктів харчування і відсутністю безпеки в сфері харчування; - низький рівень підтримки, спрямованої на збереження оптимальної практики забезпечення харчуванням грудних і малолітніх дітей
Клімат і навколишнє середовище	<ul style="list-style-type: none"> - Низький рівень захищеності від стихійних лих та ліквідації їх наслідків; - деградація екосистем і виснаження природних ресурсів; - вплив зміни клімату на сільське господарство (деградація ґрунтів, зростання невизначеності щодо врожайності, повені, засухи); - неналежна увага до питань управління та збереження рибними і лісовими ресурсами

Джерело: побудовано за [3].

цін на продовольство, показали крихкість механізмів в області продовольчої безпеки і харчування. Ступінь кординації дій різних суб'єктів національного, регіонального та глобального рівнів не є ефективною [5].

Ліквідація структурних причин недоїдання і неповноцінного харчування вимагає створення умов для забезпечення обліку в усіх відповідних національних і міжнародних політичних заходах права на харчування, узгодженості політики, стратегій і програм, у рамках яких першочергова увага приділяється задоволенню як довгострокових потреб, так і запитам про надання надзвичайної допомоги в області продовольчої безпеки і харчування. Для успішного вирішення таких завдань необхідні міжсекторальна урядова підтримка, політична воля і скоординовані дії, націлені на довгострокову перспективу. Проведені заходи повинні спиратися на належне фінансування і на відповідний потенціал — як для їх реалізації, так і для моніторингу їх результатів [5, с. 37].

Однією з проблем щодо реалізації державних стратегічних документів є надто значна кількість типів і видів

урядових рішень, якими ці документи затверджуються. Більшість державних стратегічних документів є середньостроковими програмними документами, розрахованими до 2020 р., котрим бракує логічності, узгодженості та скоординованості в рамках єдиної системи або установи стратегічного планування. Відсутні чітка ієрархія і порядок ухвалення рішень, процедури ініціювання, розробки, ухвалення нормативно-правових актів на рівні Кабінету Міністрів України та міністерств. Як результат, рішення в багатьох випадках не узгоджені між собою, не забезпечені фінансуванням, їх дуже довго ухвалюють, порушуючи вимоги до подання й оформлення [6].

У контексті Цілей Сталого Розвитку, адаптованих для України, до 2030 р. визначено ціль "Подолання голоду, розвиток сільського господарства". Досягнення цієї цілі ґрунтується на виконанні таких завдань [7]:

— забезпечення доступності збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення;

— підвищення вдвічі продуктивності сільського господарства, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій;

— забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій;

— зниження волатильності цін на продукти харчування.

Для досягнення цих завдань визначено пріоритетні напрямки розвитку і визначені їх ключові заходи (рис. 1).

Стратегічне дослідження розвитку ринку харчових продуктів спрямоване на заохочення відповідальної, стійкої продовольчої системи на національному рівні, яка підтримує соціальне благополуччя. Дослідження у сфері ринку харчових продуктів визначає, яким чином національні цільові показники можуть бути найкращим чином реалізовані на основі спільних досліджень при одночасній підтримці потенціалу зростання і прибутковості харчової промисловості в змінюваних функціонування.

Виробництво продуктів харчування є важливим для економічної та продовольчої безпеки країни. Основною проблемою розвитку харчової промисловості в Україні в даний час є обмеженість сировинних ресурсів. Так, фермерство йде на спад, а існуючі господарства не задовольняють потребу виробництва в молочних і м'ясних продуктах.

Унаслідок невинного виробництва і великих обсягів продукції, що випускається, обладнання для харчової промисловості швидко зношується, старіє. Тому

важливим для підтримки пріоритетного положення вітчизняного ринку харчових продуктів є своєчасне оновлення технічної бази.

Ресурсозберігаюче виробництво харчових продуктів має мінімізувати екологічне навантаження, обумовлене виробництвом і споживанням харчових продуктів, а також виникненням побічних потоків без шкоди для якості харчових продуктів. Мета в ланцюжку поставок продовольства полягає у забезпеченні безвідходності шляхом розробки нових промислових процесів, що дозволяють більш ефективно використовувати сировину, а також шляхом пошуку рішень для використання побічних продуктів. Істотною частиною цих рішень є пакувальні, логістичні та розподільні ланцюги, а також системи моніторингу, що забезпечують мінімізацію втрат. Мета також полягає в тому, щоб підтримати споживача в екологічно безпечних рішеннях. Для побудови виробничих ланцюжків, які добре працюють з точки зору навантаження на навколишнє середовище, також необхідна додаткова базова інформація з екологічних питань [4].

Забезпечення продовольством формується за рахунок прискорених темпів цифровізації. У міру просування цифрової революції інформаційно-комунікаційні технології стають все більш плавно інтегрованими у ланцюги цін продуктів харчування, завдяки яким інформація про продукти харчування та їх виробничий процес стає ключовим фактором виробництва. З цифровізацією найближчим часом у виробництві продуктів харчування з'являться нові типи операційних моделей, що керуються даними, що може значно змінити конкурентну ситуацію в секторі.

Перехід на цифрові технології істотно змінює операційне середовище виробництва харчових продуктів. Удосконалення технології збору даних, більш швидкі та стабільні інформаційні мережі, доступні хмарні сервіси та розвинена аналітика даних створюють можливості для розробки нових типів інновацій, орієнтованих на споживачів продуктів харчування. Цифровізація також змінила сподівання споживачів та надала їм нові способи збору інформації.

Інновації, орієнтовані на споживачів, базуються на здатності виробництва харчових продуктів визначати індивідуальні потреби споживачів за наявними даними, в тому числі на експортному ринку. Крім того, конкурентну перевагу можна збільшити за рахунок використання нових методів та технологій переробки харчових продуктів, що дозволить отримувати гнучкі, підготовлені рішення, щоб задовольнити індивідуальні потреби споживачів. Інтелектуальні користувацькі інтерфейси в поєднанні з новими технологіями виробництва давати-

Стратегічні напрями розвитку ринку харчових продуктів

підвищення рівня інвестиційної привабливості аграрного сектору

стимулювання створення малих господарств, зокрема сімейних ферм, через удосконалення правової бази та забезпечення сприятливих економічно-організаційних та соціальних умов їх діяльності

технічна модернізація сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості, підвищення їх енергоефективності та реалізація потенціалу енергозбереження

сприяння нарощуванню експорту продовольства з високою доданою вартістю, зокрема шляхом завершення адаптації українського законодавства до вимог ЄС

створення чіткого механізму регулювання ринку органічної продукції і сировини, належної системи її сертифікації

забезпечення стабільності, прогнозованості та прозорості системи державної підтримки аграрного сектору шляхом запровадження середньострокового бюджетного планування та виділення на підтримку сільгоспвиробництва не менше 1% від обсягу валового випуску продукції сільського господарства

розробка та запровадження системи адресної допомоги на харчові продукти для найбільш уразливих категорій населення

започаткування програм «шкільне молоко», «овочевий мікс», «шкільний обід», що дозволить дітям різних вікових груп мати щоденний доступ до мінімального набору продуктів харчування

проведення інформаційних кампаній щодо рекламування здорового способу харчування, передусім у дошкільних та шкільних навчальних закладах

зниження волатильності цін на продукти харчування та забезпечення належного функціонування ринку, зокрема шляхом: зниження ринкових ризиків для виробників через урізноманітнення ринкових інструментів (страхування, гарантійні фонди, фондовий торгівля, електронна торгівля)

максимізація якості продукції (виробництво натуральних, функціональних, органічних, персоналізованих продуктів тощо)

вдосконалення інтеграції в ринки та доступ до ринку дрібних виробників

управління харчовим ланцюжком (шляхом створення умов для реалізації справедливої і конкурентної практики, скорочення втрат і відходів)

впровадження процедур для виявлення та своєчасного розслідування продовольчого шахрайства

прозорість та ефективність ланцюгів поставок, що дозволить контролювати якість протягом всього життєвого циклу

Рис. 1. Стратегічні напрями розвитку ринку харчових продуктів в Україні

Джерело: побудовано за [6].

муть можливість абсолютно нового типу харчових рішень у споживчому інтерфейсі. Повне використання можливостей, пропонує цифровізацією у виробництві продуктів харчування, вимагає систематичної співпраці між експертами з виробничих процесів, аналізу даних та цифрових послуг, а також між спеціалістами з дослідження продуктів харчування та споживачів [4].

Наріжним каменем розвитку ринку харчових продуктів є поєднання сучасної науки і техніки. Розвиток заснований на співпраці в галузі харчової науки, біологічних наук і технологічних досліджень, може значно поліпшити функціонування харчового ланцюга і забезпечити основу для нових методів виробництва.

Україна має прекрасні передумови для того, щоб стати провідною країною, що пропонує конкуренто-

спроможні на міжнародному рівні індивідуальні рішення в області продовольства, завдяки своїм високоякісним фундаментальним дослідженням впливу продуктів харчування на добробут. Ця можливість повинна бути усвідомлено використана. Це вимагає більш тісного науково-дослідного співробітництва між технологічними експертами, бізнес-експертами, експертами сфери харчової промисловості та ринку харчових продуктів.

Україна має досвід високоякісних досліджень в області харчування та розробці функціональних продуктів харчування. Цей фундамент забезпечує гарні умови для розвитку і виробництва продуктів харчування, що підтримують здоров'я і благополуччя споживачів, які є конкурентоспроможними на експортному ринку. Розробка продуктів, що сприяють покращенню стану здоров'я, розроблених для потреб різних груп споживачів, має ґрунтуватися на вивченій та підтвердженій інформації про вплив харчових продуктів на здоров'я людини. Успіх вимагає добре функціонуючого співробітництва між дослідженнями в галузі харчування, медицини, харчових технологій і досліджень в області благополуччя споживачів. Зміцнюючи співпрацю, можна поліпшити виробництво нових в Україні продуктів харчування, що впливають на добробут, і створити нові продукти для експорту [4; 8; 9].

Один з найбільш серйозних викликів, з яким стикаються продовольчі компанії на тлі змін, — це забезпечення необхідного рівня довіри до продуктів харчування. Випадки фальсифікації і шахрайства в області продовольчих товарів, невідповідність стандартам якості і недостатньо розвинена корпоративна культура підприємств довіри споживачів, які пред'являють все більш високі вимоги до якості та складу продуктів [10; 11].

Зміна попиту на продукти харчування і зростаючі вимоги покупців вплинуть на вітчизняний продовольчий бізнес протягом найближчих декількох років. З одного боку, виробникам доводиться враховувати, що доходи населення в цілому скоротилися, споживачі перейшли на "економну" модель споживання: вони обирають товари менш високої цінової категорії. З іншого боку, споживачі стали більш свідомими, навчилися читати етикетки, відрізняти корисні інгредієнти від шкідливих добавок, обирати продукти з коротким терміном придатності — особливо характерно це для великих міст. У регіонах споживачі частіше віддають перевагу товарам з більш тривалим терміном зберігання, які збережуть свої властивості протягом тривалого часу.

Не менш серйозний вплив на вітчизняний ринок спричиняє і посилення нормативів, за допомогою яких державні органи контролюють виробництво продуктів харчування та їх якість. Відповідність стандартам і нормам виробництва є необхідною умовою розвитку ринку, проте посилення перевірок не завжди досягає потрібного ефекту. Виробники витрачають сили на дотримання формальностей замість того, щоб приділяти увагу реальному підвищенню якості. Необхідність дотримуватися більш жорстких стандартів якості призводить до того, що виробники продуктів харчування прагнуть інтегрувати ланцюг поставок, поліпшити контроль над усіма етапами і зробити їх максимально прозорими. Великі гравці відстежують весь ланцюжок поставок для всіх інгредієнтів, які входять до складу продуктів харчування, а також поставок упаковки. Не менш важ-

ливо бути впевненим в тому, чи дотримуються постачальники соціальних, етичних та екологічних стандартів міжнародного рівня. Водночас багато компаній перевіряють, чи виконують їхні постачальники прописані вимоги відповідно до стандартів і передового досвіду у цій галузі. Деякі підприємства можуть дозволити собі організувати власні лабораторії, де можна зробити експрес-аналіз продукції, що постачається [12].

В якості заходів підтримки нужденних доцільно використовувати механізм адресної продовольчої допомоги за типом food stamps — субсидування державою придбання малозабезпеченими громадянами певного набору продуктів харчування місцевого виробництва. Це один з найдієвіших і ефективних механізмів, що дозволить підтримати споживання і виробництво вітчизняних продуктів, а також місцеву роздрібну торгівлю. Ці заходи спрямовуватимуться одночасно на стимулювання попиту і поліпшення на ринку ділового клімату [13].

ВИСНОВКИ

Забезпечення продовольчої безпеки є водночас обов'язком держави та складовою її національної безпеки, що має реалізовувати право кожної людини на повноцінне харчування шляхом фізичної та економічної доступності, якості та безпечності харчових продуктів.

Ринок харчових продуктів — сфера, в межах якої формуються умови для забезпечення продовольчої безпеки. Стратегування його розвитку потребує дієвих заходів, що забезпечуватимуть вирішення відповідних завдань:

- підвищення рівня інвестиційної привабливості;
- розбудова розвиненої інфраструктури;
- удосконалення нормативно-правової бази та створення сприятливих економічно-організаційних та соціальних умов;
- лібералізований доступ до міжнародних ринків;
- модернізація системи безпеки та якості для зниження ризиків харчового шахрайства;
- підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняних харчових продуктів;
- збільшення обсягів експорту і розширення географії поставок продуктів з високою доданою вартістю;
- ефективний розвиток тваринництва;
- підвищення енергоефективності та технічна модернізація виробництва продуктів харчування;
- створення механізму регулювання сегменту ринку органічної продукції та його технічного регулювання;
- розробка та запровадження заходів щодо належного доступу до продуктів харчування (надання адресної допомоги вразливим категоріям населення, запровадження програм для дітей різних вікових груп тощо);
- проведення інформаційних кампаній щодо рекламування здорового способу харчування;
- створення умов для реалізації справедливої і конкурентної практики, скорочення втрат і відходів тощо.
- зниження волатильності цін на продукти харчування тощо.

Запорукою ефективного функціонування ринку харчових продуктів та вирішення окреслених завдань

потрібні спільні зусилля і тісний контакт держави, бізнесу та суспільства.

Література:

1. Ціхановська В.М. Оцінка стану та основні напрями розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку в умовах глобалізації. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4819>

2. Markets, Food Security and Early Warning Reporting. URL: http://fews.net/sites/default/files/MT_Guidance_Markets,%20Food%20Security%20and%20Early%20Warning%20Reporting_No%206_En.pdf

3. Глобальный стратегический механизм в области продовольственной безопасности и питания. URL: http://www.fao.org/fileadmin/templates/cfs/Docs1213/gsf/GSF_Version_2_RU.pdf

4. Research strategy for the food industry 2018-2025. URL: <https://www.etl.fi/media/aineistot/raportit-ja-katsaukset/research-strategy-for-the-food-industry-29.10.2018.pdf>

5. Глобальный стратегический механизм в области продовольственной безопасности и питания. URL: <http://www.fao.org/3/a-av031r.pdf>

6. Аналіз державних стратегічних документів щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року. Аналітична доповідь. URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/RIA_complete%20report_ukr.pdf

7. Цілі Сталого Розвитку: Україна. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

8. Bavyko O. Ice-cream with functional properties as a means of commercial networks assortment extension and population feeding improving / O. Bavyko, M. Bondarchuk // Journal of Hygienic Engineering and Design, Vol. 26, 2019. p. 127—133

9. Khorolskyi V. Innovative functional food products for the workers of the mining industry / V. Khorolskyi, A. Bavyko, S. Yermak, Ye. Riabiykina, K. Khorolskyi // Journal of Hygienic Engineering and Design, Vol. 24, 2018. p. 55—62.

10. Бавико О.Є. Семантична генеза поняття якості у підприємницькій діяльності та стандартах з управління якістю / О.Є. Бавико // Інвестиції: практика та досвід. — 2016. — № 23. — С. 24—26.

11. Bavyko A. Nutritional value and safety of aquaculture products in Ukraine // Journal of Hygienic Engineering and Design. — 2017. — № 21. — С. 41—49.

12. Доверяй, но проверяй. Новые вызовы и возможности на продовольственном рынке. URL: <https://www.pwc.ru/ru/publications/food-trust-survey-2017-rus.pdf>

13. Щербина С. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення. URL: http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf

References:

1. Tsikhanovska, V. (2016), "Assessment of the state and directions of development domestic agricultural market

under globalization", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4819> (Accessed 10 Jan 2020).

2. FEWS NET Markets Guidance (2009), "Markets, Food Security and Early Warning Reporting", vol.6, http://fews.net/sites/default/files/MT_Guidance_Markets,%20Food%20Security%20and%20Early%20Warning%20Reporting_No%206_En.pdf (Accessed 10 Jan 2020).

3. Committee on World Food Security (2013), "Global strategic framework for food security and nutrition", available at: http://www.fao.org/fileadmin/templates/cfs/Docs1213/gsf/GSF_Version_2_RU.pdf (Accessed 10 Jan 2020).

4. Finnish Food and Drink Industries' Federation (2018), "Research strategy for the food industry 2018-2025", available at: <https://www.etl.fi/media/aineistot/raportit-ja-katsaukset/research-strategy-for-the-food-industry-29.10.2018.pdf> (Accessed 10 Jan 2020).

5. Committee on World Food Security (2015), "Global strategic framework for food security and nutrition", available at: <http://www.fao.org/3/a-av031r.pdf> (Accessed 10 Jan 2020).

6. Institute for Social and Economic Research (2017), "Analysis of state strategic documents on accounting for the Sustainable Development Goals adapted for Ukraine until 2030. Analytical report", available at: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/RIA_complete%20report_ukr.pdf (Accessed 10 Jan 2020).

7. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), "Sustainable Development Goals: Ukraine", available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed 10 Jan 2020).

8. Bavyko, O. and Bondarchuk, M. (2019), "Ice-cream with functional properties as a means of commercial networks assortment extension and population feeding improving", *Journal of Hygienic Engineering and Design*, vol. 26, pp. 127—133.

9. Khorolskyi, V. Bavyko, A. Yermak, S. Riabiykina, Ye. and Khorolskyi, K. (2018), "Innovative functional food products for the workers of the mining industry", *Journal of Hygienic Engineering and Design*, vol. 24, pp. 55—62.

10. Bavyko, O.Ye. (2016), "Semantic Genesis of the concept of quality in business and quality management standards", *Investment: practice and experience*, vol. 23, pp. 24—26.

11. Bavyko, A. (2017), "Nutritional value and safety of aquaculture products in Ukraine", *Journal of Hygienic Engineering and Design*, vol. 21, pp. 41—49.

12. PwC (2017), "Trust, but check. New challenges and opportunities in the food market", available at: <https://www.pwc.ru/ru/publications/food-trust-survey-2017-rus.pdf> (Accessed 10 Jan 2020).

13. Shcherbina, S. (2018), "Analytical study of the state of food security in Ukraine in the context of the introduction of targeted assistance in food for low-income population", available at: http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf (Accessed 10 Jan 2020).

Стаття надійшла до редакції 17.01.2020 р.

Т. М. Тростенюк,
аспірант, Державний університет "Житомирська політехніка", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0001-7130-7454

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.82

ОСНОВНІ ПРОДУКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЕКОНОМІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Т. Trosteniuk,
postgraduate student, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr

MAIN PRODUCTS OF ACTIVITIES OF STATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN ECONOMIC CONTEXT

У статті опрацьовано питання продукту діяльності державних закладів вищої освіти в контексті економічної складової життя суспільства. Умотивовано, що освіту і науку в економічному контексті слід вважати специфічними сферами діяльнісного впливу на людину як суб'єкта, в межах якого відбувається випрацювання, накопичення, систематизація та передача знання про навколишній світ у всіх його формопроявах з метою створення нових продуктів діяльності (знань, продукції, робіт, послуг) вказаним суб'єктом. На підставі опрацювання та ідентифікації видів послуг, що надаються державними вищими навчальними закладами України, у різних сферах функціонування вказаних суб'єктів господарювання, а також чинного законодавства обґрунтовано розрізняти серед основних видів продукту їх діяльності навчально-педагогічні послуги та наукові роботи, під якими, відповідно, пропонується розуміти: результат цілеспрямованої освітньої діяльності вказаних суб'єктів господарювання, яка має виховний характер, на задоволення потреб здобувача освіти у отриманні сукупності знань, навичок, умінь та розвитку його талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формуванні цінностей і необхідних для його успішної самореалізації компетентностей, що має відповідну споживчу вартість: дослідну, проекту, конструкторську, технологічну, пошукову діяльність у сфері науки, що має конкретний результат у вигляді відповідним чином формалізованих нових знань або/та матеріальних продуктів (зразків, конструкцій, іншої продукції), що мають відповідну споживчу вартість.

The article deals with the issue of the product of activity of state higher education institutions in the context of the economic component of society. It is argued that education and science in the economic context should be regarded as specific spheres of activity of influence on a person as a subject, within which the creation, accumulation, systematization and transfer of knowledge about the world in all its forms of manifestation in order to create new products of activity (knowledge, products, works, services) by the specified subject. Special and general scientific methods of cognition were used to ensure the effectiveness of the scientific search. In particular, induction and deduction, analysis and synthesis, grouping. The purpose of the publication is to study the products of the activities of public higher education institutions in the context of the economic component of society. Based on the elaboration and identification of the types of services provided by the state higher educational establishments of Ukraine, in different spheres of functioning of the mentioned economic entities, as well as the current legislation, it is reasonable to distinguish among the main types of products of their activity educational and pedagogical services and scientific works under which, respectively, it is suggested to understand: the result of purposeful educational activity of the mentioned economic entities, which has educational character, to meet the needs of the educational seeker in obtaining and the set of knowledge, skills, abilities and development of his talents, intellectual, creative and physical abilities, the formation of values and necessary for his

successful self-realization of competences, which has the corresponding consumer value: research, project, design, technological, search activity in the field of science, that has a specific result in the form of appropriately formalized new knowledge or / and material products (samples, designs, other products) having a corresponding consumer value. The proposed clarification of the existing terminological field of economic activity of public institutions of higher education will allow to identify correctly the most important segments of activity of the mentioned economic entities, and therefore, within them, to clearly identify the specific management objects.

Ключові слова: державні заклади вищої освіти, продукт діяльності, навчально-педагогічні послуги, наукові роботи.

Key words: state institutions of higher education, product of activity, educational and pedagogical services, scientific works.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людство вступило в еру постіндустріального суспільства, яке характеризується як "суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень усе більшою мірою залежить від досягнення теоретичних знань. Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи" [2]. За Е. Тоффлером інформаційна цивілізація від двох попередніх хвилювих етапів розвитку людства вирізняється такими ознаками [14, 15]:

- "...суттєво знижуються темпи економічного зростання, але воно стає більш рівномірним;
- різко знижуються темпи зростання населення, а в окремих країнах, наприклад в Україні та інших пострадянських державах, навіть є від'ємні;
- рівень споживання передусім у високорозвинених країнах характеризується переходом від "кількості" до "якості" життя, від "суспільства масового споживання" до пошуку шляхів якісного вдосконалення умов життя людини;
- знижується рівень спеціалізації, і дедалі більший попит мають спеціалісти "широкого профілю";
- основний вид енергії поки що важко визначити, але зрозуміло, що це буде один із нетрадиційних, альтернативних видів — ядерна (а можливо й не обов'язково), сонячна, геотермальна, енергія вітру, хвиль, припливів-відпливів або ще будь-яка інша, поки що невідома;
- головним засобом виробництва стають наукові знання, інформація, де буде зайнято від 55 до 75 відсотків працездатного населення;
- основний конфлікт — між знанням та некомпетентністю;
- паралельно змінюються і соціальна структура суспільства — на місце класового поділу приходить професійний;
- соціальна та просторова мобільність багаторазово зростає..."

Отже, за сучасних умов розвитку людства все більше уваги надається питанням подальшої розбудови освітньо-наукової сфери.

Як зазначила Т.О. Петрушина, "наука та освіта формують суспільство, забезпечують його зміни зі знаком "плюс". Саме наука, виробляючи та поширюючи наукові знання, дає суспільству нові технології, нові джерела енергії, нові можливості для підвищення рівня життя і переходу на якісно новий рівень існування" [9, с. 73].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у вивчення впливу освіти та науки на розвиток суспільства зробили такі відомі вчені та науковці як: В. Андрущенко, Л. Антошкіна, Ю. Бажал, Л. Балабанова, Л. Ващенко, М. Головатий, А. Гриньов, В. Геєц, Л. Даниленко, В. Кремень, В. Крижко, С. Крисюк, С. Кримський, С. Лебедев, В. Локтєв, Б. Маліцький, С. Мочерний, С. Мосьондз, С. Натрошвілі, В. Осецький, Т. Петрушина, А. Павко, В. Розін, О. Романовський, Е. Семенюк, Н. Федорова, І. Яненко та інші. У своїх дослідженнях вони логічно довели ступінь впливу освіти та науки на розвиток суспільства загалом та його економічну, екологічну, політико-правову, соціальну, соціокультурну та наукову сфери зокрема. Втім, попри значні здобутки у вищевказаній сфері досліджень питання продукту діяльності основної продуктивної інституції в нашій країні — державних закладів вищої освіти — залишився слабо опрацьованими.

МЕТА ПУБЛІКАЦІЇ

Метою статті є дослідження продуктів діяльності державних закладів вищої освіти в контексті економічної складової життя суспільства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний стан розвитку вітчизняної освітньо-наукової сфери свідчить на користь того, що головними інституціями в межах останньої виступають заклади вищої освіти, що не дивно [16]: їх науково-педагогічний персонал складається з 68,9% докторів наук і 72,6% кандидатів наук від загальної кількості вчених України, які здійснюють підготовку 81% докторантів і 85% аспірантів. Переважну більшість закладів вищої освіти в Україні складають установи державної та комунальної форми власності, результатом діяльності є різноманітні продукти. В умовах заздалегідь планово обмеженого та постійного недовиконання фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти (далі — ДЗВО), орієнтованих на їх фінансову автономію виникає питання про виявлення найбільш значущих спрямувань їх діяльності, їх

відповідних результативних продуктів, а отже, підвищення якості та ефективності управління останніми [1; 11].

Розгляд означеної проблеми пропонується розпочати з опрацювання трактування понять "освіта" та "наука" найбільш відомим вітчизняним енциклопедичним виданням в галузі економіки "Економічної енциклопедії" під редакцією видатного українського економіста С.В. Мочерного. Отже [3, с. 521, 524, 656]:

— "освіта — 1) галузь народного господарства країни, яка об'єднує організації, заклади та установи, що здійснюють навчання, виховання, підготовку педагогічних та наукових кадрів, випуск навчальної літератури; 2) сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, здобутих людиною у процесі навчання у спеціальних навчальних закладах і самостійно";

— "наука — інтегральне позначення людської діяльності щодо пізнання світу для використання отриманих результатів у практиці, а також системи логіко-гносеологічних і соціально-організаційних утворень цієї сфери...у світовій літературі наявні три її головні аспекти, які є своєрідними інваріантами змісту цього поняття: 1) особлива форма суспільної свідомості (поряд із релігією, філософією, мораллю, правом, мистецтвом та ін.); 2) система нагромадження соціально значущого знання; 3) особливий соціальний інститут для поповнення і поглиблення цього знання." "наука як продуктивна сила суспільства — сфера розумової діяльності людства, в якій здійснюються розробка і теоретична систематизація знань про реальну дійсність, що використовуються для підвищення ефективності виробництва матеріальних і духовних благ".

Як бачимо спектр трактування понять "освіта" та "наука" досить широкий: від загально-філософського до економічного. Зважаючи на вищевказане, освіту і науку в економічному контексті слід вважати специфічними сферами діяльнсного впливу на людину як суб'єкта, в межах якого відбувається випрацювання, накопичення, систематизація та передача знання про навколишній світ у всіх його формопроявах з метою створення нових продуктів діяльності (знань, продукції, робіт, послуг) вказаним суб'єктом. Таке комплексне визначення відповідає сучасній концепції вищої освіти, за якою, як відомо, наукові дослідження в межах здобуття ступенів доктора філософії та доктора наук ідентифікуються в межах третього (освітньо-науковий/освітньо-творчий) та наукового рівнів відповідно [5].

На виконання мети дослідження звернімося до закріпленого законодавством визначення освітньої та наукової діяльності. Так, відповідно до Законів України "Про вищу освіту" та "Про наукову та науково-технічну діяльність" останні набули такого визначення [5; 6]:

— освітня діяльність — діяльність закладів вищої освіти, що провадиться з метою забезпечення здобуття вищої, післядипломної освіти і задоволення інших освітніх потреб здобувачів вищої освіти та інших осіб;

— наукова діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Вивчення вітчизняного законодавства в сфері науки та освіти свідчить про відсутність поняття "продукту їх діяльності", визначення якого необхідно в умовах роз-

Таблиця 1. Види послуг ДЗВО в розрізі сфер їх діяльності

Сфера діяльності	Види послуг
Освітня	<ol style="list-style-type: none"> 1) підготовка в межах державного замовлення та понад державне замовлення в межах ліцензійного обсягу відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, студентів та курсантів невійськових закладів вищої освіти цивільної авіації, морського та річкового флоту (далі - студенти, курсанти), аспірантів і докторантів; 2) навчання студентів, курсантів для здобуття другої вищої освіти (викладання здобувачам вищої освіти однієї чи кількох дисциплін (предметів) англійською та/або іншими іноземними мовами поряд з викладанням відповідно до навчального плану зазначеної дисципліни (предмету) державною мовою, крім випадків, коли таке викладання передбачене навчальними планами); 3) підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів, навчання для здобуття громадянами післядипломної освіти понад державне замовлення в межах ліцензійного обсягу (проведення спеціальних курсів, семінарів, тренінгів, стажування, підвищення професійної компетентності в іншій формі, що не потребує отримання відповідної ліцензії; підтвердження кваліфікації, отриманої за результатами неформального професійного навчання; сертифікація авіаційного персоналу відповідно до отриманих ліцензій); 4) підготовка кваліфікованих робітників понад державне замовлення в межах ліцензійного обсягу, крім випадків, коли здобуття освітнього рівня кваліфікованого робітника передбачено навчальним планом підготовки за освітнім рівнем фахової вищої освіти; 5) підготовка до вступу до закладів вищої освіти та до зовнішнього незалежного оцінювання; 6) підготовка та перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів за замовленням центрів зайнятості; 7) навчання студентів, курсантів, аспірантів, докторантів з числа іноземців, осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні; осіб, яким надано статус біженця в Україні; осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту; осіб, яким надано статус закордонного українця і які перебувають в Україні на законних підставах; стажування іноземців та осіб без громадянства; 8) прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація, підготовка до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук) та його проведення для осіб, які навчаються (навчалися) відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами, у тому числі для осіб, які не навчаються (не навчалися) у відповідному закладі освіти або науковій установі (крім оплати часу проведення засідання членом спеціалізованої вченої ради та оплати часу участі в таких засіданнях офіційних опонентів); 9) здійснення наукового супроводження осіб, які підвищують кваліфікацію самостійно, та стажування таких осіб; 10) проведення лекцій, консультацій, тренінгів, практикумів, занять іншої форми з питань науки, техніки, права, культури, мистецтва, фізичної культури, спорту, туризму, краєзнавства тощо, підготовки кадрів для дитячого та молодіжного туризму; 11) проведення понад обсяги, встановлені навчальними планами, з видачею або без видачі відповідних документів про освіту тренінгів, курсів, занять у гуртках, факультативів, семінарів, практикумів; 12) організація, проведення у позанавчальний час (у тому числі канікули, святкові та вихідні дні) заходів за освітнім, науковим, технічним, художнім, туристичним, екологічним, спортивним, оздоровчим та гуманітарним напрямками; 13) забезпечення обмундируванням студентів, курсантів та працівників закладів вищої освіти, статутами яких передбачено носіння форменого одягу; 14) складання бібліографічних списків для курсових, дипломних і наукових робіт, каталогів для особистих бібліотек, бібліотек підприємств, установ та організацій, підготовка фактографічних, аналітичних і бібліографічних довідок (надання доступу до бібліотечних фондів для осіб, які не працюють і не навчаються у відповідному закладі (установі)); 15) видання та реалізація навчальної літератури, методичних, науково-методичних, наукових, науково-технічних видань, друкованих засобів масової інформації (газети, часописи, альманахи тощо) (розроблення, впровадження та супроводження електронних навчальних матеріалів, курсів дистанційного навчання); 16) надання послуг організаційного характеру, пов'язаних з проведенням ліцензування, атестації та акредитації; 17) надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань

Сфера діяльності	Види послуг
Наукова та науково-технічна	<ol style="list-style-type: none"> 1) проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних, пошукових та проектно-пошукових робіт; 2) проведення робіт з діагностики, стандартизації і сертифікації технологічних процесів, обладнання та матеріалів, метрологічного забезпечення, технічного захисту інформації; 3) проведення досліджень щодо розвитку окремих галузей економіки; 4) проведення наукової, науково-технічної, інших видів експертиз в установленому законодавством порядку; 5) проектування, розроблення та виготовлення експериментальних зразків і дослідних партій матеріалів, речовин, приладів, обладнання; 6) випробування обладнання, конструкцій, виробів, речовин, матеріалів; 7) проведення консультацій з питань наукових досліджень (у тому числі дисертаційних), їх організації та наукового обслуговування (проведення курсів, консультацій, семінарів, практикумів, тренінгів, стажування); 8) інформаційно-аналітичне забезпечення наукової діяльності; 9) забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, Інтернету, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж; 10) впровадження, виробництво і реалізація дослідної, промислової, наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями; 11) здійснення операцій, пов'язаних із трансфером (передачею) технологій, що розроблені за рахунок коштів державного бюджету; 12) проведення лабораторних аналізів і досліджень зразків, діагностика інфекційних захворювань; 13) забезпечення діяльності технологічних та наукових парків; 14) забезпечення розроблення державних стандартів і технічних умов на виробництво продукції, проведення її сертифікаційних випробувань; 15) розроблення науково-технічної документації; 16) надання дозволів (видача ліцензій) на використання об'єктів права інтелектуальної власності; 17) проектування, розроблення, налаштування, впровадження, тестування, реалізація, модифікація, технічна підтримка та супроводження програмного забезпечення (зокрема, системного, прикладного, баз даних); 18) організація та проведення наукових заходів (з'їздів, семінарів, конференцій тощо), якщо це не передбачено навчальними планами з підготовки кадрів і не належить до діяльності, яка фінансується за рахунок коштів загального фонду державного та місцевих бюджетів; 19) розроблення комп'ютерних програм (систем) для забезпечення і організації процесів створення, редагування, поповнення і керування вмістом веб-сайтів
Міжнародна	<ol style="list-style-type: none"> 1) надання допомоги студентам, курсантам з числа іноземців в отриманні віз; 2) надання організаційних, протокольно-інформаційних, консультаційних послуг, послуг з перекладу, крім випадків, коли такі послуги надаються особі, яка працює або навчається у закладі освіти (установі) і направлена таким закладом освіти (установою) на навчання, стажування або роботу за кордон за бюджетні кошти;
Охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури та спорту	<ol style="list-style-type: none"> 1) забезпечення проживання, відпочинку та оздоровлення у спортивно-оздоровчих таборах, санаторіях-профілакторіях, пансіонатах, на базах туризму та відпочинку, у тому числі перевезення; 2) проведення групових та індивідуальних занять з фізичної культури та спорту з використанням відповідної матеріально-технічної бази закладів освіти, якщо це не передбачено навчальними планами; 3) надання у тимчасове користування спортивного інвентарю та обладнання, речей особистого користування, предметів для відпочинку, якщо це не передбачено навчальними планами; 4) організація, проведення спортивних, фізкультурно-оздоровчих заходів (у тому числі міжнародних) з використанням відповідної матеріально-технічної бази закладів освіти, якщо це не передбачено навчальними планами; 5) обслуговування екскурсійних груп і окремих відвідувачів на територіях та в приміщеннях закладів освіти, установ; 6) організація, проведення концертно-видовищних заходів.
Побутова	<ol style="list-style-type: none"> 1) будівництво, ремонт та облаштування житла, господарсько-побутових споруд та приміщень; 2) ремонт, технічне обслуговування, діагностика, налагодження, переобладнання побутової, комп'ютерної, телекомунікаційної, периферійної, копіювальної, офісної техніки, технічних засобів навчання, приладів, устаткування та багатфункціонального обладнання, фото-, теле-, відео-, аудіообладнання; виготовлення, реалізація та ремонт металопродукції; 3) виготовлення, реалізація та ремонт меблів, побутових столярних виробів, садово-городнього інвентарю; 4) надання послуг, пов'язаних з проведенням фото-, кіно-, відеозйомки, аудіозапису, а також виробництвом, обробкою, монтажем кіно-, відео-, теле- та аудіопродукції; 5) виготовлення, реалізація та ремонт взуття, швейних і галантерейних виробів, товарів широкого вжитку, власної сувенірної продукції; 6) надання банно-пральних послуг, послуг хімістики; 7) надання у тимчасове користування предметів культурно-побутового призначення, садово-городнього інвентарю, аудіо- і відеотехніки, театральних та сценічних костюмів, театального реквізиту, інструментів та обладнання, аудіо- і відеозаписів, експозиційного обладнання, відеокomплексів, відеомонтажних студій, фотопапильйонів, звуколабораторій, відеопереглядових аудиторій, інших площ, інвентарю та обладнання, якщо це не передбачено навчальним планом; 8) надання перукарських послуг; 9) облаштування трав'яних газонів, елементів ландшафтного дизайну, догляд за ними; 10) створення лісових насаджень, ділянок зеленого будівництва, висаджування саджанців деревних та чагарникових порід, догляд за ними
Житлово-комунальна	<ol style="list-style-type: none"> 1) надання спеціально облаштованих* будинків і приміщень, що перебувають на балансі закладів освіти, для тимчасового проживання; 2) надання під час канікул вільних спеціально облаштованих* приміщень гуртожитків для тимчасового проживання; 3) надання спеціально облаштованих* приміщень гуртожитків закладів освіти для проживання осіб, які навчаються або працюють у відповідному закладі освіти; абітурієнтів відповідного закладу освіти під час вступних іспитів; осіб, які направлені у відрядження до таких закладів освіти; осіб, які навчаються в інших закладах освіти і проживають у гуртожитках закладу освіти згідно з рішенням його керівника; працівників інших закладів освіти, установ та організацій; 4) надання громадянам, які користуються послугами, зазначеними у підпунктах 1-3 цього пункту, комунальних послуг, послуг з експлуатації та господарського обслуговування будинків і приміщень; 5) заміна сантехнічних виробів, газового, електротехнічного та іншого обладнання: у разі пошкодження або знищення з вини користувачів; на вимогу громадян, які користуються послугами, зазначеними у підпунктах 1-3 цього пункту, у встановленні: поліпшеного обладнання; нового обладнання до закінчення строку експлуатації встановленого обладнання, визначеного технічними нормативами; 6) надання комунальних послуг користувачам приміщень та будівель, що не перебувають на балансі закладів освіти; 7) надання на вимогу осіб, які проживають у спеціально облаштованих* будинках і приміщеннях, що перебувають на балансі закладів освіти, послуг з облаштування та утримання будинків і приміщень, крім тих, що визначені підпунктом 5 цього пункту <p>* Спеціально облаштовані будинки і приміщення – будинки і приміщення, що перебувають у належному технічному та санітарно-гігієнічному стані і в яких створено належні умови для проживання та відпочинку</p>

будови реальних механізмів ціноутворення в межах вказаної сфери.

Більш ранні дослідження в цій сфері свідчать про виокремлення авторами освітньої або освітницької послуги, як результату діяльності вищих навчальних закладів [8; 12; 13].

Подальший моніторинг законодавства в сфері регламентації діяльності ДЗВО, а саме опрацювання Постанови КМУ "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності" надає

Сфера діяльності	Види послуг
Інші	<p>1) вирощування, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції; збір, переробка та реалізація лікарських рослин;</p> <p>2) надання в оренду будівель, споруд, окремих тимчасово вільних приміщень і площ, іншого рухомого та нерухомого майна або обладнання, що тимчасово не використовуються у освітній, навчально-виховній, навчально-виробничій, науковій діяльності, у разі, коли це не погіршує соціально-побутових умов осіб, які навчаються або працюють у закладі освіти;</p> <p>3) експлуатаційне та господарське обслуговування приміщень, площ, майна та обладнання, зазначених у підпункті 2 цього пункту;</p> <p>4) надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації навчальної літератури, методичних, науково-методичних, наукових, науково-технічних видань, друкованих засобів масової інформації (газет, часописів, альманахів тощо), видання та розміщення на веб-сайтах банерів та іншої рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну (друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії);</p> <p>5) виробництво та реалізація продукції громадського харчування, організація її споживання;</p> <p>6) забезпечення оформлення атестатів доцента, професора, старшого наукового співробітника, свідоцтв про закінчення аспірантури, докторантури, інших документів про освіту та вчені звання, їх дублікатів в установленому законодавством порядку (забезпечення оформлення посвідчення про складання кандидатських іспитів випускниками минулих років);</p> <p>7) забезпечення оформлення студентських та учнівських квитків, залікових книжок осіб, які навчаються відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами; їх дублікатів для всіх категорій осіб, що навчаються у відповідному закладі освіти;</p> <p>8) забезпечення оформлення документів про освіту державного зразка в установленому законодавством порядку;</p> <p>9) здійснення в межах повноважень медичної практики, надання ветеринарних послуг, проведення діагностичної медичної та ветеринарної експертизи;</p> <p>10) здійснення палітурних, брошурувальних робіт;</p> <p>11) надання послуг банківським установам шляхом розміщення на депозитних рахунках тимчасово вільних власних надходжень вищих закладів освіти в установленому законодавством порядку;</p> <p>12) здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності згідно із законодавством;</p> <p>13) здійснення доступу до Інтернету, локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, автоматизованих баз даних та пошукових систем, користування електронною поштою для осіб, які не працюють і не навчаються у відповідному закладі (установі);</p> <p>14) виготовлення та реалізація продукції навчально-виробничих майстерень, підсобних господарств, інших навчально-виробничих, виробничих, дослідницьких підрозділів, що виготовлена у позанавчальний час;</p> <p>15) виготовлення та реалізація продукції, виготовленої в результаті практичного навчання осіб, які навчаються (зокрема, розсади, саджанців, сіянців, насіння, лісоматеріалів, предметів декоративно-прикладного мистецтва, фото-, кіно-, аудіо-, відеопродукції, товарів широкого вжитку);</p> <p>16) надання навчально-виробничими, виробничими, дослідницькими підрозділами послуг, що відповідають профілю підготовки кадрів, зокрема проведення лісісних робіт, робіт з ремонту, відновлення, технічного обслуговування транспортних засобів і технологічного обладнання, з облаштування трав'яних газонів, елементів ландшафтного дизайну, догляду за ними, із створення лісових насаджень, ділянок зеленого будівництва, висаджування саджанців деревних та чагарникових порід, догляду за ними; з обробки землі, збирання врожаю, допоміжних та післяурожайних робіт, проведення сільськогосподарських та промислових робіт з використанням автомобілів, тракторів, інших механізмів;</p> <p>17) надання у короткострокове (на строк до одного тижня) користування фізичним, юридичним особам площі та/або окремих приміщень, що тимчасово не використовуються у освітній, навчально-виховній, навчально-виробничій, науковій діяльності для проведення освітніх, наукових, спортивних, урочистих, культурних та інших заходів (крім заходів, що проводяться з релігійною метою, або заходів політичних партій), а також іншого рухомого та нерухомого майна або обладнання у разі, коли це не погіршує умов навчання або соціально-побутових умов осіб, які навчаються або працюють у відповідному закладі освіти (установі);</p> <p>18) надання у короткострокове (на строк до одного місяця) користування відповідно до законодавства місць для базування, зберігання транспортних засобів, зокрема пристаней, причалів, аеродромів, місць для стоянки автомобілів у разі, коли це не погіршує умов навчання або соціально-побутових умов осіб, які навчаються або працюють у відповідному закладі освіти (установі);</p> <p>19) перевезення вантажів спеціальними транспортними засобами, включаючи морські, річкові та повітряні судна, а також окремих пасажирів або організованих груп населення;</p> <p>20) виконання вантажно-розвантажувальних робіт;</p> <p>21) забезпечення аеропортового обслуговування повітряних суден, зокрема забезпечення авіаційної безпеки, обслуговування повітряного руху, надання в користування повітряного простору в зоні відповідальності, забезпечення аеронавігаційною інформацією, метеорологічне, медичне, пошукове, аварійно-рятувальне забезпечення польотів;</p> <p>22) надання метеорологічної інформації на замовлення фізичних та юридичних осіб;</p> <p>23) виконання авіаційних робіт в межах території України і за кордоном в установленому законодавством порядку;</p> <p>24) надання у тимчасове користування площі для зберігання обладнання, майна, паливно-мастильних матеріалів, інших цінностей, що належать іншим юридичним або фізичним особам;</p> <p>25) проведення лабораторних аналізів паливно-мастильних матеріалів у встановленому законодавством порядку;</p> <p>26) проведення випробувань електричного обладнання та електропроводки, перевірка приладів обліку води та енергоресурсів, інших технічних приладів, обладнання та систем у встановленому законодавством порядку; проведення робіт з контролю якості води, аналізу стічних вод та опадів;</p> <p>27) проведення робіт з проектування, розроблення, монтажу, діагностики, ремонту, налагодження та технічного обслуговування систем відеоспостереження, внутрішньої сигналізації, структурованих кабельних систем, телефонних мереж, системи єдиного часу та дзвінків у встановленому законодавством порядку;</p> <p>28) розроблення, впровадження та обслуговування проєктів мультимедійних аудиторій, конференц-залів, Інтернет-кафе;</p> <p>29) надання послуг з редагування, перекладу наукової, довідкової, технічної, навчальної, навчально-методичної, художньої літератури, комп'ютерного набору, верстання текстів</p>

Джерело: складено на підставі [10].

можливість акцентування на послугі, як основному результаті їх діяльності. Водночас вказаний нормативний акт виокремлює такі з них (табл. 1).

Опрацювання представленого переліку вказує на те, що вищенаведений перелік не коректно об'єднаний спільною назвою "послуги", оскільки в межах вищевказаних сфер ідентифікуються три результати діяльності ДЗВО, а саме: послуги, роботи та продукція.

Основним продуктом діяльності в межах освітньої сфери виступають власне послуги, назва яких потребує уточнення. Для цього звернемося до тезауруса Законів України "Про освіту" та "Про вищу освіту", якими зазначено, що [5; 7]:

— "освітня послуга — комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором

дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання";

— "педагогічна діяльність — інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей";

— "результати навчання — знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів".

По-перше, в першому з наведених визначень привертає увагу акцентування на вартісній стороні освітньої послуги, прописаній Законом України "Про освіту": вочевидь, безкоштовне навчання в закладах освіти України не має нічого спільного з відшкодуванням державою реальної вартості навчання особи в будь-якому з освітніх закладів України. По-друге, звернемося до власне визначення мети освіти, закріпленої Законом України "Про освіту" [7]: "Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору". Отже, в контексті визначеної вітчизняної мети освіти, враховуючи наповнення визначень "педагогічна діяльність" та "результати навчання", доречним буде апелювання до навчально-педагогічної послуги ДЗВО [4], під якою пропонується розуміти "результат цілеспрямованої освітньої діяльності вказаних суб'єктів господарювання, яка має виховний характер, на задоволення потреб здобувача освіти у отриманні сукупності знань, навичок, умінь та розвитку його талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формуванні цінностей і необхідних для його успішної самореалізації компетентностей, що має відповідну споживчу вартість".

У науковій сфері основним продуктом виступають переважним чином науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові, проектно-пошукові роботи та інші види аналогічних робіт в межах вказаної сфери. Водночас Закон України "Про наукову та науково-технічну діяльність" визначає наукову (науково-технічну) роботу "як наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, проведені з метою одержання наукового, науково-технічного (прикладного) результату. Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання" [6]. Загалом варто погодитись з таким визначенням, дещо доповнивши його економічним змістом, а саме: "наукова робота ДЗВО являє собою дослідну, проекту, конструкторську, технологічну, пошукову

діяльність в сфері науки, що має конкретний результат у вигляді відповідним чином формалізованих нових знань або/та матеріальних продуктів (зразків, конструкцій, іншої продукції), що мають відповідну споживчу вартість".

Сформовані визначення основних продуктів діяльності ДЗВО вирізняються конкретизацією суб'єктно-об'єктного поля щодо останніх, акцентуванням їх економічного контенту на тлі суспільно-діяльнісних характеристик.

ВИСНОВКИ

Запропоноване уточнення існуючого термінологічного поля господарської діяльності ДЗВО дозволить вірно ідентифікувати найбільш важливі сегменти діяльності вказаних суб'єктів господарювання, а отже, в їх межах, чітко окреслити конкретні об'єкти управління. Вказане сприятиме формування науково-обґрунтованого теоретичного базису управлінського обліку ДЗВО як дієвого інструменту у забезпеченні ефективного управління відповідними видами діяльності ДЗВО.

Література:

1. 70% державних вишів втратять статус бюджетних установ. — КМУ / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/65687/>
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. — М.: Academia, 1999. — 956 с.
3. Економічна енциклопедія: У 3 т. Т. 2. К (концентрація капіталу) — П (портфельний аналіз) / Ред.: Б.Д. Гаврилишин, С.В. Мочерний. — К.: Акад.; Т.: Акад. нар. госп-ва, 2001. — 847 с.
4. Євдокимов В.В., Грицишен Д.О., Свірко С.В. Бухгалтерський облік в секторі загального державного управління України. Том 1: бухгалтерський облік в бюджетних установах України: підручник / Євдокимов В.В., Грицишен Д.О., Свірко С.В. — Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2017. — 1380 с.
5. Закон України "Про вищу освіту" від 01.07.14 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" від 26.11.15 р. № 848-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
7. Закон України "Про освіту" від 05.09.17 р. № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1875>
8. Крахмальова Н.А. Освітня послуга як продукт економічної діяльності вищих навчальних закладів / Н.А. Крахмальова, Д.О. Кірієнко // Економіка і управління. — 2014. — № 4 (64). — С. 19—24.
9. Петрушина Т.О. Стан науки в Україні (за оцінками вітчизняних та зарубіжних експертів) / Т.О. Петрушина // Вісн. НАН України. — 2017. — № 11. — С. 66—80.
10. Постанова КМУ "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що

належать до державної і комунальної форми власності" від 27.08.10 р. №796 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-p>

11. Програма діяльності Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T190188.html

12. Свірко С.В. Облік витрат і калькулювання послуг установ соціально-культурного комплексу (на прикладі державних вищих навчальних закладів) [Текст]: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / С.В. Свірко; Київський національний економічний ун-т. — К., 1998. — 16 с.

13. Свірко С.В. Перспективи розвитку фінансових відносин ВНЗ з приводу надання платних освітницьких послуг / С.В. Свірко // Придніпровський науковий вісник. — 1997. — № 41. — С. 38—42.

14. Тоффлер Э., Худолей П. На волне перемен / Э. Тоффлер, П. Худолей // В мире науки. — 2008. — № 2. — С. 12.

15. Хвильова концепція Тоффлера / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хвильова_концепція_Тоффлера

16. Янковий В. Наука в університетах [Електронний ресурс] / В. Янковий // Дзеркало тижня. — 2013. — Випуск № 13. — Режим доступу: <https://dt.ua/SCIENCE/nauka-v-universitetah-.html>

References:

1. The official site of Education.ua (2019), "70% of the state institutions' status, — cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://osvita.ua/vnz/65687/> (Accessed 26 December 2019)

2. Bell, D. (1999), Hriaduschee postyndustrial'noe obschestvo. Opyt sotsyal'nogo prohozyrovanyia [The upcoming post-industrial society. Social Forecasting Experience], Academia, Moscow, Russia.

3. Havrylyshyn, B.D. and Mochernyj, S.V. (2001), Ekonomichna entsyklopediia [Economical encyclopedia], Akad. nar. hosp-va, Kyiv, Ukraine.

4. Yevdokymov, V.V. Hrytsyshen, D.O. and Svirko, S.V. (2017), Bukhholders'kyj oblik v sektori zahal'nogo derzhavnoho upravlinnia Ukrainy. Tom 1: bukhholders'kyj oblik v biudzhethnykh ustanovakh Ukrainy: pidruchnyk [The accounting region in the sector of the mysterious sovereign administration of Ukraine. Volume 1: accounting region in budgetary institutions of Ukraine: pidruchnik], Vydavets' O.O. Yevenok, Zhytomyr, Ukraine.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Higher Education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed 25 December 2019).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Scientific and Scientific and Technical Activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (Accessed 06 December 2019).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On Education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1875> (Accessed 16 December 2019).

8. Krakhmal'ova, N.A. and Kiriienko, D.O. (2014), "Educational service as a product of economic activity of

higher education institutions", Ekonomika i upravlinnia, vol. 4 (64), pp. 19—24.

9. Petrushyna, T.O. (2017), "State of Science in Ukraine (Estimated by Domestic and Foreign Experts)", Visn. NAN Ukrainy, vol. 11, pp. 66—80.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Decree "On approval of the list of paid services that can be provided by educational institutions, other institutions and institutions of the education system belonging to state and communal ownership", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-p> (Accessed 16 December 2019).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T190188.html (Accessed 17 December 2019).

12. Svirko, S.V. (1998), "Costing and costing of services of institutions of social and cultural complex (on the example of state higher education institutions)", Ph.D. Thesis, Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine.

13. Svirko, S.V. (1997), "Prospects for the development of financial relations of higher education institutions regarding the provision of paid educational services", Prydniprov's'kyj naukovyj visnyk, vol. 41, pp. 38—42.

14. Toffler, E. and Khudoley, P. (2008), "In a wave of change", V myre nauky, vol. 2, p. 12.

15. wikipedia (2019), "Toffler wave concept", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хвильова_концепція_Тоффлера (Accessed 16 December 2019).

16. Yankovyj, V. (2013), "Science in universities", Dzerkalo tyzhnia, Vol. 13, available at: <https://dt.ua/SCIENCE/nauka-v-universitetah-.html> (Accessed 06 December 2019).

Стаття надійшла до редакції 17.01.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 351.85.304

П. К. Ситник,
д. філос. н., професор, професор кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8361-888X

В. М. Купрійчук,
д. держ. упр., доцент, професор кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7229-1749

В. В. Карлова,
д. держ. упр., доцент, професор кафедри публічної політики та політичної аналітики,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-5945-2253

Р. А. Небожук,
к. держ. упр., доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5825-8288

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.89

ПРИНЦИПИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

P. Sytnyk,
Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Social and Humanitarian policies,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
V. Kupriichuk,
Doctor of Sciences in Public Administration,
Professor of the Department of Social and Humanitarian policies,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
V. Karlova,
Doctor of Sciences in Public Administration,
Professor of the Department of Public policy and political analytics,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
R. Nebozhuk,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department Social and Humanitarian Politic,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

PRINCIPLES OF DECENTRALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CULTURAL SPHERE

У контексті впровадження реформи державного управління на порядку денному стоїть завдання визначення концептуальних засад децентралізації культурної політики, яка пов'язана із комплексом складних фінансових і організаційних проблем. Громадам варто надати можливості самостійно вирішувати проблеми збереження місцевих національно-культурних та етнографічних традицій, визначити шляхи розвитку закладів культури. За центральною владою мають бути закріплені повноваження з реалізації загальнодержавних програм культурного поступу та утримання об'єктів національного значення. Водночас децентралізація не повинна бути засобом політичних спекуляцій і загрожувати єдності культурного простору.

Для забезпечення повноцінного розвитку культурної сфери необхідною умовою є організація та здійснення державного управління на засадах чітко визначених принципів, які є регулятивними настановами, що пов'язують мету зі способами її досягнення, вказують на можливі або ж необхідні шляхи, механізми, засоби реалізації поставленої мети в розвитку культури.

Децентралізація державного управління у сфері культури не має бути самоціллю. Світовий досвід свідчить про те, що запозичення управлінських моделей (від тих, що передбачають розгалужену та ієрархізовану системи державних органів з питань культури, до тих, де аналогічні функції виконують недержавні або напівдержавні автономні структури) може дати позитивний результат, якщо воно здійснюється критично і вибірково, з урахуванням конкретних економічних та політичних умов країни, притаманних їй традицій взаємодії суспільства і влади.

Перспективним напрямом децентралізації є більш широке залучення до діяльності в культурному секторі неурядових, у тому числі благодійних організацій із передачею їм частини наглядових, управлінських та інших повноважень. Культурна політика в умовах децентралізації містить пози-

тивні чинники, однак несе чимало викликів. Позитивним є те, що регіональні та місцеві органи влади отримують додаткові важелі й ресурси для підтримки культурного процесу. Водночас виклики полягають у тому, щоб забезпечити рівний доступ до культурних послуг мешканців сіл і малих міст, зберегти базову інфраструктуру закладів культури у формуванні нових об'єднаних територіальних громад.

Для забезпечення культурного розвитку в умовах децентралізації необхідним є оновлення законодавчої бази з метою модернізації інфраструктури базового рівня та посилення інноваційного потенціалу культурної політики. Активізація реформ у сфері управління культурою в умовах децентралізації сприятиме формуванню міцних засад для об'єднання українського суспільства та нейтралізації існуючих та можливих загроз гуманітарній безпеці.

In the context of implementing public service, the task on the agenda is to define a conceptual framework for the decentralization of cultural policy as it relates to a set of complex financial and organizational challenges. It must be given an opportunity for communities to solve their problems by keeping their own local ethnic, cultural and ethnographic traditions, and to define ways for the development of cultural establishments. The central authority must have the power to implement the National Program for cultural development and maintaining items of national importance. At the same time, decentralization should not be a vehicle for political speculation that threatens cultural unity.

To ensure the full development of the cultural sphere, the necessary condition is the organization and implementation of public administration on the principles of clearly defined principles, which are regulatory settings that connect the goal with the ways to achieve it, indicate possible or necessary ways, mechanisms, means of realizing the goal in the development of culture.

The decentralization of public administration of the cultural sphere shouldn't be of itself an end. Global experience indicates that indicates that borrowing Management models (from those providing extensive hierarchical systems of public authorities for cultural customs, and to those with similar functions non-state or parastatal autonomous functions) can yield positive results if carried out critically and selectively, particularly within the specific and economic environments of the country's inherent traditional interactions with society and the authorities.

A possible direction of decentralization is the greater involvement of activities of non-governmental cultural organizations, including charities, with the transfer of half of supervisory, managerial and other authorities. Cultural policies in decentralized conditions do contain enabling factors but still experience quite a few challenges. On the positive side, regional and local authorities receive additional tools and resources to support cultural processes. At the same time, challenges lie in ensuring equal access to cultural services to people living in villages and small cities and to keep the basic infrastructures of cultural institutions when forming new territorial communities.

For cultural development in such a decentralized environment, there is a need for the modernization on a legislative basis in order to upgrade infrastructure to a basic level and to increase the innovative potential of cultural policy. Revitalizing management reforms of cultural areas in a decentralized environment will provide the formation of a solid foundation to unite Ukrainian society and neutralize existing and potential threats to the security of humanity.

Ключові слова: принципи, децентралізація, державне управління, центральні органи влади, культурна політика, культурний простір, культура.

Key words: principles, decentralization, public administration, authorities, cultural policy, cultural sphere, culture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективна децентралізація державного управління є результатом переосмислення сутності, функціоналу та особливості взаємодії як на загальнонаціональному, так і на регіональному і місцевому рівнях низки публічних політик, серед яких культурна політика відіграє першорядну роль, оскільки спрямована на розв'язання безпосередніх життєвих проблем людини, спільнот людей та суспільства загалом. Для України формування і реалізація дієвої культурної політики є важливим завданням ще й тому, що з урахуванням зовнішніх загроз та внутрішніх викликів, які постали перед державою після Революції Гідності, а також попри необхідність одночасного здійснення низки невідкладних суспільних реформ та обмеженість ресурсів на їх проведення, потрібно віднайти такі рішення, які в короткі терміни забезпечили б істотне підвищення рівня життя людей, якомога повніше задоволення їхніх духовно-культурних інтересів та потреб.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вітчизняних дослідників, які порушували проблеми децентралізації у тих чи інших аспектах державного управління, слід, насамперед, назвати В. Авер'янова, В. Борденюка, Є. Бородіна, М. Іжу, Ю. Кальниша, В. Кравченка, В. Куйбіду, В. Малиновського, А. Мельничука, С. Романюка, О. Руденко, С. Серьогіна В. Толкованова та ін.

На вивченні різних складових теорії та історії державного управління, у тому числі в галузі культури, концентрують свою увагу сучасні дослідники: В. Бакуменко, М. Білинська, Л. Гонюкова, Л. Гаєвська, В. Князев, В. Карлова, В. Луговий, В. Майборода, І. Надольний, П. Надолішний, П. Петровський, І. Розпутенко, В. Скуратівський, В. Трощинський та ін.

Грунтовний аналіз сутності теоретичних засад та конкретних напрямів реалізації культурної політики Ук-

раїнської держави характерний для робіт В. Андрущенка, О. Валевського, В. Верстюка, Є. Головахи, В. Даниленка, І. Дзюби, В. Євтуха, М. Жулинського, М. Кармазіної, М. Поповича, О. Рафальського, О. Реєнта, О. Рубльова, М. Рудакевич, Є. Сверстюка, В. Смоля, Г. Чміль, С. Чукут, В. Шинкарука та ін. У своїх працях наукові та культурні діячі спеціальну увагу присвячують з'ясуванню державотворчого потенціалу української національної ідеї, гуманітарної політики щодо розвитку суспільної свідомості, культури, освіти, науки, релігії і церкви, гуманістичних засад етнонаціональної політики держави.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є наукове обґрунтування змісту та особливостей децентралізації державного управління у сфері культури

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна культурна політика, як і політика в інших сферах суспільного життя, реалізується в умовах трансформації центральних органів влади та децентралізації управління. На порядку денному стоять питання розмежування повноважень та відповідальності між центральними органами та структурами місцевого самоврядування стосовно реалізації культурної політики.

Для забезпечення повноцінного розвитку культурної сфери необхідною умовою є організація та здійснення державного управління на засадах чітко визначених принципів, які є регулятивними настановами, що пов'язують мету зі способами її досягнення, вказують на можливі або ж необхідні шляхи, механізми, засоби реалізації поставленої мети в розвитку культури [1].

Найважливішим принципом удосконалення державного управління у сфері культури, на наш погляд, є принцип оптимального поєднання централізації і децентралізації управлінської діяльності у цій сфері. Саме він передбачає чіткий розподіл функцій, повноважень і відповідальності між місцевими, регіональними і центральними органами управління у сфері культури, усуває дублювання функцій, підвищує координацію дій усіх суб'єктів управлінської діяльності, створює умови для прийняття раціональних і ефективних управлінських рішень. А тому, більші можливості у формуванні та здійсненні політики у сфері культури надаються суб'єктами культурно-мистецького життя на регіональному і місцевому рівнях. Це зумовлено, зокрема, тим, що культурне життя в усій своїй різноманітності, навіть якщо його окремі аспекти мають загальнонаціональне значення, функціонує і розвивається в конкретних містах, селах та регіонах. Тут живуть творці культурних цінностей і мешкають їх споживачі, що складаються з різних етнічних, субкультурних груп, які мають свої культурні інтереси і потребують їх задоволення. Різні території, місцевості різняться між собою історико-культурними, мовними, релігійними особливостями. Сьогодні, як ніколи, зрозуміло, що саме на регіональному і місцевому рівнях найбільше перехрещуються культурні інтереси та потреби різних субкультурних, етнічних груп, простежуються конкретні проблеми культурної сфери і можливі альтернативні варіанти їх розв'язання. Отже, й управління у сфері культури має бути максимально де-

централізованим і наближеним до того рівня, на якому відбуваються основні процеси культурно-мистецького життя [4].

Наступний принцип децентралізації державного управління у сфері культури — це принцип чіткого розподілу функцій між центральними органами державної влади і органами місцевого самоврядування, який передбачає передання основних функцій управління у сфері культури на місця, розширює повноваження регіональних і місцевих органів державного управління, посилює їхню відповідальність за розвиток культурної сфери. Результатом автономії повноважень місцевих органів влади щодо розв'язання проблем культурного розвитку на своєму рівні є не лише зменшення частогусто невиправданого впливу центру на щоденну діяльність органів влади місцевого рівня, але й посилення ініціатив останніх, їх активності та співпраці з різними суб'єктами культурної діяльності, що сприяє демократизації всієї системи управління у сфері культури. Водночас розподіл компетенцій має відбуватися за принципом, коли на більш високий рівень управління передаються лише ті функції, які не можуть бути ефективно реалізовані на нижчому [2].

В управлінській діяльності у сфері культури є й такі завдання, вирішення яких можливе лише на загальнодержавному рівні. Для того щоб цілеспрямовано вирішувати стратегічні питання культурного розвитку, необхідно спиратися на відповідну концепцію розвитку національної культури. Розробити таку концепцію можна лише на центральному рівні, де, як правило, сконцентрований основний науковий, експертний потенціал, здатний забезпечити обґрунтування теоретичних проблем, провести необхідні дослідження соціокультурної ситуації в країні чи в окремих регіонах [3].

На центральному рівні управління у сфері культури мають здійснюватися головні функції реалізації державної політики, які забезпечують вирішення стратегічних завдань культурного розвитку, а саме: розробка наукових основ державної політики у сфері культури; організація наукових досліджень, у тому числі й дослідження соціокультурної ситуації в країні; забезпечення підготовки і підвищення кваліфікації кадрів для закладів та організацій культури і мистецтва; організація і здійснення культурних зв'язків із зарубіжними країнами; забезпечення єдиного культурного простору; фінансова допомога регіонам, які не мають достатніх власних ресурсів для здійснення пріоритетних програм культурного розвитку, за рахунок коштів державного бюджету; законодавче забезпечення умов для розвитку культури; виявлення й утримання пам'яток культури, інших культурних цінностей загальнонаціонального значення, які є в регіонах; розробка і здійснення державних програм для їх підтримки і використання.

Як вже зазначалося, згідно з принципом децентралізації державного управління, основні питання розвитку і функціонування сфери культури мають вирішуватися на місцевому і регіональному рівнях. Відповідно до цього потребують розширення й завдання та функції органів державного управління на місцях. Управлінська діяльність цих органів повинна максимально бути спрямованою на вирішення основних завдань щодо створення необхідних умов для відродження, збережен-

ня і розвитку національної культури, етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, які проживають у регіоні (області чи районі). Принципово важливим має бути визначення пріоритетів регіонального культурного розвитку, узгодження інтересів усіх суб'єктів культурної діяльності відповідного регіону чи території [5].

Не менш значним принципом децентралізації державного управління у сфері культури, а водночас й головною метою децентралізації, є принцип забезпечення доступності до культурної творчості найширших верст населення. Цей принцип передбачає залучення до розробки та реалізації регіональних програм культурного розвитку, управлінських рішень громадських організацій, організацій культури, національно-культурних товариств регіону, орієнтує на забезпечення доступу до культурно-мистецьких цінностей соціально незахищених верств населення, підтримку митців, творчої молоді, розв'язання специфічних проблем культурного розвитку регіону тощо.

Децентралізація державного управління у сфері культури має здійснюватися також на основі принципу демократизації управлінської діяльності, що спирається на розвиток самодіяльності громадян та активну участь у розв'язанні проблем культурного життя культурно-мистецьких товариств, творчих спілок, асоціацій тощо. Зазначений принцип передбачає встановлення оптимального співвідношення цілеспрямованих управлінських впливів, співробітництва, співуправління і самоуправління у сфері культури, запровадження конструктивного діалогу і тісної співпраці між органами державної влади й управління та громадськістю, їх взаємодії у вирішенні питань культурного розвитку, що відповідає специфіці культурної сфери, особливостям її розвитку [4].

Наступним важливим принципом децентралізації державного управління у сфері культури є принцип бережливого ставлення до національної культурної спадщини та гармонійного поєднання її надбань з сучасними духовними процесами і тенденціями в Україні й світі.

Духовні надбання попередніх поколінь мають подвійне значення для сучасності: по-перше, вони є предметами духовного споживання, джерелом духовної насолоди людей, а по-друге, духовні здобутки національної історії є нетлінними носіями досвіду культурної творчості народу, своєрідним "посібником" для пізнання закономірностей духовного розвитку нації, аналізу причин духовних злетів й втрат на цій ниві [6].

Досвід минулих часів, накладаючись на теперішню ситуацію, актуалізується, використовується для розв'язання злободенних проблем як на державному, так і на місцевому рівнях. Політика держави набуває тим більшої результативності, чим гармонійніше вона поєднує минуле, теперішнє і перспективи на майбутнє. Крім того, національна культурна спадщина виступає своєрідною матрицею для оцінки й використання досвіду духовного й практичного розвитку зарубіжних країн, переломлення цього досвіду крізь призму національних інтересів.

Зважаючи на історично зумовлену різноманітність у духовному житті різних регіонів України, важливим принципом децентралізації державного управління у

сфері культури є узгодження загальнонаціональних завдань у культурній сфері з регіональними особливостями й інтересами.

Складна геополітична обстановка, яка на сьогодні є і була притаманна всій історії становлення й розвитку української держави, зумовила значні розбіжності в перебігу духовного життя у різних регіонах. Як об'єктивний вплив різних культур (грецької, візантійської, польської, турецької, російської, литовської та ін.), так і примусове цілеспрямоване насаджування поневолювачами своїх систем духовних цінностей на теренах захоплених ними українських земель залишили помітний слід у спадок незалежній Україні. Нині регіональні еліти досить активно намагаються використовувати ці об'єктивно наявні розбіжності в ментальності, світоглядних та моральних орієнтирах, політичній свідомості населення тих чи інших частин української території задля досягнення своїх політичних цілей та матеріального збагачення. Тому децентралізація державного управління у сфері культури повинна не лише максимально повно врахувати наявні особливості духовного життя кожного регіону, але й ефективно протидіяти негативним тенденціям у культурному розвитку на регіональному рівні [7].

Послідовна реалізація системного підходу в децентралізації державного управління у сфері культури передбачає наявність висококваліфікованих управлінських кадрів, спроможних об'єктивно оцінювати ситуацію й енергійно вживати адекватних заходів для розв'язання назрілих проблем. Цим зумовлюється особливе значення принципу фаховості та компетентності суб'єктів культурної політики.

Доволі часто трапляються випадки, коли високопрофесійні управлінці проявляють безпорадність, якщо їм доводиться опікуватися тією галуззю чи об'єктом культури, з особливостями функціонування яких вони недостатньо обізнані. На превеликий жаль, ми нині є свідками подібних ситуацій, коли державні службовці, що позитивно проявили себе в одній сфері "перекидаються" в іншу, де їхнє керівництво стає неефективним, а то й провальним саме через некомпетентність. Часто буває і навпаки: людина володіє всією необхідною масою знань щодо об'єкта управління, але не набула потрібних умінь та навиків управлінської діяльності, не сформувалася як фахівець. У такому разі її зусилля також не дадуть бажаного результату. Тільки єдність знань, умінь й навиків суб'єктів культурної політики надає змогу досягнути (за наявності належного рівня фінансового, нормативно-правового, організаційного, комунікативного, інформаційного тощо забезпечення) бажаних результатів. Звідси випливає ще один важливий принцип децентралізації державного управління у сфері культури щодо максимально можливого залучення бюджетних асигнувань і приватних коштів у фінансування культурної сфери [8].

У сучасних умовах доцільно запровадити новий підхід до фінансування культурної сфери, який передбачає поєднання різних фінансових ресурсів: бюджетних асигнувань, позабюджетних надходжень, коштів, отриманих від культурно-мистецької діяльності закладів та установ культури. Тому назріла гостра необхідність відпрацювати такі нормативно-правові та організаційні

механізми залучення приватних коштів у культурну сферу, які максимально узгоджували б приватні і загальнодержавні інтереси та мінімізували ризики деструктивного впливу бізнесу на культуру.

Одночасно варто удосконалювати форми бюджетного фінансування сфери культури, що передбачає поєднання різних методів і принципів з метою більш раціонального використання ресурсів і формування реальної багатоканальності бюджетного фінансування, а саме: розширення сфери застосування системи грантів на конкурсній основі з метою підтримки кращих проєктів; фінансування державних програм у сфері забезпечення і використання культурної спадщини і залученням до їх реалізації коштів бюджетів усіх рівнів і позабюджетних джерел; запровадження цільових трансфертів із державного в регіональні і відповідно із регіональних у місцеві бюджети; розширення форм зустрічного фінансування на основі партнерської участі держави, підприємницьких структур та громадських організацій [9].

Процес децентралізації державного управління у сфері культури дає можливість переглянути існуючі структури та управлінські методи з метою оптимізації надання послуг, спрямованих на підвищення рівня доступу до знань, до цифрових технологій, збереження пам'яті про населені місця та традиції (включаючи ремесла), але водночас підтримуючи сучасні творчі та креативні прояви. Сфера культури є двигуном почуття власної гідності та гордості, таким чином сприяючи такій необхідній для сучасної України соціальній консолідації. Рівнозначно важливим є те, що надання культурних послуг має мати на меті внесок у культурне та креативне підприємництво, яке даватиме поштовх місцевому економічному розвитку та пропонуватиме перспективи для молодих талантів з усієї країни. Це також можливість на практиці довести не раз говорену можновладцями тезу про те, що Україна пропонує населенню легке долучення до культури та знань через мережу загальнодоступних державних установ й приватних ініціатив, які забезпечують доступність книг, музики, театру та кінематографу.

Критеріями ефективності децентралізації державного управління у сфері культури повинна стати конкурентоспроможність українського культурного продукту, закладів культури, які зможуть гідно репрезентуватися на рівні із зарубіжними. Використання сучасних маркетингових та інформаційних технологій і здоровий протекціонізм держави дозволять не лише захистити національного виробника культурного продукту, а й зробити його впливовим гравцем на міжнародному рівні [2].

Сьогодні культурне життя концентрується переважно у великих адміністративних центрах, тоді як у менших населених пунктах з обмеженими фінансовими можливостями, нижчим освітнім рівнем населення відбувається поступове руйнування культурної інфраструктури, а отже, і системи підготовки творчих та управлінських кадрів. Значна частина населення країни позбавлена можливості повноцінно користуватися культурними благами, брати участь у культурному житті.

Також вкрай необхідно здійснювати кропітку роботу у напрямку адаптації національного суспільного ландшафту до європейських соціокультурних практик. Це є неможливим без запровадження реформи децентралізації

державного управління стосовно культурної сфери. Участь у цих перетвореннях центральних і місцевих органів влади має бути як ніколи професійною і відповідальною.

Крім того, децентралізація державного управління у сфері культури, якщо вона претендує на відповідність європейським зразкам, мусить запровадити відповідні механізми реального партнерства між державними структурами, які займаються культурною політикою, і широкою громадськістю. Спільно вироблені конструктивні рішення мають більше шансів на вдалу реалізацію. До того ж слід пам'ятати, децентралізація державного управління у сфері культури є необхідною складовою функціонування громадянського суспільства, пробудження почуття громадянської відповідальності [10].

На наш погляд, мають рацію ті фахівці, які вважають найадекватнішою моделлю децентралізації державного управління у сфері культури підприємницьку модель, що наполягає на тісній співпраці культурної сфери та економіки. Це стосується передусім сучасного мистецтва та культурних індустрій — саме вони є найбільш придатними до матеріального відтворення вкладеної у них творчості, саме вони потребують механізмів, які б дозволяли завершувати увесь цикл культурного виробництва.

Створення конкурентоспроможного культурного продукту неможливе без вдосконалення освітньої системи, яка б навчала не лише виробників, а й адміністраторів, менеджерів, і, врешті-решт, підвищувала культурний рівень пересічного споживача.

Пріоритетними напрямками децентралізації державного управління у сфері культури мають стати спільні напрацювання державних органів влади та професійної культурної спільноти, котрі міститимуть чіткі пропозиції щодо культурного розвитку, а саме:

- подальший перегляд функцій Міністерства культури, молоді і спорту України, делегування деяких із них іншим, у тому числі недержавним, суб'єктам (охорона культурної спадщини, музейна діяльність, координація діяльності театрів);

- врахування культурної специфіки регіонів під час проведення реформи місцевого самоврядування з метою збереження базової мережі закладів культури, збільшення їх фінансової і матеріально-технічної спроможності, урізноманітнення діяльності;

- удосконалення законодавчої бази задля посилення спроможності неурядових організацій, що діють у царині культури, виконувати моніторингові, управлінські, організаційні, наглядові, дослідницькі функції;

- модернізація мережі культурних закладів, наближення їх менеджменту і матеріально-технічної оснащеності до європейських стандартів;

- збільшення доступності культурних благ для громадян незалежно від місця проживання, їх активне залучення до участі в культурних практиках, особливо на регіональному та місцевому рівнях;

- підвищення ефективності партнерства держави, структур громадянського суспільства і бізнесу в царині культурної політики через створення механізмів участі інституцій громадянського суспільства у формуванні та реалізації культурної політики, сприяння розвитку благодійництва в культурній сфері, прискорення прийняття Закону України "Про меценатство";

— розробка та реалізація додаткових заходів для збереження та актуалізація національної культурної спадщини, перетворення її на важливий чинник просвітництва і зміцнення національної ідентичності, передусім у молоді [3].

Світовий досвід свідчить про те, що запозичення управлінських моделей (від тих, що передбачають розгалужену та ієрархізовану систему державних органів з питань культури, до тих, де аналогічні функції виконують недержавні або напівдержавні автономні структури) може дати позитивний результат, якщо воно здійснюється критично і вибірково, з урахуванням конкретних економічних та політичних умов країни, притаманних їй традицій взаємодії суспільства і влади.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для успішного досягнення цілей децентралізації державного управління у сфері культури необхідно забезпечити реалізацію таких принципів цього процесу: оптимального поєднання централізації і децентралізації управлінської діяльності у цій сфері; чіткого розподілу функцій між центральними органами державної влади і органами місцевого самоврядування; забезпечення доступності до культурної творчості найширших верст населення; бережливого ставлення до національної культурної спадщини та гармонійного поєднання її надбав з сучасними духовними процесами і тенденціями в Україні й світі; узгодження загальнонаціональних завдань у культурній сфері з регіональними особливостями й інтересами; фаховості та компетентності суб'єктів культурної політики; максимально можливого залучення бюджетних асигнувань і приватних коштів у фінансування культурної сфери.

Література:

1. Реформа системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні: стан, виклики, перспективи здійснення: наук. доп. / авт. кол.; за заг. ред. В.С. Куйбіди. — К.: НАДУ, 2018. — 180 с.
2. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: монографія / Відп. ред. Н.Р. Нижник; Кол. авт.: В.Б. Авер'янов, І.А. Грицяк, С.Д. Дубенко та ін. — К.: Вид-во УАДУ, 1997. — 448 с.
3. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini>
4. Соціальна і гуманітарна політика: підручник / [авт. кол.: В.П. Трошинський, В.А. Скуратівський, М.В. Кравченко та ін.]; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського. — К.: НАДУ, 2016 — 792 с.
5. Карлова В.В. Особливості реформування державного управління у сфері культури на регіональному і місцевому рівні / В.В. Карлова // Суспільство. Держава. Управління. Право. — 2011. — № 1. — С. 33 — 45.
6. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. — К.: НАДУ, 2011. Т.2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. — 2011. — 692 с.

7. Соціогуманітарні чинники інтеграції і консолідації українського суспільства: аналіт. доп. / Авт. кол.: В.П. Трошинський, В.А. Скуратівський, О.П. Петроєж та ін. — Київ: НАДУ, 2018. — 160 с.

8. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія / В.П. Трошинський, В.А. Скуратівський, Н.П. Ярош та ін.; за заг. ред. В.П. Трошинського. — К.: НАДУ, 2018. — 256 с.

9. Децентралізація у сфері культури: можливості та виклики / Фахівцю бібліосервісу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://lib.if.ua/prof/?p=2085>

10. Децентралізація і культура / Тиждень.ua [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Culture/210164>

References:

1. Kujbida, V.S. (2018), *Reforma systemy derzhavnoho upravlinnia ta mistsevoho samovriadiuvannia v Ukraini: stan, vyklyky, perspektvy zdijsnennia* [Reform of the system of public administration and local self-government in Ukraine: state, challenges, prospects for implementation], NADU, Kyiv, Ukraine.
2. Nyzhnyk, N.R. Aver'ianov, V.B. Hrytsiak, I.A. and Dubenko, S.D. (1997), *Derzhavne upravlinnia v Ukraini: tsentralizatsiia i detsentralizatsiia* [Public Administration in Ukraine: Centralization and Decentralization], Vyd-vo UADU, Kyiv, Ukraine.
3. NISS (2019), "Analytical Report on the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On Internal and External Situation of Ukraine in 2018", available at: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini> (Accessed 15 Dec 2019).
4. Troschyns'kyj, V.P. Skurativs'kyj, V.A. and Kravchenko, M.V. (2016), *Sotsial'na i humanitarna polityka* [Social and humanitarian policy Textbook], NADU, Kyiv, Ukraine.
5. Karlova, V.V. (2011), "Features of reforming public administration in the field of culture at the regional and local level", *Suspil'stvo. Derzhava. Upravlinnia. Pravo*, vol. 1, pp. 33—45.
6. Kovbasiuk, Yu.V. Surmin, Yu.P. and Nadolishnij, P.I. (2011), *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia: T. 2, Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedia of Public Administration. Vol. 2, Methodology of Public Administration], NADU, Kyiv, Ukraine.
7. Troschyns'kyj, V.P. Skurativs'kyj, V.A. and Petroiezh, O.P. (2018), *Sotsiuhumanitarni chynnyky intehtatsii i konsolidatsii ukrains'koho suspil'stva* [Socio-humanitarian factors of integration and consolidation of Ukrainian society], NADU, Kyiv, Ukraine.
8. Troschyns'kyj, V.P. Skurativs'kyj, V.A. and Yarosh, N.P. (2018), *Formuvannia ukrains'koi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty* [Formation of Ukrainian identity in the face of contemporary challenges: theoretical and political aspects], NADU, Kyiv, Ukraine.
9. lib.if.ua (2017), "Decentralization in the cultural sphere: opportunities and challenges", available at: <https://lib.if.ua/prof/?p=2085> (Accessed 15 Dec 2019).
10. Trehub, H. (2018), "Decentralization and culture", *Tyzhden' ua*, available at: <https://tyzhden.ua/Culture/210164> (Accessed 15 Dec 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2020 р.

О. О. Усаченко,
к. держ. упр., докторант, Інститут законодавства Верховної Ради України
ORCID ID: 0000-0002-5458-8976

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.95

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

O. Usachenko,
PhD in Public Administration,
Doctoral student of the Legislation Institute of The Verkhovna Rada of Ukraine

FEATURES OF FORMATION OF STATE DEFENSE ORDER IN UKRAINE

Визначено, що сутність державного оборонного замовлення може бути визначено як особливий спосіб господарювання для задоволення державних потреб. Воно виступає і як економічний інструмент регулювання макроекономічних процесів з боку держави, і як засіб збалансування попиту і пропозиції на ті чи інші товари. З її допомогою можна впливати на організацію приватних виробничих процесів, розвивати конкуренцію між виробниками і підвищувати конкурентоспроможність економіки загалом.

Зазначено, що оскільки в такій системі господарювання програмно-цільове планування розробок і виробництва оборонної промисловості здійснюється в рамках загальнодержавного планування розвитку народного господарства, спочатку орієнтованого на кількісні показники "від досягнутого", а питання матеріально-технічного забезпечення військових замовлень вирішується не на мікро-, а на макрорівні, замовник не має можливості здійснювати реальне і повномасштабне управління процесом реалізації замовлення. Фінансування замовника і промисловості йде паралельно з єдиного джерела — держбюджету. На основі сукупних заявок на розробку, виробництво, ремонт тощо з боку військового замовника, міністерства оборонних галузей промисловості формують плани розвитку відповідних галузей та підприємств, які служать підставою для розробки Держпланом проекту контрольних цифр асигнувань на програмний період із зазначенням основних напрямів витрачання в процесі реалізації планів замовлень. Досить жорстко регламентований в процедурному відношенні порядок планування замовлень військової техніки, що спирається на прогресивну програмно-цільову методологію, в умовах ієрархічної та централізованої системи управління державними замовленнями і другорядної ролі економічних чинників дозволяв системі створення та поставок військової техніки функціонувати досить стійко. Однак у плановій економіці ця стійкість досягається не за рахунок ефективного управління замовленнями (наприклад, застосування стратегічного маркетингу і менеджменту замовника), а більшою мірою за рахунок особливого статусу військових замовлень, які після їх затвердження директивними органами стають обов'язковими для підприємств промисловості завданнями, підлягають неухильному виконанню. Істотну роль у підвищенні ефективності функціонування системи військових замовлень грали органи військового призначення, здійснюють висококваліфікований інженерно-технічний і техніко-економічний контроль якості і випробувань продукції, що дозволяло замовнику частково усувати виникаючі недоліки. Однак ця обставина не могла сприяти усуненню системних військово-технічних і фінансово-економічних проблем.

It is determined that the essence of the state defense order can be defined as a special way of management for meeting the state needs. It acts both as an economic instrument for regulating macroeconomic processes by the state, and as a means of balancing supply and demand for certain goods. With its help you can influence the organization of private production processes, develop competition between manufacturers and improve the competitiveness of the economy as a whole.

It is noted that since in such a system of management the programmatic planning of the development and production of the defense industry is carried out within the framework of the national planning for the development of the national economy, initially oriented to quantitative indicators "from achieved", and

the issue of logistics of military orders is not solved by micro-, and at the macro level, the customer is not able to effectively and fully scale the order implementation process. Financing of the customer and industry comes in parallel from a single source – the state budget. On the basis of aggregate applications for development, production, repair, etc. from the military customer, the Ministry of Defense Industries formulate plans for the development of the respective industries and enterprises, which serve as a basis for the development of the State Plan for the control figures for allocations for the programming period and its years, indicating the main directions spending in the implementation of order plans. The procedure for planning orders for military equipment, based on a progressive program-target methodology, was strictly regulated in a procedural manner, and in the conditions of a hierarchical and centralized system of government procurement management and a secondary role of economic factors, it allowed the system of creation and supply of military equipment to function. However, in a planned economy, this resilience is not achieved through effective procurement management (for example, strategic marketing and customer management), but to a greater extent by the special status of military orders, which, once approved by regulatory authorities, make it a task for industry. are subject to steady execution. A significant role in improving the efficiency of the military order system was played by the military acceptance bodies, carrying out highly qualified engineering, technical and economic and economic control of the quality and testing of products, which allowed the customer to partially eliminate the emerging shortcomings. However, this circumstance could not help to eliminate systemic military-technical and financial-economic problems.

Ключові слова: державне оборонне замовлення, оборонна промисловість, державне регулювання, забезпечення військових замовлень, фінансування замовника.

Key words: state defense order, defense industry, state regulation, military procurement, customer financing.

ВСТУП

Державне оборонне замовлення формується і реалізується в рамках Постанови Кабінету Міністрів України "Питання державного оборонного замовлення" від 27 квітня 2011 р. № 464 і потім доповнювалися рядом нормативних документів. Замовниками державного оборонного замовлення є: Міністерство внутрішніх справ, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство оборони, Міністерство юстиції, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Службу зовнішньої розвідки, Державне космічне агентство, Адміністрація Державної прикордонної служби, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Головне управління розвідки Міністерства оборони, Управління державної охорони, Національне антикорупційне бюро, Національна гвардія, Національна поліція, Державна спеціальна служба транспорту.

Законодавство України "Про державне оборонне замовлення" та "Про національну безпеку України" служать головним інструментом господарювання та управління замовленнями на цілі державного споживання. Сама вона є тим економіко-правовим, організаційно-управлінським та адміністративним механізмом, через який держава реалізує в економіці країни свої фінансові, матеріальні та інші ресурси для виконання різних державних програм-замовлень, передусім у військовій області.

Сутність державного оборонного замовлення може бути визначена як особливий спосіб господарювання для задоволення державних потреб. Вона виступає і як економічний інструмент регулювання макроекономічних процесів з боку держави, і як засіб збалансування попиту і пропозиції на ті чи інші товари [6]. З її допомогою можна впливати на організацію приватних виробничих процесів, розвивати конкуренцію між виробниками і підвищувати конкурентоспроможність економіки загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Було вивчено та проаналізовано праці Гаврилова Т., Палагіна А., Буренка В, Івлєва А., Козак І. та багатьох інших вітчизняних та зарубіжних вчених, що проводять наукові дослідження з даної тематики. Аналіз попередніх досліджень та публікацій із зазначеної проблематики свідчить про те, що авторами, як правило, досліджувалися тільки окремі аспекти.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей формування державного оборонного замовлення в Україні.

РЕЗУЛЬТАТ

Державне замовлення покликано забезпечити формування ринку державних закупівель та поставок. Поставка розглядається як форма організації договірних відносин між товаровиробником (постачальником) і споживачем (покупцем) готових для використання товарів і послуг.

Державне оборонне замовлення (ДОЗ) як складова частина контрактної системи поставок товарів для державних потреб покликано задовольняти потреби Збройних Сил та інших силових відомств України в озброєнні і військовій техніці, а також різних матеріальних засобах. Ці потреби визначаються завданнями забезпечення оборони і безпеки країни [2]. Найбільш важливою складовою ДОЗ є закупівлі військової техніки, включаючи створення і придбання техніки зв'язку (ТЗ) по всій номенклатурі використовуваних у військах виробів і комплексів технічних засобів.

Фінансова криза знайшла відображення в різкому скороченні асигнувань на НДДКР і поставки військової техніки, різко ускладнив цим діяльність всіх замовників. Однак було б неправильним всі проблеми військового замовника, що виникли в зв'язку з переходом до регу-

льованого ринку, зводити виключно до фінансового аспекту. Першопричини цих проблем знаходяться глибше і пов'язані передусім з різною макроекономічною роллю держзамовлення як соціально-економічного явища в плановій і ринковій економіці.

Незважаючи на певну зовнішню схожість підходів до стратегічного управління і формування програм реалізації ДОЗ в плановій та ринковій економічних системах, неадекватність їх внутрішнього змісту впливає з різної природи відносин, що лежать в основі взаємодії державних органів управління і господарюючих суб'єктів [8, с. 154].

У першому випадку ті чи інші є частиною єдиного централізованого керованого народногосподарського комплексу, підпорядкованого досягненню єдиних цілей, серед яких інтереси Збройних Сил і відповідно військового замовника. Стратегічне планування і визначення способів досягнення цілей здійснюється на макрорівні.

На цьому ж рівні відбувається розподіл різних ресурсів, які є власністю держави, між заздалегідь обумовленими виконавцями держзамовлень. Основним способом досягнення макроекономічної рівноваги такої господарської системи є формування цінової політики [1, с. 17]. Державне регулювання цін на продукцію і послуги носить тотальний і, по суті, малоефективний характер, що дозволяє перекласти витрати на споживача (Міністерство оборони).

Договір між держзамовником і головним виконавцем у такій системі відіграє номінальну роль, так не є економічним механізмом реалізації держзамовлення. Недостатність відповідальності конкретних замовників і виконавців за результати діяльності по виконанню державного замовлення і відсутність підходів щодо аналізу отриманих результатів сприяє не-ефективному використанню ресурсів і формує пасивне ставлення з боку учасників договірних відносин до ефективності реалізації формованих планів в порівнянні з ринковими умовами функціонування системи замовлень [3, с. 71].

Відсутність жорсткого конкурентного середовища пов'язаного між витратами і результатами господарського середовища оборонної промисловості унеможливає фактор економічного стимулювання на мікро рівні, роблячи підприємства і їх персонал незацікавленими в технічних і технологічних інноваціях, розвитку продукту, підвищення її конкурентоспроможності [5, с. 37].

Водночас закріплення замовлення за конкретними підприємствами дозволяло економити на трансакційних витратах, що є ефективним інструментом адміністративно-командної системи в управлінні оборонним замовленням. Формально ця функція держави усувала структурну надмірність в оборонній промисловості. Однак навіть у цьому випадку практичний досвід діяльності ВПК в рамках СРСР і України показує існування проблеми дублювання розробок. На макроекономічному рівні гарантоване рішення для підприємств питань постачання і збуту забезпечувало їм планові доходи і рентабельності, які не завжди відповідали якості виконання замовлень і економічності ефективності результатів договірної роботи.

Загальне управління державним оборонним замовленням, включаючи систему замовлень техніки зв'язку, замикається на державні планують органи (Держплан

та ін.), які в порядку ієрархічної підпорядкованості приймають остаточні рішення щодо будь-якого нижчестоящого органу управління як з боку замовника, так і з боку оборонної промисловості [4].

Оскільки в такій системі господарювання програмно-цільове планування розробок і виробництво оборонної промисловості здійснюється в рамках загальнодержавного планування розвитку народного господарства, спочатку орієнтованого на кількісні показники "від досягнутого", а питання матеріально-технічного забезпечення військових замовлень вирішується не на мікро-, а на макрорівні, замовник не має можливості здійснювати реальне і повномасштабне управління процесом реалізації замовлення. Фінансування замовника і промисловості йде паралельно з єдиного джерела — держбюджету. На основі сукупних заявок на розробку, виробництво, ремонт та тощо з боку військового замовника, міністерства оборонних галузей промисловості формують плани розвитку відповідних галузей та підприємств, які служать підставою для розробки Держпланом проекту контрольних цифр асигнувань на програмний період із зазначенням основних напрямків витратання в процесі реалізації планів замовлень [9, с. 71].

У такій системі з моменту прийняття рішення про реалізацію замовлення замовник стає відповідальним за його виконання, причому кількісні показники (обсяг і терміни поставок), як правило, переважають над якісними. Якщо початкові потреби змінюються під дією дестабілізуючих чи інших неврахованих факторів, показники плану, як правило, переважають над показниками мети.

Властиві будь-якій системі держзамовлень недоліки, що впливають з принципу управління за відхиленнями від нормативних показників, посилюються недоліками самого планування, що викликаються функціональною взаємозалежністю замовника, виконавця та органів державного управління, збігом їх економічних інтересів як представників єдиного органу державного управління [7, с. 89]. Незважаючи на надані замовнику широкі повноваження по оперативному управлінню замовленнями, характер їх застосування досить обмежений.

В основному замовник здійснює узгодження планів формування і реалізації держзамовлень, контроль їх виконання, фінансове регулювання. Водночас регулювання фінансових потоків лише формально перебуває в його владі. Причому фінансова сторона аспекту узгодження і контролю не представляє серйозних труднощів, бо ціни на продукцію, комплектуючі вироби і матеріали, а також роботи і послуги з реалізації держзамовлення фіксовані і легко екстраполюються на майбутні періоди, оскільки інфляція в явному вигляді відсутня.

Досить жорстко регламентований в процедурному відношенні порядок планування замовлень військової техніки, що спирається на прогресивну програмно-цільову методологію, в умовах ієрархічної та централізованої системи управління державними замовленнями і другорядної ролі економічних чинників дозволяв системі функціонувати досить стійко [11, с. 44]. Однак у плановій економіці ця стійкість досягається не за рахунок ефективного управління замовленнями (наприклад, застосування стратегічного маркетингу і менеджменту замовника), а більшою мірою за рахунок особливого

статусу військових замовлень, які після їх затвердження директивними органами стають обов'язковими для підприємств промисловості завданнями, підлягають неухильному виконанню.

Істотну роль в підвищенні ефективності функціонування системи військових замовлень грали органи військового приймання, здійснюють висококваліфікований інженерно-технічний і техніко-економічний контроль якості і випробувань продукції, що дозволяло замовнику частково усувати виникаючі недоліки [10, с. 3]. Однак ця обставина не може сприяти усуненню системних військово-технічних і фінансово-економічних проблем.

ВИСНОВКИ

Таким чином, оборонне замовлення в плановій економіці є найважливішим елементом державної економічної політики. За відсутності приватної власності, природним чином стимулюючої підприємницьку ініціативу, ДОЗ стає своєрідним засобом стимулювання розвитку фундаментальної та галузевої науки, промислового і технологічного оснащення оборонної промисловості.

З загальноекономічних позицій ДОЗ був засобом забезпечення зайнятості населення, способом створення значної кількості робочих місць по всьому життєвому циклу воєнної техніки — від проектування до використання виробів за призначенням та їх утилізації. Причому в силу ефекту мультиплікатора зайнятість забезпечується не тільки в оборонних, але і в суміжних з ними галузях народного господарства.

Відомо, що теоретичною базою економічної політики, в якій ДОЗ є одночасно і метою і засобом підтримки стійкого функціонування економічної системи держави, що ставить в центр економічного процесу не споживання, а виробництво. Нині, як і раніше, в центрі боротьби між прихильниками ліберально-монетаристської та інституційної моделей реформування економіки України знаходиться питання про форми державного втручання в економічне життя. Як відзначають дослідники в ХХ ст. економічна роль держави суттєво змінилася. Про це свідчать показники зростання державних витрат, у тому числі соціальних.

Література:

1. Вильданов Н. Организация борьбы с мобильными целями в ВС США // Зарубежное военное обозрение. — 2007. — № 7. — С. 15—21.
2. Гаврилов Т., Муромцев Д. Интеллектуальные технологии в менеджменте. — СПб: Изд. ВШМ СПбГУ. — 2008.
3. Палагин А., Петренко Н. К вопросу системно-онтологической интеграции знаний предметной области // Математические машины и системы. — 2007. — № 3—4. — С. 63—75.
4. Буренок В., Ивлев А., Корчак В. Программно-целевое планирование и управление созданием научно-технического задела для перспективного и нетрадиционного вооружения. — М.: Издательский дом Граница, 2007.
5. Ивлев А., Артеменко В. Онтология военных технологий: основы, структура, визуализация и применение // Вооружение и экономика. — 2011. — № 4. — С. 35—52.

6. Shenhar A.I. Technofact: Toward a Fundamental Entity of Technology. A New Look at Technology. MOT Paper Presented at IFMOT Conference. — 2004, Washington DC.

7. Козак І. Онтологічне моделювання інформаційних систем віртуальних організацій. — К.: КНЕУ. — 2010. — 237 с.

8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. — М.: Изд. ГУ ВШЭ. — 2000. — 608 с.

9. Горбачев Ю. Сетецентрическая война: миф или реальность // Военная мысль. — 2006. — № 1. — С. 67—76.

10. Aiberts D., Garstka J., Stein E. Network Centric Warfare: Developing and Leveraging Information Superiority // CCRR Publication Series. — Washington, 2000. — P. 2—3.

11. Национальная военная стратегия США // Военная мысль. — 2005. — № 4. — С. 42—59.

References:

1. Vildanov, N. (2007), "Organization fight against mobile targets in the U.S. Armed Forces", Zarubezhnoe voennoe obozrenie, vol. 7, pp. 5—21.
2. Gavrillov, T. and Muromcev, D. (2008), Intellectu-al'nye tehnologii v menedzhmente [Intellectual technologies in management], Izd. VShM SpbGU, Spb, Russia.
3. Palagin, A. and Petrenko, N. (2007), "On the question of system-ontological integration of domain knowledge", Matematicheskie mashiny i sistemy, vol. 3—4, pp. 63—75.
4. Burenok, V. Ivlev, A. and Korchak, V. (2007), Programmno-celevoe planirovanie i upravlenie sozdaniem nauchno-tehnichnogo zadela dlja perspektivnogo i netradicionnogo vooruzhenija [Programme-oriented planning and management creating scientific and technical groundwork for an ambitious and unconventional weapons], Izdatel'skij dom Granica, Moscow, Russia.
5. Ivlev, A. and Artemenko, V. (2011), "Ontology of military technologies: foundations, structure, visualization and application", Vooruzhenie i jekonomika, vol. 4, pp. 35—52.
6. Shenhar, A. I. (2004), Technofact: Toward a Fundamental Entity of Technology. A New Look at Technology, MOT Paper Presented at IFMOT Conference, Washington DC.
7. Kozak, I. (2010), Ontolohichne modeliuvannia informatsijnykh system virtual'nykh orhanizatsij [Ontological modeling of information systems virtual organizations], KNEU, Kyiv, Ukraine.
8. Kastel's, M. (2000), Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura [The Information Age: Economy, Society and Culture], Izd. GU VShJe, Moscow, Russia.
9. Gorbachev, Ju. (2006), "Network-centric warfare: myth or reality", Voennaja mysl', vol.1, pp. 67—76.
10. Aiberts, D. Garstka, J. and Stein, E. (2000), "Network Centric Warfare: Developing and Leveraging Information Superiority", CCRR Publication Series., Washington, pp. 2—3.
11. Voennaja mysl' (2005), "The National Military Strategy of the USA", Voennaja mysl', vol. 4, pp. 42—59. *Стаття надійшла до редакції 27.12.2019 р.*

Т. С. Яровой,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія Управління персоналом, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7266-3829

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.99

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЛОБІЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

T. Yarovoi,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor Interregional
Academy of Personnel Management (Kyiv), Department of Public Administration, Ukraine

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF LOBBYING AS A TOOL FOR THE REALIZATION OF STATE SECURITY GOALS

Статтю присвячено дослідженню концептуальних засад лобіювання як інструменту реалізації цілей державної безпеки. В процесі дослідження враховано домінуюче у вітчизняній науці нове концептуальне розуміння адміністративного права та державного управління.

Автором проаналізовано вітчизняні підходи до розуміння ролі лобіювання у ствердженні прав та інтересів громадян та державної безпеки. Особливу увагу присвячено аналізу вітчизняного законодавства, в тому числі такого, що регулює сферу національної та державної безпеки.

Здійснено окреслення рамок цивілізованого лобізму, що вимагає легалізації зазначеної сфери, у зв'язку з чим, має передувати розробка Концепції формування інституту лобізму як ефективної складової національної безпеки. Концепція має містити обґрунтування доцільності застосування лобіювання у якості інструменту реалізації цілей державної безпеки та національної безпеки загалом.

Автор переконаний у тому, що концептуальний підхід до формування інституту лобізму як ефективної складової національної безпеки є вкрай перспективним. Доречність застосування лобіювання у якості інструменту національної безпеки, обумовлена рядом особливостей лобіювання як дієвого прояву лобізму. Зокрема застосування безпосереднього лобіювання як публічного інструменту впливу дозволить органам, чия діяльність спрямована на реалізацію державної безпеки, репрезентувати себе як рівноправних (щодо інших замовників лобістських послуг) суб'єктів діяльності. Це сприятиме ребрендингу органів державної безпеки, формуванню більш лояльного до них ставлення з боку як суб'єктів підприємницької діяльності, так і широкої громадськості.

Окрім того, дієвим може виявитись опосередковане лобіювання. У випадках, коли задачі державної безпеки збігаються з інтересами окремих груп громадян, або суб'єктів підприємницької діяльності, як замовників лобістських послуг, саме останні можуть як виконувати роль замовників, так і забезпечувати фінансування лобістських послуг. Такий підхід сприятиме збереженню конфіденційності діяльності суб'єктів державної безпеки, а також дозволить суттєво зекономити фінансові затрати держави на реалізацію національних інтересів у царині державної безпеки.

The article is devoted to the study of the conceptual foundations of lobbying as an instrument for realizing state security goals. The research took into account the new conceptual understanding of administrative law and public administration that dominates in domestic science.

The author analyzes domestic approaches to understanding the role of lobbying in asserting the rights and interests of citizens and state security. Special attention is devoted to the analysis of domestic legislation, including the one regulating the sphere of national and state security.

The framework of civilized lobbying has been delineated, which requires the legalization of the such sphere, and, in this connection, should be preceded by the development of the Concept for the formation of a lobby institution as an effective component of national security. The concept should include a justification for the use of lobbying as a tool to achieve the goals of national security and national security as a whole.

The author is convinced that the conceptual approach to forming the institution of lobbyism as an effective component of national security is extremely promising. The relevance of lobbying as a national security tool is due to a number of lobbying features. In particular, the use of direct lobbying, as a public instrument of influence, will allow bodies whose activities are aimed at implementing state security to present themselves as equal subjects of activity (for other customers of lobbying services). This will contribute to the rebranding of state security agencies, the formation of a more loyal attitude towards them on the part of both business entities and the general public.

In addition, indirect lobbying may be effective. In cases where the tasks of state security coincide with the interests of individual groups of citizens or business entities, as customers of lobbying services, it is the latter that can both serve as customers and provide financing for lobbying services. Such an approach will help to maintain the confidentiality of the activities of state security entities, and will also significantly save the state financial costs for the implementation of national interests in the field of state security.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, державне управління, лобізм, лобістська діяльність, Концепція лобістської діяльності, Національна рада України з питань регулювання лобізму.

Key words: national security, state security, public administration, lobbyism, lobbying, the concept of lobbying, the National Council of Ukraine on the regulation of lobbyism.

ОБГРУНТУВАННЯ ОБРАНОЇ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний етап вітчизняного державотворчого процесу вимагає формування дієвих механізмів реалізації прав та інтересів громадян, які водночас дозволятимуть враховувати національні інтереси та сприятимуть цілям державної безпеки України. Значною мірою це обумовлено порушенням територіальної цілісності України, веденням проти нашої держави гібридної війни, що вимагає зростання пріоритетності державної безпеки і, як наслідок, — введення розумних обмежень на такі механізми реалізації інтересів груп громадян та окремих осіб як лобіювання.

Водночас, окресленню рамок цивілізованого лобізму, поява якого вимагає легалізації цієї діяльності, має передувати розробка Концепції формування інституту лобізму як ефективної складової національної безпеки.

Передусім Концепція має містити обґрунтування доцільності застосування лобіювання у якості інструменту реалізації цілей державної безпеки та національної безпеки в цілому. Окрему увагу в Концепції доречно буде приділити ролі Національної ради України з питань регулювання лобізму.

Все це обумовлює актуальність дослідження концептуальних засад лобіювання як інструменту реалізації цілей державної безпеки

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є окреслення концептуальних засад застосування лобіювання, як перспективного інструменту державної безпеки.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблематики формування цивілізованого інституту лобіювання в Україні, в тому числі — в

контексті забезпечення як національної безпеки загалом, так і державної безпеки зокрема, присвячували свою увагу ряд вітчизняних вчених. Підґрунтям для цього дослідження стали окремі ідеї, напрацювання таких дослідників: О.В. Гросфельд [1], О.В. Дягілев [2], Р.М. Мацкевич [3], М.П. Недюха [4], В.Ф. Нестерович [5], А.М. Онупрієнко [6], Н.С. Орлова [7], О.Л. Порфирович [8], В.В. Ровний [9], Є.О. Романенко [10], Г.П. Ситник [11], В.В. Сумська [12] та інших.

Водночас дослідженню концептуальних засад лобіювання як перспективного інструменту національної безпеки вітчизняною науковою спільнотою присвячено недостатньо уваги, що ми й спробуємо надолужити.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формуванню концептуальних засад лобістської діяльності як інструменту державної безпеки має передувати окреслення поняття державна безпека, задля уникнення неоднозначності трактувань та надмірного розширення предмету дослідження.

Відповідно до положень Закону України "Про національну безпеку", державна безпека — це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [13]. Таким чином, ми маємо розглянути перспективи застосування лобіювання з метою захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших національних інтересів від реальних та потенційних загроз невоєнного характеру.

Оскільки у згаданому законі під загрозами національній безпеці України запропоновано розуміти "явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України", цікавим, у зазначеному контексті, буде питання співвідношення складових національних інтересів, а саме — "життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави" [13]. Як повинен буде діяти суб'єкт державної безпеки у випадку виникнення суперечності між інтересами людини, суспільства і держави? Законотворець не дає безпосередньої вказівки на пріоритетність зазначених інтересів, лишаючи це питання на розгляд виконавцю.

Водночас проблема співвідношення інтересів людини, суспільства і держави, давно досліджується як у рамках науки державного управління, так і в науковій полеміці з адміністративного права. Зокрема на переконання відомого апологета нової концепції адміністративного права В.Б. Авер'янова, домінантою мають виступати саме інтереси людини, але аж ніяк не держави. Визнаючи, що для державного управління головне — досягти раціональності й ефективності управлінської діяльності, але аж ніяк не всебічного забезпечення прав людини, дослідник чомусь асоціює державно-управлінську діяльність виключно з радянським тоталітаризмом [14, с. 14]. Ми не можемо погодитися з такими твердженнями з кількох причин. По-перше, домінант раціональності та ефективності управлінської діяльності притаманний усім розвинутим державам. Так, зокрема, після подій 11 вересня 2001 року Конгресом США було

прийнято "USA Patriot Act", який передбачає можливість обмеження ряду прав і свобод (зокрема — розширення повноважень спецслужб стосовно прослуховування й запису телефонних розмов, контролю за електронною поштою, доступу до банківських рахунків, збільшення строку затримання підозрюваних у тероризмі іноземців без пред'явлення обвинувачення та ін.) [15]. І такий підхід до проблеми обмеження прав і свобод сьогодні спостерігається не тільки у США [16, с. 107]. Але це ж не дає нам підстав ототожнювати державне управління США та радянський тоталітаризм? Чому ж тоді українська наука є настільки не толерантною до власної держави?

По-друге, в чисто теоретичному плані, національні інтереси включають інтереси всіх громадян. Водночас категорія "окремі громадяни" є складовою категорії "всі громадяни", її підкатегорією. Однак категорія "всі громадяни" не вичерпується категорією "окремі громадяни". Ствердження домінанти підкатегорії над всією категорією видається нам нелогічним, а домінування інтересів одних громадян над інтересами інших відверто суперечить принципу рівності, затвердженого Конституцією України [17]. Такий підхід може бути продиктований, з одного боку, всеосяжним остракізмом історичного державно-управлінського досвіду радянського періоду, з іншого — прагненням поставити в якості наріжного каменю адміністративно-правової науки категорію "права людини", заборонивши критичне ставлення до неї. Наскільки такий підхід можна вважати раціональним, залишимо на розсуд майбутнім поколінням вчених. Ми ж беремо за основу домінування національних інтересів над інтересами окремих громадян.

Таким чином, лобіювання, як інструмент національної безпеки, має бути орієнтованим на реалізацію національних інтересів України, захист її суверенітету, територіальної цілісності тощо. Це твердження є ключовим у майбутній Концепції формування інституту лобізму як ефективної складової національної безпеки. Відповідність реальних лобістських дій декларованій цілі лобіювання потребує належної наглядової, а то й контрольної діяльності. І в попередніх дослідженнях автор неодноразово підкреслював нагальність не лише легалізації лобіювання в Україні, але й створення відповідного регулятора — наглядового органу, здатного запобігти загрозам національній безпеці, які можуть стати наслідком безконтрольної лобістської діяльності. Автором було запропоновано проект Закону України "Про лобістську діяльність". Ключове місце в законопроекті посідає Національна рада України з питань регулювання лобізму (далі — НРУРЛ), яка має стати конституційним, постійно діючим колегіальним центральним органом виконавчої влади, що здійснює свою діяльність з метою забезпечення національної безпеки й інтересів України у процесі реєстрації та нагляду за лобістською діяльністю [18].

Концептуальні підходи, напрями, заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, з урахуванням змін у безпековому середовищі, визначає Рада національної безпеки і оборони України. Цей же орган схвалює проекти стратегій, концепцій, державних програм та інших стратегічних документів, якими визначаються основні напрями і завдання державної політики у сфе-

рах національної безпеки і оборони, здійснює координацію і контроль за їх виконанням [13]. Таким чином, саме до сфери відповідальності Ради національної безпеки і оборони України належить питання попереднього схвалення Концепції формування інституту лобізму як ефективної складової національної безпеки.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що формування цивілізованого інституту лобіювання, орієнтованого не лише на задоволення потреб окремих замовників лобістських послуг, але й на реалізацію інтересів держави в контексті державної безпеки, вимагає розробки Концепції формування та розвитку системи лобізму в Україні. Такий підхід дозволить звести воедино основні напрацювання, найбільш раціональні підходи до формування унормованого інституту лобізму, але й окреслити місце і роль НРУРЛ у цій системі.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Концептуальний підхід до формування інституту лобізму як ефективної складової національної безпеки є, на переконання автора, вкрай перспективним. Доречність застосування лобіювання у якості інструменту національної безпеки, обумовлена рядом особливостей лобіювання як дієвого прояву лобізму.

По-перше, застосування безпосереднього лобіювання, як публічного інструменту впливу, дозволить органам, чия діяльність спрямована на реалізацію державної безпеки, репрезентувати себе як рівноправних (щодо інших замовників лобістських послуг) суб'єктів діяльності. Це сприятиме своєрідному ребрендингу органів державної безпеки, формуванню більш лояльного до них ставлення з боку як суб'єктів підприємницької діяльності, так і широкої громадськості.

По-друге, вкрай дієвим може виявитись опосередковане лобіювання. У випадках, коли задачі державної безпеки співпадають з інтересами окремих груп громадян, або суб'єктів підприємницької діяльності, які можуть виступати замовниками лобістських послуг, саме останні можуть як виконувати роль замовників, так і забезпечувати фінансування таких послуг. Такий підхід як сприятиме збереженню конфіденційності діяльності суб'єктів державної безпеки так і дозволить суттєво зекономити фінансові затрати держави на реалізацію національних інтересів у царині державної безпеки.

Водночас наше дослідження не вичерпує всієї проблематики застосування лобіювання у якості інструменту реалізації цілей державної безпеки. Наразі особливості застосування лобістських методів у цілях національної безпеки ще чекають на своїх дослідників.

Література:

1. Гросфельд О.В. Формування цивілізованої моделі лобіювання в Україні. Грані. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, Центр соціально-політичних досліджень, 2009. № 1. С. 136—139.
2. Дягілев О.В. Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Х.: Майдан, 2011. 251 с.
3. Мацкевич Р. М. Класифікація лобізму, його види. Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 29, С. 218—223.

4. Недюха М. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу / М. Недюха, М. Федорін // Віче. 2010. № 3. URL: <http://www.viche.info/journal/1857/>

5. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право". Луганськ, 2004. 212 с.

6. Онупрієнко А. М. Формування інституту лобізму. Проблеми законності. Вип. 56. Х.: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2002., С. 35—40.

7. Орлова Н.С., Яровой Т.С. Сучасні принципи та методи державної політики у сфері інформаційної безпеки. Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. Серія "Державне управління". № 3 (84). 2019. С. 5—14.

8. Порфірович О. Л. Питання запровадження правового регулювання вітчизняної лобістської практики. Українське право. 2004. № 1. С. 123—129.

9. Ровний В.В. Правове регулювання лобіювання як інструмент національної безпеки в умовах гібридної війни Правове регулювання лобіювання в Україні: проблеми та перспективи: матеріали круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.). [ред. кол.: Мишак І.М., Телькінен Т.Е., Яровой Т.С.]. Київ, "Видавництво Людмила". 2019. С. 54—58.

10. Романенко Є.О. Євроатлантична інтеграція України як фактор національної безпеки. Європейський вимір соціальної безпеки: інструменти, проблеми, практика: збірник матеріалів, доповідей круглого столу в рамках проекту "Кафедра Жана Моне "Аналіз та застосування європейського досвіду демократії та належного врядування в Україні", м. Маріуполь, 21 червня 2018 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 71—74.

11. Ситник Г.П. Проблемні питання розробки нової Стратегії національної безпеки України. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. 2014. № 3—4. С. 105—116.

12. Сумська В.В. Теоретичні підходи до визначення поняття "лобіювання" / Державне будівництво. 2010. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2010_2_26.pdf

13. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

14. Авер'янов В.Б. Нова доктрина українського адміністративного права на етапі становлення. Актуальні проблеми держави і права. 2007. С. 10—16. URL: <http://www.apdp.in.ua/v35/03.pdf>

15. The USA Patriot Act: Preserving Life and Liberty. Department of Justice's website. URL: <https://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm>

16. Самотуга А.В. Обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина як предмет порівняльно-правового дослідження. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2011. № 2. С. 102—109.

17. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

18. Про лобістську діяльність: проект Закону України. Правове регулювання лобіювання в Україні: проблеми та перспективи: матеріали круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.) / [ред. кол.: Мишак І.М., Телькінен Т.Е., Яровой Т.С.]. Київ, "Видавництво Людмила". 2019. 104 с.

References:

1. Hrosfel'd, O.V. (2009), "Formation of a civilized model of lobbying in Ukraine", *Hrani. Dnipropetrovs'k: Dnipropetrovs'kyj natsional'nyj universytet, Tsentr sotsial'no-politychnykh doslidzhen'*, vol. 1, pp. 136—139.
2. Diahiliev, O.V. (2011), *Konstytutsijnno-pravovyj instytut lobizmu: vitchyznians'kyj ta zarubizhnyj dosvid* [Constitutional Law Institute of Lobbyism: domestic and foreign experience], Majdan, Kharkiv, Ukraine.
3. Matskevych, R.M. (2006), "Classification of lobbying, its types", *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, vol. 29, pp. 218—223.
4. Nediukha, M. (2010), "Lobbying as a socio-political phenomenon: nature and means of influence", *Viche*, vol. 3, available at: <http://www.viche.info/journal/1857/> (Accessed 15 Dec 2019).
5. Nesterovych, V.F. (2004), "Constitutional and legal aspects of lobbying in the law-making process of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Constitutional law, Luhans'k, Ukraine.
6. Onuprienko, A.M. (2002), "Formation of the Lobby Institute", *Problemy zakonnosti*, vol. 56, pp. 35—40.
7. Orlova, N.S. and Yarovoj, T.S. (2019), "Current principles and methods of state policy in the field of information security", *Menedzher. Visnyk Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnia. Seriya "Derzhavne upravlinnia"*, vol. 3 (84), pp. 5—14.
8. Porfirovych, O.L. (2004), "Issues of introduction of legal regulation of domestic lobbying practice", *Ukrains'ke pravo*, vol. 1, pp. 123—129.
9. Rovnyj, V.V. (2019), "Legal regulation of lobbying as a tool of national security in a hybrid war", *Pravove rehuliuвання lobiiuvannya v Ukraini: problemy ta perspektyvy: materialy kruhloho stolu* [Legal regulation of lobbying in Ukraine: problems and perspectives: round table materials], Vydavnytstvo Liudmyla, Kyiv, Ukraine, 24 april, pp. 54—58.
10. Romanenko, Ye.O. (2018), "Ukraine's Euro-Atlantic integration as a factor of national security", *Yevropejs'kyj vymir sotsial'noi bezpeky: instrumenty, problemy, praktyka: zbirnyk materialiv, dopovidej kruhloho stolu v ramkakh projektu "Kafedra Zhana Mone "Analiz ta zastosuvannya ievropejs'koho dosvidu demokratii ta nalezhnogo vriaduvannya v Ukraini"* [The European dimension of social security: tools, problems, practice: a collection of materials, roundtable reports within the framework of the Jean Monnet Chair project "Analysis and application of the European experience of democracy and good governance in Ukraine"], DonDUU, Mariupil', Ukraine, 21 June, pp. 71—74.
11. Sytnyk, H.P. (2014), "Problematic issues of developing a new National Security Strategy of Ukraine", *Naukovo-informatsijnyj visnyk Akademii natsional'noi bezpeky*, vol. 3—4, pp. 105—116.
12. Sums'ka, V.V. (2010), "Theoretical approaches to the definition of "lobbying"", *Derzhavne budivnytstvo*,

vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2010_2_26.pdf (Accessed 15 Dec 2019).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 15 Dec 2019).

14. Aver'ianov, V.B. (2007), "The new doctrine of Ukrainian administrative law at the formation stage", *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, pp. 10—16, available at: <http://www.apdp.in.ua/v35/03.pdf> (Accessed 15 Dec 2019).

15. Department of Justice's website (2019), "The USA Patriot Act: Preserving Life and Liberty", available at: <https://www.justice.gov/archive/II/highlights.htm> (Accessed 15 Dec 2019).

16. Samotuha, A.V. (2011), "Restriction of constitutional rights and freedoms of man and citizen as a subject of comparative legal research", *Naukovyj visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya iurydychna*, vol. 2, pp. 102—109.

17. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 15 Dec 2019).

18. Myschak, I.M. Tiel'kiniena, T.E. and Yarovoj, T.S. (2019), "On lobbying: draft Law of Ukraine", *Pravove rehuliuвання lobiiuvannya v Ukraini: problemy ta perspektyvy: materialy kruhloho stolu* [Legal regulation of lobbying in Ukraine: problems and perspectives: round table materials], Vydavnytstvo Liudmyla, Kyiv, Ukraine, 24 april. *Стаття надійшла до редакції 05.01.2020 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Г. Т. Терешкевич (с. Діогена),
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри філософії та економіки,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, Національна академія
державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0003-4427-7872

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.104

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТОСУНКІВ МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА ЦЕРКВОЮ

Н. Tereshkevych (s. Diogena),
PhD in Public Administration,
Associate Professor of the Department of Philosophy and Economy,
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
Doctorate in the Department of Parliamentarism and Political Management,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

STATE REGULATION OF RELATIONS BETWEEN STATE AND CHURCH

Становлення держави можливе передусім через духовне оновлення нації. Публічним управлінням необхідно подбати про відповідну нормативну базу для поглиблення взаємин церкви і держави та їх якісної взаємодоповнюючої співпраці.

Відсутнє комплексне наукове дослідження, яке розкрило б необхідність залучення церкви до державотворчих процесів.

Метою публікації є науково-теоретичне обґрунтування необхідності визнання державою Церкви як незалежного, самостійного та морального авторитета суспільства на законодавчому рівні.

Історично доведено, що церква структурує духовний світ людини, а держава на законодавчому рівні створює умови для її всебічного розвитку та громадянського зросту.

Пропоноване дослідження ставить завдання перед публічними управліннями створити правове поле для надання можливості громадянам України реалізувати християнські потреби з допомогою Церкви і держави.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці механізмів впровадження християнських морально-етичних цінностей у процеси державотворення.

Formation of the problem. Ukraine has lost its communist regime, but the struggle against the post-Soviet stereotype of thinking among individual citizens born in the former Soviet Union is still ongoing. Public leaders need to have unwavering spiritual orientations in order to be able to change the country positively. This justifies the need to deepen the relationship between the Church and the state and their qualitative complementary cooperation. The state regulation of these relations rests with the public authorities, which are supposed to provide their legal framework.

Research Analysis. There is still no comprehensive scientific study that would reveal the nature of the relationship between the state and the church, especially at the present stage, and the need to involve the church in state-building processes.

The aim of the publication is to provide a scientific and theoretical substantiation of the need for the state to recognize the Church as an independent and independent partner and moral authority of the society at the legislative level.

Statement of the main part. The proposed study aims to create a legal framework for public administrators to enable Ukrainian citizens to fulfill Christian needs with the help of the Church and the state.

Conclusions. The wording of the current Article 1 of the Constitution of Ukraine should be supplemented by public administrators, adding to the definition of the State of Ukraine as Christian; and to amend Article 35 of the Constitution of Ukraine as amended: "The church (s) and the state in Ukraine are public, independent, independent institutions that, together, each in their own way and purpose, care for the welfare of their faithful and citizens. Appropriate agreements can be made between the state and the church. Relations between the state and the Church are based on partnership, mutual assistance, mutual respect and tolerance. The state designates the Church as a subject of legal relations with a special social status, which is determined by the legislation of Ukraine or the treaty. The state does not prevent the introduction of religious sciences on a voluntary basis at the school. The church is a spiritual and moral authority in society.

Prospectives for further research are to develop mechanisms for the introduction of Christian moral and ethical values in the processes of state formation.

Ключові слова: держава, Церква, церковно-державні стосунки, християнські морально-етичні цінності і засади, Конституція України.

Key words: state, church, church-state relations, Christian moral and ethical values and principles, Constitution of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Становлення держави можливе передусім через духовне оновлення нації. Упродовж століть українське суспільство зберігало свій духовний потенціал завдяки вірі, носіями якої були звичайні люди, насамперед селяни. Упродовж століть побожність була тим благодатним ґрунтом, на якому формувалася висока мораль та здорова життєва філософія українців.

Багатовікова колонізація та окупація України, Жовтневий переворот, низка інших трагічних подій ХХ ст. (жорстокі придушення селянських повстань, штучний голодомор, втрати у другій світовій війні, політичний репресії, боротьба з патріотами, радянський, тоталітарний, імперський, атеїстичний, комуністичний режим) спричинили занепад суспільства.

З набуттям Україною Незалежності з особливою актуальністю постала проблема духовного оновлення, відродження народу. Адже пропаганда комуністичної ідеології та заборона релігії в радянські часи призвела до того, що частина громадян колишнього СРСР, зомбована засобами масової інформації, щиро вірила в комуністичну партію та її ідеали, не уявляючи свого існування поза межами цього державного устрою. Україна ж позбулася тоталітарного режиму правління, але боротьба з пострадянським стереотипом мислення серед деяких громадян, хто народився в колишньому Радянському Союзі, ще і досі триває. Найкращим соратником у цій боротьбі за вільного від відтисків минулого свідомого громадянина є повернення до духовних джерел, навірення до Бога та переосмислення морально-етичних цінностей і установок, якими живе держава і суспільство.

Церква активно допомагає державі у сферах духовно-патріотичного виховання підлітків та молоді, веде цілеспрямовану душпастирську роботу там, де в державі є обмежені важелі впливу — із соціально вразливими верствами людей, а саме у пенітенціарних закладах, колоніях для неповнолітніх, у війську та в шпиталях, лікарнях тощо.

Сьогодні в Україні виросло покоління молодих людей (ровесників її незалежності), які для того щоб бути спроможними позитивно змінювати країну, повинні мати непохитні духовні орієнтири. Це обґрунтовує потребу у поглибленні взаємин Церкви і держави та у їх якісній взаємодоповнюючій співпраці. Державне регулювання цих стосунків покладається на органи публічного управління, які б мали забезпечити їх нормативну базу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

В Україні питання регулювання стосунків між державою та Церквою досліджували: М. Білинська, Б. Гавдьо, В. Гошовська, В. Дубічинський, О. Зайчук, Л. Луць, С. Мудрий, Н. Оніщенко, М. Рибачук, С. Сливка, В. Ткаченко, Г. Хорунжій, А. Черній, М. Цвік та інші.

Певну увагу цим проблемам у своїх працях приділили закордонні вчені: Мондін Баттіста, Мартін Де Агар, Ліберо Джероза та інші.

Проте в Україні досі відсутнє комплексне наукове дослідження, що розкрило б природу стосунків держави і церкви, особливо на сучасному етапі, та необхідність залучення церкви до державотворчих процесів.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Європейське співтовариство, яке відкинуло християнство як сполучну основу суспільства, сьогодні потерпає від прийняття псевдоцінностей, що спричиняють психічні розлади в окремих громадян та стають причиною деморалізації суспільства в цілому. Зокрема визнання одностатевих шлюбів призвело до гомодиктатури та деградації багатьох людей, що прикриваючись свободою особистості, насправді руйнують свою психіку, відкидаючи совість та мораль. Не даремно, вперше вірус ВІЛ-СНІДу було виявлено у середовищі гомосексуалістів, які свободою совісті називали розпусту та статеві збочення. Визнання збочень нормою є замахом на трансцендентну гідність людського життя, робить людину рабом гріха, вразливою, хворобливою, деморалізованою особою.

Першочерговою необхідністю для публічних управлінців є поновити роль Церкви в якості морально-етичного стрижня нації, визнаючи її позитивно структуруючий вплив на суспільство. Українська традиція душпастирства — це кропітка праця численних священників, богопосвячених осіб, які були зразковими знавцями психології, мудрими порадами та голосом совісті упродовж століть після Хрещення України-Русі. Духівництво було дотичним до виховання кожного громадянина, що загалом позначалося на високому духовному потенціалі народу.

Християнство упродовж двох-тисячолітньої історії відігравало надзвичайно важливу виховну та просвітницьку роль, що однозначно було на користь і суспільству, і державі. З позиції християнства Бог є люблячим і милосердним Батьком, людина є Його улюбленим сотворінням, створеним на Його образ і подобу, а світ є об'єктом турботливого Божого Провидіння. Людське існування є частиною історичного проекту спасіння, що через Ісуса Христа, Ключа спасіння, отримує глибокий унітарний характер: Христос — Альфа і Омега кожної речі. Пресвята Трійця надає нового сенсу моралі, що має любов до Бога та ближнього як головну заповідь [1, с. 15].

Дві інституції, церква і держава можуть успішно співпрацювати. В засобах масової інформації ми часто бачимо зустрічі ієрархів УПЦ, УГКЦ, РКЦ з Президентом та урядом. Залучення Церкви до процесів державотворення, до виховання свідомого і сумлінного громадянина є віховим етапом становлення держави. Важливо, щоб держава розглядала релігійні організації та їх представників як ділових партнерів у вирішенні соціальних, міжнародних і глобальних питань. Варто окреслити і напрацювати точки їхнього дотику, вибудувати ієрархію їхнього співвідношення, характер, глибину цих стосунків, щоб отримати користь від взаємної співпраці.

До прийняття християнства в суспільстві не було відмінності між релігійними і соціальними обов'язками, бо релігія була канвою соціально-культурних відносин в державі. Для побудови ефективної моделі стосунків між державою та Церквою органам публічного управління варто вивчити можливі варіанти взаємин між ними.

Обидві інституції — Церква і держава є складними, багатогартовими структурами, цілі яких у головних засадах співпадають. Метою держави є упорядкування відносин між членами суспільства і створення оптимальних умов для онтологічного розвитку кожного з них. Такою ж приблизно є й мета церкви.

Соціально-історична обумовленість державно-церковних стосунків призводить їх до взаємозалежності від історичних та соціальних передумов їхнього існування. Досвід різного співіснування держави і церкви довів, що найкращим вирішенням питання стосунків для цих інституцій є співпраця у реалізації спільних стратегічних духовних цінностей та розкриття покликання кожного громадянина. Відрізняло ці дві інституції те, що церква завжди була позачасовою структурою, в той час як держава є узалежнена від культурно-історичного розвитку суспільства та інших чинників. Втім, діаметральна протилежність цих установ, їхня різнобічність та складність стосунків пояснюється різними цілями та методами, якими вони впливають на свою аудиторію. Тут точкою дотику є правильне розуміння людини, її аксіологічного виміру, що формує правильну модель суспільства, де гармонійно взаємодіють церква і держава. Коли ж, навпаки, розуміння людини є спотвореним, тоді створюється модель держави, де дії церкви і держави йдуть врозріз із аксіологічною сутністю людини та середовищем її існування.

Втім, на біоетику, яка співзвучна з християнським ученням про людину, її гідність та неповторну цінність (і ґрунтується на відповідальності людської особи за власне існування та всі живі істоти у світі і за весь світ загалом), покладається роль бути основоположним зв'язковим елементом між державою і церквою у державотворчих процесах, враховуючи її потужний виховний вплив на суспільство. Особливо важливо запровадити її в систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації публічних службовців, тому що для держави є вкрай вагомим духовний та морально-етичний статус її громадян (чим вищий рівень духовності та моральності держави і суспільства — тим більше порядку і безпеки в них).

Держава та церква мають координувати спільні дії, зважаючи на соціокультурний, політико-економічний та трансцендентно-метафізичний простір.

Україні треба відкинути науковий атеїзм та все державотворення, яке базувалося на цьому лжевченні і задіяти капітал, яким володіє Церква. Від якості взаємозв'язків держави та Церкви справді залежить успішний розвиток нової України, її духовності, формування нової генерації, спроможної будувати сучасну державу. Слід використати шанс інтелектуальної, богословської та організаційної сили Церкви у стосунках з державою.

На сучасному етапі цих взаємин ми спостерігаємо ситуацію, коли стосунки між церквою і державою розвиваються в напрямку взаємодії. Поступово з'являється розуміння, що опираючись на церкву як на важливу складову забезпечення духовного розвитку своїх громадян, Україна має шанси швидше подолати негативні наслідки у всіх сферах суспільного життя. Адже високий рівень духовності тотожний новим можливостям, як це можна простежити в переважно християнських країнах.

МЕТА СТАТТІ

Метою публікації є науково-теоретичне обґрунтування необхідності визнання державою Церкви як незалежного та самостійного партнера і морального авторитета суспільства на законодавчому рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ НАУКОВИХ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Стосунки держави та церкви упродовж тисячоліть перейшли різні фази дотичності (від абсолютної влади церкви, як було за цезаропапізму і до повного заперечення церкви, як було в атеїстичних країнах) та співпраці, врегульовуючи відносини з громадянами. Втім, час показав, що найкращим взірцем такої співпраці є модель, коли церква структурує духовний світ сучасника, а держава створює умови для його всебічного розвитку та громадянського зросту. За своєю суттю, стосунки між цими інституціями в ідеалі мали б доповнювати одна одну і взаємодіяти, враховуючи той чинник, що кожна з цих інституцій покликана працювати на благо людини лише з тією різницею, що церква орієнтована на вічні і незмінні цінності, водночас як держава узалежнена від історичних епох, подій, лідерів тощо.

Коли держава належним чином піклується про громадян, дотримання їхніх прав та свобод, тоді кожен індивід має рівні умови для розвитку, відтак загалом суспільство своїми солідарними діями може впливати на покращення соціального порядку. Водночас Церква виховує особистість, наповнює її життя повнотою, що опосередковано і безпосередньо впливає на якість її зв'язків зі світом — з родиною, з колективом, з суспільством.

Відтак Церкву та її вплив на спільноту варто віднести до сфери національних пріоритетів як один із основних чинників оздоровлення нації, її гармонійного та позитивного налаштування. Держава не може охопити настільки детально усі прошарки суспільства, однак це під силу священникам, які покликані скеровувати та навертати до духовних цінностей та орієнтирів, внаслідок чого гармонізуються всі сфери життя. Саме такий симбіоз є запорукою формування здорового суспільства, літаком, який опирається в леті на два крила — Державу і Церкву. Таке порівняння свідчить про те, що як літак не може літати з одним крилом, так і людині потрібні держава для захисту його як громадянина та Церква для реалізації метафізичних прагнень його душі.

Неузгодженість законів цивільних із законами Божими чи природними лежить в основі тліючого конфлікту між церквою та державою в Україні, що має негативний вплив на суспільство. Народ, який дозволяє вбивати своїх ненароджених дітей, приречений на знищення. На органи публічного управління покладається завдання вирішити цю дилему на користь збереження духовного здоров'я нації та недоторканості людського життя.

Проте, незалежно від того, усі сфери життєдіяльності людини захищені чи ні — кожній людській особі присутня беззаперечна гідність та дарована їй Господом свобода. Ця свобода зовсім не є вседозволеністю, навпаки вона є усвідомленням величчя вінця Господнього-

го творіння — Людини. В цьому ключі людське життя є трансцендентним шляхом, що починається з моменту запліднення та виходить за межі фізичного життя.

Судочинство та вся сфера публічного управління користуються визначенням, згідно з яким людське життя захищається з моменту народження та триває до смерті. Ця законодавча помилка спричинює порушення прав людини, яка знаходиться в стані внутрішньоутробного розвитку, зокрема спричиняє численні етично-неприпустимі дії, які стосуються її життя. Для забезпечення поваги до гідності людини в соціумі необхідно, щоб на законодавчому рівні були прийняті закони, що відповідають вимогам біоетики.

Успішними та позитивними в історії України були періоди, коли до влади приходили керманичі, що стояли на засадах християнства. Традиційно українці мали б прагнути до гармонійного сприйняття світу крізь призму високої духовності та морально-етичних стандартів. До цього спонукує глибока віра, слідування за християнськими цінностями та ідеалами, а також притаманна кожній людині гідність.

За сприянням держави у 2018 році українська православна церква отримала Томос від Вселенського патріарха (15 грудня 2018 р. Синодом Вселенського Патріархату було прийнято рішення про початок процедур, необхідних для надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні, а 6 січня 2019 р. патріарх Варфоломій вручив Томос про автокефалію Православної Церкви України митрополиту Київському і всієї України Епіфанію [2], що, по суті, є визнанням незалежності нашої держави в ширшому розумінні. З огляду на ці події є надія, що надалі стосунки між церквою і державою будуть поглиблюватися на користь усіх.

Правова держава враховує тільки загальне внутрішнє благо громадян, тоді як християнська держава — це законна, справедлива держава, яка служить людям, а не самій собі і підпорядковує загальне благо абсолютному Благу, тобто Богові, оскільки людина є єдністю духа, душі і тіла. Людина як особа перетинає кордони часу і простору та призначена до вічного життя, тоді як існування держави обмежене в часі та просторі. З позиції християнства держава є важливим, фундаментальним інструментом для життя людини в цьому світі і її функції мали б бути спрямованими на абсолютне благо найвищої на Землі цінності, якою є людська особа. Ціллю держави є сприяти реалізації людини на її благо та благо всієї людської спільноти [3, 51—52; 4, п. 76].

Будуючи демократичне та громадянське суспільство, Україна приєдналася до основоположних міжнародних угод з питань захисту прав та свобод людини. Проте в нашому суспільстві все ще є проблеми, пов'язані із забезпеченням органами публічного управління свободи совісті, що є одним із наслідків не пізнання Бога та Церкви в своїй сутності значною частиною громадян України. Адже відбулася підміна понять, що спричинила поширення зневіри та атеїзму. Непорозуміння, які точилися між державою та Церквою впродовж історії, свідчать про необхідність пошуку нових підходів для розв'язання спірних питань. І хоча відповідь на ці запити існує давно, бар'єром є тільки людська хибна недовіра до можливостей та повноважень Господа.

Поняття Творця для кожної людини є індивідуальним, однак є спільні засади, дотримуючись яких, можемо збудувати справедливу та цивілізовану державу на ґрунті християнської моралі. Господь має бути не об'єктом фанатизму чи результатом людської фантазії, а реальним Помічником, добрим Другом, Спасителем. Таке розуміння позитивно налаштовує психіку людини, допомагає їй зважено та об'єктивно приймати рішення будь-якого рівня складності.

Сьогодні вже не досить переживати внутрішню власну віру як результат особистого навернення, але треба виявляти її як зусилля соціальної чи політичної діяльності, усвідомлюючи невідкладність проблем, які потребують вирішення, як свідчення справжнього бажання оновити світ відповідно до християнського ідеалу. Така модель "культурного посередництва" християнина між церквою і державою є еталоном гармонії політичної дії та віри [5, с. 226—227].

Для громадянина є вкрай важливим відповідно до вимог свого світогляду та виховання мати можливість обирати релігію. Подбати про це має держава та церква, адже це входить до їхніх функцій. До переліку їхніх повноважень і їхнім прямим обов'язком є створення нормативно-правового поля, а саме церковних статутів, держаних законів та інших приписів, які будуть регламентувати здійснення вибору релігії та її сповідування. Одним із показників, що демонструє ступінь втілення в життя засад свободи совісті, є власне можливість розвиватися, вільно обирати собі конфесію. Так і повинен втілюватися в життя основоположний принцип свободи, який людині дарований Богом і у відповідності до того, що людина є створеною на образ і подобу Божу. Варто зазначити, що суспільство має ті ж ознаки, які притаманні людині, тільки у більш узагальнених рисах. Першою країною, яка проголосила ці засади нормою, стали Сполучені Штати Америки, які свій стрімкий економічний розвиток і успіх пов'язують з прямим наслідком свобод, проголошених і гарантованих їхньою конституцією, що є одним із факторів розвитку суспільства і держави. Саме людина зі своїм світом та потребами є тим мікрокосмосом, трансцендентність якої лежить в основі будь-якого суспільного явища. Кожна особа в державі є елементом, який пов'язаний у той чи інший спосіб із усіма решта членами суспільства. Тому головним фактором є якість відносин у соціумі. Бог творить суспільство через людину, закладаючи в неї основи суспільності. Його заповіді стосуються кожного і усіх одночасно. Такий антропологічно-суспільний підхід дає можливість поглянути на людину, як об'єкт, в якому криються основні причини та проблеми суспільних негараздів. Взаємодія особи із соціумом впливає із самої сутності людини, точніше з її природних потреб бути в товаристві, бути суспільно корисною, суспільно захищеною. Суспільність є тим містком, який дозволяє кожній людині діяти за власною волею, але узгоджувати свої дії із суспільним запитом, культурою, потребами. В цьому контексті релігія постає засобом залучення індивіда до різних сфер суспільного життя. Стосунки людини з Богом трансформуються на стосунки людини з людиною, стаючи подібними до Божих, відтак суттєво якіснішими.

Відтак від здорових стосунків держави і Церкви залежить здоров'я суспільства, моральний клімат у ньому. Відносини між цими суб'єктами набули сталих форм та є класифіковані науковцями.

Розглянемо систематизацію типів взаємин між Церквою та державою, розроблену вченим-релігієзнавцем А.М. Чернієм, який, у відповідності до міри впливу цих інституцій одна на одну, виокремив такі моделі державно-церковних взаємин [6, с. 268]:

1. Теократія (гр. *theos* — Бог, *kratos* — влада) — вся повнота влади в державі належить главі панівної церкви та її органам.

Теократичне правління мала Юдея V—I ст. до н. е., де влада була зосереджена в руках жерців на чолі з юдейським першоієрархом; Папська область в Італії у 756 — 1870 рр., а з 1929 р. — держава-місто Ватикан, де Папа Римський є абсолютним монархом, що зосередив у своїх руках необмежену політичну і духовну владу. Теократія поширена в мусульманських країнах (в Ірані, Саудівській Аравії тощо), де дотримуються традицій, що сформувалися ще в Дамаському халіфаті за династії Омеядів (661—750), Абасидів (750—1258).

2. Цезаропапізм (лат. *caesar* — цезар, *papa* — папа) — Церква та її структури повністю залежать від світської влади. Цезаропапське правління було у Візантії, де імператори не лише призначали чи звільняли патріархів, митрополитів, а й вирішували питання організаційного, канонічного і навіть догматичного розвитку церкви; Московія (пізніше Росія), де з XVIII до початку XX ст. главою Православної Церкви був імператор (цар).

3. Державна церква — забезпечується в державі привілейований стан певної конфесії. Передбачається пряме фінансування державою її інституцій і державний контроль за використанням коштів, делегування церковним структурам певних державних функцій (реєстрація новонароджених, смертей, шлюбів тощо). Прикладом такої моделі державно-церковних взаємин є Греція, де державною є Православна Церква, статут якої має статус державного закону. Держава гарантує священнослужителям Церкви зарплату і пенсії. У початкових і середніх школах ведеться православна освіта. Схожою до грецької є сучасна італійська модель державно-церковних відносин, де більше 90 відсотків громадян охрещені в католицькій Церкві. Відмінні форми державної церкви існують також у Великобританії, Данії, Швеції та інших країнах. Особливий статус певної церкви зафіксовано у конституції понад 40 держав світу. У 22 із них главою держави може бути лише людина, що належить до офіційної Церкви.

4. Відокремлення церкви від держави — унеможливорюється будь-яке втручання Церкви у справи держави при активному втручанні державних інституцій у справи Церкви.

Таку модель відносин ілюструють колишні країни "соціалістичного табору", передусім колишній Радянський Союз, законодавча база яких теоретично гарантувала свободу совісті, однак у конкретному житті віруючі розглядалися як політичні вороги, а відтак зазнавали різноманітних пригнічень і дискримінації.

5. Відокремлення Церкви і держави — невтручання держави у справи Церкви, а Церкви — у справи держави, що забезпечує максимальну свободу релігії та ре-

жим толерантності. Типовим прикладом цієї моделі державно-церковних взаємин є США, де конституція проголошує свободу для релігійних інституцій, їх незалежність від світського контролю чи маніпуляції властей. Основний меседж цього документу такий — неприпустимо примушувати чи спонукати будь-кого проти власної волі відвідувати або не відвідувати церкву, сповідувати чи не сповідувати певну релігію. Ніяка особа не може бути покарана за свою релігійну віру чи безвір'я, за відвідування чи невідвідування церкви. Жоден уряд, жодна адміністративна структура не можуть визначати мету діяльності Церкви, призначати її керівників або вказувати, як їй належить вести свої справи. Схожу, законодавчо закріплену, свободу вірити або не вірити мають громадяни Франції, Туреччини, України та інших країн.

Саме формулювання "відокремлення Церкви і держави" базується на тому, що держава не втручається у справи Церкви, а Церква — у справи держави.

6. Поєднання моделі державної Церкви і моделі повного відокремлення Церкви і держави — передбачає збереження певних видів державної підтримки та привілеїв окремих церков. Прикладом цієї моделі є Німеччина, де, проголошено нейтральність і толерантність держави до різних конфесій, та все ж залежно від кількості прихильників зберігаються певні відмінності у ставленні до релігійних організацій. Якщо прибічників певної конфесії більше одного відсотка від загальної кількості населення певної землі Німеччини, то вони отримують спеціальний статус, який дає їм змогу, наприклад, отримувати державні дотації на власні школи, дитячі садки. Нині в цій країні нараховується 15 конфесій зі спеціальним статусом. Подібні державно-церковні відносини склалися в Японії, Австрії, Перу та інших країнах світу.

Еволюція цих стосунків упродовж двох тисячоліть засвідчує, що вони постійно змінювалися, вдосконалювалися, або, навпаки, переростали в деспотизм та тиранію. Втім, найбільш вдалою формою цих стосунків є конкордат (лат. concordatum — угода) — договір між папою римським як главою держави й Римсько-католицької церкви та іншою католицькою державою, який регулює правовий стан Римсько-католицької церкви в даній державі, а також відносини цієї держави зі святою престолом [7, с. 9, 11—12]. Договори з некатолицькими урядами називаються конвенціями. Але в 19 ст. через зміни політичної карти Європи чітка різниця між цими типами договорів зникла. Конкордат є виявом взаємної поваги та суверенітету.

Всі інші підходи систематизації цих взаємин та взаємодії між цими суб'єктами не були такими ефективними, як очікувалося. Класично кваліфікація державно-церковних взаємин базується на такому розподілі: системи відокремлення, системи конкордату і системи національних церков. Ця потрібна класифікація частково перебільшувала суть стосунків між державою та церквою, спотворивши зміст і функціональні особливості, не створивши їх системних моделей.

Відтак наступним кроком у пізнанні природи державно-церковних відносин стала культурно-географічна модель, яка передбачає такі модифікації [8, с. 26—27]:

— європейську, згідно з якою є традиційні чи національні церкви дістають особливий статус: держава визнає їх виняткову роль і розробляє спеціальні заходи щодо їх підтримки або культивування;

— американську, при якій усі регіональні об'єднання без винятку отримують однаковий статус перед державою: всі різні — всі рівні. За цієї моделі дозволяється діяльність будь-якої релігії, навіть сатаністів або саєнтологів;

— радянську, яка окреслює необмежену вищість держави відносно Церкви, включення Церкви в ідеологічну систему держави. Втім, церкви були обмеженими у своїх правах та існували в дуже обмеженому правовому просторі, який виключає будь-яку соціальну функцію поза межами культу.

Щоб краще зрозуміти суть державно-церковних взаємин, необхідно розібратися в засадничих поняттях — чим є держава та які її функції, чим є Церква та які її функції, яке їх місце в суспільстві, а також як право регламентує взаємини між ними.

Сучасна юриспруденція визначає Державу як організацію політичної влади у суспільстві, яка забезпечує його цілісність, функціонування та розвиток шляхом управління та координації інтересів різних соціальних груп [9, с. 21], є суверенним політичним утворенням з визначеною територією, господарством і політичною владою.

Церква є предметом віри в Господа, а тому сприяє прогресу в суспільстві через гармонійний вплив на людину. Христова Церква є спільнотою, яка об'єднує людей духовно, скеровує їх та регулює їхню поведінку десятима Божими заповідями. Заснована Ісусом Христом, ця спільнота вірних, хоч і не має визначеної території, однак володіє всіма повноваженнями [10, с. 75—76], що необхідні їй для виконання її основного завдання: спасіння свого ковчегу, ввірених їй душ [11, кан. 595, § 2].

Слово "Церква" [ἐκκλησία, від грецького ἐκ-καλέιν — "викликати"] означає "скликання" [12, с. 73]. На початках це були народні збори релігійного характеру (Пор. Ді. 19,39.), згодом це слово почало також застосовуватися у вже відомому нам контексті (спеціальні приміщення для відправлення Божественної Літургії, інших богослужень, а також зібрань вірян). Унікальність Церкви полягає у тому, що "вона одночасно є людською і Божою" [12, с. 73].

Об'єднуючим чинником інституцій (держави і церкви), його основним та первинним суб'єктом є людина. За будь-яких обставин людина є одночасно членом і складовою як Церкви, так і суспільства, так і держави. Ці інституції створені тільки для блага людини, але не навпаки.

Посилаючись на загальне світорозуміння, уявлення про закономірності існування природи і суспільства, право виступає для упорядкування відносин у суспільстві, зокрема для регулювання стосунків між Церквою та державою [13, с. 249].

Є різні підходи щодо розуміння походження права, зокнайбільше: природно-правовий — джерелом є Бог і Його абсолютні та вічні закони; позитивний — право створюється державою.

Право — це система норм і правил, які встановлюються і забезпечуються державою з метою врегулювання суспільних відносин. Загалом право — це раціональний, стабільний і примусовий порядок людських дій в матерії соціальної справедливості [14, с. 7]. Правовими нормами є правила, які встановлені і забезпечені компетентною владою (державою, Церквою та ін.), більшість з яких мають імперативний характер. Людину як суспільну істоту спонукує до творення певних норм поведінки розуміння справедливості, правди, свободи тощо. Право може базуватися на звичаях, які відштовхуються від об'єктивних обставин і моральних засад. Втім, право лише юридично закріплює мораль, але її не створює.

Мораль формує світогляд (онтологічний, гносеологічний, практичний, аксіологічний) людини, який виражається в системі моральних цінностей, котрі є основою правотворення.

Моральна уява чи реалізація знаходиться в індивідуальних цінностях людської особи, створюючи певну ієрархію, яка може бути спрямована до добра, а також і до зла, що в результаті впливає на свідомість, відтак на мораль та правотворення.

Церква позитивно структурує особистість людини, налаштовує її на оптимальне вирішення важливих життєвих питань та виховує у ній людську гідність, яка є найважливішим атрибутом людини, особливим морально-етичним стрижнем. Усвідомлення людиною її походження від небесного Отця піднімає людську особу на якісно інший рівень свідомості.

Існування цінностей пов'язане з мірилом чи критерієм оцінки (ідеєю добра людини, яке є тривалим змістовним пошуком людини. Моральним є те, що є добрим. Філософія налічує багато підходів щодо цього: гедоністичний, утилітаристичний, евдемоністичний, еволюціоністський, метафізичний та ін. з позиції Церкви Бог не залишає людину з її моральними проблемами та потребами. Моральний закон є ділом Божої Мудрості, який приписує розумний порядок, установлений між творіннями силою, мудрістю і добротою Творця для їхнього добра і з огляду на їхню мету [15, с. 454—455]. Ісус Христос проголошує Небесне Царство, яке за своєю суттю є спасінням людини та її найбільшим благом, а Бог, Його заповіді та благодать (любов) є найбільшими цінностями. Таким чином Церква визнає моральне життя духовним культом [16, с. 391]. Тут ідеться про вільний вибір людини щодо вибору цінностей та врівнювання.

Якість права, як засобу врегулювання суспільних стосунків, пов'язана з рівнем моральності суспільства, який залежить від формування світоглядної ієрархії цінностей конкретних людей, які складають це суспільство.

Ще однією проблемою є те, що сучасне цивільне право дає індивідууму свободу на різних рівнях. Але Бог створив людину соціальною за природою, тому необхідно, щоб держава, впливаючи з факту буття суспільства, визнала і поважала Бога як Автора. Тому розумом і тверезим глуздом засуджується атеїстична держава. Індиферентне та однакове ставлення державою до всіх релігій та культів є наслідком розриву (відокремлення) між державою та Церквою. Не можна плутати забезпечення державою однакових та

рівних прав усіх релігійних організацій в суспільстві із ставленням держави до Церкви. Ставлення є особистісною категорією, яка характеризується свободою вибору, тому держава має повне право виражати прихильне ставлення до Христової Церкви, виражаючи волю народу, не порушуючи при тому права на існування інших релігійних організацій.

Реалізація правових норм у суспільстві переважно забезпечується державними правоохоронними та контролюючими органами шляхом примусу та різних видів покарань за їх порушення. Основною складовою цих державних органів є конкретні люди із власними мораллю, світоглядом та ієрархією цінностей. Ці органи не завжди не тільки не виконують свої завдання та функції, а й порушують правові норми та вимоги, що призводить до таких ганебних явищ як корупція, несправедливість, зубожіння людей, руйнація економіки і морального клімату суспільства тощо. Рівень дії приписів моральних та юридичних норм в суспільстві залежить від рівня підкорення волі людини цим вимогам. Таке підкорення можливе завдяки вірі, яка полягає у добровільному переконанні у тому, що Боже Слово, яке дається Господом через Церкву і в Церкві, є найбільшим добром. Це Слово, Його Дух починає жити в людині. Божий страх, боязнь образити Того, хто її найбільше любить, створюють внутрішній імператив, який є внутрішнім обов'язком людської особи, де вона себе примушує, що цілком сумісно з її внутрішньою свободою [17, с. 32], оскільки вона сама робить такий вибір. Це сприяє власному і загальному добру.

Сьогодні правовий режим і статус Церкви та інших громадських релігійних об'єднань, свободи совісті та віросповідання, ставлення держави до Бога і Його Церкви регламентовано Конституцією України, прийнятою на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року та Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації", введеним в дію Постановою Верховної Ради України № 988-XII від 23 квітня 1991.

У преамбулі Основного Закону говориться: "Верховна Рада України від імені українського народу — громадян України всіх національностей, ... усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, ... приймає цю Конституцію — Основний Закон України" [18]. Верховна Рада України, яка є найвищим представницьким органом влади у нашій державі від імені народу та виражаючи його волю, усвідомлює відповідальність перед Богом за прийняття найважливішого правового документа, тим самим визнає найбільший авторитет Того, перед ким така відповідальність є усвідомленою, тобто одного конкретного Бога, в Якого вірить наш народ. Цим словосполученням виражено позицію держави, а відповідно більшості її громадян щодо віровизнання. Як зазначив Гавдюк, за таких обставин в Основному Законі України варто було б визначити позицію та ідентифікацію нашої держави щодо християнської релігії, яку сповідує переважна більшість її громадян (згідно із статистикою. 87,8 %) [19]. Відповідно Україна мала б бути християнською.

Статтею 35 Конституції України виражено позицію держави щодо релігій та Церкви, в якій передбачено, що кожен має право на свободу світогляду і віросповід-

дання.... Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви.... [20].

Будівництво демократичного суспільства є неможливим без свободи совісті. Новітній державі Україна важливо напрацювати реальні кроки в напрямі удосконалення конституційних та законних засад свободи совісті. В Конституції мова йде про Церкву в однині, а оскільки переважна більшість нашого народу, який є єдиним носієм влади (ст. 5 Конституції України) є християнами, то можна з певністю сказати, що мова йде про Церкву християн.

Слово "відокремлювати" означає роз'єднувати, розділяти, відгороджувати, переривати зв'язок або зв'язки з чимось (з кимось), відриватися від чогось, віддалятися чи відходити від когось чи чогось [21, с. 14]. З огляду на преамбулу Конституції, історію українського народу та реалії, то з певністю можна сказати, що Церква не є відірваною від народу та держави, а, навпаки, її діяльність та й вона сама пов'язана тісними зв'язками як з народом, так і з державою, яка його уособлює. Це було продемонстровано під час революції Гідності на Майдані Незалежності у Києві. Тому логічним та влучним було б сформулювати цю частину положень Конституції в такій редакції, що "Церква, релігійні організації та держава в Україні є самостійними і незалежними особами (інституціями), які діють у суспільстві та за його межами самостійно, також взаємодіють між собою у відповідності до своїх завдань і призначення, а також законодавства України і міжнародно-правових норм та правил. Стосунки між державою та Церквою будуються на принципі взаємодопомоги та взаємоповаги. Держава не є перешкодою для впровадження в школу богословських наук Церкви на взаємних у кожному випадку добровільних началах" [22].

Більшість вчених вважає, що концепція відокремлення Церкви від держави вперше була проголошена Білль про права США (неофіційна назва перших десяти поправок до Конституції США, які закріплюють основні права людини), ратифікованою Конгресом США в 1791 р. Зокрема в першій поправці до конституції цієї держави зазначено: "Конгрес не повинен ухвалювати законів, що запроваджували б будь-яку релігію чи забороняли б вільне відправлення релігійних обрядів...". Немає тут жодного слова про відокремлення Церкви від держави, мова йде лише про невтручання держави у свободу віросповідання. Насправді ж причиною такого тлумачення першої поправки є приховане вороже ставлення до будь-якої релігії [22].

Держава і Церква, маючи своє право, повинні дотримуватися їх засад, розвиваючи між собою стосунки при умові взаємоповаги суверенності цих суб'єктів.

Церква, на відміну від держави, не має визначеної території і місцезнаходження її членів та діяльність виходять за межі держави, є рівним партнером з державою, є самостійною незалежною інституцією, яка творить свої закони і правила. Вона підпадає під юрисдикцію національного права у випадку територіального розміщення її органів, майна, членів та організацій, які мають дотримуватися його вимог. Національне законодавство повинно забезпечувати правові умови діяльності Церкви та її організацій без порушення прав інших релігійних організацій. Необхідно створити правовий ме-

ханізм взаємних і партнерських стосунків, який має передбачити визнання державою Церкви як особливого незалежного і самостійного суб'єкта з відповідними юридичними наслідками.

Відповідно до частини 2 статті 2 Цивільного Кодексу України держава є учасником цивільних відносин, проте чинним законодавством України не передбачено, що держава є юридичною особою. Статус юридичної особи публічного права вона реалізує через свої органи, підприємства та організації, які її уособлюють та представляють [23, с. 104]. Очевидно, такого ж статусу слід домагатися і Церкві [24].

В ідеалі взаємні стосунки між державою та Церквою мають будуватися на відповідному договорі, що вводить Церкву в міжнародний простір як суб'єкта міжнародного права, тобто учасників міжнародних правовідносин, яким притаманні елементи міжнародної правосуб'єктності, тобто вони здатні володіти та безпосередньо здійснювати міжнародні права й обов'язки, створювати норми міжнародного права та нести відповідальність за їхнє порушення та ін.

Статус суб'єкта міжнародних відносин встановлюється шляхом визнання його існуючими суб'єктами міжнародних відносин. Тому Церква, з врахуванням її специфіки, має вживати достатньо заходів для набуття статусу суб'єкта міжнародних відносин та розуміння цієї позиції всіх Церков.

Часто в міжнародному праві використовується термін "дестинатор міжнародного права", який означає особу, яка не володіє усіма елементами міжнародної правосуб'єктності, але може брати участь в окремих правовідносинах, урегульованих нормами міжнародного права. Проте така участь не є безпосередньою, а опосередковується яким-небудь іншим суб'єктом міжнародного права (державою), хоча, як виняток, можлива її безпосередня участь. Дестинаторський підхід можливо застосувати щодо східних Церков.

До основного єдиного виду договору між державою та Церквою відноситься конкордат (двостороння угода), який укладається зі Святим Престолом. Договірною правовою базою Ватикану розвинулася після II Ватиканського собору, який відкрив нові можливості для розвитку міжнародного співробітництва Святого Престолу, після якого було підписано близько 120 конкордатів з низкою країн Європи, Латинської Америки, Азії, Африки та ісламських держав. Сьогодні в світі нараховується біля 160 конкордтів.

Сьогоднішнє право, яке визначає статус Церкви у нашій державі, на жаль, не передбачає можливості укладення такої міжнародної угоди нашої держави з Апостольською Столицею. Однак відсутність правового дозволу на такі конкордати не означає, що вони не можуть бути укладеними, оскільки за конституційним принципом дозволено те, що не заборонено законом [25, ст. 19]. Проте сьогоднішнє національне законодавство суттєво обмежило б зміст самого конкордату. Органи публічного управління мають ініціювати про внесення змін та доповнень у законодавство на користь укладення такої угоди.

Зміст конкордатів здебільшого складають права Церкви з питань гарантування релігійної свободи, свободи Церкви, прав віруючих, діяльності церковних ус-

танов, шлюбно-сімейних відносин, освіти, сплати податків, певних економічних привілеїв, фінансування виконання завдань Церкви, церковних приміщень. Їх предметом є досягнення балансу церковних та державних інтересів правовою основою врегулювання спорів між державою та Церквою, налагодження та розширення співпраці з світською владою та ін. [26, с. 23]. Святий Престол, використовуючи, оновляючи та розширюючи свою міжнародно-правову базу, здійснює гнучку і динамічну політику, регулює проблемні питання у взаєминах з державами світу, зміцнює довіру і взаєморозуміння, захищає свободу віросповідання, релігійні права мирян та інтереси Католицької Церкви в цілому [26, с. 23].

У випадку підписання Конкордату з Україною та ратифікації Верховною Радою України відповідно до ст. 9 Конституції України він може стати частиною національного законодавства нашої держави і ця обставина вводить його в область права як регулятора суспільних відносин [27, ст. 9].

Держава також може запропонувати інші варіанти договорів, як наприклад, з Православними Церквами.

Мир у суспільстві, злагода і добробут нації напряму залежать від того, яким є морально-етичний стрижень народу, якими є його цілі, його ставлення до слабких, безборонних, до дару Життя. Головним державотворчим заданням на сьогодні є повернути суспільство до високих морально-етичних стандартів, які викладено у християнстві, що також дасть його оздоровлення на всіх рівнях.

ВИСНОВКИ

Пропоноване дослідження обґрунтовує необхідність інтегрування публічними управліннями християнських цінностей і засад у наше суспільство з допомогою не тільки Церкви, а й держави (школа, наука, матеріальні та інші блага).

Органам публічного управління варто визнати нашу державу християнською, упорядкувати церковно-державні стосунки шляхом визнання державою Церкви як незалежного, самостійного та морального авторитета суспільства на законодавчому рівні та привести вимоги чинного законодавства України до християнсько-моральних засад.

Публічним управлінням необхідно доповнити визначення чинної статті 1 Конституції України, додавши у її формулювання "Україна є християнська держава"; а також внести до чинної статті 35 Конституції України корективи: "Церква (церкви) і держава в Україні є суспільними, незалежними, самостійними інституціями, які спільно кожна в свій спосіб та призначення дбають про добробут своїх вірних та громадян. Між державою та церквою можуть укладатися відповідні угоди на засадах партнерства, взаємодопомоги, взаємоповаги і толерантності. Держава визнає Церкву суб'єктом правових відносин зі спеціальним соціальним статусом, який визначається законодавством України або договором та не перешкоджає впровадженню у школі релігійних наук на добровільних засадах. Церква є духовним і моральним авторитетом у суспільстві".

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці механізмів впровадження християнських мо-

рально-етичних цінностей в процеси державотворення.

Література:

1. Мондін Баттіста. Підручники системної філософії: Том 6. Етика і політика. [підручник]. Жовква: Місіонер, 2017. 248 с.
2. Томос для України отримав всі необхідні підписи (09.01.2019 р.). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tomos-ukrayina-pidpysy/29699352.html> (дата звернення: 09.10.2019 р.).
3. Мондін Баттіста. Підручники системної філософії: Том 6. Етика і політика. [підручник]. Жовква: Місіонер, 2017. 248 с.
4. Concilio Vaticano II. Gaudium et Spes: Costituzione Pastorale, 7 dicembre 1965. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1965. 64 p.
5. Мондін Баттіста. Підручники системної філософії: Том 6. Етика і політика. [підручник]. Жовква: Місіонер, 2017. 248 с.
6. Черній А.М. Релігієзнавство. [посібник]. Київ: Академвидав, 2003. с. 352.
7. Martin De Agar, I concordati del 2000, Libreria Editrice Vaticana, 2001. P. 9, 11, 12, 80 p.
8. Рибачук М. Моделі державно-церковних відносин в Україні в контексті державотворчого процесу [матеріали міжнародної наукової конференції Україна — Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи]. Галич: Давній Галич, 2011. С. 26—27.
9. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: [навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою)]. Київ: Атіка, 2012. 411 с.
10. Ліберо Джероза. Церковне право. Львів: Свічадо, 2001. С. 33.
11. Кодекс Канонів Східних Церков. Рим: Вид-во отців василіян, 1993. 1546 кан.
12. Катехизм католицької церкви. [Синод Української Греко-Католицької Церкви]. Жовква: Місіонер, 2002. 772 с.
13. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
14. Мудрий Софрон, Публічне право Церкви і конкордати, Жовква: Місіонер, 2011. 192 с.
15. Катехизм католицької церкви. [Синод Української Греко-Католицької Церкви]. Жовква: Місіонер, 2002. 772 с.
16. Загальна теорія держави і права / За редакцією М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право 2002. 432 с.
17. Сливка С.С. Юридична деонтологія: підручник. Київ: Атіка, 2012. 296 с.
18. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к / 96-ВР. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 09.10.2019).
19. Релігія в Україні (2019). URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Релігія_в_Україні (дата звернення: 09.10.2019 р.).
20. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к / 96-ВР. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 09.10.2019).

21. Дубічинський В.В. та ін. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків: Школа. 2008. 784 с.

22. Гавдьо Б. Право як засіб врегулювання державно-церковних стосунків URL: <https://www.academia.edu/7193832/> (дата звернення: 09.10.2019 р.).

23. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченка. Київ: Ін Юре, 2004. — Ч. 1 / [Бабаскін А.Ю., Безклубий І.А., Безсмертна Н.В. та ін.]. 689с.; Ч. 2 / [Бабаскін А.Ю., Безклубий І.А., Безсмертна Н.В. та ін.]. 896с.

24. Гавдьо Б. Право як засіб врегулювання державно-церковних стосунків URL: <https://www.academia.edu/7193832/> (дата звернення: 09.10.2019 р.).

25. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к / 96-ВР. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 09.10.2019).

26. Хорунжий Г. Конкордати, як міжнародно-правові угоди Святого Престолу [Матеріали V міжнародної наукової конференції. Україна — Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи]. Галич: Давній Галич", 2011, с. 452

27. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к / 96-ВР. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 09.10.2019).

References:

1. Mondin, B. (2017), *Pidruchnyky systemnoi filosofii: Tom 6 [System Philosophy Textbooks: Volume 6. Ethics and politics]*, Press Misioner, Zhovkva, Ukraine.

2. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tomos-ukrayina-pidpysy/29699352.html> (Accessed: 09 Dec 2019).

3. Mondin, B. (2017), *Pidruchnyky systemnoi filosofii: Tom 6 [System Philosophy Textbooks: Volume 6. Ethics and politics]*, Press Misioner, Zhovkva, Ukraine.

4. Concilio Vaticano II (1965), *Gaudium et Spes: Costituzione Pastorale*, Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, Vaticano.

5. Mondin, B. (2017), *Pidruchnyky systemnoi filosofii: Tom 6 [System Philosophy Textbooks: Volume 6. Ethics and politics]*, Press Misioner, Zhovkva, Ukraine.

6. Chernii, A.M.(2003), *Relihiieznavstvo [Religious studies]*, Press Akademvydav, Kyiv, Ukraine.

7. De Agar, M. (2001), *I concordati del 2000*, Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, Vaticano.

8. Rybachuk, M. (2011), "Models of State-Church Relations in Ukraine in the Context of the State-Making Process", *Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Ukraina — Vatykan: derzhavno-tserkovni vidnosyny v konteksti dosvidu obiednanoi Yevropy* [Proceedings of the International Scientific Conference Ukraine-Vatican: State-Church Relations in the Context of the United Europe Experience], Press Davnii Halych, Halych, Ukraine.

9. Luts, L. A. (2012), *Zahalna teoriia derzhavy ta prava: navch.-metod. posib. (za kredytno-modulnoi systemoiu) [General theory of state and law: teaching-method. tool. (on credit-modular system)]*, Press Atika, Kyiv, Ukraine.

10. Dzheroza, L. (2001), *Tserkovne pravo [Church law]*, Press Svichado, Lviv, Ukraine.

11. Vasylian (1993), *Kodeks Kanoniv Skhidnykh Tserkov [Code of Canons of the Eastern Churches]*, House of the Basilian Fathers, Rome, Italy.

12. Synod Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy (2002), *Katekhyzm katolytskoi tserkvy [Catechism of the Catholic Church]*, Press Misioner, Zhovkva, Ukraine.

13. Zaichuk, O. V. and Onishchenko, N. M. (2006), *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]*, Press Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

14. Mudryi Sofron (2011), *Publiche pravo Tserkvy i konkordaty [Church Public Law and Concordat]*, Press Misioner, Zhovkva, Ukraine.

15. Synod Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy (2002), *Katekhyzm katolytskoi tserkvy [Catechism of the Catholic Church]*, Press Misioner, Zhovkva, Ukraine.

16. Tsvik, V M. Tkachenko, V. D. and Petryshyn, O. V. (2002), *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]*, Press Pravo, Kharkiv, Ukraine.

17. Slyvka, S. S. (2012). *Yurydychna deontolohiia [Legal deontology]*, Press Atika, Kyiv, Ukraine.

18. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 09 Dec 2019).

19. wikipedia (2019), "Religion in Ukraine", available at: http://uk.wikipedia.org/wiki/Relihiia_v_Ukraini (Accessed 09 Dec 2019.).

20. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 09 Dec 2019).

21. Dubichynskyi, V.V. (2008), *Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainiskoi movy. [Modern Ukrainian Dictionary of Interpretation]*, Press Shkola, Kharkiv, Ukraine.

22. Gavdio, B. (2019), "Law as a Means of Settlement of State-Church Relations", available at: <https://www.academia.edu/7193832/> (Accessed: 09 Dec 2019).

23. Shevchenko, Ya.M. (2004), *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]*, Press In Yure, Kyiv, Ukraine.

24. Gavdio, B. (2019), "Law as a Means of Settlement of State-Church Relations", available at: <https://www.academia.edu/7193832/> (Accessed: 09 Dec 2019).

25. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 09 Dec 2019).

26. Khorunzhii, H. (2011), "Concordats as international legal agreements of the Holy See", *Materialy V mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Ukraina — Vatykan: derzhavno-tserkovni vidnosyny v konteksti dosvidu obiednanoi Yevropy* [Proceedings of the 5th International Scientific Conference. Ukraine-Vatican: Church-State Relations in the Context of the United Europe Experience], Press Davnii Halych, Halych, Ukraine.

27. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 09 Dec 2019).

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020 р.

Л. А. Мельник,
к. держ. упр., головний консультант Управління культурно-мистецького
та природно-заповідного фонду, Державне управління справами
ORCID ID: 0000-0002-6674-7030

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.114

СТАН ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

L. Melnuk,
PhD in Public Administration, chief consultant of the Department of cultural,
artistic and nature reserve fund, State Administration of Affairs

STATUS OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS ON PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE CHILD IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

У статті розглянуто основні напрями адміністрування прав і свобод дитини у зарубіжних країнах та встановлено, що сьогодні основними такими напрямками є функціонування інституцій ювенальної юстиції; державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї; організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку; адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів.

Встановлено, що сьогодні у світі існує дві основні моделі ювенальної юстиції: автономна і загальна. Автономна модель передбачає існування ювенального суду як окремої інституції, а загальна модель передбачає розгляд справ про неповнолітніх суддями судів загальної юрисдикції. Зарубіжна практика функціонування ювенальної юстиції доводить, що як самостійний напрям державного адміністрування прав дитини, ювенальна юстиція себе цілком виправдовує.

Проаналізовано основний специфічний метод державного сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, фостеринг, який поширений за кордоном (Велика Британія, Угорщина, Латвія, Польща, Молдова та інші країни). Підтверджено, що в сучасних умовах модернізації і налагодження адміністративного сприяння влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у родини саме фостеринг є альтернативою для України.

Вивчено іноземних досвід щодо розвитку та впровадження інклюзивної освіти (Італія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швеція) з метою імплементації такого досвіду в українську практику. Розглянуто сучасний стан інклюзивної освіти в Україні та встановлено, що незважаючи на зростаючу увагу до інклюзивної освіти дітей з боку держави, створення організаційних умов для розвитку системи інклюзивної освіти здебільшого відбувається за рахунок приватних меценатів та благодійників.

Встановлено, що у більшості країнах світу влаштування дитини в будь-який заклад стаціонарної (інтернатної) опіки на тривалий період часу є крайнім заходом, коли уже всі інші альтернативи вичерпано. Всі державні механізми надання підтримки дітям, які виходять з-під інтернатної опіки, є чіткими і передбачають організаційну, психологічну, матеріально-фінансову підтримку.

Доведено, що форми адміністрування прав дитини, які застосовуються іншими державами, мають чітку соціальну спрямованість функціонування всіх ланок державного апарату, орієнтацію на пріоритетність забезпечення прав дитини у системі державної політики. Встановлено, що система публічної політики щодо захисту прав дітей нерозривно пов'язана і доповнюється діяльністю інституцій громадянського суспільства, які займаються моніторингом рівня захисту прав дітей і формуванням пропозицій для органів державної влади щодо покращення стану державного забезпечення правового статусу дитини.

Запропоновано напрями удосконалення публічної політики щодо захисту прав дітей покращити: рівень забезпечення безпеки дитини у процесі життєдіяльності та розвитку; викорінення дитячої праці; розвиток фізичної культури і спорту серед дітей; культурно-освітній розвиток дитини; соціальний захист (забезпечення) дитини; забезпечити гендерну рівність серед дітей та недопущення дискримінації дитини за будь-якою ознакою. Все це потребує запровадження високих європейських стандартів і нормативів ефективного соціального захисту дітей та сучасних адресних соціальних послуг для них як потенційно вразливої верстви населення.

The article deals with the main directions of administration of the rights and freedoms of the child in foreign countries and finds that today the main such directions are the functioning of juvenile justice institutions; state assistance in ensuring the social status of a child who is a foster family member; organizational and management support for the realization of the right to education for children with disabilities and special needs of development; administering the rights of children who are boarding schools.

It is established that today there are two main models of juvenile justice in the world: autonomous and universal. An autonomous model assumes the existence of a juvenile court as a separate institution, and the general model provides for the hearing of juvenile judges by courts of general jurisdiction. Foreign practice of juvenile justice proves that as an independent direction of the state administration of the rights of the child, juvenile justice fully justifies itself.

The main specific method of state assistance in ensuring the social status of the child, who is a foster member of the family, foster, which is widespread abroad (Great Britain, Hungary, Latvia, Poland, Moldova and other countries) is analyzed. It is confirmed that in the current conditions of modernization and establishment of administrative assistance for placement of children without parental care, fostering is an alternative for Ukraine in the family.

Foreign experience in the development and implementation of inclusive education (Italy, Austria, Belgium, the Netherlands and Sweden) has been studied in order to put such experience into Ukrainian practice. The current state of inclusive education in Ukraine is considered and it is established that despite the increasing attention to inclusive education of children by the state, the creation of organizational conditions for the development of inclusive education system is mainly due to private patrons and philanthropists.

It has been established that in most countries of the world, placing a child in any residential (residential) care facility for a long period is a last resort when all other alternatives have been exhausted. All state support mechanisms for children coming out of residential care are clear and include organizational, psychological, financial and financial support.

It is proved that the forms of administration of the rights of the child, applied by other states, have a clear social orientation of the functioning of all units of the state apparatus, focusing on the priority of ensuring the rights of the child in the public policy system. It is established that the system of public policy for the protection of the rights of children is inextricably linked and is complemented by the activities of civil society institutions that monitor the level of protection of children's rights and formulate proposals for public authorities to improve the state provision of the legal status of the child.

The directions of improvement of public policy on protection of children's rights are proposed to improve: the level of ensuring the safety of the child in the process of life and development; the eradication of child labor; development of physical culture and sports among children; cultural and educational development of the child; social protection (provision) of the child; to ensure gender equality among children and to prevent discrimination against the child on any grounds. All this requires the introduction of high European standards and standards for effective social protection of children and modern targeted social services for them as a potentially vulnerable population.

*Ключові слова: дитина, права, захист, державне управління, фостеринг, інклюзивна освіта.
Key words: child, rights, protection, public administration, fostering, inclusive education.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На початку ХХІ ст. Україна, реалізуючи цивілізаційний вибір українського народу жити в політико-пра-

вовому, економічному, культурному альянсі з державами Європейського Союзу, на весь світ задекларувала позицію стати у найближчій історичній перспективі членом ЄС. З початку 2014 р. активізувалися євроінтеграційні процеси, результатом чого стала ратифікація Верховною Радою України 16 вересня 2014 р. Угоди про

асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі — Угода про асоціацію), з іншої сторони [9]. Зміст документа, окрім положень про форми спільної взаємодії обох сторін, визначає магістральні напрями реформування системи державного адміністрування багатьох сфер життєдіяльності суспільства. Сфера захисту прав дітей є однією із пріоритетних напрямів діяльності в означеному контексті. Це диктується необхідністю системного перетворення державної управлінської політики із забезпечення прав дитини, задоволення запиту суспільства на забезпечення верховенства права, гармонізацію українського законодавства з правовою системою ЄС [3].

Дослідження комплексу взаємопов'язаних між собою питань, що характеризують адміністративно-правове регулювання забезпечення прав дітей в Україні, обумовлює необхідність звернення до кращої зарубіжної практики адміністрування прав дитини. Важливість цього обумовлюється тим, що, аналізуючи адміністрування прав дитини у зарубіжних державах, відкривається можливість виокремити значну кількість форм державного адміністрування в частині втілення прав і свобод дитини на різних етапах вікового розвитку з урахуванням соціального і сімейного статусу. Такі форми є подібними за змістом, але характеризуються певними особливостями. Ми звернули увагу на найбільш важливі форми адміністрування прав дитини (функціонування інституцій ювенальної юстиції, державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку, адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів).

Тому дослідження європейських стандартів щодо захисту прав дитини є надзвичайно корисним та актуальним, що дасть можливість виявити певні особливості цих стандартів при їх імplementації в законодавство України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Огляд наукової літератури свідчить про те, що проблема забезпечення належного державного захисту прав дитини є складовою процесу європейської інтеграції України та предметом досліджень значної кількості українських науковців. Однак, незважаючи на теоретичні розробки науковців, питання імplementації європейських стандартів щодо захисту прав дитини в законодавство України потребують подальшого аналізу та ґрунтовного вивчення.

Як свідчить практика, всі країни, які сьогодні об'єднані в європейську співдружність, пройшли через серйозне реформування системи захисту прав дитини. Вивчення європейського досвіду щодо захисту прав дитини є досить актуальним сьогодні, адже це дасть мож-

ливість Україні використати існуючий позитивний досвід та уникнути негативних наслідків.

Проблеми удосконалення державного управління захисту прав дітей в умовах євроінтеграції досліджували такі науковці: Ю. Губаль, А. Дакал, Т. Коваленко, Е. Костіна, М. Кравченко, Л. Кривачук, О. Мордань, Ю. Трестер, О. Навроцький, В. Скуратівський, В. Трошинський, Л. Цибулько та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасних європейських напрямів адміністрування прав і свобод дитини з можливістю їх імplementації в законодавство України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Аналіз літературних джерел свідчить, що одним із напрямів адміністрування прав і свобод дитини у зарубіжних країнах є функціонування інституцій ювенальної юстиції. Зарубіжні держави накопили значний досвід ювенального правосуддя, яке розглядається фахівцями як один з головних державно-владних важелів забезпечення повноправності дитини і підкреслення особливого її статусу в суспільстві. Загалом заснування державою ювенальних судів було обумовлено тим, що правовий статус дитини, на відміну від повнолітніх громадян, характеризується відмінностями в частині встановлення юридичної відповідальності та призначенні покарання за протиправні діяння, а також специфікою проведеної з дітьми слідчих дій.

В основу ювенальної юстиції зарубіжних держав покладена доктрина "parens patrie", яка передбачає, що держава веде себе як піклувальник або відповідальна особа за неповнолітню особу і забезпечує її від небезпечної поведінки і шкідливого оточення [6]. На сьогодні у світі сформувалося дві основні моделі ювенальної юстиції: автономна і загальна. Автономна модель передбачає існування ювенального суду як окремої інституції, а загальна модель передбачає розгляд справ про неповнолітніх суддями судів загальної юрисдикції. На перших етапах існування автономна модель ювенального суду формувалася в Англії, Бельгії, Франції, Греції, Нідерландах, Польщі, Угорщині. В свою чергу, у Німеччині, Австрії, Іспанії, Португалії функції ювенальної юстиції виконувалися судами у справах неповнолітніх, що висунуло на перший план їх діяльності завдання судового захисту прав неповнолітніх. У другій половині ХХ ст. у багатьох державах світу сформувалося сучасне законодавство про ювенальну юстицію: наприклад, у Польщі такою основою є Закон "Про процедуру розгляду справ неповнолітніх" (1982 р.) [7].

Сьогодні інститути ювенальної юстиції функціонують у понад 60 країнах світу. Зарубіжна практика функціонування ювенальної юстиції доводить, що як самостійний напрям державного адміністрування прав дитини, ювенальна юстиція себе цілком виправдовує. Щодо України, то слід відзначити триваючу вже багато років дискусію стосовно доцільності заснування інститутів ювенальної юстиції. Прибічники створення національної моделі ювенальної юстиції вважають, що відповідні

інституції стануть надійною гарантією забезпечення прав дітей і захисту дитинства, а їх опоненти відстоюють тезу про те, що ювенальна юстиція стане чинником дестабілізації патріархальних традицій української родини і створить загрози для порушення прав і свобод людини і, зокрема, дитини. З урахуванням того, що, за підрахунками спеціалістів, кожні п'ять років в Україні засуджується близько 100 тисяч дітей, це питання буде набувати актуальності і в подальшому [2].

Наступним важливим напрямом публічного адміністрування прав дитини в зарубіжних державах є державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї. В цьому аспекті доцільно звернутися до розгляду зарубіжної практики фостерингу. Фостеринг (англ. foster — виходжувати, виховувати, доглядати) є специфічним методом соціальної роботи, який сформувався на основі деінституалізації державних закладів утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і створення прийомних сімей [5]. Фактично сутність фостерингу зводиться до догляду і опіки над нерідними дітьми, створення так званої "фостерної сім'ї".

Привертає увагу зарубіжна практика державного регулювання фостерингу. Так, у Великій Британії, яка є історичною батьківщиною фостерингу, держава завжди сприяла формуванню фостерних відносин і створювала для цього як правові, так організаційно-управлінські умови. Відповідно до сучасного законодавства, турбота про добробут дітей перейшла до місцевих органів влади, які повинні робити все необхідне, щоб забезпечити щонайменшу можливість для дитини проживати у власній сім'ї і громаді, попередити її передачу під державну опіку [10].

Державна підтримка фостерингу зводиться до того, що на місцевому рівні, органи влади надають організаційне сприяння створенню і діяльності громадських фостерних організацій і агенцій, які надають послуги фостерингу. Їх працівники пропонують різні види фостерної опіки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Головна з таких форм — організація пошуку для них нових сімей, а для майбутніх прийомних батьків — дітей. Фактично, фостеринг у Великій Британії є центральним елементом соціального адміністрування прав дитини.

Інші європейські держави також мають власний національний досвід фостерингу. Історія європейського континентального фостерингу починається з Угорщини, коли у XIX ст. було прийнято перший нормативний акт, що передбачав турботу державних органів за дітьми віком до 15 років, які втратили опіку батьків. Такі діти набували статусу "дітей держави". Вважалося, що держава має сприяти направленню таких дітей на виховання до родин, які проживали у сільській місцевості і потребували додаткових робочих рук.

Значного досвіду щодо фостерингу (більше 10 років) має і Молдова. Так, у цій країні дитина передається на виховання у фостерну сім'ю на підставі цивільно-правового договору, сторонами якого є органи місцевої влади і фостерні батьки.

Фостеринг набув також певного розвитку у Чехії, Латвії, Польщі та інших державах. Так, у Латвії практика фостерингу почалася наприкінці 1990-х років, коли у

фостерну родину дитину (максимум — три дитини) можна було направити терміном до одного року [5]. Протягом цього терміну держава в особі Сирітського суду вирішувала майбутню долю дитини.

На нашу думку, Україна також потребує розвитку фостерингу. На сьогодні законодавством України передбачено такі інститути, як усиновлення, опіка і піклування над дітьми, але ми вважаємо їх недостатніми. Україна потребує модернізації і налагодження адміністративного сприяння влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування у родині. У зв'язку з цим доцільно на урядовому рівні розробити Концепцію впровадження фостерингу у національну практику забезпечення прав дітей. У контексті того, що через загострення військово-політичної обстановки у східних областях України і окупацією Кримського півострова, вказаний підхід набуває особливої соціальної важливості і актуальності.

Наступним важливим напрямом адміністрування прав дитини в зарубіжних державах, який потребує окремого висвітлення, є організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку. Означений напрям на практиці дістав назву інклюзивної (інтегративної) освіти. Аналіз літературних джерел свідчить, що забезпеченню інклюзивної освіти дітям з особливими потребами зарубіжні держави приділяли значну увагу. Для цього країни організували мережу закладів інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами, забезпечили підготовку відповідних фахівців з інклюзивної освіти, організували систему загальнодержавного інклюзивного навчання. Більшість західних розвинених демократичних держав виконали це завдання і продемонстрували справжній соціальний характер влади.

Слід звернути увагу на те, що кожна країна має свій власний досвід формування політики з впровадження інклюзивної освіти. Так, в Італії у середині 1970-х років почала організовуватися система управління інклюзивною освітою. На підставі Закону про освіту 1971 р. діти з особливостями розвитку мають право ходити до школи поблизу домівки та навчатися в класах разом зі своїми однолітками, а школярі з вадами здоров'я мають бути забезпечені кваліфікованою підтримкою з боку педагогів та інших фахівців, що працюють з ними за спеціальними програмами. Сьогодні ж в Італії майже всі діти з особливими потребами навчаються разом з іншими школярами. Водночас методологічне керівництво навчанням таких дітей здійснюють Департаменти провінцій.

Що ж стосується адміністрування інклюзивної освіти в Австрії, то воно почало формуватися на початку 1980-х років. У 1983 р. Міністерство освіти Австрії підтримало ідею громадськості про організацію інклюзивного навчання і виділило фінансування на дослідження цього питання з метою перспективної практичної реалізації. У 1991 р. під егідою Австрійського центру експериментальної освіти та шкільного розвитку було організовано інтегровані класи для дітей з особливими потребами в загальних школах. Особливість навчального процесу в таких класах була в тому, що навчальний процес в них організовували спеціальні педагоги,

посади яких називаються "шкільний консультант". На сьогодні в Австрії функціонують Центри спеціальної освіти, які координують роботу "шкільних консультантів".

Аналіз наукових праць свідчить, що у Бельгії ще у 1960 р. було прийнято Закон про освіту, положення якого визначили обов'язковість створення служб психологічного і медичного супроводу, які б від імені держави вирішували питання організації освіти дитини з вадами психофізичного розвитку. Спеціалісти цих служб, у тісній взаємодії з батьками дітей, визначають умови переведення і перебування дитини в спеціальних установах, де передбачений особливий порядок одержання ними освіти. Працюють спеціальні школи з інклюзивним навчанням, які часто мають подвійне підпорядкування міністерству охорони здоров'я і міністерству соціальної політики, які спільними зусиллями надають додаткові спеціальні послуги дітям з обмеженими можливостями та їх родинам.

Нідерландський досвід адміністрування інклюзивної освіти бере свій початок ще з 1948 р., коли було створено 7 спеціальних шкіл для дітей з обмеженими можливостями [1]. У 1991 р. Уряд Нідерландів ініціював програму "Внутрішня підтримка", яка передбачала створення і розвиток функціонування шкільних служб, які б займалися сприянням отримання освіти дітьми з особливими потребами. Пізніше, у 1994 р. Міністерство освіти Нідерландів почало реалізовувати національний освітній проект "Крок за кроком до школи", який передбачав зближення систем загальної та спеціальної освіти, яке мало відбуватись поетапно. Було створено мережу спеціальних шкіл для дітей з легкою розумовою відсталістю та труднощами у навчанні. Вони підпорядковувалися Міністерству освіти. Особливістю адміністрування інклюзивної освіти Нідерландів на сьогодні є те, що батьки мають право обирати навчальний заклад для навчання дитини.

Особливість адміністрування права дитини зі спеціальними потребами на освіту у Швеції характеризується наданням дитині спеціальної державної допомоги, яка виявляється у залученні на умовах тимчасової трудової угоди фахівців-педагогів, які обслуговують потреби дітей з обмеженими можливостями. Координує ці процеси спеціальна управлінська установа — Шведське агентство спеціальної освіти. Співробітники цього органу опікуються дітьми з особливими освітніми потребами, допомагаючи місцевим муніципальним органам влади організувати умови для того, щоб діти з особливими потребами мали всі умови для реалізації права на освіту.

Отже, як бачимо, характерною особливістю адміністрування інклюзивної освіти у зарубіжних державах є створення розгалуженої мережі відповідних навчальних закладів, постійне фінансування розвитку інклюзивної освіти, гарантування можливості для дітей з вадами психофізичного розвитку здобувати освіту як у спеціальних навчальних закладах, так і у звичайних школах.

Слід акцентувати увагу на тому, що у 2017 р. в Україні завершено тривалий етап створення власної національної моделі інклюзивної освіти. Зокрема створено нормативно-правову базу про даний вид освіти, а також якою регламентуються аспекти психолого-педагогічної,

корекційно-розвиткової та іншої допомоги особам з особливими освітніми потребами з урахуванням їх власних. Крім того, передбачені індивідуальні програми розвитку особи з особливими освітніми потребами. На основі цього, у липні 2017 р. було створено Інклюзивно-ресурсний центр, а також введено в дію Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки. Держава гарантує родинам дітей з особливими освітніми потребами безоплатність навчання таких дітей в державних і комунальних навчальних закладах. Слід зазначити, що, незважаючи на зростаючу увагу до інклюзивної освіти дітей з боку держави, створення організаційних умов для розвитку системи інклюзивної освіти здебільшого відбувається за рахунок приватних меценатів та благодійників. Водночас у державі спостерігається стійка тенденція до збільшення закладів освіти для дітей з особливими потребами [1].

Слід звернути увагу на те, що у зарубіжних державах традиційно держава багато уваги приділяє адмініструванню прав вихованців інтернатних закладів, що перебувають під державною опікою. У більшості країн світу вважається, що влаштування дитини в будь-який заклад стаціонарної (інтернатної) опіки на тривалий період часу є крайнім заходом, коли уже всі інші альтернативи вичерпано. У будь-якому випадку держава повинна забезпечити підтримку й допомогу молодим людям, які виходять з-під опіки, та підготувати їх до самостійного життя. Участь дитини є обов'язковою у плануванні та здійсненні всіх дій щодо її влаштування та виходу з опіки. Багато країн апробували певні форми адміністративної підтримки вихованців інтернатних закладів. Наприклад, у Польщі інтернатні заклади зобов'язані підтримувати контакти дитини з біологічними батьками, коли дитина перебуває в закладі. Більше того, за кожною дитиною закріплені соціальний працівник, який проводить спостереження за поведінкою вихованця інтернату, але головна його функція полягає у тому, щоб від імені держави підготувати випускника інтернату до дорослого, самостійного життя. Держава з цією метою розробляє для найбільш перспективних випускників інтернатів програми фінансової грантової підтримки.

Аналіз літературних джерел свідчить, що в більшості країн Західної Європи державні механізми надання підтримки дітям, які виходять з-під інтернатної опіки, є чіткими і передбачають організаційну, психологічну, матеріально-фінансову підтримку.

Наведена вище практика публічної політики щодо захисту прав та законних інтересів дітей у зарубіжних державах вказує на багатоманітність форм і методів державно-владного впливу на сферу організації умов для повноцінної реалізації дітьми передбачених законодавством прав. Аналіз розглянутих форм адміністрування прав дитини, які застосовуються іншими державами, підтверджує чітку соціальну спрямованість функціонування всіх ланок державного апарату, орієнтацію на пріоритетність забезпечення прав дитини у системі державної політики. Узагальнення досвіду розвитку державного забезпечення прав дітей свідчить про те, що система публічної політики щодо захисту прав дітей нерозривно пов'язана і доповнюється діяльністю інсти-

туцій громадянського суспільства, які займаються моніторингом рівня захисту прав дітей і формуванням позицій для органів державної влади щодо покращення стану державного забезпечення правового статусу дитини.

Перший напрям удосконалення публічної політики щодо захисту прав дітей в Україні, який доцільно виокремити у межах євроінтеграційних процесів, особливо з урахуванням напруженої військово-політичної ситуації у східних областях України, має загальний характер і зводиться до постійної роботи над покращенням рівня забезпечення безпеки дитини у процесі життєдіяльності та розвитку.

Наступний напрям удосконалення публічної політики щодо захисту прав дітей є викорінення дитячої праці. Так, відповідно до ст. 32 Конвенції ООН про права дитини у кожній цивілізованій державі дитина має право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. ЄС чітко виконує вказаний припис і вимагає його виконання від усіх держав-партнерів. Відповідно, одним із найважливіших зобов'язань України перед ЄС є організаційне сприяння тому, щоб діти працювали виключно у відповідності до діючого законодавства із дотриманням всіх етичних, санітарно-гігієнічних, педагогічних стандартів і нормативів [4].

Слід відзначити, що в Україні створено певні формально-юридичні умови захисту дитини від "дитячої праці". Проте чинне законодавство у цій сфері не реалізується належним чином, а соціальні й економічні зобов'язання держави протидіяти цьому виявляються недостатньо ефективними.

Враховуючи те, що у державах ЄС значна увага приділяється розвитку фізичної культури і спорту, в Угоді про асоціацію сторони взяли на себе зобов'язання в частині підвищення ефективності адміністративно-владної політики щодо розвитку фізичної культури і спорту серед дітей. Для України розвиток і популяризація фізичної культури і спорту є одним із актуальних і в той же час болючих питань. Після розпаду СРСР адміністрування спортивної сфери взагалі та дитячого спорту, зокрема, традиційно залишаються для держави питаннями другогоядного значення. Основними причинами цього була недосконалість правової бази, дефіцит фінансово-матеріальних ресурсів на розвиток спортивної інфраструктури, відсутність політичної волі належним чином адмініструвати ці процеси. Так, у Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011—2022 рр. констатувалося, що за спортивною інфраструктурою Україна в 10—15 разів поступається таким країнам ЄС, як Чехія, Естонія, Болгарія, Латвія, Фінляндія, Словаччина, Німеччина.

З урахуванням проблематики реалізації означеного сектору державного управління, основними векторами покращення адміністрування відповідних процесів є збільшення фінансових видатків на розвиток дитячого спорту, розробка механізмів відповідальності керівників місцевих органів виконавчої влади, органів місце-

вого самоврядування, навчальних закладів за дотримання належних умов для ведення здорового способу життя та забезпечення фізіологічних норм рухової активності школярів, формування на місцях ефективної моделі здійснення функцій з управління дитячо-юнацькими спортивними школами, уникнення дублюючих функцій у системі місцевих органів виконавчої влади, визначення стратегічних напрямів модернізації системи фізичного виховання дітей та молоді у навчальних закладах з урахуванням міжнародного досвіду, вітчизняних реалій з метою формування здоров'я підростаючого покоління, збереження генофонду нації та зміцнення обороноздатності держави, залучення інформаційних ресурсів органів державної влади і навчально-виховних закладів з метою проведення інформаційної компанії стимулювання розвитку та популяризації дитячого спорту.

Важливим з точки зору забезпечення сприятливих умов для соціального розвитку дитини є такий напрям, удосконалення соціального захисту (забезпечення) дитини. Слід звернути увагу, що незважаючи на те, що Європейський Союз є одним з найбагатших регіонів у світі, 19% дітей ростуть у сім'ях, які перебувають на межі бідності, а 9% дітей віком до 14 років живуть у сім'ях, де жоден дорослий не має оплачуваної роботи [4]. Причому рівень дитячої бідності значно зріс в деяких країнах ЄС впродовж останніх двадцяти років, особливо серед сімей, де є діти дошкільного віку.

Також це обумовлює необхідність вирішення низки першочергових завдань, які постають перед системою державного управління щодо забезпечення прав дитини. Зокрема це запровадження високих європейських стандартів і нормативів ефективного соціального захисту дітей та сучасних адресних соціальних послуг для них як потенційно вразливої верстви населення.

Втілення зазначених напрямів в ЄС відбувається на двох рівнях: національному й наднаціональному. До функцій політики з соціального захисту на рівні окремої країни належить забезпечення таких соціальних потреб дитини, як охорона здоров'я, освіта, захист навколишнього середовища, допомога батькам. Також наднаціональне регулювання, метою якого є загальна координація соціальної політики усіх країн-членів ЄС, сприяє з'ясуванню таких питань, як загальне підвищення якості життя, поліпшення охорони здоров'я та праці, а також зближення соціальних систем країн-учасниць європейської інтеграції.

Результативність втілення конкретних кроків, що будуть спрямовані на поліпшення публічної політики щодо захисту прав дітей у частині соціального захисту (забезпечення), буде залежати від багатьох чинників: фінансової спроможності держави, кадрового потенціалу, сприяння європейських партнерів тощо. Водночас найбільшю проблемою залишається якість функціонування інститутів соціального захисту дітей, які діють в державі сьогодні. На це вказує також і те, що Центри соціально-психологічної реабілітації дітей, які наразі функціонують при обласних державних адміністраціях, часто виявляються неефективними. Тому одним із найважливіших завдань модернізації існуючої системи адміністрування соціального забезпечення дитини є створення ефективної мережі інституцій соціаль-

но-психологічної реабілітації дітей при місцевих органах виконавчої влади.

Пов'язаний з попереднім напрямом удосконалення публічної політики щодо захисту прав дітей є забезпечення гендерної рівності серед дітей та недопущення дискримінації дитини за будь-якою ознакою (вік, національність, релігійні переконання, мова спілкування, фізичний розвиток та інші критерії).

За останні двадцять років держави-члени ЄС мають значний досвід щодо протидії проявам дискримінації. У ЄС існує навіть антидискримінаційне право. Основною особливістю антидискримінаційних заходів у ЄС є те, що дискримінації протидіє ціла система державних і приватних інституцій, які співпрацюють між собою: від поліції і адміністрації навчально-виховних закладів для дітей і до громадських об'єднань, батьків дітей і самих дітей. Слід акцентувати увагу на тому, що за період незалежності України непоодинокими були факти дискримінації дітей.

Науковці та експерти вважають, що в Україні слід розвивати гендерне виховання підростаючого покоління, що стане важливим чинником гендерної соціалізації — процесу засвоєння дитиною норм щодо того, якими повинні бути хлопчики і дівчатка, чоловіки та жінки, чим вони мають займатися і загалом, які матимуть можливості у житті [12]. Європейська практика доводить, що гендерне виховання підростаючого покоління є невідмінною умовою формування суспільства з гендерною рівністю, найкращою профілактикою сексизму та інших форм дискримінації. Проте система гендерного виховання дітей в Україні лише започатковується, тому ефективне управління процесів протидії дискримінації стане запорукою зміцнення законності та правопорядку в державі, а також зміцнить євроінтеграційний потенціал українського народу.

Важливим наступним напрямом удосконалення публічної політики щодо захисту прав дітей в Україні у контексті прискорення євроінтеграційних процесів є розробка і впровадження адміністративних заходів, спрямованих на удосконалення культурно-освітнього розвитку дитини. Основними векторами розвитку управлінської політики в означеному напрямі є стимулювання розвитку неформальної (домашньої) освіти дітей за участю батьків, заохочення розвитку активної соціальної позиції дитини, всіляке сприяння в отриманні елементарних знань та професійних умінь поза освітньою системою, розвиток почуття волонтерства, залучення дітей до роботи у молодіжних організаціях України і ЄС, сприяння розвитку ініціативності дитини, проведення відповідних наукових досліджень. Доцільно зауважити, що подібні цілі є масштабними за обсягами роботи і складними за змістом.

Загалом сучасна система культурно-освітнього розвитку дитини в Україні є розвиненою і характеризується ефективним управлінням та раціональними підходами до організації освітньо-виховної роботи з дітьми у відповідності до вимог часу і особливостей державного розвитку. Водночас є підстави вважати, що деякі складові культурно-освітнього виховання дітей потрібно удосконалювати. Передусім це стосується культурно-патріотичного виховання дитини та формування у дітей світогляду, в основі якого буде ідеал здорової ініці-

тивної поведінки та схильності до волонтерської діяльності [8].

Зазначимо, що держави ЄС пройшли тривалий період формування як ідеологічних, так і організаційно-правових основ формування патріотичного виховання серед дітей. Однією зі складових патріотичного виховання молоді у країнах ЄС виступає військово-патріотичне виховання у закладах освіти, яке являє собою організовану і цілеспрямовану діяльність держави та суспільних інститутів щодо формування особистості школяра як громадянина і патріота. Хоча напрями такої діяльності у кожній західній країні мають свої відмінності, визначальні підходи щодо військово-патріотичної підготовки загалом подібні і включають у себе державно-патріотичне виховання, орієнтоване на національні інтереси, громадянське виховання, залучення до культурних цінностей та досягнень, виховання, духовності, національної самобутності, розуміння суспільної значущості власної професії, відповідальності за якість своєї праці [11]. Така практика є корисною для управління подібних процесів в Україні.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На основі проведеного дослідження встановлено основні найбільш важливі форми управління прав дитини. Зокрема охарактеризовано такі форми як ювенальна юстиція, забезпечення соціального статусу прийомної дитини, інклюзивна освіта тощо.

Досить цікавим, на нашу думку, є використання міжнародного досвіду (Чехія, Латвія, Польща) щодо впровадження в Україні фостерингу, особливо в той період, коли наша країна планує відмовитися повністю від інтернатів для дітей.

Доведено, що реалізація висвітлених вище напрямів вдосконалення публічної політики щодо захисту прав дітей в Україні передбачає проведення на внутрішньодержавному рівні комплексу організаційних заходів з підготовки, апробації, впровадження, матеріального забезпечення реалізації відповідних новацій. Первинною і головною умовою європеїзації процесів адміністрування прав дитини є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо зміни діючого законодавства, яке регламентує діяльність владно-управлінських інституцій центрального і місцевого рівнів у частині публічного адміністрування прав дитини, гарантування і захисту її інтересів у різних сферах життєдіяльності. Наукове обґрунтування необхідності внесення змін до діючого законодавства, яке регламентує адміністрування прав дитини, стане запорукою формування раціональних і своєчасних законодавчих пропозицій.

Література:

1. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи: [монографія] / Колектив авторів; відп. ред. Г.В. Давиденко. — Вінниця, 2016. — 242 с.
2. Лазебний Л. Ювенальна юстиція в Україні — за і проти / Л. Лазебний // Адвокат. — 2013. — № 3. — С. 3—5.
3. Навроцкий А.А. Уполномоченный по правам ребенка как институция обеспечения защиты прав ребен-

ка: зарубіжний опыт и перспективы внедрения в Украине / А.А. Навроцкий // *Legea si viata*. — 2018. — № 1. — С. 80—84.

4. Навроцкий О.О. Напрями адміністрування прав дитини в Україні в контексті європейської інтеграції / О.О. Навроцкий // *Jurnalul juridic national: teorie și practică*? — 2017. — № 6 (28). — С. 54—59.

5. Навроцкий О.О. Фостеринг як форма публічно-го адміністрування прав і свобод дитини в зарубіжних державах / О.О. Навроцкий // *Visegrad Journal on Human Rights*. — 2017. — № 2. — С. 124—129.

6. Навроцкий О.О. Ювенальна юстиція в системі чинників забезпечення безпеки, прав і свобод дітей: зарубіжний досвід / О.О. Навроцкий // *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (29 берез. 2018 р.)*. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. — С. 73—75.

7. Опацький Р.М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції / Р.М. Опацький // *Юридична наука*. — 2012. — № 2. — С. 146—152.

8. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс]: наказ Міністерства освіти України від 16 черв. 2015 р. № 641. — Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII // *Відомості Верховної Ради України*. — 2014. — № 40. — Ст. 2021.

10. Стремечка В.О. Досвід розвитку фостерингу у зарубіжних країнах / В. О. Стремечка // *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія: Педагогіка. — 2016. — Т. 270. — Вип. 258. — С. 78—82.

11. Сьомін С.В. Проблеми патріотичного виховання в Україні: теоретико-методологічний та правовий аспект / С.В. Сьомін // *Стратегічні пріоритети*. — 2016. — № 2 (39). — С. 96—105.

References:

1. Davydenko, H. V. (2016), *Inkluzivna osvita: dosvid i perspektivy* [Inclusive education: experience and perspectives], Vinnitsa, Ukraine.

2. Lazebnyj, L. (2013), "Juvenile justice in Ukraine is a pros and cons", *Advokat*, vol. 3, pp. 3—5.

3. Navrotskyj, A. A. (2018), "Commissioner for the Rights of the Child as an Institution for the Protection of the Rights of the Child: Foreign Experience and Prospects for Implementation in Ukraine", *Legea si viata*, vol. 1, pp. 80—84.

4. Navrots'kyj, O. O. (2017), "Areas of Administration of the Rights of the Child in Ukraine in the Context of European Integration", *Jurnalul juridic national: teorie și practică*? vol. 6 (28), pp. 54—59.

5. Navrots'kyj, O. O. (2017), "Fostering as a form of public administration of the rights and freedoms of a child in foreign countries", *Visegrad Journal on Human Rights*, vol. 2, pp. 124—129.

6. Navrots'kyj, O. O. (2018), "Juvenile justice in the system of factors of ensuring the safety, rights and freedoms of children: foreign experience", *Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia. Suchasna mizhnarodna bezpeka: vyklyky hlobalizatsii* [All-Ukrainian scientific and practical conference. Modern international security: the challenges of globalization], Kharkiv National University them. V.N. Karazin, Kharkiv, Ukraine, pp. 73—73.

7. Opats'kyj, R. M. (2012), "Foreign experience in the implementation of juvenile justice", *Yurydychna nauka*, vol. 2, pp. 146—152.

8. The Ministry of Education of Ukraine (2015), The order "On approval of the Concept of national patriotic upbringing of children and youth, Measures to implement the Concept of national patriotic upbringing of children and young people and methodical recommendations on national patriotic upbringing in general educational institutions", available at: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (Accessed 10 Jan 2020).

9. The Verhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part", *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, vol. 40, p. 2021.

10. Stremets'ka, V. O. (2016), "Experience of the development of fostering in foreign countries", *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylians'ka akademiia*, vol. 258, pp. 78—82.

11. S'omin, S. V. (2016), Problems of patriotic education in Ukraine: theoretical, methodological and legal aspect, *Stratychichni priorytety*, vol. 2 (39), pp. 96—105. *Стаття надійшла до редакції 16.01.2020 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Білозір,
к. ю. н., доцент кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія Управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-8326-3356

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.122

ОЦІНКА МЕХАНІЗМІВ БОРОТЬБИ З БЕЗРОБІТТЯМ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

О. Bilozir,
PhD in Law, Associate Professor, Department of Public Administration,
Interregional Academy of Personnel Management

UNEMPLOYMENT AND EMIGRATION IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Зазначено, що ідею зрівнювання національних систем в економічному плані, пов'язана з соціальним забезпеченням добробуту населення, було задекларовано давно. Її реалізації довгий час перешкоджали деякі обставини, і, не в останню чергу, великий розрив між соціальними стандартами в більш розвинених і менш розвинених державах-членах ЄС. Сильний опір введенню єдиної стандартизації надавали більш розвинені країни, яким би довелося фінансувати менш розвинені. Іншим політичним аспектом, який висували противники формування єдиної європейської політики (зокрема Великобританія) в якості аргументу, це побоювання втрати національного суверенітету слабшими країнами. На ділі ці побоювання виявляються безпідставними, бо соціальна політика за характером свого впливу на економічний процес грає роль стабілізатора і стимулятора економічного розвитку, а відповідно можливості що відкриваються у разі об'єднання Союзу і проведення єдиної політики, допоможуть значно зміцнити економічні та політичні позиції цих країн на міжнародній арені.

Визначено, що соціальна політика стає одним з найбільш пріоритетних напрямів у політиці Євросоюзу, також зростає увага до неї з боку національних урядів. Прорив у соціальному розвитку, пов'язаний з набуттям постіндустріального суспільства, і був об'єктивно обумовлений: принципово нові економічні і політичні умови призвели до переоцінки цінностей, наприклад, бідність стала розглядатися як гальмо прогресу — технічного, соціального, економічного. Якщо раніше власники капіталу виходили з мети максимізації прибутку за рахунок мінімізації витрат на оплату праці, і бідність була вкрай поширеним соціальним явищем, тому основним напрямом соціальної політики і була саме боротьба з бідністю, тому що традиційна бідність відсувала частину населення за рамки нормального відтворення і прогресу, відповідала принципам руху капіталу, дозволяючи істотно впливати на характер розподілу шляхом стримування зростання заробітної плати, то останнім часом першорядне значення в соціальній політиці набуває "людський капітал".

It was stated that the idea of equalization of national systems in economic terms, related to social welfare of the population, was declared long ago. Its implementation has long been hampered by some circumstances, and not least by the large gap between social standards in more developed and less developed EU Member States. Stronger resistance to the introduction of uniform standardization was provided by more developed countries, which would have to finance less developed ones. Another political aspect put forward by opponents of the formation of a single European policy (including the United Kingdom) as an argument is the fear of losing national sovereignty to weaker countries. In reality, these fears are unfounded, since social policy, by its nature, influences the economic process, plays the role of a stabilizer and stimulator of economic development, and, consequently, opportunities are opened when unifying the Union and pursuing a unified policy will greatly strengthen the economic and political positions of these countries in the international arena.

It has been determined that social policy is becoming one of the top priorities in EU policies, and national governments are also increasing its attention to it. The breakthrough in social development associated with the acquisition of post-industrial society, and was objectively conditioned: fundamentally new economic and political conditions led to a revaluation of values, for example, poverty began to be considered as a brake on progress — technical, social, economic. Earlier, the owners of capital went out of their way to maximize profits by minimizing the cost of wages, and poverty was a very common social phenomenon, so the main focus of social policy was the fight against poverty, because traditional poverty was pushed out of the population beyond normal reproduction and progress. and conformed to the principles of the movement of capital, allowing it to significantly influence the nature of distribution by restraining wage growth, in recent times social policy is of paramount importance. becomes "human capital".

Ключові слова: національна система, соціальне забезпечення, добробут населення, єдина стандартизація, соціальна політика, євроінтеграція.

Key words: national system, social security, welfare of the population, unified standardization, social policy, European integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ

Єдиної Європейської соціальної політики нині не існує, хоча проаналізувавши інституційно-правову базу Європейського Союзу, вже можна говорити про те, що основи її вже закладені. Німеччина, як і ряд країн Євро-союзу, піддається впливу факторів, що впливають на неминучість змін у підходах до соціальної політики і на необхідність розвитку нової соціальної стратегії, яка відповідає запитам сучасності. Внаслідок цих факторів вже з кінця минулого століття все очевиднішою стає необхідність створення єдиної соціальної політики для країн Євросоюзу.

Необхідність формування єдиної соціальної політики Євросоюзу обумовлюється тісним зв'язком соціальної політики з політичною і економічною системою в цілому. Очевидним є взаємовплив соціальної політики різних країн ЄС, що у великій мірі визначає характер і зміни економічного зростання Євросоюзу в цілому. Еволюція інтеграційного процесу йшла таким чином, що процес інтеграції в першу чергу торкався економічної сфери, але опосередковано завжди порушувалися ті або інші соціальні питання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові дослідження, пов'язані із з'ясуванням особливостей механізмів боротьби з безробіттям в умовах європейської інтеграції присвячено багато провідних зарубіжних науковців. Зокрема окремі фундаментальні засади вирішення проблем еміграції і безробіття займалися такі вчені: Р.Б. Гейєць, С. Злупко, А. Костенко, Е. Лібанова, О. Позняк, Е. Малиновська, Г. Щильська та інші. У працях А. Гайдуцького, І. Кукурудзи, К. Кравчука та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

У статті є визначення особливостей, системних проблем та оцінка механізмів боротьби з безробіттям в умовах європейської інтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Ідею зрівнювання національних систем в економічному плані, пов'язану з соціальним забезпеченням добробуту населення, було задекларовано давно. Її реалізації тривалий час перешкоджали деякі обставини, і, не

в останню чергу, великий розрив між соціальними стандартами в більш розвинених і менш розвинених державах-членах ЄС [1, с. 21]. Сильний опір введенню єдиної стандартизації надавали більш розвинені країни, яким би довелося фінансувати менш розвинені. Іншим політичним аспектом, який висували противники формування єдиної європейської політики (зокрема Великобританія) в якості аргументу, це побоювання втрати національного суверенітету слабшими країнами. На ділі ці побоювання виявляються безпідставними, оскільки соціальна політика за характером свого впливу на економічний процес грає роль стабілізатора і стимулятора економічного розвитку, а відповідно можливості, що відкриваються у разі об'єднання Союзу і проведенні єдиної політики, допоможуть значно зміцнити економічні та політичні позиції цих країн на міжнародній арені.

Соціальна політика стає одним із найбільш пріоритетних напрямів у політиці Євросоюзу, також зростає увага до неї з боку національних урядів. Прорив у соціальному розвитку, пов'язаний зі становленням постіндустріального суспільства, був об'єктивно обумовлений так: принципово нові економічні і політичні умови призвели до переоцінки цінностей, наприклад, бідність стала розглядатися, як гальмо прогресу — технічного, соціального, економічного. Якщо раніше власники капіталу виходили з мети максимізації прибутку за рахунок мінімізації витрат на оплату праці, і бідність була вкрай поширеним соціальним явищем, тому основним напрямом соціальної політики і була саме боротьба з бідністю, тому що традиційна бідність відсувала частину населення за рамки нормального відтворення і прогресу і відповідала принципам руху капіталу, дозволяючи істотно впливати на характер розподілу шляхом стримування зростання заробітної плати, то останнім часом першорядного значення в соціальній політиці набуває "людський капітал" [2].

В основу формування єдиної соціальної політики, на думку автора, повинен бути покладений принцип відповідальності держави і суспільства за забезпечення мінімальних умов соціального благополуччя громадян, а також створення мотивації і розвитку власних можливостей забезпечення добробуту своїх громадян.

В умовах зростання ресурсного потенціалу для досягнення соціальної рівноваги держава повинна періодично переглядати стандарти, норми вжитку, встановлюючи більш високі значення. Рівень добробуту може зростати і в зв'язку з дією механізмів коригування цінкових тенденцій, які при абсолютному зростанні величини прожиткового мінімуму фактично відновлюють колишні вартісні співвідношення [3]. Цей механізм може провокувати як динаміку зростання, так і падіння добробуту громадян. Ця тенденція стала характерною для Німеччини та інших розвинених країн Євросоюзу в останній третині ХХ ст.

Проаналізувавши сформовані системи страхування, зокрема на прикладі Німеччини, можна прийти до висновку, що корпоративні та соціально-професійні інтереси не дозволили створити універсальний механізм соціального захисту передусім в зв'язку з укоріненою перерозподільною системою, а головне, в зв'язку зі змінами співвідношень сум допомог і внесками осіб,

включених у систему соціального забезпечення. Пенсійну сферу це торкнулося насамперед, особливо в зв'язку зі змінами у демографічній ситуації [4].

У дослідженні, проведеному французькою Національною касою страхових пенсій по старості, наводиться такий факт: у 2010 р. близько 30% від загальної суми допомоги виплачувалися особам, які ніколи не робили відповідних внесків. Сьогодні солідаристська система виявляється неприйнятною, хоча і продовжує діяти в силу прихованого перерозподілу коштів з інших джерел [5]. "Селективні форми соціальної допомоги дозволили б надавати більш цілеспрямовану і ефективну допомогу, хоча їх противники підкреслювали, що соціальні допомоги, що виплачуються якомога ширшим верствам, допомагають розвитку національної ідеї, дають людям відчуття рівності перед державою, зміцнюють соціальні взаємозв'язки".

За останні десятиліття спостерігався ряд факторів, як-от: збільшення частки участі громадян у формуванні соціальних фондів, зміна ступеня їх потреби у виплатах, зміна рівня доходів, оподаткування, які змусили навіть країни з ефективно працюючою системою соціального захисту зіткнутися з труднощами в сфері соціальної політики.

У 1960—1970-ті роки спостерігалися тенденції, які послужили передумовами сьогоденної кризової ситуації в соціальній сфері та в зв'язку з якими все частіше стало підніматися питання необхідності формування єдиної соціальної стратегії для країн Європи і необхідності перегляду позицій соціальної держави загалом. Держава загального добробуту деформувалася, демонструючи ознаки відчуження економіки від соціальної сфери в зв'язку з непомірним зростанням відповідальності, яке виражалось насамперед в економічному перевантаженні національних бюджетів.

Держава змушена була брати на себе відповідальність за людей, які не мали доступу на ринок праці, в результаті чого виявилася невідповідною для того, щоб брати на себе довгострокові зобов'язання.

Зростання безробіття також лягло додатковим навантаженням на бюджет, особливо сильно це стало відчутно після того, як підприємства передали цю статтю витрат на рівень держави.

Підприємства, стурбовані підвищенням рентабельності та ефективності виробництва, делегували відповідальність за проведення соціальної політики на державний, а потім і на загальноєвропейський рівень, в зв'язку з чим також поступово назрівала необхідність змін у соціальній політиці відповідно до вимог інтеграційного процесу.

Аналізуючи наявні передумови і фактори, що впливають на зміни напрямів і пріоритетів соціальної політики в Європі, стає очевидним, що формування соціального простору, де забезпечуються рівні можливості для всіх проживаючих в його межах, дозволило б уникнути багатьох небезпек, пов'язаних з нерівномірністю економічного розвитку [7]. Поява Європи "різних швидкостей" вела до відтворення на комунітарному рівні відмінностей, які існували в соціальній сфері. Успіхи в економічному розвитку, пов'язані з модернізацією і структурною перебудовою промисловості, не змогли привести до соціального прогресу, а підняли ряд нових

проблем, таких як, наприклад, проблеми зайнятості, професійної підготовки та ін. Незважаючи на деяку роз'єднаність в ідеології профспілок, майже у всіх країнах демократія брала початок з таких структур, як комітети підприємств і "комітети від персоналу" у Франції, спостережні виробничі комітети в ФРН тощо.

Завдяки цій формі соціального співробітництва на національному рівні вдавалося досягти регулювання соціальної політики, хоча в більшості випадків ініціативу соціального партнерства брали на себе об'єднання підприємств і держава. Якщо розглядати Європу загалом, характерною тенденцією стало істотне загострення проблеми бідності в результаті кризи середини 2008 — початку 2009 років. Цими проблемами було обумовлені основні пріоритети соціальної політики України цього часу, спрямовані на поліпшення добробуту суспільства, викорінення бідності та боротьбу з безробіттям. Незважаючи на активну політику боротьби з бідністю, як і раніше в умовах активного розвитку держави добробуту, на узбіччі соціального прогресу опинилася певна частина суспільства, яка не отримала можливості реально скористатися результатами тривалого періоду економічного зростання аж до середини 2008 року [9]. Причинами такої ситуації стали не кон'юнктурні моменти, а глибокі структурні зрушення.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У зв'язку із загостренням соціальних проблем багато країн Європи постали перед необхідністю прийняття адекватних державних програм і термінових дій. У цей період значно активізувалася діяльність соціальних інститутів ЄС і прийнятий ряд документів, спрямованих на захист прав людини. Проведені в 2008 році німецькими вченими дослідження показали, що у разі зростання безробіття на 1% бідність збільшувалася на 5% (миттєвий ефект), а в довгостроковому плані — вдвічі більше. Як видається, основним інструментом соціальної політики ЄС у боротьбі з бідністю повинна стати передусім боротьба з безробіттям, щоб подолати "пасивний характер" традиційної системи соціальної допомоги та стимулювати процес соціально-професійної інтеграції безробітних, що і визначає перший глобальний напрям під час розробки єдиних стандартів соціальної політики Євросоюзу. Для цього необхідно розробити відповідний механізм, що передбачає контракти про працевлаштування на підприємствах місцевого значення та проходження курсів професійної підготовки особами, які отримують "мінімальний дохід".

Література:

1. Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. — К.: Державна служба статистики України, 2017. — 36 с.
2. Міністерство соціальної політики: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/12/28/643978>
3. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції (МОМ). — Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/>

4. Офіційний сайт Національного банку України. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/control/uk/index>
5. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [Електронний ресурс]. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250149647>
6. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2018—2020 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250057723>
7. Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи регулювання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/.../Malynovska-d28e1.pdf
8. Ціна мігрантів для сучасної економіки України [Електронний ресурс] // Місто. — 2018. — Режим доступу: <https://mi100.info/2018/05/26/tsina-migrantiv-dlya-suchasnoyi-ekonomiky-ukrayiny-statystyka/>
9. Дацій О.І., Гаман М.В., Дацій Н.В. Інноваційна модель розвитку економіки України в умовах глобалізації: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 370 с.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2017), Zovnishnia trudova mihratsiia (za rezul'tatamy modul'noho vybirkovoho obstezhennia). Statystychnyi biuletень [External labor migration (based on the results of a modular sample survey) Statistical bulletin], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
 2. Ekonomichna pravda (2018), "Ministry of Social Policy of Ukraine called the exact number of Ukrainian labor migrants", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/12/28/643978> (Accessed 05 Dec 2019).
 3. The official web site of International Organization of Migration (2019), available at: <http://www.iom.org.ua> (Accessed 05 Dec 2019).
 4. The official web site of the National Bank of Ukraine (2019), available at: <http://bank.gov.ua/control/uk/index> (Accessed 05 Dec 2019).
 5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period up to 2025", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250149647> (Accessed 05 Dec 2019).
 6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "Forecast of economic and social development of Ukraine for 2018—2020 years", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250057723> (Accessed 05 Dec 2019).
 7. Malynovska, O. A. (2018), "Labor migration of Ukrainian citizens abroad: challenges and ways of regulation", available at: www.niss.gov.ua/content/articles/.../Malynovska-d28e1.pdf (Accessed 05 Dec 2019).
 8. City (2018), "The price of migrants for the modern economy of Ukraine", available at: <https://mi100.info/2018/05/26/tsina-migrantiv-dlya-suchasnoyi-ekonomiky-ukrayiny-statystyka/> (Accessed 05 Dec 2019).
 9. Datsii, O.I. Haman, M.V. and Datsii, N.V. (2010), Innovatsiina model' rozvytku ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Innovative model of economic development of Ukraine in the conditions of globalization], Yugo-Vostok, Donetsk, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 27.12.2019 р.

О. А. Марушева,
к. ю. н., доцент кафедри публічного адміністрування, здобувач наукового ступеня доктора наук з державного управління, Міжрегіональна Академія Управління персоналом, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-9126-4674

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.126

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ В УКРАЇНІ

О. Marusheva,
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Public Administration, Doctoral Research Scholar of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

WAYS OF IMPROVING THE LEGAL AND REGULATORY MECHANISM OF SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN CONSTRUCTION IN UKRAINE

У статті здійснено аналіз ефективності організаційно-правових засад соціально-економічних відносин у будівництві щодо формування шляхів вдосконалення механізму нормативно-правового регулювання цих відносин у будівництві в Україні. За результатами проведеного аналізу виявлено, що незважаючи на те, що процес оновлення нормативно-правової бази відбувається надто повільно та не завжди системно, певні нормативно-правові акти, що більш комплексно охоплюють питання регулювання будівництва щодо його удосконалення були все ж таки прийняті протягом останнього часу, зокрема:

— з 01 вересня 2019 року набула чинності зміна № 1 до ДБН В.2.3-4:2015 "Автомобільні дороги. Частина I. Проектування. Частина II. Будівництво", якою внесено низку важливих змін, що є обов'язковими для утримання безпечних та якісних доріг європейського рівня;

— із прийняттям Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні" № 132-IX від 20.09.2019 р. скасовано обов'язок сплати пайового внеску у розвиток інфраструктури населеного пункту;

— набрав чинності "Порядок проведення технічного обстеження і прийняття в експлуатацію індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, будівель і споруд сільськогосподарського призначення, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), збудовані на земельній ділянці відповідного цільового призначення без дозвільного документа на виконання будівельних робіт", затверджений Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України №158 від 03.07.2018 року, відповідно до якого житловий будинок, садові, дачні будинки, господарські (присадибні) будівлі і споруди, будівлі і споруди сільськогосподарського призначення можуть бути побудовані на запланованій земельній ділянці без дозвільного документу на виконання будівельних робіт;

— спрощена реєстрація декларацій про готовність об'єкта до експлуатації, згідно з постановою Кабінету Міністрів України "Деякі питання дерегуляції господарської діяльності" № 367 від 27.03.19 р., завдяки розширенню функціональних можливостей електронного кабінету працівників державної архітектури та будівництва та визначенню статусу електронного сервісу як електронного кабінету замовника;

— набрав чинності Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів" № 2628-VIII від 22.05.19 р. Зазначені зміни стосуються будівництва на підставі будівельного паспорта. Таким чином, раніше було дозволено побудувати будинок

площею 300 кв. м² на підставі будівельного паспорта, але на підставі змін, що відбулися у законодавстві було збільшено площу до 500 кв. м, проте головною умовою була сплата коштів пайової участі у розвиток інфраструктури населеного пункту до його скасування та інші законодавчі ініціативи. Окресливши та здійснивши класифікацію напрямів удосконалення механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві, органи державної влади отримають можливість більш системно планувати та контролювати впровадження відповідних змін, що підвищить загалом ефективність нормативно-правового механізму.

The paper analyzes the effectiveness of fundamental organizational and legal principles of socio-economic relations in construction with regard to designing ways of improving the legal and regulatory mechanism of these relations in construction in Ukraine. Through an analysis the paper establishes that while the process of updating the legal and regulatory framework is too slow and non-systematic, certain normative legal acts covering a regulation issue in construction (in terms of its improvement) in a more holistic manner have nevertheless been adopted in recent years, namely:

Amendment No. 1 to DBN V2.3-4:2015 "Highways. Part 1. Designing. Part 2. Construction", which entered into force on September 1, 2019, and which introduced a number of important changes mandatory to maintain safe and high-quality roads, as in Europe.

The Law of Ukraine On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Stimulating Investment Activity in Ukraine (No. 132-IX of September 20, 2019) abolishes the obligation to pay a share contribution to the development of the settlement's infrastructure.

The Procedure of Carrying out Technical Inspection and Commissioning of Individual (Manor) Dwellings, Garden Cottages, Country Houses, Farm Buildings, Agriculture Buildings and Structures Belonging to CC1 (Minor Consequences) Class of Consequences (Responsibility) Built on the Land Plot of the Appropriate Designated Purpose without a Permit to Perform Construction Work (approved by the Decree of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine (No. 158 of July 03, 2018)) entered into force, stipulating a permission to build individual (manor) dwellings, garden cottages, country houses, farm buildings, agriculture buildings and structures on the designated land plot without a permit to perform construction work.

Simplified registration of Declarations of the facility operational readiness, under the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Some Issues of Economic Activity Deregulation (No. 367 of March 27, 2019), which was reached by the functionality expansion of the e-cabinet for employees of state architecture and construction bodies and by defining a status of the e-service as a developer's e-cabinet.

The Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Some Other Legislative Acts of Ukraine on Improving the Administration and Revision of Individual Tax and Fee Rates (No. 2628-VIII of May 22, 2019) entered into force. The amendments apply to construction based on a construction certificate. Thus, before it was allowed to build a 300 sq.m. house based on a construction certificate, but as set with changes in the legislation the area was increased up to 500 sq.m.; however, the main condition before its abolition and other legislative initiatives was payment of the share contribution to the settlement infrastructure development. By defining and classifying the areas of improvement for the legal and regulatory mechanism of socio-economic relations in construction, state authorities will have the opportunity to plan and control the implementation of relevant changes more systematically, which will increase the overall efficiency of the legal and regulatory mechanism.

Ключові слова: публічне адміністрування, шляхи вдосконалення, механізм нормативно-правового регулювання, соціально-економічні відносини у будівництві, електронна система, електронний кабінет, публічні електронні записи, державний кадастр, містобудівний кадастр, інформаційне моделювання будівель.

Key words: public administration, ways of improving, the legal and regulatory mechanism, socio-economic relations in construction, e-system, e-cabinet, public electronic records, a national cadaster, an urban-planning cadaster, building information modeling.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Уряди багатьох держав весь час стикаються з новими викликами, бо сучасний світ та соціально-економічні відносини зазнають постійних змін та перетворень. Держ-

жавні управлінці повинні прогнозувати ці зміни та керувати ними, вирішуючи проблеми, які виникають швидко та ефективно. В Україні механізм нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у буд-

івництві є важливим інструментом у процесі планування державою своєї діяльності на майбутнє, а його вдосконалення є процесом постійного прийняття державно-управлінських рішень та коригування цих рішень у часі [1].

На сьогодні в Україні не існує єдиного термінологічного апарату з питань нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві, немає єдиних вимог до сумісності об'єктів публічних електронних записів, пов'язаних зі створенням, обміном, зберіганням, коригуванням та форматуванням інформації. Як результат, держава, міжнародні установи, територіальні громади та користувачі реєстрової інформації, оплачуючи послуги та вкладаючи величезні інвестиції у створення та розвиток окремих реєстрів інформаційних послуг у галузі будівництва, не можуть реалізувати основної місії публічних інформаційних систем створення в Україні єдиного прозорого інформаційного середовища для спрощення процесів державного управління розвитком будівельної сфери, яка буде відкритою для задоволення та захисту інформаційних потреб учасників ринку [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Окремим аспектам соціально-економічних відносин у будівництві приділяли увагу такі фахівці державного управління як: К. Волинка, А. Воробйов, А. Гаврилов, К. Пивоваров, Р. Рудницька, О. Хуснутдінов, П. Шестопалов, Л. Шутенко та ін. Однак, зазначені фахівці недостатньо досліджували питання удосконалення ефективності механізмів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві для забезпечення комфортного та безпечного середовища для життя громадян, аналізу термінологічних конструкцій у нормативно-правовому регулюванні будівництва, їх систематизації та уніфікації, у тому числі зі сталою термінологією європейського законодавства у будівництві, а також поліпшення просторового розвитку регіонів та населених пунктів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ (МЕТИ) СТАТТІ

Мета статті проаналізувати важливі організаційно-правові засади соціально-економічних відносин у будівництві, класифікувати напрями удосконалення механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві та надати практичні рекомендації щодо формування шляхів удосконалення механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні, в Україні містобудівний кадастр у нашій країні не тільки не створено, на загальнодержавному рівні, але й не прийнято необхідні технічні та управлінські рішення для його ефективного функціонування в повній мірі, незважаючи на багаторічну наявність законодавчих підстав. Як результат, деякі органи місцевого самоврядування, на власний розсуд, створюють несумісні містобудівні геоінформаційні системи. Як бачимо, містобудівний кадастр не може бути об'єктом інформаційної взаємодії, у розумінні та відповідності до

положень постанови Кабінету Міністрів України № 357 від 10 травня 2018 р. "Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів" [3]. У нашій країні на такому ж місці і в такому ж стані перебуває і створення єдиного адресного реєстру. Більшість інформації державних кадастрів та реєстрів щодо геопросторових об'єктів не є на 100% правдивою та характеризується обмеженим доступом, що унеможливорює її використання для повноцінної управлінської діяльності. Базові класифікатори, що використовуються під час ведення кадастрів та реєстрів, як правило, є досить неузгодженими між собою. Як бачимо, в нашій державі не існує єдиного інформаційного простору щодо будівельної галузі та будівництва (поток інформації), що, у тому числі, є наслідком відсутності єдності відповідних дозвільних процедур у будівництві [2]. На наш погляд, Кадастр містобудівного планування на всіх рівнях повинен бути створений з використанням геоінформаційних технологій, містобудівної документації, топографічних карт та планів, які в майбутньому будуть перетворені на основні набори геопросторових даних. В основу містобудівного кадастру загальнодержавного рівня має бути покладено оновлену Генеральну схему планування території, схеми планування областей, схеми планування окремих частин території України, топографічні карти України та інші дані. Містобудівна документація, яка повторюється на різних рівнях містобудівного кадастру, може використовуватись та відображатись у відповідних геоінформаційних системах шляхом прямого доступу.

Містобудівні кадастри регіонального рівня можуть охоплювати територію об'єднаних територіальних громад та населених пунктів, у яких не створені містобудівні кадастри місцевого рівня на умовах, які передбачені для містобудівних кадастрів місцевого рівня. Також необхідно на нормативно-правовому рівні (можливо, шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Положення про містобудівний кадастр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 559 від 25 травня 2011 р.) [4] утвердити певний формат, структуру та зміст електронних документів (з урахуванням ДБН Б.1.1-16:2013 "Склад та зміст містобудівного кадастру" у розрізі уточненого складу об'єктів містобудівного кадастру) [5], у формі яких мають створюватись та вноситись до містобудівного кадастру містобудівна та проектна документація на об'єкти будівництва (уніфіковані з існуючими вимогами до електронних документів, на підставі яких до Державного земельного кадастру вносяться відомості про земельну ділянку та обмеження у використанні земель відповідно до Закону України "Про Державний земельний кадастр" [6] та Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051) [7].

Необхідно регулярно оптимізувати структури даних містобудівних кадастрів на всіх рівнях із урахуванням міжнародних вимог та оновлювати нормативні документи для проведення досліджень стандартів ISO 19000 "Географічна інформація / Геоматика" [8] та специфікацій геопросторових даних INSPIRE (Infrastructure for spatial information in the European Community) — інфраструктура просторових даних (ІПД) Європейсько-

го союзу (ЄС), створення якої здійснюється за ініціативою Європейської Комісії та регламентується Директивою INSPIRE [9]. Водночас важливо забезпечити єдність та прозорість дозвільних процедур у будівництві на нормативно-правовому та нормативно-технічному рівнях, шляхом міжгалузевої інтеграції відповідних типів містобудівного планування, землеустрою, проєктної та охоронної документації. Порядок обробки об'єкта повинен бути таким як і процедура державної реєстрації прав власності на такий об'єкт та його частини.

Відповідно до перспективних пріоритетів розвитку держави повинні розроблятися відповідні стратегічні документи. Головною метою Стратегії сталого розвитку "Україна 2020", що була схвалена указом Президента України № 5/2015 від 12.01.15 р. [10] виокреслено коло першочергових завдань, серед яких звертаємо увагу на встановлення європейських стандартів життя на шляху до членства у Європейському Союзі, а в основних сферах економіки — наголошено на проведенні таких реформ: антикорупційна, податкова, судова реформа, де-

Таблиця 1. Аналіз проблем та способів їх вирішення шляхом формування концептуальної моделі механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві

№ п/п	Назва напрямку	Основні проблеми, що потребують розв'язання, за напрямками	Шляхи та способи розв'язання проблем за напрямками
1.	У нормативно-правовому регулюванні	<ul style="list-style-type: none"> - Некодифікованість містобудівного законодавства, неузгодженість його норм між собою та з іншим спеціальним законодавством; - невизначеність відповідальності, або недостатня відповідальність за невиконання вимог норм законів та підзаконних актів у будівництві; - невідповідність низки підзаконних актів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування вимогам законів 	<ul style="list-style-type: none"> - Розробити та затвердити кодифікований (зведений) нормативно-правовий акт – Містобудівний кодекс України, у тому числі враховуючи принципи та засади антикорупційної політики; - забезпечити перегляд підзаконних нормативно-правових актів у сфері будівництва, усунення прогалин у законодавстві, колізій та корупційних ризиків, а також надмірних та дискреційних повноважень органів державного управління; - впровадити дієві правові механізми державного та громадського контролю за дотриманням вимог містобудівного законодавства органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; - запровадити моніторинг рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування та передбачити скасування тих із них, що не були оприлюднені, або були прийняті з порушенням законодавства
2.	У розробленні документації з просторового планування	<ul style="list-style-type: none"> - Можливість затвердження документації з просторового планування (містобудівної документації) без її оприлюднення, що призводить до зловживань в інтересах окремих учасників будівельного ринку; - відсутність законодавчого регулювання щодо розроблення документації з просторового планування для об'єднаних територіальних громад; - відсутність вимог щодо проведення експертизи документації з просторового планування на місцевому рівні, окрім генерального плану; - відсутність персональної відповідальності за прийняття неправомірних рішень, що порушують містобудівне законодавство, а також за порушення документації з просторового планування 	<ul style="list-style-type: none"> - Привести види документації з просторового планування, її склад та зміст у відповідність з засадами адміністративно-територіального устрою України та розробити ефективний механізм її офіційного оприлюднення; - оновити Генеральну схему планування території України; - забезпечити гармонізацію та узгодженість документації з просторового планування (містобудівної документації) регіонального та державного рівнів між собою; - встановити обов'язковість здійснення експертизи всіх видів документації з просторового планування (містобудівної документації); - виключити документацію з просторового планування (містобудівну документацію) з переліку об'єктів авторського права; - визначити на законодавчому рівні порядок притягнення до відповідальності та види відповідальності посадових осіб органів публічної влади за прийняття неправомірних рішень, що порушують містобудівне законодавство
3.	У дозвільній системі в сфері містобудівної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність законодавчого визначення вичерпного переліку робіт, що відносяться до підготовчих; - відсутність у законодавстві чітко визначеного порядку надання та скасування дозволу на виконання будівельних робіт органом державного архітектурно-будівельного контролю; - відсутність публічних реєстрів експертних звітів із обов'язковими додатками до них щодо експертизи проєктної документації на будівництво; - наявність корупційних ризиків у процедурі погодження відхилень; - відсутність у публічному доступі раніше наданих погоджень на відхилення від будівельних норм та стандартів 	<ul style="list-style-type: none"> - Врегулювати основні вимоги до дозвільних процедур на рівні законів, а не підзаконних актів, у тому числі перелік документів, необхідних для отримання документів, що дають право на проведення підготовчих або будівельних робіт; - запровадити автоматичну перевірку документації під час її внесення до реєстрів, забезпечити неможливість реєстрації документації з порушенням установлених вимог; - встановити, що процедура реєстрації декларації про готовність об'єкта до експлуатації має передбачати обов'язкове підписання декларації особами, відповідальними за дотримання вимог при будівництві (генеральний підрядник, авторський нагляд, технічний нагляд); - створення реєстрів експертних звітів щодо експертизи проєктної документації на будівництво; - передбачити на законодавчому рівні для об'єктів усіх класів наслідків чіткі підстави та процедури анулювання, або скасування документів, що засвідчують готовність об'єктів будівництва до експлуатації; - створити єдиний державний реєстр наданих погоджень на відхилення від будівельних норм, стандартів та правил
4.	У проєктуванні об'єктів будівництва	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність диференціації штрафів, що можуть накладатися на проєктні та експертні організації, відповідальних виконавців окремих робіт (послуг) в залежності від класу наслідків об'єкта будівництва 	<ul style="list-style-type: none"> - Запровадити систему контролю за наданням технічних умов відповідно до прогнозованого навантаження на інженерні мережі та встановити вичерпні вимоги щодо змісту технічних умов на рівні нормативно-правового акта; - забезпечити збереження проєктної документації на об'єкти будівництва у містобудівному кадастрі; - прийняти програму гармонізації стандартів EN та ISO в галузі будівництва
5.	У ліцензуванні в будівництві, здійсненні авторського і технічного нагляду	<ul style="list-style-type: none"> - Наявність корупційних ризиків, зумовлених процедурами видачі ліцензій та здійснення контролю за додержанням ліцензійних умов; - невизначеність процедури та особливостей залучення фахівців до здійснення технічного нагляду за будівництвом складних промислових, або інфраструктурних об'єктів; - відсутність дієвого механізму фінансової відповідальності (відшкодування збитків) будівельних компаній, осіб, що відповідають за здійснення авторського та технічного нагляду, інших відповідальних виконавців окремих робіт (послуг) 	<ul style="list-style-type: none"> - Передбачити, що виконавча документація має передаватися до органів державного архітектурно-будівельного контролю при прийнятті об'єкта в експлуатацію; - передбачити обов'язкове залучення інженера-консультанта для здійснення організаційного та консультативного супроводу проєктування та будівництва на об'єктах класів наслідків CC2 та CC3, які виконуються із залученням коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів міжнародних фінансових організацій; - запровадити електронні кабінети архітекторів та інженерів технічного нагляду, що відображатимуть об'єкти будівництва, на яких такі особи здійснюють авторський та технічний нагляд, із функцією електронного підтвердження здійснення нагляду із використанням засобів електронного підпису

6.	У здійсненні державного архітектурно-будівельного контролю, державного архітектурно-будівельного нагляду та ринкового нагляду	<ul style="list-style-type: none"> - Неєфективне виконання функцій архітектурно-будівельного контролю через складність застосування процедури знесення чи перебудови об'єктів самостійного будівництва; - недосконалість розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та Державною архітектурно-будівельною інспекцією відповідно до класів наслідків об'єктів будівництва; - неможливість проведення перевірки за відсутності уповноважених осіб забудовника, складність документальної фіксації факту недопуску уповноважених осіб до проведення перевірки, що дає змогу забудовнику безкарно ухилитися від перевірок; - відсутність дієвих процедур оскарження дій або бездіяльності, органів державного архітектурно-будівельного контролю; - недосконалість здійснення архітектурно-будівельного нагляду за діяльністю суб'єктів природних монополій, що надають технічні умови; - необов'язковість оприлюднення актів перевірок та рішень, прийнятих за результатами перевірок в межах державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду; - неєфективна та недієва система ринкового нагляду щодо будівельних матеріалів та виробів 	<ul style="list-style-type: none"> - Встановити чіткі строки, в які призначається позапланова перевірка у порядку контролю, чи надається аргументована відмова у проведенні перевірки; - забезпечити створення та ведення публічного реєстру результатів перевірок у порядку архітектурно-будівельного контролю і його інформаційну взаємодію з містобудівним кадастром; - передбачити на законодавчому рівні підстави проведення перевірки з обов'язковим виїздом на об'єкт та перевірки без виїзду на об'єкт, на основі наявних документів, та повноваження органів контролю та нагляду під час проведення таких перевірок; - усунути дискреційні повноваження органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду і законодавчо встановити виключний перелік випадків анулювання дозвільних документів; - переглянути перелік будівельних робіт, які не потребують документів, що дають право на їх виконання, та після закінчення яких об'єкт не підлягає прийняттю в експлуатацію; - встановити процедуру анулювання дозволу на будівництво або скасування реєстрації повідомлення про початок виконання підготовчих та/або будівельних робіт у разі, якщо суб'єкт господарювання протягом встановленого строку не забезпечив додержання вимог законодавства; - привести поняття «самостійне будівництво» у відповідність до містобудівного законодавства; - внести зміни до законодавства, передбачивши, що об'єкти самостійного будівництва підлягають знесенню в обов'язковому порядку; - ввести кримінальну відповідальність для забудовників, які здійснюють будівництво об'єктів класу наслідків CC2 та CC3, без отримання відповідного дозволу; - у разі встановлення невідповідності будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що використовуються під час будівництва об'єктів, вимогам технічних регламентів зобов'язати осіб, відповідальних за проведення технічного нагляду, та інспекторів архітектурно-будівельного контролю, повідомляти про це відповідні органи державного та ринкового нагляду для проведення позапланових перевірок постачальників та/або виробників зазначеної продукції
7.	У технічному регулюванні містобудівної діяльності:	<ul style="list-style-type: none"> - Застарілість системи нормативно-технічного регулювання в галузі будівництва; - невідповідність національного Технічного регламенту будівельних виробів, будівель і споруд вимогам Регламенту (ЄС) № 305/2011 Європейського Парламенту і Ради [12]; - відсутність механізму підтвердження виконання основних вимог безпеки протягом усього життєвого циклу об'єкта (від зауму й до ліквідації); - незначна частка національних стандартів, гармонізованих із європейськими стандартами; - недієвість процедур підтвердження відповідності (обов'язкова сертифікація скасована, добровільна сертифікація майже не застосовується); - низька обізнаність фахівців з вимогами європейських (EN) та міжнародних (ISO) стандартів, зокрема Єврокодів 	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечити максимальне наближення до європейської моделі технічного регулювання у будівництві та адаптацію національного законодавства до європейського, оновити будівельні норми; - імплементувати положення Регламенту (ЄС) № 305/2011 Європейського Парламенту і Ради; - закріпити на законодавчому рівні перехід до параметричного методу нормування при розробленні нових і перегляді існуючих будівельних норм та прийняти нову програму перегляду будівельних норм; - поширити, шляхом внесення законодавчих змін, вимоги будівельних норм на весь період життєвого циклу споруди. - прийняти програму гармонізації стандартів EN та ISO в галузі будівництва; - поширити, шляхом внесення законодавчих змін, вимоги будівельних норм на весь період життєвого циклу споруди (від зауму до ліквідації об'єкта); - встановити на стадії проєктування вимоги до експлуатації будівель і споруд, які, в разі виконання вимог та заходів, передбачених проєктною документацією, гарантуватимуть безпечне використання об'єкта за функціональним призначенням протягом встановленого терміну експлуатації; - поширити, шляхом внесення законодавчих змін, загальні принципи технічного регулювання та вимоги Технічного регламенту на кінцевий продукт будівництва – будівлю або споруду
8.	У сфері страхування будівельної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - Недієвість механізмів страхування будівельних ризиків, а відтак і відсутність страхового контролю та нагляду, поряд із системою технічного контролю, нагляду, оцінки та підтвердження відповідності об'єктів будівництва вимогам законодавства; - законодавча неврегульованість страхування будівельно-монтажних ризиків, яке має бути обов'язково умовою участі у процедурах закупівель та укладення договорів підряду або будівельних контрактів з іншими міжнародно-визнаними типовими формами; - відсутність у законодавстві та на практиці інституту представника страховика на об'єкті будівництва, що нівелює ефективність договорів страхування 	<ul style="list-style-type: none"> - Визначити перелік видів страхування в галузі будівництва, які є обов'язковими для здійснення професійної та господарської діяльності; - запропонувати перелік видів добровільного страхування, які надаватимуть певні переваги страхувальнику; - створити умови для запровадження інституту представника страховика у будівництві та залучення незалежного інженера-консультанта для перевірки проєктно-кошторисної документації, обстеження об'єкта, оцінки ризиків, незалежного нагляду та супроводження будівництва; - встановити вимоги до страхових компаній та фахівців із страхування ризиків у галузі будівництва; - забезпечити зменшення рівня державного регулювання за наявності договорів страхування будівельно-монтажних робіт та відповідальності основних учасників будівництва
9.	У впровадженні інформаційного моделювання будівель (BIM)	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність відповідної державної стратегії та законодавча невизначеність необхідності BIM для державного сектору, відсутність фінансування програми з поширення кращих практик та досвіду щодо BIM; - необов'язковість упровадження інформаційного моделювання будівель (BIM), яке створює динамічну інформаційну модель об'єкта на стадії проєктування і в процесі його будівництва та експлуатації; - відсутність повної BIM-інформації про об'єкт не дає змоги в будь-який момент часу впровадити життєвого циклу об'єкта отримувати актуальну проєктну та експлуатаційну документацію, інформацію та її візуалізацію задля вирішення управлінських завдань; - значне відставання від країн ЄС у практиці застосування BIM, його науково-методичному забезпеченні; - відсутність регулювання проєктування, експертизи, будівництва та експлуатації не враховує можливостей BIM-технологій; - невизначеність на рівні законодавства необхідності BIM для державного сектору, відсутність відповідної державної стратегії, відсутність фінансування програми, що буде поширювати кращі практики та досвід BIM 	<ul style="list-style-type: none"> - Прийняти законодавчі та нормативні акти з метою впровадження інформаційного моделювання будівель (BIM); - передбачити розроблення нормативних документів – національних стандартів інформаційного моделювання будівель, що відповідатимуть європейським і міжнародним стандартам; - створити та впровадити BIM відповідно до міжнародних стандартів, із застосуванням сучасних національних класифікаторів; - створити координаційний центр для комплексного впровадження BIM; - впровадити відповідні програми підготовки та перепідготовки фахівців BIM у профільних закладах вищої освіти. - створити на основі інформації виробників і постачальників єдину систему класифікації та кодування будівельних конструкцій, матеріалів, виробів, машин, механізмів, технічного і технологічного обладнання й устаткування; - удосконалити процеси процедур закупівель і контрактів, проєктування й експертизи BIM-проєктів із застосуванням відповідних програмного забезпечення (комплексів) управління будівництвом та експлуатацією будівель і споруд; - створити умови для подання замовником на етапі проведення тендерів на проєктування та будівництво орієнтовної вартості об'єкта на основі BIM, запропонованої проєктною організацією

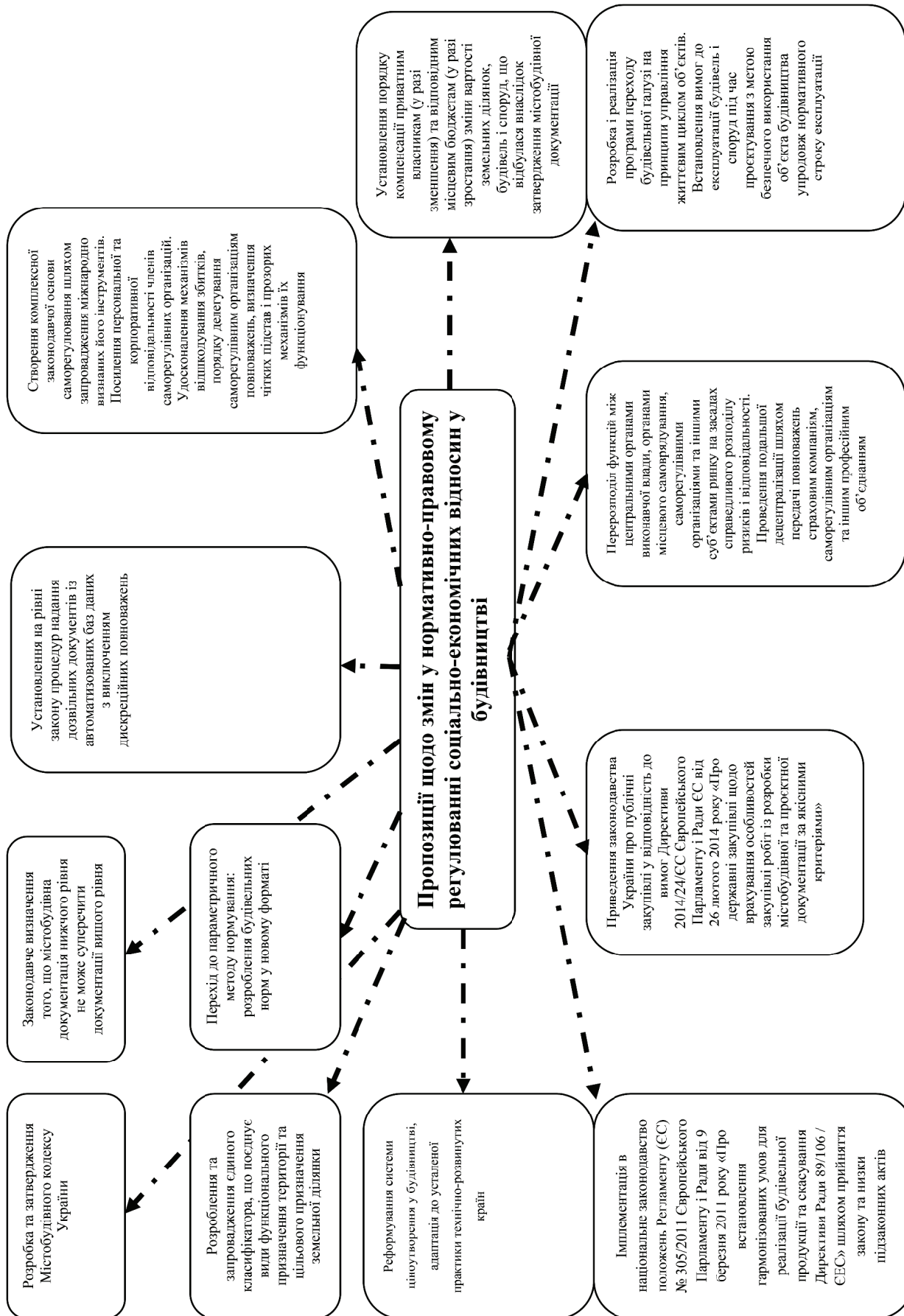

Рис. 1. Пропозиції щодо змін у нормативно-правовому регулюванні соціально-економічних відносин у будівництві

централізація та реформа державного управління. Пріоритетними напрямами розвитку є, також, дерегуляція та розвиток підприємництва, реформа систем безпеки, оборони та охорони здоров'я тощо. Адже показники успішності стратегічних реформ визначають вступ України до групи країн "Топ-20" в Рейтингу легкості ведення бізнесу [11].

Тому, виходячи із зазначеного вище, необхідно зауважити, що на сьогодні розробка концептуальної моделі вдосконалення державного механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні є дієвим засобом удосконалення державного управління у досліджуваній сфері загалом. Тому було б доцільно визначити та довести основи формування такої моделі з метою вдосконалення механізмів державного регулювання у будівельній галузі та визначення перспектив її подальшого розвитку. Проведений аналіз надав змогу встановити основні проблеми нормативно-правового регулювання у будівництві, за напрямами, виокремити та класифікувати напрями та шляхи вдосконалення механізму нормативно-правового регулювання через розв'язання конкретних визначених основних проблем. При цьому означені основні проблеми передбачається вирішити шляхом формування концептуальної моделі механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві (див. табл. 1).

Зазначені у таблиці 1 шляхи вирішення проблем нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві потребують також систематизації деяких положень у контексті їх нормативно-правового регулювання. Пропозиції щодо цього зображено на рисунку 1.

Поетапність внесення змін відповідно до сформованої концептуальної моделі механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві та впровадження зазначених вище відповідних пропозицій в межах цієї моделі повинно здійснюватися у відповідності до принципів: принципу повноти, прозорості та доступності інформації про містобудівну діяльність для всіх її учасників; принципу компетентності громадськості при прийнятті рішень щодо безпечного використання об'єктів будівництва; принципу мінімізації корупційних ризиків; принципу субсидіарності та децентралізації в галузі будівництва; принципу максимальної інтеграції та автоматизації дозвільних процедур за якісними критеріями.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Резюмуючи зазначимо, що розвиток базового сектору економіки, такого як будівництво, вимагає далекоглядної та збалансованої державної політики для забезпечення відповідності будівельної практики національним цілям економічного та соціального розвитку, включаючи реалізацію концепції сталого розвитку та національної конкурентоспроможності. У зв'язку з цим варто запропонувати комплексний підхід до розробки концептуальної моделі вдосконалення державного механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні, шляхом формування принципово нового плану дій, розділено-

го на етапи, в основу кожного із яких покладено п'ять основних принципів, що стосуються різних інтересів учасників будівельного ринку та вимагають координації діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а саме: принцип повноти, прозорості та доступності інформації про містобудівну діяльність для всіх її учасників; принцип компетентності громадськості при прийнятті рішень щодо безпечного використання об'єктів будівництва; принцип мінімізації корупційних ризиків; принцип субсидіарності та децентралізації в галузі будівництва; принцип максимальної інтеграції та автоматизації дозвільних процедур за якісними критеріями.

Отже, доведено, що здійснення класифікації напрямів удосконалення механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві, надасть можливість органам державної влади більш системно планувати та контролювати впровадження відповідних змін, що підвищить в цілому ефективність нормативно-правового механізму.

Література:

1. Суворов В.П. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання земельних відносин у сфері містобудування / В.П. Суворов // Держава та регіони. — 2014. — №3. — С. 72—78 (Серія "Державне управління").
2. Бердніков Євген, Пілат Олег, Палеха Юрій Система і правова база для єдності та публічності дозвільних процедур та усієї інформації у будівництві, перетворення містобудівного кадастру на єдине публічне джерело її отримання / Проєкт Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019—2030 роки / Збірник аналітичних матеріалів 2019 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/dep-dmba/news/Conc.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 357 "Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів" Документ 357-2018-п, чинний, поточна редакція — Редакція від 20.04.2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF> (дата звернення: 12.12.2019).
4. КМУ Постанова "Про містобудівний кадастр" Документ 559-2011-п, чинний, поточна редакція — Редакція від 26.05.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.12.2019).
5. Мінрегіонбуд наказ "Про затвердження ДБН Б.1.1-16:2013 "Склад та зміст містобудівного кадастру" Документ v0073858-13, текущая редакція — Принятие от 26.02.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0073858-13/sp:100> (дата звернення: 12.12.2019).
6. Закон України "Про Державний земельний кадастр" Документ 3613-VI, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (дата звернення: 14.12.2019).
7. КМУ Постанова "Порядок ведення Державного земельного кадастру", Документ 1051-2012-п, чинний,

поточна редакція — Редакція від 28.08.2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF> (дата звернення: 18.12.2019).

8. SOFTPRO: МІСТОБУДІВНИЙ КАДАСТР — ГЕОІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА МІСТОБУДІВНОГО КАДАСТРУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cadastre.com.ua/dstu-iso-19101-geografichna-informacija-etalonna-model> (дата звернення: 17.12.2019).

9. Національна інфраструктура геопросторових даних [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nsdi.land.gov.ua/ua/inspire>

10. Указ Президента України "Про Стратегію сталого розвитку Україна" — 2020" Документ 5/2015, поточна редакція — Прийняття від 12.01.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 20.12.2019).

11. Жавнерчик, О. В. "Державне регулювання економіки" Конспект лекцій ОДЕКУ, Одеса (2019) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eprints.library.odku.edu.ua/5343/1/ZhavnerchykOV_Derj_reg_ek_KL_2019.pdf (дата звернення: 21.12.2019).

12. Регламент (ЄС) № 305/2011 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2011 р., що встановлює гармонізовані умови для розміщення на ринку будівельних виробів та скасовує Директиву Ради 89/106/ЄЕС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icqc.eu/userfiles/File/regulation-305-2011.doc> (дата звернення: 21.12.2019).

References:

1. Suvorov, V.P. (2014), "Theoretical bases of functioning of mechanisms of state regulation of land relations in the field of urban development", *Derzhava ta rehiony. Seriya "Derzhavne upravlinnia"*, vol. 3, pp. 72—78.

2. Berdnikov, Y. Pilat, O. and Palekha, Y. (2019), "System and legal basis for unity and publicity of permitting procedures and all information in the construction, transformation of the urban cadastre into the only public source for its receipt", *Draft Concept of Public Management in the Area of Urban Development for 2019-2030*, available at: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/dep-dmba/news/Conc.pdf> (Accessed 15 Dec 2019).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "Some issues of organization of electronic interaction of state electronic information resources", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF> (Accessed 15 Dec 2019).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On the urban cadastre", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2011-%D0%BF> (Accessed 15 Dec 2019).

5. Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2013), "On approval of DBN B.1.1-16: 2013 "Composition and content of town planning cadastre", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0073858-13/sp:max100> (Accessed 15 Dec 2019).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About the State Land Cadastre", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (Accessed 15 Dec 2019).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "Procedure for keeping the State Land Cadastre", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF> (Accessed 15 Dec 2019).

8. (2015), "DSTU ISO 19101 Geographic information: Reference model", available at: <http://cadastre.com.ua/dstu-iso-19101-geografichna-informacija-etalonna-model> (Accessed 15 Dec 2019).

9. National Geospatial Data Infrastructure (2019), available at: <http://nsdi.land.gov.ua/ua/inspire> (Accessed 15 Dec 2019).

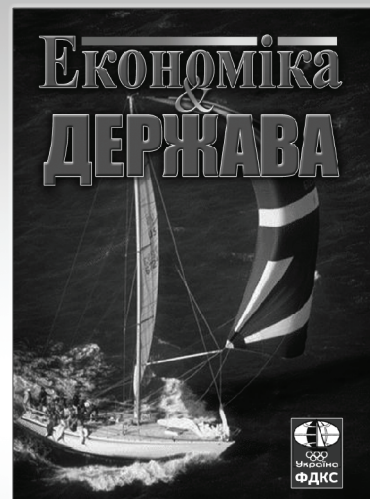
10. President of Ukraine (2015), Decree "On the Sustainable Development Strategy Ukraine 2020", available at: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed 15 Dec 2019).

11. Zhavnerchik, O.V. (2019), *Derzhavne rehulivannia ekonomiky* [State regulation of the economy], available at: http://eprints.library.odku.edu.ua/5343/1/ZhavnerchykOV_Derj_reg_ek_KL_2019.pdf (Accessed 15 Dec 2019).

12. EU (2011), "Regulation (EU) No 305/2011 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 establishing harmonized conditions for the placing on the market of construction products and repealing Council Directive 89/106 / EEC", available at: <http://www.icqc.eu/userfiles/File/regulation-305-2011.doc> (Accessed 15 Dec 2019).

Стаття надійшла до редакції 09.01.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

А. Д. Барзилович,
к. м. н., директор, МЦ КіндерКлінік", м. Київ
ORCID.org/0000M0002M0330M5147

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.134

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ

A. Barzylovych,
PhD in Medical Sciences, Director mc KinderKlinik, Kiev
ORCID.org/0000M0002M0330M5147

HEALTH SYSTEM REFORM IN UKRAINE: STRATEGIC ASPECTS

У статті досліджено теоретичні аспекти реформування системи охорони здоров'я в Україні. Визначено основні нормативно-правові документи, що прийняті за період незалежності України з метою вдосконалення та трансформації системи охорони здоров'я. Визначено чотири основні етапи реформування системи охорони здоров'я. Спроби реформування сфери охорони здоров'я в Україні робилися неодноразово протягом всієї історії незалежності України. Було проведено кілька пілотних проектів з впровадження того чи іншого напрямку реформування системи охорони здоров'я. Урізні роки вони проходили в Житомирській, Полтавській, Харківській областях, деякі з них мали позитивні результати. Основні причинами криються в непослідовності проведення (кожна політична сила в Україні приходила до влади зі своєю стратегією реформування). До 2011 року не було прийнято жодного законодавчого акту щодо забезпечення діяльності пілотних проектів, який би регламентував введення реформ. До 2015 року в Україні діяла радянська модель охорони здоров'я на основі фінансування кошторисів закладів охорони здоров'я та інфраструктури системи. З кінця 2014 року відбувається перехід до нової моделі, що передбачає впровадження принципу "гроші йдуть за пацієнтом", державне солідарне медичне страхування, контрактну модель закупівлі медичних послуг, нові форми фінансування, автономізацію медичних послуг. Реформування системи охорони здоров'я в Україні відбувається шляхом регулювання галузі на чотирьох рівнях нормативно-правового забезпечення: конституційний, загальний, спеціальний та концептуальний, що загалом визначає напрям трансформації та вектор розвитку галузі. Важливого значення набуває узгодженість змін на всіх рівнях. Реформування системи охорони здоров'я відбувається за такими основними напрямками: якість медичних послуг та якість медичного обслуговування; стандартизація медичної допомоги, акредитація та ліцензування закладів охорони здоров'я; соціальне медичне страхування; децентралізація та автономізація медичних закладів; фінансування медичних закладів; регулювання цін на лікарські засоби; профілактика, діагностика та лікування окремих видів захворювань.

The article explores the theoretical aspects of health care reform in Ukraine. The basic legal documents adopted during the period of independence of Ukraine with the purpose of improvement and transformation of the health care system are identified. There are four main steps to reforming

the health care system. Attempts to reform the healthcare sector in Ukraine have been made repeatedly throughout Ukraine's independence history. Several pilot projects have been undertaken to implement one or another area of health care reform. In different years they were held in Zhytomyr, Poltava, Kharkiv regions, some of them had positive results. The main reasons lie in the inconsistency of the process (every political force in Ukraine came to power with its reform strategy). Until 2011, no legislation was enacted to support pilot projects governing reform. Until 2015, the Soviet model of health care was operating in Ukraine, based on the financing of the budgets of health care institutions and the system infrastructure. Since the end of 2014, there is a transition to a new model, which envisages the introduction of the principle of "money goes after the patient", state solidarity health insurance, contract model of purchase of medical services, new forms of financing, autonomization of medical services. The reform of the health care system in Ukraine is done by regulating the industry at four levels of legal support: constitutional, general, special and conceptual, which generally determines the direction of transformation and the vector of development of the industry. Consistency of change at all levels is important. The reform of the health care system takes place in the following main areas: quality of medical services and quality of health care; standardization of care, accreditation and licensing of healthcare facilities; social health insurance; decentralization and autonomization of medical institutions; financing of medical institutions; regulation of prices for medicines; prevention, diagnosis and treatment of certain types of diseases.

Ключові слова: реформування, система охорони здоров'я, медичні заклади, модель охорони здоров'я, автономізація, стандартизація.

Key words: reform, the health care system, medical institutions, the healthcare model, autonomy, standardization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ АКТУАЛЬНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Починаючи з 2014 року в Україні відбувається активна трансформація системи охорони здоров'я та її перехід до нової моделі на основі принципу "гроші йдуть за пацієнтом". Реформування в галузі передбачає трансформацію усіх елементів системи: фінансового, організаційного, матеріально-технічного, нормативно-трудового. Узагальнення досвіду реформування від початку незалежності дає змогу визначити результативність прийнятих управлінських рішень, оцінити ефективність та дієвість нормативно-правового забезпечення, стану реалізації реформ, що проголошені на державному рівні. Таким чином, аналіз досвіду проведених реформ у системі управління охороною здоров'я та їх динаміки є актуальними в умовах продовження трансформаційних процесів галузі.

ОСТАННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ, НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ДАНА СТАТТЯ

Теоретичні питання дослідження засобів та способів регулюючого впливу держави на систему охорони здоров'я привертати та привертують увагу багатьох науковців. Їх досліджували, зокрема: Вороненко Ю.В., Гой-

да Н.Г. [1], Лехан В.М., Слабкий Г.О., Шевченко М.В. [6], Пашков В.М. [10], Петрова С.В. [11], Слабкий Г.О., Петриченко О.О., Лупей-Ткач С.І. [21] та інші. Проте у зазначених працях, як і в інших, недостатньо повно систематизовано дослідження питань реформування системи охорони здоров'я за період незалежності України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретичний аналіз етапів, особливостей та нормативно-правового забезпечення реформування сучасної системи охорони здоров'я в Україні за період незалежності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Реформу системи охорони здоров'я визначають як діяльність, у процесі якої відбувається зміна концепції, стратегії та підходів до управління, розвитку системи охорони здоров'я, структури та діяльності основних інститутів системи. Реформування системи охорони здоров'я здійснюється на основі нормативно-правового регулювання, наявних ресурсів, а також їх перерозподілу зокрема матеріально-технічних ресурсів, фінансових ресурсів, зміни організаційних структур та кадрового забезпечення.

В Україні реформування сфери охорони здоров'я було започатковано у 2000 році з затвердженням Указом Президента України Концепції розвитку охорони здоров'я населення України [5]. У 2002 році Кабінетом

Таблиця 1. Основні етапи формування системи охорони здоров'я України

Етапи формування системи охорони здоров'я	Нормативно-правові акти	Основні напрями реформування
1991-1999 рр.	Конституція України; Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [9]; наказ Міністерства охорони здоров'я України від 27 липня 1998 р. № 226 «Про затвердження Тимчасових галузевих уніфікованих стандартів медичних технологій діагностично-лікувального процесу стаціонарної допомоги дорослому населенню в лікувально-профілактичних закладах України та Тимчасові стандартів обсягів діагностичних досліджень, лікувальних заходів та критеріїв якості лікування дітей» [7]	Визначення правових, організаційних, економічних та соціальних засад охорони здоров'я в Україні
2000-2007 рр.	Концепція розвитку охорони здоров'я населення України [5]; Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» [16]; Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення» [19]; Національний план дій («Дорожня карта реформування системи охорони здоров'я»)	Початок упровадження інституту сімейного лікаря, боротьба з найбільш поширеними та серйозними захворюваннями, вдосконалення медичного обслуговування, спроби запровадження страхової медицини, впровадження стандартів лікування на основі доказової медицини, розвиток недержавного сектору медицини
2008-2014 рр.	Національний план розвитку системи охорони здоров'я на період до 2010 рр. [17]; оновлений Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [9]	Розвиток первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини. Стандартизація, ліцензування та акредитація медичних закладів
2015-2020 рр.	Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на 2015–2020 роки [8]; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» [12] (автономізація постачальників медичної допомоги) та інші	Перехід до контрактної моделі закупівлі медичних послуг. Запровадження нових форм фінансування медичних закладів та оплати праці медичних працівників. Запровадження гарантованого державою пакета медичних послуг. Створення єдиного замовника медичних послуг. Автономізація постачальників медичної допомоги. Запровадження принципу «гроші ходять за пацієнтом». Запровадження соціального медичного страхування. Розбудова сучасної системи управління медичною інформацією

Джерело: власна розробка автора.

Міністрів України затверджено Міжгалузеву комплексну програму "Здоров'я нації" на 2002—2011 роки [16], що слугувала початком упровадження інституту сімейних лікарів та сімейної медицини.

Наступним етапом удосконалення моделі вироблення державної політики з питань охорони здоров'я стало підписання у 2005 році Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення" [19], відповідно до якого необхідними напрямами визначено підвищення якості медичних послуг населенню, забезпечення безперебійного надання медичних послуг, підвищення рівня освіченості та мотивації праці медичних працівників. На виконання цього нормативно-правового акту в Україні вжито таких заходів: розроблено Національний план дій ("Дорожня карта реформування системи охорони здоров'я"), державну програму запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань на 2006—2010 рр. [2]; галузеву програму "Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні на 2006—2010 роки" [14]; розроблено та затверджено Положення про диспансеризацію та реабілітацію працівників вугільних підприємств; регламентовано організацію заходів щодо поліпшення медичного обслуговування дітей, які по-

страждали внаслідок Чорнобильської та інших екологічних катастроф; регламентовано організаційні аспекти боротьби з ВІЛ-інфекцією/СНІДом і туберкульозом та запроваджено низку інших важливих заходів [1].

Зазначені заходи стали основою реформування системи охорони здоров'я, що виступає складовим елементом програми реформ Президента України: "Реформи заради людини". Запуск реформи розпочався з прийняття Закону України "Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві" [20].

На сьогодні можна виділити чотири рівні регулювання системи охорони здоров'я України, що становлять нормативне підґрунтя реформування.

1. Конституційне регулювання.
2. Загальне нормативне регулювання.
3. Спеціальне регулювання.
4. Концептуальне регулювання.

В Україні відбувається реформування старої радянської моделі охорони здоров'я, що діяла за радянських часів, призначеної для функціонування в умовах планової економіки (так званої моделі Семашко) та формується нова модель охорони здоров'я заснована на досвіді Великої Британії, США та інших країн. Відтак

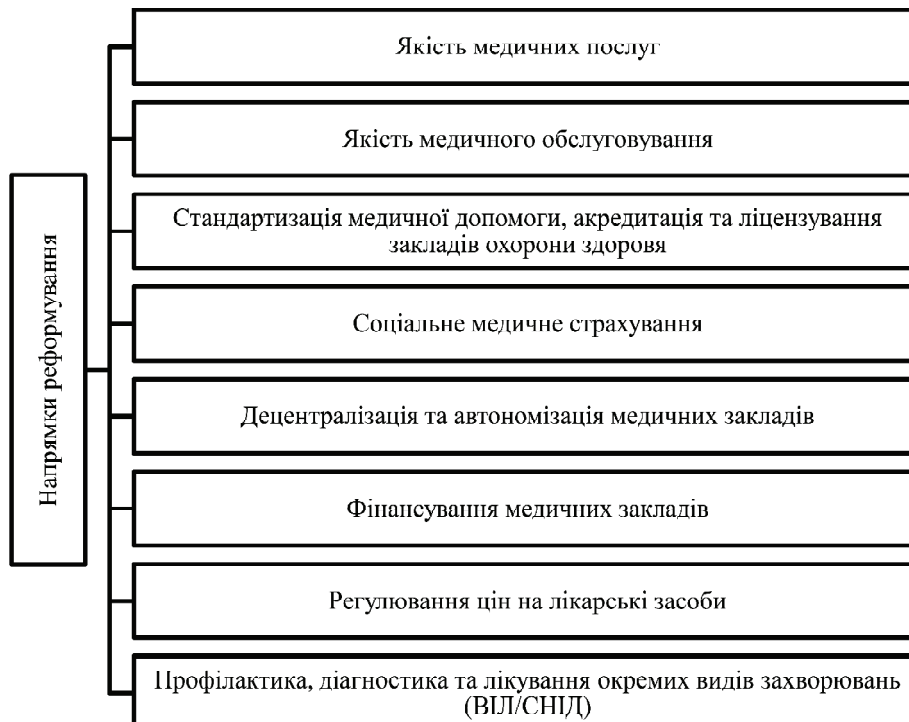

Рис. 1. Напрями реформування галузі охорони здоров'я

Джерело: власна розробка автора.

відбувається оновлення правової бази та розроблення нормативно-правового забезпечення функціонування нових інституцій.

Перші спроби реформування системи охорони здоров'я здійснювались починаючи з 1991 року. У період з 1999 до 2007 рік були вироблені концепції розвитку охорони здоров'я та напрямки необхідних змін. У цей час науковцями запропоновано низку стратегій та заходів реформування, зокрема реорганізація комунальних лікарень у неприбуткові підприємства.

У період з 2008 по 2014 рік було зроблено певні кроки у напрямі запровадження системних реформ в охороні здоров'я. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2007 р. № 815 затверджено Національний план розвитку системи охорони здоров'я на 2008—2010 роки [17], оновлено Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [9], розроблено концепцію розвитку первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) на засадах розвитку сімейної медицини [15]. Проте суттєвого реформування та кардинальних змін, які б забезпечили збільшення тривалості життя, скорочення смертності та рівня захворюваності в Україні, не відбулося [6].

Основні етапи реформування системи охорони здоров'я України представлено у таблиці 1.

Найбільш показовими є перетворення, що відбувались починаючи з 2008 року. Тому розглянемо цей період більш детально.

За період 2008—2014 років реалізовано конкретні заходи та дії в межах основних розроблених державних документів, що забезпечують вектор розвитку галузі охорони здоров'я. Структурна реорганізація системи передбачала трансформацію усіх рівнів поетапно та передусім охопила первинний рівень (сімейні лікарі, педіатри, терапевти). Зміни передбачали чітке фінансо-

ве та функціональне розмежування первинного та вторинного рівня, формування мережі медичних закладів первинного рівня як амбулаторій загальної практики/сімейної медицини, їх обладнання відповідно до таблиці оснащення. Після формування мережі амбулаторій сімейної медицини, а при наявності необхідних умов, то й одночасно, було створено центри первинної медико-санітарної допомоги. В цей період активно створювалися подібні центри в інших регіонах України. Постановою Кабінету Міністрів України від 05 березня 2012 р. № 209 "Деякі питання оплати праці медичних працівників закладів охорони здоров'я, що є учасниками пілотного проекту з реформування системи охорони здоров'я" [3] було запроваджено нові умов оплати праці медичних працівників у первинній ланці [1].

Водночас протягом цього періоду загалом не відбулося суттєвих зрушень та підвищення якості медичних послуг та обслуговування населення. Системні проблеми залишилися не вирішеними.

З кінця 2014 року із прийняттям Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015—2020 років [8] було впроваджено нові стратегічні підходи задля підвищення якості медичних послуг та медичного обслуговування. Відбувається перехід на нові модель охорони здоров'я та систему закупівель медичних послуг. Розпочався новий етап реформування системи охорони здоров'я, що передбачає системні зміни та трансформацію моделі охорони здоров'я України в усіх визначених напрямках (рис. 1).

Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на 2015—2020 роки передбачає реалізацію ідеї перетворення державних та комунальних закладів охорони здоров'я, що є бюджетними установами, у неприбуткові підприємства [8] з метою

подальшого запровадження загальнодержавного соціального медичного страхування.

З прийняттям Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я" [12] в країні почалася проводитися активна робота з автономізації закладів охорони здоров'я.

У умовах впровадження Закону України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" [13] змінюється система фінансування закладів охорони здоров'я, а відповідно і організація їх діяльності, що суттєво позначається і на процесі їх підготовки до автономізації.

У 2016 році розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1013-р було прийнято Концепцію реформи фінансування системи охорони здоров'я, схвалено [4], що передбачає перехід до фінансування медицини на основі страхового принципу шляхом сплати загальних податків до державного бюджету. Виплати для лікування хворого не прив'язуються до розміру індивідуальних внесків. Концепцією пропонується модель державного солідарного медичного страхування. Фінансування кошторисів за статтями витрат поступово скасовується та впроваджується оплата результату — проліковані випадки або постійне населення — закладам, які реорганізовані у комунальні некомерційні підприємства тобто є автономними поставальниками медичних послуг. Таким чином, запроваджується принцип "гроші ходять за пацієнтом", що передбачає заміну фінансування інфраструктури медичних закладів та інших надавачів послуг.

У 2018 році було розпочато низку медичних реформ в Україні, що мають завершитися у 2020 році. Нова модель охорони здоров'я, яка будується в Україні, стає все більше зрозумілою та реальною. Нова модель охорони здоров'я передбачає спрямування усіх напрямів медицини до сучасного рівня якісного обслуговування відповідно до усталених європейських підходів. Основна мета реформи — забезпечення громадянам України рівного доступу до якісних медичних послуг та переорієнтація системи охорони здоров'я на пацієнта.

Основними змінами трансформації галузі охорони здоров'я є:

- впровадження державного гарантованого пакету медичної допомоги;
- розбудова мережі кардіоцентрів;
- створення Єдиного національного закупівельника медичних послуг;
- запровадження принципу "гроші ходять за пацієнтом";
- автономізація поставальників медичної допомоги;
- створення контрактної моделі фінансування охорони здоров'я;
- запровадження системи e-Health;
- прозора та ефективна закупівля ліків.

У березні 2018 року була створена Національна служба здоров'я України, яка підписала 623 договори з комунальними, приватними медичними закладами та лікарями-ФОП, які надають первинну медичну допомогу. Пацієнти мають право обирати лікаря незалежно від

форми власності, фінансування лікування здійснюється Національною службою здоров'я. Партнерами Національної служби здоров'я України станом на 01 квітня 2019 р. стали 1238 медичних закладів, які надають первинну медичну допомогу в Україні. З них 117 — приватні клініки, 110 — лікарі-ФОП. За 2018 року та початок 2019 року Національна служба здоров'я України виплатила закладам за договором понад 7 мільярдів гривень. Лікарі та медичні сестри отримали можливість достойної зарплати, пацієнти — гарантований державою пакет медичних послуг, сервіс та піклування.

Реформування системи охорони можна розглядати також з позицій напрямів реформування. Відтак в Україні приділяється значна увага перетворенням, спрямованим на поліпшення якості медичного обслуговування. З 1999 року усі заклади охорони здоров'я незалежно від форми власності підлягають обов'язковій акредитації з періодичністю один раз на три роки, а з 2001 року відповідно до Закону України "Про ліцензування видів господарської діяльності" [18], обов'язковим стало ліцензування медичної практики в закладах охорони здоров'я усіх типів.

У напрямі уніфікації соціальних послуг також затверджено низку законодавчих та нормативно-правових актів, що сприяють подальшому розвитку забезпечення гарантованого рівня якості мінімальних соціальних потреб в країні та удосконаленню управління якістю медичної допомоги.

Отже, в Україні реформування сфери охорони здоров'я здійснюється з урахуванням сучасних тенденцій розвитку медичної галузі та узгоджується з основними напрямами нової Європейської політики в сфері охорони здоров'я "Здоров'я-2020" [11].

ВИСНОВКИ

Аналіз досліджень теоретичних аспектів реформування системи охорони здоров'я в Україні за період незалежності показав, що до 2015 року в Україні діяла радянська модель охорони здоров'я на основі фінансування кошторисів закладів охорони здоров'я та інфраструктури системи. З кінця 2014 року відбувається перехід до нової моделі, що передбачає впровадження принципу "гроші йдуть за пацієнтом", державне солідарне медичне страхування, контракту модель закупівель медичних послуг, нові форми фінансування, автономізацію медичних послуг. Реформування системи охорони здоров'я в Україні відбувається шляхом регулювання чотирьох рівнів галузі: конституційного, загального, спеціального та національного, що в цілому визначає напрям трансформації та вектор розвитку галузі. Важливого значення набуває узгодженість змін на всіх рівнях. Реформування системи охорони здоров'я відбувається за такими основними напрямками: якість медичних послуг та якість медичного обслуговування; стандартизація медичної допомоги, акредитація та ліцензування закладів охорони здоров'я; соціальне медичне страхування; децентралізація та автономізація медичних закладів; фінансування медичних закладів; регулювання цін на лікарські засоби; профілактика, діагностика та лікування окремих видів захворювань.

Література:

1. Вороненко Ю.В., Гойда Н.Г. Реформування охорони здоров'я: успіхи та перешкоди. Сучасні медичні технології. 2013. № 2. С. 24—26.
2. Державна програма запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань на 2006—2010 рр.: постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 № 761. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2006-%D0%BF> (дата звернення 15.12.2019).
3. Деякі питання оплати праці медичних працівників закладів охорони здоров'я, що є учасниками пілотного проекту з реформування системи охорони здоров'я: постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2012 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2012-%D0%BF> (дата звернення 22.12.2019).
4. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 30.11.2016 № 1013-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80> (дата звернення 22.12.2019).
5. Концепція розвитку охорони здоров'я населення України: Указ Президента України від 07.12.2000 № 1313/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313/2000> (дата звернення 15.12.2019).
6. Лехан В.М., Слабкий Г.О., Шевченко М. В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. Україна. Здоров'я нації. 2010. № 1. С. 5—23.
7. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 27.07.1998 р. № 226 "Про затвердження Тимчасових галузевих уніфікованих стандартів медичних технологій діагностично-лікувального процесу стаціонарної допомоги дорослому населенню в лікувально-профілактичних закладах України та Тимчасові стандартів обсягів діагностичних досліджень, лікувальних заходів та критеріїв якості лікування дітей". URL: https://ips.ligazakon.net/document/moz209?ed=1998_07_27 (дата звернення 22.12.2019).
8. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015—2020 роки. URL: <https://moz.gov.ua/strategija> (дата звернення 22.12.2019).
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення 22.12.2019).
10. Пашков В.М. Правове забезпечення реформування сфери охорони здоров'я. Український медичний часопис. Актуальні питання медичної практики. 2017. № 2. С. 1—6. URL: <https://www.umj.com.ua/article/107586/pravove-zabezpechennya-reformuvannya-sferi-ohoroni-zdorov-ya> (дата звернення 15.12.2019).
11. Петрова С.В. Державна політика України у сфері охорони здоров'я в контексті реформи медичного обслуговування. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2014. № 2. С. 34—45.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України від 06.04.2017 № 2002-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19> (дата звернення 22.12.2019).
13. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення 22.12.2019).
14. Про затвердження галузевої програми "Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні на 2006—2010 роки": наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.07.2006 № 529/49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0529282-06/print> (дата звернення 16.12.2019).
15. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на період до 2011 року: Закон України від 22.01.2010 № 1841-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-17> (дата звернення 22.12.2019).
16. Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми "Здоров'я нації" на 2002-2011 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-2002-%D0%BF> (дата звернення 15.12.2019).
17. Про затвердження Національного плану розвитку системи охорони здоров'я на період до 2010 року: постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2007 № 815. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2007-%D0%BF> (дата звернення 22.12.2019).
18. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення 22.12.2019).
19. Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення: Указ Президента України від 06.12.2005 № 1694/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1694/2005> (дата звернення 15.12.2019).
20. Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві: Закон України від 07.07.2011 № 3612-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3612-17> (дата звернення 16.12.2019).
21. Слабкий Г.О., Петриченко О.О., Лупей-Ткач С.І. Деякі аспекти формування та тенденції розвитку медико-організаційних технологій на сучасному етапі реформування системи охорони здоров'я України. Україна. Здоров'я нації. 2013. № 1 (25). С. 79—84.

References:

1. Voronenko, Yu. V. and Goyda, N. G. (2013), "Health care reform: successes and obstacles", *Suchasni medichni tehnologiyi*, vol. 2, pp. 24—26.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006), "Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "State Program for Prevention and Treatment of Cardiovascular and Vascular Diseases for 2006—2010", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2006-p> (Accessed 15 December 2019).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of remuneration of health care workers participating in the pilot project on reforming the health care system", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2012-p> (Accessed 22 December 2019).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The concept of reforming the financing of the health care system", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-r> (Accessed 22 December 2019).

5. The President of Ukraine (2000), "Decree of the President of Ukraine "The concept of development of health care of the population of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313/2000> (Accessed 15 December 2019).

6. Lehan, V. M. Slabkiy, G. O. and Shevchenko, M. V. (2010), "Strategy of health care system development: Ukrainian dimension", *Ukrayina. Zdorov'ya natsiyi*, vol. 1, pp. 5—23.

7. The Ministry of Health of Ukraine (1998), "Order of Ministry of Health of Ukraine "On approval of the Provisional industry standard standards of medical technologies for the diagnostic and treatment process of inpatient care for the adult population in medical and preventive establishments of Ukraine and the Provisional standards for the volumes of diagnostic examinations, treatment volumes quality criteria for the treatment of children", available at: https://ips.ligazakon.net/document/moz209?ed=1998_07_27 (Accessed 22 December 2019).

8. "National strategy for reforming the health care system in Ukraine for the period 2015—2020 (2020)", available at: <https://moz.gov.ua/strategija> (Accessed 22 December 2019).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (Accessed 22 December 2019).

10. Pashkov, V. M. (2017), "Legal support for health care reform", *Ukrayinskiy medichniy chasopis. Aktualni pitannya medichnoyi praktiki*, [Online], vol. 2 available at: <https://www.umj.com.ua/article/107586/pravove-zabezpechennya-reformuvannya-sferi-ohoroni-zdorov-ya> (Accessed 15 December 2019).

11. Petrova, S. V. (2014), "State policy of Ukraine in the field of health care in the context of health care reform", *Teoriya ta praktika derzhavnogo upravlinnya i mistsevoogo samovryaduvannya*, vol. 2, pp. 34—45.

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improvement of Legislation on the Activities of Health Care Institutions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19> (Accessed 22 December 2019).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "State Financial Guarantees of Health Services for the Population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (Accessed 22 December 2019).

14. The Ministry of Health of Ukraine (2006), "Order of Ministry of Health of Ukraine "On approval of the sectoral program "Support of breastfeeding in Ukraine for 2006—2010", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0529282-06/print> (Accessed 16 December 2019).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On approval of the National Program of

Development of Primary Health Care on the Basis of Family Medicine for the Period up to 2011", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-17> (Accessed 22 December 2019).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), "Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Intersectoral Comprehensive Program "Health of the Nation" for 2002—2011", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-2002-p> (Accessed 16 December 2019).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the National Plan for the Development of the Health Care System for the Period up to 2010", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2007-p> (Accessed 22 December 2019).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On licensing of economic activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (Accessed 22 December 2019).

19. The President of Ukraine (2005), "Decree of the President of Ukraine "On urgent measures to reform the public health system", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1694/2005> (Accessed 15 December 2019).

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On the Procedure of Reforming the Health Care System in Vinnytsia, Dnipropetrovsk, Donetsk Regions and Kyiv", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3612-17> (Accessed 16 December 2019).

21. Slabkiy, G.O., Petrichenko, O.O. and Lupey-Tkach, S.I. (2013), "Some aspects of the formation and tendency of development of medical and organizational technologies at the current stage of reforming the health care system of Ukraine", *Ukrayina. Zdorov'ya natsiyi*, vol. 1 (25), pp. 79—84.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 355.40

Р. Ю. Прав,
аспірант Міжрегіональної Академії управління персоналом,
Кафедра менеджменту та адміністрування начальничо-наукового інституту
менеджменту, економіки та фінансів МАУП, Приватне акціонерне товариство
"Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна Академія Управління персоналом"
ORCID ID: 0000-0001-8064-2836

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.141

ПРОТИДІЯ ЗОВНІШНІМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ В УКРАЇНІ

R. Prav,
Graduate student of the Interregional Academy of Personnel Management Department of Management and
Administration of the Educational — Scientific Institute of Management, Economics and Finance of IAPM,
Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management"

COMBATING EXTERNAL INFORMATION THREATS IN UKRAINE

Розвиток інформаційного суспільства на шляху глобалізації, несе в собі безліч викликів і загроз, серед яких на перший план виступають посилення владних повноважень окремих осіб, соціальних груп і держав. Небезпеки, що створюються даними загрозами, часто змушують залишати в стороні погодження гострих соціальних проблем, формують умови фінансово-економічної нестабільності і створюють передумови соціальної та політичної деструкції. При цьому відсутність жорсткої територіальної прив'язки ключових інформаційних ресурсів дозволяє інформаційно-комунікаційним лідерам опановувати і використовувати будь-яке втручання. Ефективне освоєння чужих територій стає можливим шляхом використання інформаційної локалізації. В результаті, на думку ряду дослідників, відбувається зміна характеру і стилю соціально-економічного життя, матеріальне середовище симулюється, зберігаючи атрибутику реальності в формі віртуально-операційного середовища, яке створюють інформаційно-комунікаційні комплекси, що відображають на пристроях візуалізації атрибутику реальності і забезпечує імітацію управління простим натисканням клавіші.

Забезпечення інформаційної безпеки обумовлена необхідністю прийняття ефективних, відповідних політичним завданням, управлінських рішень. Залежність від інформації та інформаційних технологій стає одним з передумов формування суспільства. Володіння своєчасними, точними, достовірними даними слугує надзвичайно важливим фактором ефективності прийняття управлінських рішень як на державному рівні, так і на рівні регіонів України.

Таким чином, у процесі написання статті досліджено проблему інформаційної безпеки України та проаналізували теоретичні підходи до визначення сутності поняття інформаційна безпека. Розкрито сутність політики державної безпеки у інформаційній сфері та зроблено аналіз загроз. Здійснено оцінювання ефективності та узагальнити проблеми в реалізації державної політики органами влади щодо протидії інформаційним загрозам в Україні. Встановлено, що позиції України у світовому масштабі щодо забезпечення інформаційної безпеки — є незначними.

The development of an information society on the path of globalization carries many challenges and threats, among which are the strengthening of the powers of individuals, social groups and states. The dangers posed by these threats often force them to agree on acute social problems, create conditions for financial and economic instability, and create preconditions for social and political destruction. In the absence of rigid territorial linkage of key information resources, information and communication leaders can master and use any interference. Effective development of foreign territories becomes possible through the use of information localization. As a result, according to

some researchers, there is a change in the nature and style of socio-economic life, the material environment is simulated, keeping the attributes of reality in the form of virtual — operating environment, which create information and communication complexes, reflecting on the devices of visualization of the attributes of reality and provide simulation of management a simple keystroke.

Ensuring information security is driven by the need to make effective, policy-relevant management decisions. Dependence on information and information technology is one of the prerequisites for shaping society. Having timely, accurate, reliable data is an extremely important factor in the effectiveness of managerial decision-making at both the state and regional levels of Ukraine.

Thus, in the process of writing the article, the problem of information security of Ukraine was explored and theoretical approaches to defining the essence of the concept of information security were analyzed. Disclosed the essence of national security policy in the information field and analyzed the threats. Assessment of effectiveness and generalization of problems in the implementation of state policy by the authorities on counteracting information threats in Ukraine. It is found that Ukraine's position in the world on information security is insignificant.

*Ключові слова: інформаційна безпека, інформація, загрози, державна безпека, інформаційні загрози.
Key words: information security, information, threats, state security, information threats.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ АКТУАЛЬНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інформація представляє собою стратегічну цінність як для держави, так і будь-якої управлінської структури в системі політичного управління. Якість функціонування та безпека інформаційної сфери, так само як і стан нормативно-правового регулювання відносин у цій сфері визначає рівень розвитку держави. Варто відзначити, що останнім часом виникає досить багато питань щодо того, як саме має виглядати протидія зовнішнім загрозам в Україні.

Необхідність гарантування інформаційної безпеки зумовлене [2]:

- потребою забезпечення національної безпеки України загалом;

- існуванням таких загроз інформаційній сфері країни, які можуть завдати значної шкоди загальним національним інтересам;

- врахуванням того, що за допомогою інформації можна впливати на зміну свідомості і поведінку людей.

Завдання інформаційної безпеки — створення системи протидії інформаційним загрозам [3] та захист власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави. У разі виникнення криз, загострення конфліктів інформаційна боротьба може перерости в інформаційну війну, яка здійснюється за допомогою інформаційної зброї [2, с. 69].

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ, НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ДАНА СТАТТЯ

Проблемними питання циркулювання інформації та формування політики державної безпеки в інфор-

маційній сфері займалися такі дослідники В.В. Антонюк [1], І.Р. Бондаря [4], О.С. Виговська [6], В.П. Горбулін [7; 8], Г.П. Ситник [13], О.М. Степко [14], Т.Ю. Ткачук [15] та інші. Аналізуючи внесок науковців у розвиток досліджень з окресленої тематики стверджуємо, що значно менша увага приділялась питанню державного управління у інформаційній сфері, а саме: формуванню дієвої політики державної безпеки у інформаційному аспекті, механізмів її формування та реалізації, особливо, в умовах гібридних загроз. У ст. 1 Закону України "Про національну безпеку України" № 2469-VIII від 21 червня 2018 року (зі змінами та доповненнями) зазначено, що державна безпека — захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво-важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [12]. Разом із тим, подолання зовнішніх інформаційних загроз висвітлено авторами недостатньо.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити проблему інформаційної безпеки України та проаналізувати теоретичні підходи до визначення сутності поняття інформаційна безпека.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ринок інформаційної безпеки в Україні існує і розвивається, не враховуючи небезпечної неприємної риночної обстановки. У нашому розумінні учасники ринкової інформаційної безпеки окрім користувачів та надання послуг і рішень, також українські та міжнародні регулятори. Також учасниками можна вважати новий для України сегмент, страхування ризиків інформаційних технологій (послуга в Україні лише починає розвиватися). На рисунку 1 приведено структуру сучасного ринку інформаційної безпеки України.

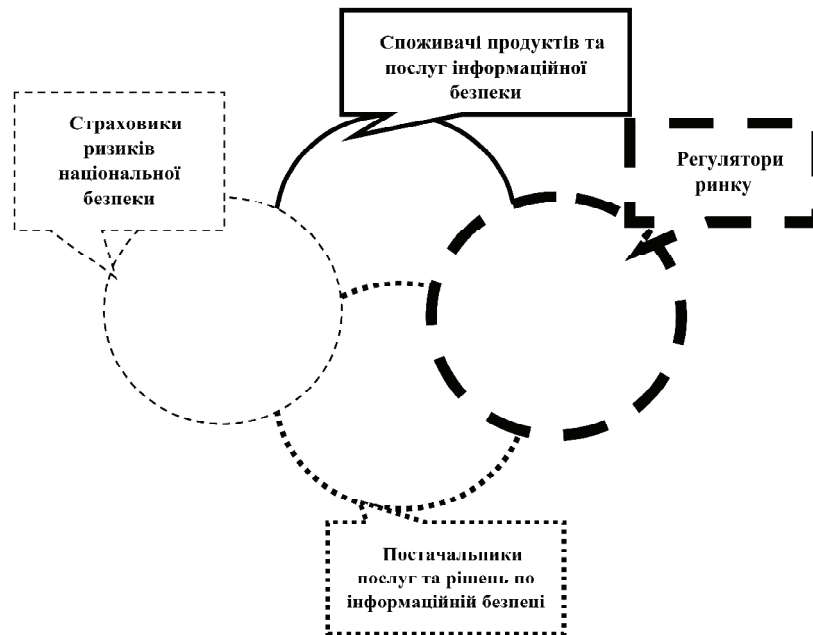

Рис. 1. Структура учасників ринку інформаційної безпеки України

Джерело: власна розробка автора на основі [9; 12; 13].

Загалом ринок інформаційної безпеки в Україні в основному сформовано і досить успішно розвивається.

Можна виділити основні проблеми для ринку інформаційної безпеки в Україні:

- відсталість законодавства в питаннях регулювання захисту інформації, що становить комерційну таємницю;
- психологічна проблема менеджменту більшості компаній (спочатку інцидент ІБ повинен завдати шкоди і тільки після цього починаються заходи щодо захисту інформації);
- відсутність дієвого механізму оцінки бренду (нездатність оцінити репутаційні ризики для компанії);
- нечітке сегментування ринку і, як наслідок, непрозоре ціноутворення.

Щодо загроз безпеці, то їх у загальному вигляді визначають як сукупність чинників та умов, що створюють небезпеку певному об'єкту. В. Горбулін та А. Качинський розглядають загрозу як родову ознаку безпеки (можливість чи неминучість виникнення соціальних, природних або техногенних явищ із прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть статись у певний момент часу в межах певної території, спричинити смерть людей чи завдати шкоди їхньому здоров'ю, призвести до матеріальних і фінансових збитків тощо) [8, с. 14, 27 — 28]. Небезпеку ж науковці вважають якісним станом — безпекою на її нульовому рівні [8, с. 13].

Під час аналізу інформаційних загроз можна виокремити їх види, але самі загрози постійно змінюються, тому механізм протидії конкретним загрозам розробляється після їх виявлення та ідентифікацію. Загрози, як правило, мають комплексний характер, відтак їх прояви дуже різноманітні. Зовнішні загрози впливають на внутрішню безпеку країни, і не лише в інформаційній сфері; так само загрози, що виникають всередині країни, можуть впливати на її зовнішню безпеку.

Зовнішні загрози залежать передусім від незалежних і неконтрольованих факторів, на які важко

вплинути, тому досягти такого стану, в якому б цих загроз не було, практично неможливо. Також важко скласти список усіх загроз "на всі часи", оскільки вони змінюються, а ще частіше приховуються. Тому наразі відбувається відхід від сприйняття загроз як сталої проблеми і перехід до управління ризиками. Аналіз загроз — це виявлення ризиків з метою їх зменшення; він має бути процесом постійним і включати:

- аналіз інцидентів небезпек у попередньому періоді та заходів, що приймалися для усунення ризиків;
- аналіз корисності та ефективності заходів протидії, здійснених для усунення ризиків;
- виявлення нових потенційних загроз для суспільних, державних, інформаційних, організаційних процесів тощо;
- аналіз ймовірності ескалації загроз;
- аналіз можливих прямих та непрямих наслідків реалізації загроз;
- визначення ризиків, від яких необхідно забезпечити захист;
- визначення заходів запобігання ризикам, мінімізації шкоди від них;
- оцінювання, чи мінімізований ризик є прийнятним;
- вживання заходів для попередження аналогічних ризиків;
- оцінка, після визначеного періоду, ефективності вжитих заходів; якщо загрози залишаються, слід розробляти і вживати заходи на протидію їм.

Заходи протидії спрямовуються саме на ризики як об'єкти управління. Визначимо заходи протидії інформаційним загрозам, актуальним для України в сучасних умовах гібридної війни з Росією.

До прикладу, у 2018 році було виявлено, проаналізовано та спростовано у відкритих джерелах ряд фейкових і маніпулятивних повідомлень, які є загрозами національній інформаційній безпеці. Зокрема [10]:

- фейк "Україна включила Естонію до списку офшорів";
- маніпулятивний звіт Amnesty International;
- блокування українських активістів у соціальних мережах через скарги російських тролів;
- фейк "українці радіють смертям у Кемерово";
- публікації "НА Харьков" та "Политнавигатора", що розпалюють міжнародну ворожнечу;
- фейковий канал ГУР МО в Telegram;
- фейки про Україну від журналістів міжнародних видань у Москві;
- фейк про підлив автомобіля з бійцями НАТО на Донбасі;
- пов'язування України з діяльністю ІДІЛ;
- містифікація про трьох мертвих канадських солдатів в Україні від росЗМІ;
- фейк "Шотландський парламент аплодує візиту українського фашиста";
- публікація архіву з 3 млн твітів російських тролів;
- зміна політики Telegram щодо персональних даних;
- візит "представників громадських організацій США" до Криму.

Захист вітчизняного інформаційного простору потребує забезпечення громадян "чистим" контентом, фільтрованим від сепаратистського, проросійського наповнення. Заборона поширення російської пропаганди на території України немає нічого спільного з придушенням свободи слова і демократії, як говорять про це симпатизи "руського міра". Це захист національних інтересів від деструктивних впливів країни-агресора. Тому в Україні має бути заблоковане мовлення ворожих нам ЗМІ, які віщують як з території Росії, так і з підконтрольних їй українських територій.

Необхідно прийняти спеціальний закон щодо регулювання діяльності інтернет-медіа. Саме його відсутність у наш час уможливило поширення неконтрольованого потоку новин сепаратистського спрямування, що розпалює ворожнечу між членами суспільства, які живуть в різних частинах держави. У спеціальному законі має бути визначено порядок ліцензування, правовий статус, принципи діяльності інтернет-медіа, їхні права й обов'язки, передбачено відповідальність за пропагандистський / ворожий контент, аж до відібрання ліцензії на діяльність.

Як конкретні методи протидії інформаційно-психологічним впливам для захисту інформаційного простору фахівцями пропонуються [5, с. 187]:

- встановлення та перекриття (знешкодження) потенційних каналів проникнення деструктивної інформації в національний інформаційний простір;
- пряме та непряме спростування джерела деструктивного впливу (сумнівність щодо джерела інформації; абсурдність звинувачень; прив'язка джерела інформації до будь-якої негативної події; введення ще одного негативного факту, який легко піддається спростуванню);
- відволікання уваги (відволікання ресурсів противника на інший об'єкт шляхом перенаправлення його на іншу діяльність; введення в інформаційний простір нового сенсаційного повідомлення; відвертання уваги;

- аудиторії на малозначущий факт у рамках поточної проблеми);
- мовчання у відповідь;
- мінімізація впливу (акцентування на тому, що в повідомленні вказано на деякі правдиві події тощо);
- дискредитація (обнародування компромату; негативна "похвала"; громадське обурення);
- розмиття негативу (генерація нейтральної або позитивної інформації про об'єкт в об'ємах, що перевищують об'єми негативної інформації).

На державному рівні повинна бути створена інформаційна технологія протидії ворожій російській пропаганді, яку повинні використовувати всі владні структури, відповідальні за інформаційну безпеку в Україні. Вони повинні оперативно реагувати на нові компромати, що постійно з'являються у вітчизняному інформаційному просторі, який, на жаль, нині не контролюється ефективно державою. Отже, слід створити базу контраргументів російським повідомленням, яку можна було б використовувати не лише постфактум, а й попереджувально.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

За результатами дослідження можна встановити, що актуальність зовнішніх інформаційних загроз у сучасних умовах є вищою, ніж внутрішніх в Україні. Щороку Україна стикається із великою кількістю неправдивої інформації, що поширюється в мережах і потребує виявлення та спростування. Не напрацьовано ефективної системи протидії таким загрозам та попередження їх виникнення, недостатньо ефективно сформована інформаційна політика держави на зовнішніх ринках. Перспективними для подальших досліджень є питання напрацювання механізмів подолання зовнішніх загроз.

Література:

1. Антонюк В.В. Механізми державного реагування на сучасні виклики та загрози інформаційній безпеці / В.В. Антонюк // Державне управління: удосконалення та розвиток. — Вип. 8 (10). — 2014. — С. 1—5.
2. Боднар І.Р. Державна політика та інформаційна безпека України: післякризові виклики / І.Р. Боднар, О.М. Вовчанська // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. — 2014. — Вип. 46. — С. 28—32 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2014_46_7
3. Бойченко О.В. Міжнародна інформаційна безпека: проблеми і перспективи / О.В. Бойченко // Форум права. — 2009. — № 3. — С. 74—79.
4. Бондаренко В., Литвиненко О. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми / В. Бондаренко, О. Литвиненко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/strateg.htm>
5. Вакуленко Р.В. Огляд та аналіз методів протидії інформаційним впливам супротивника в умовах інформаційної війни / Р.В. Вакуленко // Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 23—25 листопада 2016 року, м. Кропивницький. — С. 186—187.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825417.pdf>

6. Виговська О.С. Теоретико-методологічні підходи до проблеми державного регулювання політики інформаційної безпеки / О.С. Виговська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2012. — Вип. 108 (1). — С. 96—101 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_108%281%29__15

7. Горбулін В.П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: [монографія] / В. Горбулін, О. Додонов, Д. Ланде. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 164 с.

8. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України / В. Горбулін, А. Качинський. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 272 с.

9. Державний центр кіберзахисту та протидії кіберзагрозам Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cert.gov.ua/>

10. Моніторинг інформаційних загроз 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukr-inform.ua/rubric-society/2606432-monitoring-informacijnih-zagrozh-2018.html>

11. Питання Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України: Указ Президента України від 06 жовт. 2000 р. № 1120 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 41.

12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 31. Ст. 241.

13. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика: дис. доктора наук з держ. упр. за спеціальністю 25.00.01. — теорія та історія державного управління. — Національна академія державного управління при Президентові України. — Київ, 2004.

14. Степко О.М. Аналіз головних складових інформаційної безпеки держави / О.М. Степко // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. — Сер.: Економіка, право, політологія, туризм. — К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту "НАУ-друк", 2011. — Вип. 1 (3). — С. 90—99.

15. Ткачук Т.Ю. Державна політика у сфері забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі / Т.Ю. Ткачук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. — 2017. — Вип. 46. Том 2. — С. 39—42.

16. Третяк Г.С. Державне регулювання економіки та економічна політика [Текст]: навч. посіб. / Г.С. Третяк, К.М. Бліщук. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 128 с.

References:

1. Antoniuk, V.V. (2014), "Mechanisms of state response to modern challenges and threats information security", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 8 (10), pp. 1—5.

2. Bodnar, I.R. and Vovchanska, O.M. (2014), "State Policy and Information Security of Ukraine: Post-Crisis Challenges", *Visnyk Lvivskoi komertsijnoi akademii. Serii ekonomichna*, vol. 46, pp. 28—32, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2014_46_7 (Accessed 12 Jan 2020).

3. Bojchenko, O.V. (2009), "International Information Security: Challenges and Prospects", *Forum prava*, vol. 3, pp. 74—79.

4. Bondarenko, V. and Lytvynenko, O. (1999), "Information security of the modern state: conceptual reflections", available at: <http://www.crime-research-iatp.org.ua/library/strateg.Htm> (Accessed 11 Jan 2020).

5. Vakulenko, R.V. (2016), "Review and analysis of methods of counteraction to information influences of the enemy in the conditions of information war", *Aktualni zadachi ta dosiahnennia u haluzi kiberbezpeky. Materialy Vseukrainskoinaukoj praktychnoi konferentsii* 23—25 lystopada 2016 roku, m. Kropyvnytskyj, pp. 186—187, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825417.pdf> (Accessed 10 Jan 2020).

6. Vyhovska, O.S. (2012), "Theoretical and methodological approaches to the problem of state regulation of information security policy", *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vol. 108 (1), pp. 96—101, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_108%281%29__15 (Accessed 12 Jan 2020).

7. Horbulin, V. Dodonov, O. and Lande, D. (2009), *Informatsijni operatsii ta bezpeka suspilstva: zahrozy, protydiia, modeliuvannia* [Information operations and society security: threats, counteraction, modeling], *Inter tekhnolohiia*, Kyiv, Ukraine.

8. Horbulin, V.P. and Kachyns'kyj, A. (2009), *Zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [National Security Principles of Ukraine], *Inter tekhnolohiia*, Kyiv, Ukraine.

9. Computer Emergency Response Team of Ukraine (2019), available at: <https://cert.gov.ua/> (Accessed 11 Jan 2020).

10. Zolotukhin, D. (2018), "Monitoring information threats in 2018", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2606432-monitoring-informacijnih-zagrozh-2018.html>. (Accessed 10 Jan 2020).

11. President of Ukraine (2000), Decree "Questions of the Special Telecommunication Systems and Information Protection Department of the Security Service of Ukraine", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 41.

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On national security of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, vol. 31, pp. 241.

13. Sytnyk, H.P. (2004), "Public Administration in the Field of National Security of Ukraine: Theory and Practice", *Abstract of Doctor of Science in Public Administration, Theory and history of public administration*, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

14. Stepko, O.M. (2011), "Analysis of the main components of information security of the state", *Naukovyj visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU. Ser.: Ekonomika, pravo, politolohiia, turizm*, vol. 1 (3), pp. 90—99.

15. Tkachuk, T.Yu. (2017), "State policy in the field of information security at the present stage", *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*, vol. 46, no. 2, pp. 39—42.

16. Tretiak, H.S. and Blischuk, K.M. (2011), *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky ta ekonomichna polityka* [State regulation of the economy and economic policy], *LRIDU NADU*, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2020 р.

Д. В. Дроздов,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0003-4637-1336

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.146

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МІСТ-АГЛОМЕРАЦІЙ ТА ПРИЛЕГЛИХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЗА ДОПОМОГОЮ СУЧАСНИХ МІСТОБУДІВНИХ ТА ТРАНСПОРТНИХ КОНЦЕПЦІЙ

D. Drozdov,
postgraduate student of the Department of Public Administration
and Administration of Poltava State Agrarian Academy of Ukraine

MODERN URBAN AND TRANSPORT CONCEPTS AS A KEY TO MANAGE THE DEVELOPMENT OF URBAN AGGLOMERATIONS AND ADJASANT JOINT TERRITORIAL COMMUNITIES

У статті проаналізовано поточний стан правового регулювання сталого розвитку міст, а також взаємодію територіальних громад із містами — центрами агломерацій у контексті міської мобільності, показано переваги впровадження Планів сталої міської мобільності (ПСММ) та концепцій Транзитно-орієнтованого розвитку (ТОР) як сучасних інструментів просторового планування.

Основним завданням упровадження ПСММ та ТОР вбачається досягнення зручного й ефективного міського середовища, що має поширюватися на всю територію міської агломерації.

Натомість цілі і принципи просторового планування в сучасному законодавстві не відповідають ні теперішнім, ні майбутнім викликам і потребам, що вказує на необхідність упровадження швидких і рішучих змін законодавства, яке має бути спрямоване на практичне впровадження децентралізації і формування об'єднаних територіальних громад у безпосередній взаємодії з містами-центрами агломерацій, буде враховувати чинник зростання обсягів пасажирських і вантажних перевезень і задовольняти потреби сталого соціального та просторового розвитку.

У статті зазначається, що деякі українські міста (Київ, Львів, Полтава, Житомир) упроваджують ПСММ, але всі ці програми не виходять за рамки місцевих ініціатив і не мають офіційного статусу, крім того, вони не орієнтовані на приміські зони та прилеглі ОТГ і не передбачають запровадження ТОР-систем.

Наведене вище вказує на актуальність розробки і покращення законодавства України в сфері ПСММ та ТОР-систем як ефективного інструменту правильного використання земельних ділянок й інших ресурсів.

Крім того, ПСММ та ТОР-системи є одним зі шляхів покращення взаємодії між містами-центрами агломерацій і прилеглими ОТГ.

The article is concerned about current state of normative regulation of sustainable urban development, including interaction between territorial communities and the cities — centers of agglomerations in the context city mobility.

The article highlights the benefits of implementation of Sustainable Urban Mobility Plans (SUMP) both Transit-oriented Development (TOD) concepts as modern tools of urban spatial planning.

The main task of SUMP and TOD-systems implementation is to obtain handy and effective urban environment, which intend to be equally spread on all agglomeration area.

The main concepts (approaches) and principles of Transit-oriented Development are shown, also cases of practical implementation of TOD-systems in several urban zones are shown.

Transit-oriented Development systems and Sustainable Urban Mobility Plans are the subject of the study and interest for many research centers and governmental organizations in the United States of America and Europe, some of them mentioned in the article.

It is noted that spatial planning goals and principles, provided by current legislation do not meet modern neither future goals and challenges, so the effective and flexible legislation must be adopted promptly.

It is noted that the spatial planning methods should be changed to practical implementation of decentralization, formation of united territorial communities in close interaction with agglomeration cities to become sufficient regarding challenges of increase of people and goods' traffic and needs of sustainable social and spatial development.

It is revealed that several cities in Ukraine (for example Kyiv, Lviv, Poltava, Zhitomir) provide SUMP programs, but all of such programs still a local guidelines with no official status, and none of them take into consideration suburban area and adjacent united territorial communities (UTCs), neither analyzing or providing TOD-systems.

Thus, the necessity of improvement of legislative regulations of SUMP and implementation of TOD-systems in Ukraine as the effective tool of proper land plots arrangement is evaluated and confirmed.

There is also highlighted that SUMP and TOD-systems are one of the ways of cooperation of the agglomeration cities and adjacent united territorial communities.

Ключові слова: місто-центр агломерації, міська агломерація, плани сталої міської мобільності, концепції транзитно орієнтованого розвитку, об'єднані територіальні громади.

Key words: agglomeration cities, agglomeration area, Sustainable Urban Mobility Plans, Transit-Oriented Development concepts, united territorial communities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток міських агломерацій України як точок економічного зростання супроводжується посиленням маятникових міграцій населення в міста-центри агломерацій, що в комплексі зі зростанням автомобілізації і хаотичністю забудови міських середовищ істотно знижує мобільність міст, зумовлює необхідність наукового дослідження й обґрунтування сталого розвитку агломерацій та їх транспортних систем у взаємодії з прилеглими територіальними громадами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питання міських транспортних систем і міської мобільності розглядалися в працях В.С. Маруніча, О.С. Мельниченко, Є. Крикавського, із-поміж іноземних дослідників — Т. Літмана, Р. Серверо, Р. Флориди та інші. Пасажиропотоки на залізничному транспорті та пропускна спроможність вокзалів були предметом досліджень Ф.П. Кочнева, Б.І. Торопова.

Водночас у цих дослідженнях питання сталого розвитку міст і їх транспортного забезпечення ставилося виключно з метою дослідження окремих міст і міжміського транспортного сполучення. Автор статті має на меті розглянути питання взаємодії міста-центру агломерації та прилеглих територіальних громад не як окремих елементів, а як цілісної транспортної системи, сконцентрувавшись на питаннях сталого, транзитно орієнтованого розвитку цієї системи.

МЕТА СТАТТІ

На основі дослідження нинішнього стану розвитку в Україні планів сталої міської мобільності та транзитно орієнтованих транспортних концепцій, світового досвіду їх розробки і впровадження обґрунтувати пропозиції щодо використання ПСММ та ТОР-концепцій як засобів організації транспортної і інфраструктурної взаємодії міст-центрів агломерації з прилеглими територіальними громадами й управління міською агломерацією як єдиною транспортною системою.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Стрімкий розвиток міст наприкінці 20 ст., загострення проблеми їх автомобілізації, посилення маятникової міграції (commute) передусім в міста-агломерації з прилеглих районів (передмість) стали значним викликом для більшості країн світу, що стало поштовхом до розробки нових підходів до регулювання процесів міської мобільності, розробки відповідних концепцій і прийняття нових нормативних актів.

З початку двохтисячних років у країнах Європейського Союзу набули поширення стратегії сталого міського розвитку. Одним з основних програмних документів цього напрямку стала Лейпцизька Хартія "Міста Європи на шляху сталого розвитку", прийнята з нагоди неформальної зустрічі міністрів із питань міського розвитку і територіальної єдності, проведеної в м. Лейпциг 24—25 травня 2007 року, в якій міністри держав-учасників, компетентні в питаннях міського розвитку, узгодили спільні принципи і стратегії у сфері політики міського розвитку і взяли на себе зобов'язання:

- розвивати в своїх державах-учасниках політичну ініціативу, спрямовану на інтеграцію основних принципів Лейпцизької хартії сталого європейського міста в політику регіонального та місцевого розвитку;

- створювати засоби для інтегрованого міського розвитку, сприяти вдосконаленню управлінських структур для їх реалізації і створювати необхідні для цього рамкові умови на національному рівні;

- сприяти збалансованому просторовому розвитку на базі європейської поліцентричної системи міст [1].

Складовою частиною стратегії сталого розвитку міст є Плани сталої міської мобільності — ПСММ (Sustainable Urban Mobility Plan — SUMP).

ПСММ у більшості країн ЄС запроваджуються і підтримуються на державному рівні, їх кількість у період із 2013 по 2017 рік зросла з 800 до 1000, переважно за рахунок збільшення кількості ПСММ у Румунії, Словенії та Швеції [2].

Передусім ПСММ передбачають цілісну розробку транспортного, економічного і соціального розвитку районів міст на майбутнє в динаміці і є не статичним документом, а "дорожньою картою", планом руху від однієї вимірюваної мети до іншої, із обов'язковим залученням громадян, бізнес-середовища й інших зацікав-

лених сторін до процесів планування та реалізації ПСММ. Це дозволяє зробити такі транспортні моделі посправжньому "клієнтоорієнтованими".

В Україні також (за фінансування та технічної підтримки міжнародних проектів GIZ, DESPRO та інших) розроблені ПСММ Житомира [3], Полтави [4], у столиці розробляється ПСММ Подільського району [5].

Приміром, у ПСММ м. Житомира визначено шість пріоритетів розвитку мобільності Житомира:

- посилення ролі громадського транспорту;
- безпека руху;
- стимулювання пересування пішки;
- велосипедний рух;
- упорядкування паркувального простору;
- зовнішнє сполучення міста.

Пріоритетами розвитку мобільності у м. Полтава визначено:

- підвищення привабливості громадського транспорту;
- розвиток і впорядкування паркувального простору міста;
- збір та аналіз даних про місто та створення інтелектуальної транспортної системи;
- розвиток пішохідного простору і безбар'єрності;
- розвиток велосипедного руху;
- підвищення рівня безпеки руху.

У Вінниці 2015 року затверджено Комплексну стратегію міського транспорту і просторового розвитку [6], яка, крім власне транспортних питань, розглядає ширше коло питань і визначає напрями розвитку міста загалом.

Працюють над ПСММ чи аналогічними програмами у Львові, Миколаєві, Дніпрі та інших містах України [7].

Однак поки механізми ПСММ не будуть імplementовані в чинне законодавство України, практична реалізація таких проектів буде ускладнена, вони в кращому випадку залишатимуться елементами місцевих містобудівних програм, пілотних, експериментальних проектів.

Водночас у Сполучених Штатах Америки, Австралії, Китаї, Данії та інших країнах розробляються і реалізуються концепції Транзитно орієнтованого розвитку — TOP (Transit Oriented Development — TOD).

Дослідження і теоретична розробка TOP-концепцій ведеться з 1993 року, і за цей час TOP став популярним смарт-інструментом упровадження стабільного розвитку й ущільнення урбаністичних територій, оскільки передбачає комплексний розгляд питань використання земельних ресурсів і транспортне планування, що оживляє простори всередині міст і покращує умови життя в них [8].

TOP певною мірою є відповіддю на виклики неконтрольованого розширення міських територій, "розповзання міст" (city sprawl), утвореного масовими типовими забудовами для "середнього класу", що відрізнялися малою щільністю забудови, високим ступенем автомобілізації та переважно однорідністю цільового призначення використання забудови (окремо житлові простори, квартали офісної забудови, окремо розважально-торгові квартали) [11, р. 143-1].

У Сполучених Штатах Америки для розвитку TOP-концепцій функціонують цілі наукові інститути, приміром, Інститут транзитно орієнтованого розвитку

(Transit Oriented Development Institute) у Вашингтоні [9], Інститут транспортної політики та політики розвитку (Institute for Transportation and Development Policy) [10], які є провідними планувальними установами США, що займаються популяризацією і розвитком транзитного залізничного руху, пішохідної доступності залізничних вузлів, багатоцільового та стабільного розвитку громад навколо залізничних станцій, створенням систем швидкого автобусного транзиту й іншими питаннями (bus rapid transit — BRT).

Деякі американські дослідники, зокрема, Роберт Серверо, визначають суть TOP-концепцій через три виміри ("3D") — density, design and diversity [12] — щільність, дизайн і різноманіття забудови.

Водночас, на думку керівника транспортної системи BART (Bay Area Rapid Transit) Тома Маргро, система ліній метрополітену на території Метрополії затоки Сан-Франциско, що з 1972 року обслуговує Сан-Франциско й інші міста, першій за важливістю належить саме щільності забудови міських просторів [13].

Є позиція науковців, що віддзеркалює принципи TOP через 5 категорій ("5 P's"):

- люди ("People") — кількість мешканців і працівників, залучених до TOP, що створить відповідне зменшення автомобільних поїздок;
- місця ("Places") — місцевості з комерційними міськими зручностями — ресторанами, кулінарними закладами, продовольчими та промисловими магазинами, що не тільки дозволяють мешканцям вирішити свої побутові питання без використання автомобіля, але й виступають чинником підвищення привабливості більш щільної забудови районів через збільшення їх популярності, зростання вартості землі і житла в таких локаціях;

— фізична форма ("Physical Form") — перехід до кварталів меншого розміру, що забезпечує більш компактний розвиток і стимулює пересування пішки;

— достатність ("Performance") — належний якісний стан і фізичні параметри для запуску автобусного та рейкового сполучення з районом;

— пішохідна та велосипедна доступність ("Pedestrian / Bicycle Connectivity") — забезпечення належного стану тротуарів, бордюрів із пониженнями для комфортного переміщення місцевістю і в інші райони [11, р. 143-2].

Інші дослідники виділяють 7 принципів TOP [14]:

1. Якісний громадський транзит — доступний, зручний транспорт залежить від щільних і доступних середовищ. Метою транспортної системи в цьому контексті є забезпечення комфортної, ефективної та доступної взаємодії якомога більшої кількості пасажирів із міським середовищем.

2. Активний транспорт — у TOP-концепціях інтереси пішоходів і велосипедистів мають бути основою міського планування, до активних (безмоторних) переміщень слід залучати і власників авто.

3. Упорядкування використання приватного автотранспорту — у дослідженні, наприкладі Бразилії, наведені дані про те, що індивідуальні поїздки автотранспортом, які складають лише 27,4% усіх міських перевезень (або 36% у містах із населенням понад 1 мільйон жителів), потребують учетверо більших витрат на

підтримку дорожньої інфраструктури, ніж витрачається на громадський транспорт.

4. Диверсифікація цільового призначення громадських просторів, ефективні будівлі — ущільнення забудови, запровадження багатоцільового використання будівель стимулює місцеву економіку, популяризує подорожі на короткі відстані пішки або велосипедом. Також має запроваджуватися енергоефективність будівель, мінімізуватися витрати ресурсів і витрати на їх утримання.

5. Запровадження "центрів тяжіння" місцевості, неординарне оформлення середовища — благоустрій місцевості має сприяти соціальній взаємодії між мешканцями. Стабільний розвиток місцевих громад обов'язково має передбачати достатній рівень доступу до товарів і послуг для комфортного життя. Громадські простори повинні мати хороший доступ до транспортної системи міста і виступати "живим", орієнтованим на людину середовищем.

6. Увага до громадських просторів — призначення громадських просторів не лише урізноманітнити громадське життя і соціальну активність мешканців, але також у тому, щоб створити безпечне середовище для пішоходів і велосипедистів. Громадський простір має виступати місцем зустрічі, обміну думками, взаємодії в громаді. Усі мешканці повинні мати доступ до громадських просторів незалежно від їх соціального чи економічного становища.

7. Участь громадськості та місцева ідентичність — участь громади є основним чинником побудови живого, інклюзивного середовища, яке є безпечним і дружнім до всіх, здатним гармонізувати відносини між різними соціальними групами мешканців, що живуть у межах однієї території.

Повага до унікальної ідентичності кожної громади в межах міста сприяє більшому залученню мешканців до культурного, громадського життя, економічної активності, створює сенс життя і формує в людей відчуття приналежності до міста.

Як зазначається в дослідженні Анни Лаури Петруччі, в європейських країнах назва концепції "Транзитно орієнтований розвиток" не дуже поширена, а цей напрямок досліджень і практична реалізація проєктів загалом більше відомі як "урбанізм". Популярність цих концепцій і їх дієвість як засобу впорядкування міського простору базується на сукупності чинників, зокрема як у технологічних та інституційних інноваціях, так і в перегляді пріоритетів міського розвитку.

Істотну роль зіграла модернізація систем рейкового транспорту в Європі, приватизація залізничних компаній, покращення стану територій біля вокзалів, зміну їх цільового призначення з неефективного — складського та вантажного використання — на мультимодальне сучасне використання. Частиною цього процесу стала також інтеграція систем приміського транспорту з системами метрополітенів. Нові рейкові маршрути зв'язали аеропорти з містами, як це відбулося в Копенгагені, Стокгольмі, Гельсінкі та Цюриху. Проте вивільнені площі залізничних вузлів створили простори для відпочинку і самоокупного бізнесу, що конкурує з більш дорогими послугами залізничних компаній.

Ці зміни повернули залізничним станціям їх статус інноваційних просторів, взірців міського планування, що

поєднують функції проживання мандрівників, різноманітні послуги та продовольчі магазини.

Прикладом є Stockholm Waterfront Congress Centre, розташований поряд із Центральним вокзалом Стокгольма, завершений 2010 року, пов'язаний з аеропортом 20-хвилинним залізничним маршрутом, що включає конгрес- та концерт-хол на 300 осіб, готель на 400 номерів із чудовим видом на місто [15].

Отже, ПСММ загалом відповідають концепції TOP, акцентуючи увагу на подорожах на короткі відстані, наданні переваги громадському транспорту перед приватними автомобілями, заохоченні пішохідного та велосипедного руху, змішаних транспортних стратегіях — створення пересадочних вузлів із приміського на міський транспорт, розвитку рейкового транспорту загалом, як найбільш екологічного, сприяння ефективного розвитку громадських просторів — як місць відпочинку і громадських активностей, так і їх комерційної складової. За цим критерієм відтворюється подоба давньогрецької "агори".

Використання TOP-концепцій може допомогти у вирішенні однієї з нагальних проблем взаємодії міст-агломерацій і прилеглих громад — щоденних автомобільних трудових міграцій мешканців передмість (маятникових міграцій), що створюють ранкові та вечірні автомобільні затори.

Продумане сполучення систем міського транспорту та приміського залізничного й автобусного транспорту, зокрема:

- облаштування додаткових платформ і переходів з одного виду транспорту на інший;

- організація вільного пішохідного та велосипедного транзиту, забезпечення вільного руху для людей з обмеженими можливостями на території та довкола транзитних вузлів;

- синхронізація систем транспорту за графіками руху та піковими навантаженнями;

- формування комерційної та побутової інфраструктури в транзитних вузлах;

- створення систем оплати, що дозволятимуть пересадки з одного виду транспорту на інший — електронні квитки можуть мотивувати мешканців передмість якщо не відмовитися від автомобільного транспорту повністю, то принаймні скоротити його використання.

Реалізація TOP-концепцій може передбачати і запуск міських залізничних систем ("міська електричка"), надання переваги розвитку систем рейкового транспорту (трамваїв, "легкого метро"), але ці процеси потребують як належного економічного обґрунтування та значного фінансування, так і належного правового унормування.

Про потребу реформування транспортної галузі, зокрема про забезпечення розвитку соціально й екологічно орієнтованої мобільності на короткі відстані відповідно до моделей "Місто коротких шляхів" та впровадження принципів інтермодальності та забезпечення оптимальної взаємодії велосипедного руху з іншими видами транспорту, йдеться і в Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року (Концепція), в якій серед переліку завдань розвитку транспортної інфраструктури також зазначено про необхідність створення умов для заснування спільних компаній приміських пасажирських перевезень за участю місцевих

органів виконавчої влади; сприяння підвищенню міської мобільності та розвитку системи мережі паркувальних зон і пасажирських терміналів для пересадки з індивідуального транспорту на міський транспорт [18], тобто по суті йдеться про впровадження елементів ПСММ та TOP-концепцій.

Водночас Концепція не містить посилання на міські агломерації як об'єктивну існуючу одиницю розселення, що передусім потребує розвитку транспортних систем і вирішення описаних у Концепції проблем, а слово "мегаполіс" згадується в ній лише один раз у контексті необхідності збільшення дальності та скорочення часу поїздки пасажирів у мегаполісах.

Для вирішення цих завдань у Концепції пропонується провести вдосконалення нормативно-правової бази розвитку інтермодальних, мультимодальних перевезень, транспортної логістики.

Дійсно, на сьогодні ні в Законі України "Про залізничний транспорт" від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР [16], ні в Законі України "Про міський електричний транспорт" від 29 червня 2004 року № 1914-IV [17] немає визначення міських залізничних систем або цілісних залізничних систем у межах агломерації; не врегульована передача об'єктів залізничного транспорту в концесію, відсутня можливість державно-приватного партнерства в питаннях розвитку міського електричного транспорту та залізничного транспорту.

На нашу думку, це гальмує реалізацію і розвиток ПСММ та TOP-систем, що могли б сприяти вирішенню гострих повсякденних питань функціонування міських агломерацій і прилеглих територіальних громад.

Питання функціонування мультимодальних систем перевезення в межах міських агломерацій, на наше переконання, мають бути щільно пов'язані з питаннями забудови населених пунктів, організації дорожньої мережі, побутового обслуговування тощо.

Законодавчому регулювання, на нашу думку, підлягає комплекс питань щодо:

- запровадження електронних квитків у межах міської агломерації (створення єдиної системи, в якій залізничні квитки на приміські поїзди і квитки на міський транспорт діяли б із правом пересадки з одного виду транспорту на інший);

- передання в концесію окремих будівель і земель залізничного транспорту для організації перевезень залізничним транспортом у межах міста-центру агломерації та прилеглих територіальних громад, зокрема за кільцевими маршрутами;

- інвентаризації земель біля основних транспортних коридорів у межах агломерації, запровадження механізмів державно-приватного партнерства в питаннях оновлення рухомого складу, реконструкції та побудови залізничних станцій у межах міста-центру агломерації та на його околицях тощо. Утім, ці питання будуть предметом наступних наукових досліджень.

ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведене вище дослідження вказує на те, що не тільки в Україні, але й у всьому світі доба розвитку міст і їх окремих систем екстенсивним шляхом добігає кінця.

Вичерпання ліміту земельних ділянок, необхідних для подальшого розширення меж міста, значне зношення інфраструктури, неузгодженість між завданнями розвитку міст і наявними ресурсами вимагають переосмислення підходів у сфері публічного управління.

Відповіддю на ці виклики може стати запровадження систем сталого розвитку міст через створення Планів сталої міської мобільності та систем Транзитно орієнтованого розвитку територій із моніторингом ефективності управління ними на постійній основі та з широким залученням мешканців громади. Комплексний підхід, закладений у ПСММ та TOP, дозволяє правильно організувати потоки пасажирів і вантажів, створювати "точки зростання", інтенсифікувати використання міських просторів і зменшувати кількість депресивних територій в агломерації. На успішність цих підходів вказує висока популярність ПСММ та TOP-систем у світі.

Подальші розвідки в цьому напрямі полягатимуть у дослідженні питання публічного управління в сфері управління земельними ресурсами в агломерації та прилеглих територіальних громадах, що є базисом для створення ПСММ та TOP.

Література:

- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.auc.org.ua/novyna/leyrcyzka-hartiya-mistayevropy-na-shlyahu-stalogo-rozvytku-neoficiynyy-pereklad-amu>
- Status of SUMP in European member states. D5.1 National SUMP Programmes Analysis. 26/02/2018. Ref. Ares(2018)1123509. 28/02/2018.
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1OI-gAD0ryuzUpXZyNk-E2KscUAvejs189/view?fbclid=IwAR0NgHpqggoEi90T4lie55-NiLqb6D9c7BH7c2tYvyZl7n55Dnru_PMVa4M.
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1oAs0EHKSSxT9gegbUI-BvJ58NZ9PDMHVN/view?fbclid=IwAR1X3-gErA5laY5fIARFIFW-fp9W67hbVD9QcgVraWtfYwRd0yCpC0rXeqE>.
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://podil.kyivcity.gov.ua/news/13702.html>
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.vmr.gov.ua/ContentLibrary/C%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D1%80%D0%B0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83.pdf>
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/05/28/chomu-ne-v-kyievi-yak-plan-y-staloyi-miskoyi-mobilnosti-zroblyat-ukrayinski-mista-krashhymy/>.
- Gerardo Francisco Sandoval & Herrera, R. Transit-Oriented Development and Equity in Latino Neighborhoods: A Comparative Case Study of MacArthur Park (Los Angeles) and Fruitvale (Oakland). NITC-RR-544. Portland, OR: Transportation Research and Education Center (TREC), 2015. <http://dx.doi.org/10.15760/trec.58>. P. 9.
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tod.org/>
- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.itdp.org/>

11. Transit Oriented Development, an Update about EU and US / Anna Laura Petrucci. Proceedings of the 3rd International Conference on Civil, Structural and Transportation Engineering (ICCSTE'18) Niagara Falls, Canada. June 10-12, 2018 Paper No. 143 DOI: 10.11159/iccste18.143. P. 143-1 — 143-7.

12. Robert Cervero, Kara Kockelman / Transportation Research Part D: Transport and Environment / Volume 2, Issue 3, September 1997, Pages 199-219 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1361920997000096?via%3Dihub>

13. May 2003 "How to Make Transit-Oriented Development Work" / By Jeffrey Tumlin and Adam Millard-Ball, Siegmán, P. 2003/05/01. Planning No. 69 EBSCO Publishing, Massachusetts.

14. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://thecityfix.com/blog/7-principles-transit-oriented-development-tod-nossa-cidade-luisa-zottis/>.

15. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Stockholm_Waterfront.

16. Закон України "Про залізничний транспорт" від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 40. Ст. 183.

17. Закон України "Про міський електричний транспорт" від 29 червня 2004 року № 1914-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 51. Ст. 548.

18. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року" від 30 травня 2018 р. № 430-р. Офіційний вісник України. 2018. № 52. С. 533, стаття 1848, код акта 90720/2018.

References:

1. AUC (2016), "Leipzig Charter "Cities of Europe on the Road to Sustainable Development" (unofficial translation by AUC)", available at: <https://www.auc.org.ua/novyna/leypcyzka-hartiya-mista-yevropy-nashlyahu-stalogo-rozvytku-neoficiynyy-pereklad-amu> (Accessed 15 Dec 2019).

2. National SUMP Programmes Analysis (2018), "Status of SUMP in European member states", available at: https://sumps-up.eu/fileadmin/user_upload/Tools_and_Resources/Reports/SUMPs-Up_-_SUMP_in_Member_States_report_with_annexes.pdf (Accessed 15 Dec 2019).

3. Zhytomyr City Council (2019), "Zhytomyr Sustainable Urban Mobility Plan (project)", available at: https://drive.google.com/file/d/1OI-gAD0ryuz-UpXZyNkE2KscUAvejs189/view?fbclid=IwAR0Ng-HpqggoEi90T4lie55-NiLqb6D9c7BH7c2tYvyZ17n55-Dnru_PM_Va4M (Accessed 15 Dec 2019).

4. Poltava City Council (2019), "Poltava Sustainable Urban Mobility Plan (project)", available at: <https://drive.google.com/file/d/1oAs0EHKSSxT9gegbUIBv-J58NZ9PDMHVn/view?fbclid=IwAR1X3-gErA5la-Y5fIArFIFW-fp9W67hbVD9QcgVraWtfYwRd0yCPc0rXeqE> (Accessed 15 Dec 2019).

5. Kyiv City State Administration (2019), "The Concept of Integrated Development of Podilsky District, developed by the community, will be presented in September", available at: <https://podil.kyivcity.gov.ua/news/13702.html> (Accessed 15 Dec 2019).

6. Vinnytsia City Council (2015), "Comprehensive strategy for urban transport and spatial development", available at: <https://www.vmr.gov.ua/Content-Library/C%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83.pdf> (Accessed 15 Dec 2019).

7. Miniajlo, N. (2019), "Why not in Kiev: how will sustainable urban mobility plans make Ukrainian cities bet", available at: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/05/28/chomu-ne-v-kyievi-yak-plany-staloyi-miskoyi-mobilnosti-zroblyat-ukrayinski-mista-krashhymy/> (Accessed 15 Dec 2019).

8. Sandoval, G. F. and Herrera, R. (2015), Transit-Oriented Development and Equity in Latino Neighborhoods: A Comparative Case Study of MacArthur Park (Los Angeles) and Fruitvale (Oakland). NITC-RR-544, Transportation Research and Education Center (TREC), Portland, OR. <http://dx.doi.org/10.15760/trec.58.P.9>.

9. Transit Oriented Development (2019), available at: <http://www.tod.org/> (Accessed 15 Dec 2019).

10. Institute for Transportation & Development Policy (2019), available at: <https://www.itdp.org/> (Accessed 15 Dec 2019).

11. Petrucci, A. L. (2018), "Transit Oriented Development, an Update about EU and US", Proceedings of the 3rd International Conference on Civil, Structural and Transportation Engineering (ICCSTE'18) Niagara Falls, Canada, June 10-12, vol. 143, pp. 143-1 - 143-7. DOI: 10.11159/iccste18.143.

12. Cervero, R. and Kockelman, K. (1997), "Travel demand and the 3Ds: Density, diversity, and design", Transportation Research Part D: Transport and Environment, Volume 2, Issue 3, pp. 199-219, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1361920997000096?via%3Dihub> (Accessed 15 Dec 2019).

13. Tumlin, J. and Millard-Ball, A. (2003), "How to Make Transit-Oriented Development Work", available at: <https://www.sonomatlc.org/wp-content/uploads/2019/11/How-to-Make-TOD-Work.pdf> (Accessed 15 Dec 2019).

14. Zottis, L. (2015), "7 Principles for Transit-Oriented Development", available at: <https://thecityfix.com/blog/7-principles-transit-oriented-development-tod-nossa-cidade-luisa-zottis/> (Accessed 15 Dec 2019).

15. wikipedia (2019), "Stockholm Waterfront", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Stockholm_Waterfront (Accessed 15 Dec 2019).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "About rail transport", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 15 Dec 2019).

17. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "About urban electric transport", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-15> (Accessed 15 Dec 2019).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On approval of the National Transport Strategy of Ukraine until 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80> (Accessed 15 Dec 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.01.2020 р.

М. Е. Мар'янович,
аспірант кафедри фінансів, Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: 0000-0002-1205-2428

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.2.152

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗБУДОВІ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

М. Marianovych,
postgraduate student of the Department of Finance, National University of "Kyiv-Mohyla Academy"

THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS IN BUILDING CRITICAL
INFRASTRUCTURE TO ACHIEVE THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN UKRAINE

У статті проведено дослідження системи управління інфраструктурними проектами, які фінансуються за рахунок запозичень, що залучаються Україною від міжнародних фінансових організацій (МФО), в частині забезпечення відповідності таких проектів стратегічним державним пріоритетам, зокрема тим, що відповідають національним Цілям сталого розвитку, а також визначено напрями розвитку цієї системи задля забезпечення її ефективності та сталості. Проаналізована структура фінансування проектів щодо розвитку інфраструктури, які реалізуються в Україні за рахунок запозичень, що залучаються Україною від МФО, та пріоритетні напрями спрямування коштів окремими МФО. Визначено необхідність більш ефективного використання залучених Україною фінансових ресурсів у формі запозичень від МФО для фінансування інфраструктурних проектів як важливого елемента системи фінансового забезпечення сталого економічного розвитку у відповідності з національними Цілями сталого розвитку. ґрунтовано терміновість вирішення проблем з надзвичайно низькою вибіркою коштів за проектами, які фінансуються за рахунок запозичень від МФО, іноземних держав та банків, та мають надзвичайно вигідні для країни умови довгострокового фінансування критичної для життєдіяльності людей інфраструктури, зважаючи на те, що така ситуація щодо вибірки коштів суттєво обмежує наявні можливості країни для забезпечення прискореного економічного розвитку. Запропоновано запровадити обов'язковий аналіз проектів, що пропонуються для фінансування за рахунок МФО, стосовно їх відповідності Цілям сталого розвитку. Розроблено рекомендації щодо необхідності удосконалення наявних інституційних механізмів управління реалізацією проектів, що фінансуються за рахунок коштів МФО, та посилення відповідальності за неналежну діяльність з супроводження реалізації таких проектів профільними міністерствами та групами управління проектами задля досягнення Україною національних цілей сталого розвитку, що також має сприяти досягненню Цілей сталого розвитку ООН.

The article examines the system of management of infrastructure projects financed at the expense of loans from international financial institutions (IFIs) for Ukraine, to ensure that such projects are consistent with strategic national priorities, in particular those that meet national Sustainable Development Goals, and identifies directions of this system development for ensuring its efficiency and sustainability. Structure of financing of infrastructure development projects that implemented in Ukraine for the expense of IFI's loans, as well as priority directions of financing for different IFIs are analyzed. The necessity of attracting financial resources by Ukraine in the form of borrowings from IFIs for infrastructure projects implementation as an important element of the system of financial support for sustainable economic development in accordance with the national Sustainable Development Goals is identified. The urgency of addressing the extremely low utilization of funds for projects financed at the expense of loans from IFIs, foreign countries and banks, is justified, based on understanding that low level of utilization of these funds has sufficiently limited a long-term financing of infrastructure that are critical to ensure accelerated economic development of the country. It is suggested that a compulsory analysis of projects, that are planning to finance for the expense of IFIs loans, on their consistency with the Sustainable Development Goals should be implemented. Recommendations on the needs to improve the existing institutional mechanisms for managing the implementation of projects financed for the expense of IFI's loans and to increase the responsibility for improper activities of such projects management by relevant ministries and project management units have been developed. It allows achieving Ukraine's national sustainable development goals, which, in turn, should facilitate the achievement of the UN Sustainable Development Goals.

Ключові слова: міжнародні фінансові організації, Цілі сталого розвитку, Національна доповідь, критична інфраструктура, фінансові механізми, джерела фінансування.

Key words: international financial institutions, Sustainable Development Goals, National Report, critical infrastructure, financial mechanisms, financing sources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Представлена у 2017 році Урядом України спільно з Офісом ПРООН в Україні Національна доповідь "Цілі сталого розвитку: Україна" [1] (далі — Національна доповідь) стала важливим кроком у визначенні стратегічних орієнтирів нашої країни на довгострокову перспективу. У цьому документі визначено базові показники, які мають бути досягнуті нашою Україною у 2020 та 2030 роках у рамках Цілей сталого розвитку ООН (далі — ЦСР). Національна система ЦСР, сформована у цій доповіді, складається з 86 завдань розвитку, досягнення яких вимірюватиметься 172 показниками.

Для вирішення складних завдань, які містяться у цьому стратегічному документі, та досягнення національних індикаторів ЦСР необхідно побудувати відповідну систему фінансового забезпечення сталого розвитку, одним з важливих елементів якої є залучення за позичень від міжнародних фінансових організацій (МФО). Незважаючи на те, що у теперішній час Україною залучається значний обсяг ресурсів від МФО на надзвичайно привабливих умовах, наявний фінансовий потенціал використовується недостатньо ефективно. Під час визначення пріоритетних проектів, для фінансування яких залучаються запозичення від МФО, їх вплив на досягнення ЦСР не аналізується й відповідно не береться до уваги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різним аспектам дослідження інституційних засад державного фінансового регулювання приділяли увагу такі науковці: І.Я. Чугунов, А.В. Павелко та Т.В. Канєва [2], І.В. Запатріна [3], зокрема щодо аналізу відповідності Національної доповіді принципам Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року та глобальним індикаторам ЦСР. Аналіз реалізації інвестиційних проектів міжнародних фінансових інститутів в Україні наведено в працях В.П. Колосової [4]. Питання фінансування розвитку інфраструктури за рахунок міжнародних донорів розкрито у працях Є. Ангела [5]. Основні положення принципи, результати роботи та проблеми, які стали на шляху до реалізації ЦСР розкриті у документах Організації Об'єднаних Націй: "Перетворення нашої світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року" [6], "Спеціальне видання: хід досягнення Цілей у сфері сталого розвитку. Доповідь Генерального секретаря" [7]. Результати адаптації Глобальної стратегії ЦСР до національних завдань України висвітлені у Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна" [1].

Проте не вирішеними залишаються питання щодо визначення фінансових механізмів та джерел для модернізації відповідної інфраструктури як загальнодержавної, так і місцевої в рамках досягнення Цілей стало-

Таблиця 1. Проекти, що фінансуються за рахунок запозичень від міжнародних фінансових організацій та іноземних держав, банків

Проекти	Валюта	Загальна сума запозичення
Кредитор - Міжнародний банк реконструкції та розвитку:		
Другий проект з передачі електроенергії	дол. США	378,425,000
Проект "Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей"	дол. США	214,729,837
Проект "Модернізація системи соціальної підтримки населення України"	дол. США	300,000,000
Проект розвитку міської інфраструктури - 2	дол. США	350,000,000
Проект "Підвищення енергоефективності в секторі централізованого тепlopостачання України"	дол. США	272,050,000
Другий проект покращення автомобільних доріг та безпеки руху	дол. США	450,000,000
Проект розвитку дорожньої галузі	дол. США	337,800,000
		2,303,004,837
Кредитор - Європейський банк реконструкції та розвитку:		
Проект "Реабілітація гідроелектростанцій"	євро	20,000,000
Проект "Реконструкція, капітальний ремонт та технічне переоснащення магістрального газопроводу Уренгой-Помари-Ужгород"	євро	150,000,000
Проект "Будівництво високовольтної повітряної лінії 750 кВ Рівненська АЕС - Київська"	євро	150,000,000
Проект "Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС - Каховська"	євро	175,000,000
Проект "Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на під'їздах до м. Києва (пан'європейські коридори)"	євро	450,000,000
Проект "Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську"	євро	152,000,000
Проект "Подовження третьої лінії метрополітену у м. Харкові"	євро	160,000,000
		1,257,000,000
Кредитор - Європейський інвестиційний банк:		
Проект "Реабілітація гідроелектростанцій"	євро	200,000,000
Проект "Реконструкція, капітальний ремонт та технічне переоснащення магістрального газопроводу Уренгой - Помари - Ужгород"	євро	150,000,000
Проект "Будівництво високовольтної повітряної лінії 750 кВ Рівненська АЕС - Київська"	євро	150,000,000
Проект "Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька - Каховська"	євро	175,000,000
Проект "Вища освіта України"	євро	120,000,000
Проект "Розвиток системи водопостачання та водовідведення в місті Миколаїв"	євро	15,540,000
Проект "Надзвичайна кредитна програма для відновлення України"	євро	200,000,000
Проект "Програма розвитку муніципальної інфраструктури України"	євро	400,000,000
Проект "Розвиток міського пасажирського транспорту в містах України"	євро	200,000,000
"Проект модернізації української залізниці"	євро	150,000,000
Європейські дороги України II (Проект покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до м. Києва)	євро	450,000,000
Проект "Основний кредит для малих та середніх підприємств та компаній з середнім рівнем капіталізації"	євро	400,000,000
Проект "Основний кредит для аграрної галузі - Україна"	євро	400,000,000
Проект "Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську"	євро	152,000,000
Проект "Подовження третьої лінії метрополітену у м. Харкові"	євро	160,000,000
		3,322,540,000
Кредитор - Кредитна установа для відбудови:		
Проект "Підвищення ефективності передачі електроенергії (модернізація підстанцій)"	євро	40,500,000
Незв'язаний фінансовий кредит - Проект "Реконструкція трансформаторних підстанцій східної частини України"	євро	150,000,000
Проект муніципального водного господарства м. Чернівці, стадія I	євро	17,000,000
Незв'язаний фінансовий кредит	євро	90,000,000
Незв'язаний фінансовий кредит - Проект "Реалізація інфраструктурних проектів для східної частини України"	євро	60,000,000
Проект "Підтримка малих і середніх підприємств"	євро	10,000,000
		367,500,000
Кредитор - Північна екологічна фінансова корпорація:		
Проект "Вища освіта України"	євро	30,000,000
Кредитор - Уряд Республіки Польща:		
Проект модернізації автоматизованих систем прикордонного контролю	євро	100,000,000
Проект з будівництва, реконструкції та капітального ремонту автомобільних доріг західного регіону, для подальшого якісного поєднання їх з автомобільними дорогами Республіки Польща		
Проект з розбудови прикордонної дорожньої інфраструктури та облаштування пунктів пропуску українсько-польського кордону		
Кредитор - Японське агентство міжнародного співробітництва:		
Проект "Реконструкція споруд очистки стічних каналізаційних вод і будівництво технологічної лінії по обробці та утилізації осадів Бортницької станції аерації"	японська єна	108,193,000,000
Кредитор - Ексімбанк Угорщини (в частині реалізації Рамкового договору між Урядом України та Урядом Угорщини)		
Проект з розбудови прикордонної дорожньої інфраструктури на українсько-угорському державному кордоні	євро	50,000,000
Кредитор - Уряд Французької Республіки та Консорціум французьких банків		
Створення єдиної системи авіаційної безпеки та цивільного захисту в Україні	євро	475,000,000

Джерело: складено автором на основі [9].

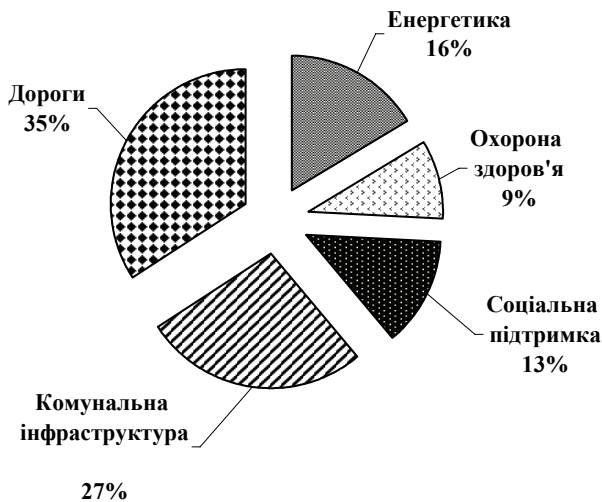

Рис. 1. Розподіл заборгованості, що надано Україні МБРР, за сферами, %

Джерело: складено автором на основі [9].

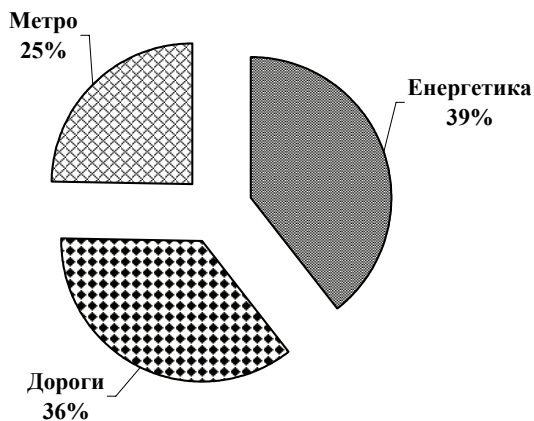

Рис. 2. Розподіл заборгованості, що надано Україні ЄБРР, за сферами, %

Джерело: складено автором на основі [9].

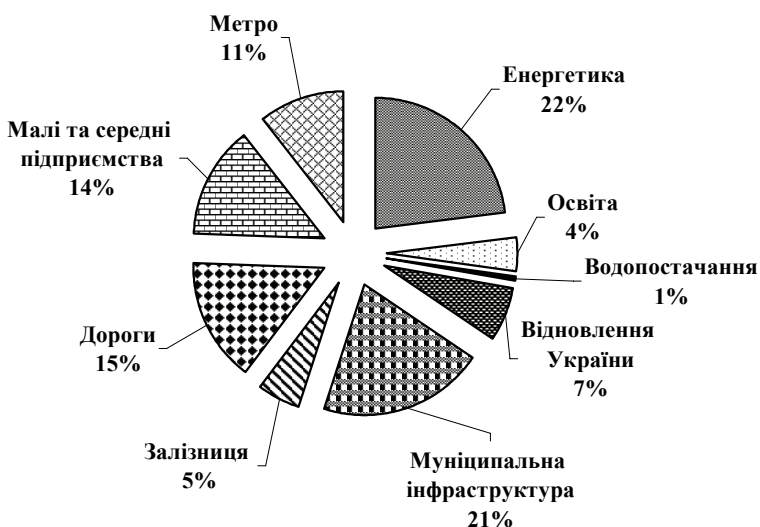

Рис. 3. Розподіл заборгованості, що надані Україні ЄІБ, за сферами, %

Джерело: складено автором на основі [9].

го розвитку, зокрема, за рахунок запозичень, що залучаються Україною від МФО.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження інституційних засад управління інфраструктурними проектами, які фінансуються за рахунок запозичень, що залучаються Україною від МФО, в частині забезпечення відповідності таких проектів стратегічним державним пріоритетам, зокрема тим, що відповідають національним ЦСР, а також визначення напрямів розвитку цієї системи, забезпечення її ефективності та сталості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Джерелами фінансування проектів щодо розвитку інфраструктури можуть бути: капітальні видатки, спеціальні бюджетні фонди цільового спрямування такі, як Державний фонд регіонального розвитку, Державний дорожній фонд, Державний фонд розвитку водного господарства, кошти, залучені на умовах державно-приватного партнерства. Крім того, законодавством передбачено фінансування інфраструктурних проектів за рахунок коштів залучених державою від міжнародних фінансових організацій, іноземних держав та банків.

Планування видатків на реалізацію інфраструктурних проектів, зокрема й тих, що здійснюються у співпраці з МФО, Уряд здійснює на базі стратегічних документів, що визначають розвиток країни загалом, або тієї чи іншої галузі.

Так, наприклад, через критичний рівень розвитку транспортної галузі в Україні, у травні 2018 року Уряд схвалив Національну транспортну стратегію України на період до 2030 року [8] (далі — Транспортна стратегія), в якій визначив амбітні плани розвитку інфраструктури, реалізація яких потребує значних фінансових ресурсів. Джерелами фінансування Транспортної стратегії є не тільки кошти державного та місцевих бюджетів, а й кошти міжнародної технічної допомоги та міжнародних донорів, та інших джерел, не заборонених законодавством [8]. Окрім того, як зазначено в документі, більша частина інвестиційних коштів для поліпшення інфраструктури очікується від зовнішніх джерел, насамперед від міжнародних фінансових інституцій, приватних інвесторів і проектів державно-приватного партнерства [8]. Така ж ситуація спостерігається з іншими галузевими стратегіями. Майже всі вони передбачають використання запозичень, залучених від МФО.

На сьогодні головними та найбільшими міжнародними кредиторами, що фінансують інфраструктурні проекти в Україні є Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ).

Україна має потужний портфель заборгованості від міжнародних фінансових організацій, іноземних держав та банків [9], загальний обсяг якого складає 2 303 млн дол. США, 5602 млн євро та 108 193 000 млн японських єн. Структуру заборгованості від МФО, іноземних держав та банків наведено у таблиці 1. Розподіл проектів за кредиторами та сферами — на рис. 1—3.

Як бачимо, проекти, що фінансуються МФО, є масштабними та підтримують розвиток критичної для забезпечення сталого розвитку інфраструктури, зокрема, задля виконання завдань, що містяться у Національній доповіді.

МБРР надає підтримку у розвитку дорожньої інфраструктури, комунальної інфраструктури (тепло — та водопостачання й водовідведення) та енергетичної інфраструктури (рис. 1).

ЄБРР переважно вкладає кошти у енергетичну та транспортну (автомобільні дороги та метро) інфраструктуру (рис. 2).

ЄІБ окрім енергетичної (електроенергія та газопостачання) інфраструктури фінансує модернізацію муніципальної інфраструктури, включаючи міський транспорт, метро та автомобільні дороги, активно працює з залізницею, підтримує розвиток малого та середнього бізнесу, реновацію освітніх закладів та започаткувало проект з відновлення зруйнованої інфраструктури на Донбасі (рис. 3).

Як бачимо, загалом фінансово-кредитна підтримка МФО спрямовується на розвиток критичної для досягнення національних ЦСР інфраструктури. Позики від МФО надаються на дуже вигідних умовах. Так, наприклад, МБРР надає запозичення за ціною 1,5—2 % річних і одноразовою комісією 0,25 % з терміном кредитування 17—18 років і пільговим періодом 4—6 років. Термін погашення кредитів ЄІБ складає від 12 до 30 років з великим пільговим періодом, ціна кредиту — ставка Euribor (близько — 0,228 % на 31.03.2019) плюс маржа, одноразова комісія — 0,25 % від суми позики, і комісія за зобов'язання — 0,1 % річних від невикористаної частини позики [4].

Водночас за інформацією наведеною у статті В.П. Колосової "Такие дешевые и такие ненужные кредиты" [4] рівень вибірки коштів за проектами, що фінансуються МФО, є надзвичайно низьким. Так, наприклад за 4 роки реалізації проекту МБРР "Розвиток міської інфраструктури — 2" вибірка коштів становить 17,8 %; за проектом МБРР з підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання — 21 %; за проектом МБРР "Передача електроенергії — 2" — 9,1 %; за проектом МБРР "Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей" — 34,9 % від суми позики [4]. Фактично на сьогодні за інвестиційними проектами Світового банку невідібраними залишаються кошти на суму біля 1,5 млрд дол. Тобто за рік, що залишився до завершення строку використання кредитних коштів, необхідно вибрати біля 70 % коштів за проектами, що фактично неможливо. Невибрані кошти буде анульовано.

Не кращою є ситуація й з реалізацією проектів ЄІБ та ЄБРР [4]. Так, наприклад, вибірка коштів за проектом ЄБРР "Реабілітація гідроелектростанцій", який фінансується з 2012 року та закінчується у липні 2021 року, на кінець березня 2019 року склала лише 12,8 % від суми позики. За проектом ЄБРР "Зведеного будівництва метрополітену у м. Дніпро" — 11,91 %. Загалом із залучених від ЄБРР коштів невідібраними залишаються біля 723 млн євро [4].

Вибірка коштів за проектами ЄІБ є також дуже низькою. Так, наприклад, за проектом "Основний кредит для малих та середніх підприємств та компаній з середньою капіталізацією", метою якого є розширення можливостей фінансування реального сектору економіки, вибірка

становить 15,75 % від суми позики. Досі не розпочато вибірку коштів за проектом "Міський громадський транспорт в Україні", а також за проектом "Модернізація та реконструкція магістрального газопроводу "Уренгой-Помари-Ужгород". За проектом "Програма розвитку муніципальної інфраструктури України", що розпочався у 2016 році, вибірка коштів становить лише 0,1 % від суми позики. За розпочатим у 2016 році проектом "Вища освіта України", що передбачає охоплення енергоаудитом 147 будівель та здійснення заходів щодо енергозбереження у 7 університетах України, вибірку коштів взагалі не розпочато [4]. За проектом "Надзвичайна кредитна програма для відновлення України", який передбачає інвестування коштів в сектори муніципальної та соціальної інфраструктури в Луганській, Донецькій, Запорізькій, Харківській та Дніпропетровській областях, починаючи з грудня 2014 року до сьогодні вибірка коштів склала лише 15 % від суми позики. Невибраними залишаються кошти ЄІБ на суму біля 2,5 млрд євро.

ВИСНОВКИ

Фінансові ресурси, що залучаються Україною у формі запозичень від МФО для фінансування інфраструктурних проектів, є важливим елементом системи фінансового забезпечення сталого економічного розвитку у відповідність з національними ЦСР. Зважаючи на те, що МФО виділяє фінансові ресурси базуючись на національних стратегіях та планах, майже всі проекти, що фінансуються за рахунок цього джерела, є пріоритетними для країни та загалом здійснюють позитивний вплив на досягнення ЦСР.

Водночас вибірка коштів за проектами, які фінансуються за рахунок запозичень від МФО, іноземних держав та банків, та мають надзвичайно вигідні для країни умови довгострокового фінансування критичної для життєдіяльності людей інфраструктури, є надзвичайно низькою, що суттєво обмежує наявні можливості країни для забезпечення прискореного економічного розвитку. Однією з найважливіших перепон у цій сфері є низька інституційна спроможність публічної влади у цій сфері та відсутність відповідальності за неналежну діяльність з супроводження таких проектів профільних міністерств та груп управління проектами. Потребують удосконалення й інституційні механізми управління реалізацією проектів, що фінансуються за рахунок коштів МФО, які на сьогодні є недостатньо ефективними.

Новий Уряд України вже звернув увагу на проблеми, що існують у цій сфері. Так, наприклад Міністр інфраструктури України Владислав Криклій 10 грудня 2019 року на зустрічі з представниками ЄБРР та обласних державних адміністрацій зазначив, що зараз важливим завданням для міністерства є вироблення алгоритму взаємодії між МФО та органами місцевої влади, а також повідомив про початок реалізації перших проектів з відновлення місцевих доріг за кошти ЄБРР вже у 2020 році [10]. Важливо, щоб під час вироблення алгоритмів співпраці міністерств й МФО та формуванні відповідних фінансових механізмів, Уряд передбачив би здійснення аналізу проектів, що пропонуються для фінансування за рахунок МФО, стосовно їх відповідності Цілям сталого розвитку.

Література:

1. Національна доповідь 2017 "Цілі сталого розвитку: Україна", 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org.ua/images/SDGs_National-ReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 17. 01.2020).
2. Чугунов І.Я., Павелко А.В., Канєва Т.В., та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія / І.Я. Чугунов, А.В. Павелко, Т.В. Канєва, та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. — 376 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/MTc=/f1be231fc507a2c1957061787c381b5b.pdf> (дата звернення: 17. 01.2020).
3. Запатріна І.В. Керівництво "Посилення ролі бізнесу в досягненні ЦСР в Україні" — публікація в рамках проекту ПРООН/GIZ "Підтримка реалізації Цілей сталого розвитку в Україні", 2018. 72 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/entrepreneurship-support/sdg-business-role-enhancement.html> (дата звернення: 17. 01.2020).
4. Колосова В.П. Такие дешевые и такие ненужные кредиты, 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zn.ua/finances/takie-deshevyie-i-takie-nenuzhnye-kredity-327199_.html (дата звернення: 17. 01.2020).
5. Ангел Є. Міжнародна фінансова допомога: скільки грошей і на що виділили донори для розвитку інфраструктури, 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/zaasfaltovanimilyardi-yak-yebrr-svitovij-bank-ta-inshi-donori-rozvivayut-infrastrukturu-ukrayini/> (дата звернення: 17. 01.2020).
6. The United Nations (2017), "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (дата звернення: 17. 01.2020).
7. Специальное издание: ход достижения целей в области устойчивого развития. Доклад Генерального секретаря, 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2019/secretary-general-sdg-report-2019--RU.pdf> (дата звернення: 17. 01.2020).
8. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України, 2018. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku> (дата звернення: 17. 01.2020).
9. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2018 рік. Інформація щодо кредитів (позик), що залучаються державою до спеціального фонду Державного бюджету України від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів [Електронний ресурс]: Державна казначейська служба України. — Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik?page=4> (дата звернення: 17. 01.2020).
10. Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/>

news/31386.html?PrintVersion (дата звернення: 17.01.2020).

References:

1. The United Nations (2017), "2017 National Baseline Report "Sustainable Development Goals: Ukraine", available at: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed 17 Jan 2020).
2. Chugunov, I.Ya. Pavelko, A.V. and Kanieva, T.V. (2015), Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvorenia [State Financial Regulation of Economic Transformations], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.
3. Zapatrina, I.V. (2018), "Guidance "The business role enhancement in the process of SDGs Implementation in Ukraine" — the publication within UNDP/GIZ Project "Supporting the SDGs Implementation in Ukraine", United Nations Development Programme, [Online], available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/entrepreneurship-support/sdg-business-role-enhancement.html> (Accessed 17 Jan 2020).
4. Kolosova, V. P. (2019), "So cheap and so unnecessary loans", Zerkalo nedeli. Ukraina, [Online], vol. 30, available at: https://zn.ua/finances/takie-deshevyie-i-takie-nenuzhnye-kredity-327199_.html (Accessed 17 Jan 2020).
5. Angel, Ye. (2018), "International financial assistance: how much money and what donors have spent on infrastructure development", VoxUkraine, [Online], available at: <https://voxukraine.org/uk/zaasfaltovanimilyardi-yak-yebrr-svitovij-bank-ta-inshi-donori-rozvivayut-infrastrukturu-ukrayini/> (Accessed 17 Jan 2020).
6. The United Nations (2017), "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", available at: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (Accessed 17 Jan 2020).
7. The United Nations (2019), "Special edition: progress towards the Sustainable Development Goals. Report of the Secretary-General", available at: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2019/secretary-general-sdg-report-2019--RU.pdf> (Accessed 17 Jan 2020).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Order "On approval of the National Transport Strategy of Ukraine until 2030", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku> (Accessed 17 Jan 2020).
9. The State Treasury Service of Ukraine (2018), "Annual Report on Implementation of the State Budget of Ukraine for 2018. Information on loans, which are attracted by the state to the special fund of the State Budget of Ukraine from foreign states, banks and international financial organizations for realization of investment projects", available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik?page=4> (Accessed 17 Jan 2020).
10. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2019), "Implementation of EBRD-funded Local Roads Projects in 2020 — Vladislav Krykliy", available at: <https://mtu.gov.ua/news/31386.html?PrintVersion> (Accessed 17 Jan 2020).

Стаття надійшла до редакції 21.01.2020 р.

ПЕРСПЕКТИВНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

Muzher Hussein Muzher Marvan,
applicant of the International Academy of Personnel Management

PERSPECTIVE MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF PARTNERSHIP RELATIONS OF THE STATE AND BANKING SECTOR

Охарактеризовано сучасний стан партнерських відносин держави та банківського сектору в Україні. Зауважено, що успішний розвиток партнерських відносин держави та банківського сектору як механізму активізації інвестиційної діяльності та залучення приватних інвестицій у стратегічно важливі для держави сфери можливий лише за умови, коли буде забезпечено баланс інтересів держави і банківського сектору. Обґрунтовано перспективність запровадження нової концептуальної основи для державного регулювання питання співпраці держави та банків як приватних інвесторів у реалізації інвестиційних проектів і відповідної моделі, що передбачає окупність державних інвестицій, генерування інвестиційних ресурсів для подальшого фінансування інвестиційних проектів, реалізації національних пріоритетів та загалом цільової спрямованості на капіталізацію економіки і суспільні блага.

Доведено необхідність цілеспрямованої послідовної державної політики розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору, яка має бути спрямована на формування сприятливого економічного та управлінського середовища для розроблення й реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору, а саме: удосконалення нормативно-правової бази регулювання відносин партнерських відносин держави та банківського сектору; удосконалення інституційного забезпечення розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору; підвищення гарантій захисту інтересів партнерів у процесі розроблення, затвердження та реалізації проектів.

Визначено рамки, у яких мають здійснюватися антикризові заходи держави, спрямовані на підвищення привабливості партнерських відносин держави та банківського сектору.

Передбачено потребу у створенні єдиного реєстру проектів партнерських відносин держави та банківського сектору у вигляді комплексної електронної системи моніторингу, яка серед іншої інформації, здійснювала б фіксацію обсягів надання державних гарантій та ступінь їх ефективності. Зауважено, що подальший розвиток державно-приватного партнерства в Україні має ґрунтуватися на концепції справедливого розподілу між партнерами ризиків, збалансованих (у разі необхідності) інвестиційними гарантіями.

Запропоновано: підготувати урядовий звіт про стан запровадження механізму партнерських відносин держави та банківського сектору для реалізації інвестиційних проектів та основні шляхи підвищення ефективності партнерських відносин держави та банківського сектору; провести парламентські слухання, присвячені розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору в Україні; передбачити проведення щорічного моніторингу ефективності реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору.

The current state of the state-banking partnership in Ukraine is characterized. It is noted that successful development of the state-banking partnership as a mechanism for intensifying investment activity and attracting private investments in strategically important for the state areas is possible only if the balance of interests of the state and the banking sector is ensured. The prospect of introducing a new conceptual framework for state regulation of the issue of cooperation between the state and banks as private investors in the implementation of investment projects and the corresponding model providing for the return on public investment, generation of investment resources for further financing of investment projects, realization of national priorities is substantiated. focus on economy capitalization and public goods.

The necessity of a purposeful consistent state policy of development of state-banking partnership, which should be aimed at creating a favorable economic and management environment for the development and implementation of projects of state-banking partnership, namely: improving the regulatory and legal framework for regulating state-bank partnership; improvement of institutional support for the development of state-banking partnership; enhancing guarantees for the protection of partners' interests in the process of project development, approval and implementation.

The framework within which anti-crisis measures of the state should be implemented aimed at enhancing the attractiveness of the state-banking partnership is defined.

There is a need to create a single register of state-banking partnership projects in the form of a comprehensive electronic monitoring system, which, among other information, would record the volume of state guarantees and the degree of their effectiveness. It is noted that the further development of public-private partnerships in Ukraine should be based on the concept of equitable sharing between partners of risks, balanced (if necessary) by investment guarantees.

In order to eliminate the most urgent problems and obstacles in the development of the main forms of state-banking partnership and to intensify their practical implementation as soon as possible, it is proposed to: prepare a government report on the state of implementation of the state-bank partnership mechanism for the implementation of investment projects and the main ways of improving the efficiency of state-bank partnerships; to hold parliamentary hearings on the development of the state-banking partnership in Ukraine in order to identify problems and obstacles to the successful implementation of the state-bank partnership projects, to develop recommendations on the resolution of all acute problems on the basis of a wide discussion; to provide for annual monitoring of the efficiency of implementation of state-banking partnership projects and, if necessary, to submit proposals for improvement of the relevant legislative and regulatory support, based on its results; to form at the state, regional and local levels a base of investment projects that can be implemented on the basis of state-banking partnership, to develop a feasibility study of the projects; to accelerate the preparation and start the implementation of pilot projects of state-banking partnership in the field of road construction and modernization of housing and communal services; to elaborate financial models and forms of state-banking partnership for their application in order to reform the health and education sectors.

Ключові слова: державно-банківське партнерство, механізми державного регулювання, банківська структури, державно-банківська взаємодія.

Key words: state-banking partnership, mechanisms of state regulation, banking structures, state-banking interaction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За умов слабкості існуючих механізмів економічного саморегулювання, процес глобалізації виявляється досить небезпечним щодо забезпечення сталого довгострокового економічного зростання національних економік країн світу. Це означає, що дії "ринкових сил" (фондів, банків, корпорацій, приватних інвесторів), потребують зваженої та чіткої координації з боку держави та взаємодію з нею задля упередження загроз завданям довгострокового суспільного розвитку.

Водночас, взаємодія держави і банківського сектору, створення стійких партнерських відносин між ними ускладнюється недостатньою пропрацьованістю економічно-інституційних основ цієї взаємодії, питань перерозподілу прав власності, які виникають у процесі реалізації проектів у рамках відносин партнерських відносин держави та банківського сектору, поспішністю прийняття адміністративних рішень щодо створення державно-банківської взаємодії без докладного опрацювання її моделі та механізму. Вищезазначене вимагає пошуку

і впровадження нових можливостей та шляхів співпраці державної влади з банківським сектором.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання державно-приватного, зокрема банківсько-го партнерства цікавлять багатьох дослідників, які вивчають правові, економічні, соціальні, державно-управлінські аспекти зазначеної форми взаємодії. Загальнометодологічні аспекти співпраці держави і банківського сектору та методи прогнозування розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору висвітлюють в своїх працях багато відомих українських та зарубіжних учених (Ф. Беркхат, І. Брайлівський, М. Данова, Е. Джордан, В. Гарбарініна, Л. Гохберг, Л. Ємельяненко, А. Заскалкін, Т. Кваша, М. Кизим, О. Кобичева, Б. Мартін, В. Масленіков, І. Матюшенко, К. Павлюк, І. Шостак, С. Хєда, Дж. Хертин, Л. Федулова).

Відаючи належне вагомому внеску названих науковців у розвиток науки, зауважимо, що державно-банківські відносини залишаються малодослідженим напрямом, який ще не набув ґрунтового і системного характеру. Залишається відкритим питання розробки теоретичних положень щодо формування й реалізації стратегії забезпечення розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору, принципів, факторів і закономірностей її впровадження. Потребує подальшого теоретичного осмислення роль державно-банківського партнерства у контексті поширення інвестиційних процесів та модернізації реального сектору економіки. Актуалізується дослідження прикладних засад регулювання взаємодії держави та банківського сектору на основі розробки науково-методичного інструментарію оцінювання стану партнерських відносин держави та банківського сектору та впливу ризиків, що супроводжують його розвиток.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження механізму державно-банківської взаємодії та перспективних напрямів її розвитку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні в Україні для реалізації масштабних модернізаційних проектів у різних секторах економіки потрібні значні інвестиційні ресурси, потужним джерелом яких можуть стати банківські кошти. Водночас в умовах післякризового розвитку зростає інтерес бізнесу до державної підтримки, яка дозволить знизити ризики приватних інвестицій, підвищити надійність інвестиційних проектів для кредитних організацій [4].

Успішний розвиток партнерських відносин держави та банківського сектору як механізму активізації інвестиційної діяльності та залучення приватних інвестицій у стратегічно важливі для держави сфери можливий лише за умови, коли буде забезпечено баланс інтересів держави і банківського сектору. Це потребує запровадження нової концептуальної основи для державного регулювання питання співпраці держави та банків як

приватних інвесторів у реалізації інвестиційних проектів і відповідної моделі, що передбачає окупність державних інвестицій, генерування інвестиційних ресурсів для подальшого фінансування інвестиційних проектів, реалізації національних пріоритетів та загалом цільової спрямованості на капіталізацію економіки і суспільні блага [2].

Цілеспрямована послідовна державна політика розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору передусім має бути спрямована на формування сприятливого економічного та управлінського середовища для розроблення й реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору, а саме: удосконалення нормативно-правової бази регулювання відносин партнерських відносин держави та банківського сектору; удосконалення інституційного забезпечення розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору; підвищення гарантій захисту інтересів партнерів у процесі розроблення, затвердження та реалізації проектів.

Для удосконалення інституційного та правового забезпечення підготовки й реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору необхідно: чітко визначити повноваження органів влади, які залучаються на всіх етапах підготовки та реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору на державному, регіональному і місцевому рівнях з метою усунення дублювання функцій; визначити органи, які можуть укладати договір партнерських відносин держави та банківського сектору в якості його сторони; надати державним та комунальним підприємствам, державним та комунальним навчальним закладам права бути учасниками договорів партнерських відносин держави та банківського сектору на стороні державного партнера; створити Центр партнерських відносин держави та банківського сектору, що втілюватиме проекти з партнерських відносин держави та банківського сектору, в тому числі а рамках реалізації Національних проектів; налагодити співпрацю Центру з Міжнародним центром партнерських відносин держави та банківського сектору Європейської економічної комісії ООН [1]; запровадити механізм надання методологічної підтримки у реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору за окремими формами, що має розроблятися уповноваженим органом і матиме рекомендаційний характер; налагодити співпрацю нової державної структури з міжнародними фінансовими установами, такими як ЄБРР, Світовий банк, іншими міжнародними організаціями для отримання фінансової і технічної підтримки проектів партнерських відносин держави та банківського сектору; удосконалити бюджетне та податкове законодавство з метою поліпшення інвестиційного клімату і розроблення ефективного механізму надання державної підтримки державно-банківському партнерству, а також законодавство з питань впровадження стимулюючого тарифного регулювання [5]; удосконалити механізм взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства щодо реалізації проектів партнерських відносин держави та

банківського сектору в результаті активізації участі зазначених інститутів у підготовці та реалізації таких проектів на національному і місцевому рівні, залучення їх на постійній основі до обговорення, проведення експертизи і моніторингу реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору; розробити Державну цільову програму модернізації та розвитку систем теплозабезпечення України на основі затвердженої концепції, передбачивши застосування форм партнерських відносин держави та банківського сектору для її реалізації; розробити і затвердити регіональні програми комплексного оновлення основних фондів та розбудови інфраструктури; внести корективи до навчальних планів закладів, що готують фахівців для державного та регіонального управління шляхом запровадження спеціалізованих курсів щодо механізмів партнерських відносин держави та банківського сектору; запровадити програми підвищення кваліфікації працівників місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань впровадження партнерських відносин держави та банківського сектору у сфері житлово-комунального господарства [6]; забезпечити підготовку та розповсюдження посібників із застосування форм партнерських відносин держави та банківського сектору в різних сферах економіки, таких як транспортна інфраструктура, житлово-комунальне господарство тощо.

Варто зауважити, що удосконалення приватно-банківської взаємодії з позицій інституціонального підходу має передбачити три рівні аналізу. Перший рівень — дослідження інституціонального середовища та планування заходів з метою покращення його якісних характеристик, таких як політична (економічна) стабільність/нестабільність, міцність/слабкість влади, дієздатність/недієздатність системи публічного управління та адміністрування забезпечувати норми і правила реалізації партнерських відносин держави та банківського сектору.

Другий рівень — формування інституціональної інфраструктури як сукупності державних/недержавних організацій, установ, професійних товариств (центрів розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору), що забезпечують стабільну та ефективну взаємодію.

Третій рівень — планування інституціонального механізму як системи політичних, економічних, ідеологічних, організаційно-правових і організаційно-методичних засобів впливу на взаємодію держави та банків з приводу реалізації партнерських відносин держави та банківського сектору, встановлення чіткої взаємодії інститутів публічного управління, державної та приватної власності, економіки, менеджменту бізнес-організацій.

Проаналізувавши сучасний стан інституціонального середовища партнерських відносин держави та банківського сектору звернемо увагу на необхідність системного забезпечення в умовах глобалізації та інтернаціоналізації партнерських відносин держави та банківського сектору багатьох груп факторів ефективності партнерських відносин держави та банківського сектору, а саме — правових (ступінь відповідності національного законодавства міжнародним стандартам парт-

нерських відносин держави та банківського сектору, надання приватному партнеру необхідних політико-правових гарантій), політичних (стабільність публічної влади, ясність та чіткість стратегії, цілей і завдань розвитку держави, регіону, окремих сфер діяльності, прийняття програм розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору), економічних (стабільність економічної ситуації і транспарентність економічної, фінансової та інвестиційної політики; ефективна політика розвитку фінансових інститутів; економічне стимулювання приватного бізнесу до участі у державно-банківських проектах; конкурентний механізм відбору приватних партнерів).

З метою якнайшвидшого усунення найбільш гострих проблем і перешкод у розвитку основних форм партнерських відносин держави та банківського сектору та активізації їх практичного запровадження необхідно: підготувати урядовий звіт про стан запровадження механізму партнерських відносин держави та банківського сектору для реалізації інвестиційних проектів та основні шляхи підвищення ефективності партнерських відносин держави та банківського сектору; провести парламентські слухання, присвячені розвитку партнерських відносин держави та банківського сектору в Україні з метою виявлення проблем і перешкод для успішної реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору, вироблення на основі широкої дискусії рекомендацій щодо врегулювання всіх гострих проблем; передбачити проведення щорічного моніторингу ефективності реалізації проектів партнерських відносин держави та банківського сектору та у разі необхідності внесення за його результатами пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавчо-нормативного забезпечення; сформувати на державному, регіональному та місцевому рівнях бази інвестиційних проектів, що можуть бути реалізовані на засадах партнерських відносин держави та банківського сектору, розробити техніко-економічне обґрунтування проектів; прискорити підготовку та розпочати реалізацію пілотних проектів партнерських відносин держави та банківського сектору у сфері будівництва автомобільних доріг та модернізації житлово-комунального господарства; опрацювати фінансові моделі та форми партнерських відносин держави та банківського сектору для їх застосування з метою реформування сфер охорони здоров'я та освіти.

Окрім того антикризові заходи держави, спрямовані на підвищення привабливості партнерських відносин держави та банківського сектору, мають здійснюватися у певних рамках, а саме: державну підтримку партнерських відносин держави та банківського сектору слід здійснювати у межах більш загальної фіскальної державної політики, оскільки державно-банківське партнерство здатне підтримувати антициклічну бюджетну політику, знижуючи при цьому чутливість партнерських відносин держави та банківського сектору до впливу фінансової кризи; заходи із підтримки партнерських відносин держави та банківського сектору слід кількісно обмежувати рамками бюджету, причому як у коротко-, так і у середньостроковому аспектах; рівень державної підтримки слід співвідносити із загальною макроекономічною динамікою, оскільки потреба партнерських

відносин держави та банківського сектору у державній підтримці на різних етапах фінансової кризи суттєво відрізняється.

Ураховуючи зазначене, а також недоцільність приватизації окремих об'єктів державної та комунальної форми власності, які потребують залучення ресурсів банківського сектору для модернізації, пріоритетними сферами застосування партнерських відносин держави та банківського сектору мають бути: виробнича інфраструктура і високотехнологічне виробництво (транспорт і зв'язок, транспортна інфраструктура, енергетичний сектор, машинобудування); агропромисловий комплекс (ринкова та виробнича інфраструктура); будівництво і житлово-комунальне господарство (реалізація соціально значущих інфраструктурних проєктів, будівництво, реконструкція та технічне переоснащення у сферах теплопостачання, централізованого водопостачання і водовідведення, підвищення ресурсо- та енергоефективності, поводження з побутовими відходами, упорядкування територій тощо); соціальний захист населення (охорона здоров'я, освіта, культура, туризм і спорт); наукова, науково-технічна, інноваційна та інформаційна; розвиток природно-заповідного фонду.

Водночас, потенційні державно-банківські проєкти повинні: забезпечувати позитивний соціально-економічний ефект для місцевої громади; зменшувати фінансовий вплив на місцевий бюджет; мати комерційну складову та бути привабливим для потенційних інвесторів; забезпечувати прийнятні фінансові показники економічної та фінансової ефективності; мати розроблене техніко-економічне обґрунтування; характеризуватись стійким попитом на товари чи роботи чи послуги, що надаються приватним партнером; не мати значних бар'єрів для виходу приватного партнера на ринок (відсутність необхідності отримання великої кількості ліцензій, дозволів, тощо); не перевищувати строк реалізації 2—3 роки; джерелом повернення внесених приватним партнером інвестицій повинна бути плата від споживачів/користувачів послуг; не передбачати проведення масштабних будівельних робіт, що потребуватиме суттєвих інвестицій у суміжну інфраструктуру (лінії електропостачання, автодороги, інші комунікації).

Ключовими аспектами реалізації проєктів партнерських відносин держави та банківського сектору мають стати прозорість, відкритість та доступність інформації. Насамперед мова йде про необхідність створення єдиного реєстру проєктів партнерських відносин держави та банківського сектору у вигляді комплексної електронної системи моніторингу, яка серед іншої інформації, здійснювала б фіксацію обсягів надання державних гарантій та ступінь їх ефективності. Вбачається, що подальший розвиток державно-приватного партнерства в Україні має ґрунтуватися на концепції справедливого розподілу між партнерами ризиків, збалансованих (у разі необхідності) інвестиційними гарантіями. І саме доступність та ефективність останніх відіграватиме колосальну роль для формування Україною іміджу інвестиційно привабливої країни.

ВИСНОВОК

Таким чином, стратегія сталого довгострокового економічного зростання передбачає встановлен-

ня природного балансу між державним і ринковим секторами національної економіки та використання синергетичного потенціалу кооперації державного та банківського секторів на умовах партнерства. Нова економічна політика держави повинна передбачати зростання системного рівня співробітництва держави та банків, координацію та спільне використання загальних ідей, інновацій та політичних інструментів для досягнення цілей суспільного добробуту.

Література:

1. Брайловський І. Мета і зміст державно-приватних партнерств. Технологічний аудит та резерви виробництва. 2014. № 1/5 (15). С. 52—54.
2. Гарбариніна В. Сутність і принципи впровадження державно-приватного партнерства в Україні. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 2. С. 43—49.
3. Заскалкін А. Державно-приватне партнерство: сутність, форма та зміст. Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. — Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2015. Вип. 2 (3). С. 12—20.
4. Заскалкін А. Напрями удосконалення організаційної складової державно-приватного партнерства в Україні. Міжнародний науковий журнал. 2015. № 7. С. 7—12.
5. Кобичева О. Проблеми та перспективи розвитку банківського проєктного фінансування в Україні. Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою. Донецьк: ДонДУУ, 2009. Т. X. С. 26—31.
6. Наумов Д. Державно-приватне партнерство як інструмент державного управління економікою України, розвитку ринку праці та трудового потенціалу промисловості. Економіка та держава. 2011. № 2. С. 33—40.

References:

1. Brailovsky, I. (2014), "Purpose and content of public-private partnerships", *Tekhnolohichnyj audyt ta rezervy vyrobnytstva*, vol. № 1/5 (15), pp. 52—54.
2. Harbarinina, V. (2014), "The essence and principles of public-private partnership implementation in Ukraine", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, № 2, pp. 43—49.
3. Zaskalkin, A. (2015), "Public-Private Partnership: Essence, Form and Content", *Visnyk Natsional'noho universytetu tsyvil'noho zakhystu Ukrainy*, № 2 (3), pp. 12—20.
4. Zaskalkin, A. (2015), "Directions for improving the organizational component of public-private partnership in Ukraine", *Mizhnarodnyj naukovy zhurnal*, vol. № 7, pp. 7—12.
5. Kobicheva, O. (2009), "Problems and prospects of development of bank project financing in Ukraine", *Rozvytok finansovykh metodiv derzhavnoho upravlinnia natsional'noiu ekonomikoiu*, vol. X, pp. 26—31.
6. Naumov, D. (2011), "Public-Private Partnership as an Instrument for Public Administration of Ukraine's Economy, Development of the Labor Market and the Labor Potential of Industry", *Ekonomika ta derzhava*, № 2, pp. 33—40.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020 р.